

อาฬวกเทศนา

ผศ.ดร. ธาณี สุวรรณประทีป
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๒๕๖๖

อาฬวกเทศนา

ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป
ป.ธ.๙, ศน.ม. พระพุทธศาสนาและปรัชญา
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

๒๕๖๖

อาฬวกเทศนา

ผู้เขียน : ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป
 ป.ธ.๙, ศน.ม. (พุทธศาสนาและปรัชญา)
 พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
 วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการกลั่นกรองผลงานวิชาการ (Peer Review) :

พระเทพวัชรอาจารย์, รศ.ดร.
 ศ.(พิเศษ) ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ
 รศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน
 รศ.ดร.มานพ นักการเรือน
 รศ.ดร.เวทย์ บรรณากรกุล

ศิลปะและรูปเล่ม : นายสมควร ถ้วนนอก
 ตรวจสอบ : ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง/ดร.ชัยชาญ ศรีหามู
 พิสูจน์อักษร : ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป/ นายสมควร ถ้วนนอก
 ISBN 987-616-603-670-1
 พิมพ์เมื่อ : กรกฎาคม ๒๕๖๖
 จำนวนพิมพ์ : ๑,๐๐๐ เล่ม
 พิมพ์ที่ : อักษรการพิมพ์
 ๘๙/๑๔๓๘ ตำบลบางแม่นาง อำเภอบางใหญ่
 จังหวัดนนทบุรี
 มือถือ ๐๙-๖๔๘๒-๓๕๙๕

คำนำ

อาฬวกสูตรเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่อาฬวกยักษ์ในเมืองอาฬวี พระสูตรนี้พบในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๑๖๑) และขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ขุ.สุ. ๒๕/๑๘๓/๒๒๔) เนื้อหาในพระสูตรนี้เกี่ยวกับอาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามปัญหา ๑๓ ข้อ กับพระพุทธองค์ และพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบไว้ทั้งหมด คำถามและคำตอบที่ปรากฏในพระสูตรนี้เป็นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งคำตอบของปัญหาทั้ง ๘ ข้อแรกที่พระพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ตรัสตอบเหมือนกัน พระพุทธองค์ทรงตอบอย่างเดียวกันทุกคำถาม พุทธปัญหาเหล่านั้นเป็นพุทธวิสัยเช่นนี้

มีเรื่องเล่าในคัมภีร์อรรถกถาของอาฬวกสูตรว่า มารดาและบิดาของอาฬวกยักษ์นั้นได้เคยไปเข้าเฝ้าและกราบทูลถามปัญหา ๘ ข้อและได้รับคำตอบจากพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้อาฬวกยักษ์ได้เรียนรู้ปัญหาถามตอบเหล่านั้นในครั้งที่ยังเป็นเด็กจากมารดาบิดาของตน แต่ในต่อมาภายหลัง โดยกาลเวลาล่วงไปอาฬวกยักษ์กลับลืมคำตอบไป จึงเกิดความกังวลและกลัวว่าจะลืมคำถามอีก จึงได้ใช้ชาติเข็ญจารึกคำถามนั้นลงในแผ่นทองคำ ด้วยคิดว่า ‘ขอปัญหาเหล่านี้จงอย่าพินาศ’ จึงเก็บไว้ในวิมาน

ก่อนที่บิดามารดาของท่านจะเสียชีวิตเพราะหมดอายุขัย ได้สั่งกับอาฬวกยักษ์ไว้ว่า ท่านจะมีอายุยืนจนกระทั่งถึงศาสนาของพระโคตม

สัมมาสัมพุทธเจ้า และหากว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว จงไปกราบทูลถาม ปัญหาเกิดและจะทราบวาคำตอบเป็นเช่นนี้

เมื่ออาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ พระพุทธองค์ได้ ตรัสตอบตรงกับที่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เคยตอบบิดามารดา ของท่านไว้เมื่อกาลก่อน อาฬวกยักษ์ได้รับฟังแล้วก็เกิดปีติปราโมทย์ และได้เจริญวิปัสสนาที่ระลึกถึงรูปนามอันปรากฏในปัจจุบันเป็นอารมณ์ ในที่สุดของปัญหาข้อที่ ๘ เมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศการข้าม อวิชโชฆะด้วยอรหัตตมรรคและพระอรหันต์ด้วยคาถาว่า **ปณฺญา ยปริสฺขมฺมตี** (บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา) อาฬวกยักษ์ได้บรรลุธรรม เป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้นความเป็นยักษ์ที่ดุร้ายเหี้ยมโหดก็กลายเป็นยักษ์ที่นุ่มนวล เป็นยักษ์สัมมาทิฐิที่มีความเคารพนับถือในพระพุทธ ศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

คำตอบของคำถาม ๑๓ ข้อที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนแก่ท่าน อาฬวกยักษ์นี้ เป็นคำตอบที่เกี่ยวกับประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ซึ่งมีบทสรุปดังต่อไปนี้

๑. ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ เมื่อเรามี ศรัทธาเป็นทรัพย์แล้ว เราจึงสามารถพากเพียรปฏิบัติเพื่อการบรรลุ คุณธรรมขั้นสูงต่อไป

๒. ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำมาสุขมาให้ ไม่ใช่ทรัพย์สิน เงินทองหรือญาติพี่น้อง เพราะสิ่งเหล่านั้นนำความสุขมาให้เราได้ในช่วง ระยะเวลาหรือชั่วคราวเท่านั้น แต่ธรรมที่เราได้ประพฤติดีเป็นสิ่งที่นำสุขมา ให้แก่เราได้ตลอดไป

๓. ความสัตย์มีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย คือ ความจริงที่เราได้กล่าวไว้ นั้นมีรสที่มีค่ากว่ารสโดยทั่วไป

๔. นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐสุด เมื่อเรามีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เราก็จะหลีกเลี่ยงจากบาปและหมั่นบำเพ็ญบุญอยู่เสมอ

๕. บุคคลข้ามห้วงกิเลสได้ด้วยศรัทธา คือ เมื่อเรามีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เราจึงตั้งใจปฏิบัติธรรม

๖. บุคคลข้ามห้วงภพได้ด้วยความไม่ประมาท เพราะการเจริญสติปัฏฐานเป็นทางสายเดียวแห่งความพ้นทุกข์

๗. บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร คือ สามารถล่วงทุกข์คือรูปนามนี้ได้ด้วยความเพียรในการปฏิบัติธรรม

๘. จิตหมดจดจากกิเลสได้เบื้องแรกด้วยปัญญาที่รู้จักบาปบุญคุณโทษ และหลังจากนั้นก็เป็นปัญญาที่อบรมด้วยการเจริญสติสมาธิ และปัญญา เมื่อเราเจริญสติ สมาธิ ปัญญาจะพัฒนาขึ้นเป็นวิปัสสนาปัญญา มรรคปัญญา และผลปัญญาตามลำดับ

๙. บุคคลย่อมได้รับปัญญาด้วยการตั้งใจฟังธรรม

๑๐. ผู้ที่ทำการงานอย่างเหมาะสมไม่เพิกฐานะ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้

๑๑. บุคคลย่อมได้รับเกียรติยศเพราะความสัตย์

๑๒. ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้

๑๓. ธรรมที่ทำให้บุคคลเมื่อละโลกนี้ไปแล้วยอมไม่เศร้าโศกคือ ศรัทธา และธรรม ๔ ประการคือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ

ผู้วิจัยเห็นว่าพระสูตรนี้มีเนื้อหาที่คุณค่าเกี่ยวกับการประพฤติตน ในการครองเรือนและปฏิบัติธรรมจนกระทั่งบรรลุโลกุตตรธรรมที่พ้นไป จากการเวียนตายเวียนเกิด จึงเขียนบทความนี้ขึ้นเพื่อเป็นคู่มือในการศึกษาธรรมะอันประเสริฐของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หวังว่าจะมีประโยชน์แก่ผู้ศึกษาตามสมควร

ผศ.ดร. ธาณี สุวรรณประทีป

สัญลักษณ์และคำย่อ

การอ้างอิงพระไตรปิฎกใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หรือ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก (๒๕๐๐) การใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎกเริ่มจาก อักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ขุ.ธ. ๒๕/๓๓/๕๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ฌมมปทปาติ เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๓๓ หน้า ๕๗

การอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย การใช้คำย่อ เริ่มจากอักษรชื่อคัมภีร์ตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น อง.จตุกก.อ. ๒/๖๘/๓๕๗ หมายถึง องคุตตรนิกาย มโนรณปุรณี จตุกกนิปาตอฎฐกถา เล่มที่ ๒ ข้อ ๖๘ หน้า ๓๕๗

การอ้างอิงคัมภีร์ฎีกา ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เริ่มจากอักษรชื่อคัมภีร์ตามด้วยเล่ม (ถ้ามี) ข้อ/หน้า เช่น ที.สี.ฎีกา ๑/๒๗๖/๓๗๓ หมายถึง ทีฆนิกาย ลินตลปภาสิณี สীগฺกชนธวคคฎีกา เล่ม ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๓๗๓

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. = วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ
 วิ.ม. = วินัยปิฎก มหาวคคปาติ

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สীগฺกชนธวคคปาติ
 ที.ม. = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ
 ที.ปา. = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวคคปาติ

ม.มู.	=	สุตตนต์ปิฎก	มชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ
ม.ม.	=	สุตตนต์ปิฎก	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสกปาติ
ม.อุ.	=	สุตตนต์ปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ
ส.ส.	=	สุตตนต์ปิฎก	สยัตตนิกาย	สคาถวคคปาติ
ส.นิ.	=	สุตตนต์ปิฎก	สยัตตนิกาย	ทานวคคปาติ
ส.ข.	=	สุตตนต์ปิฎก	สยัตตนิกาย	ขนธวารวคคปาติ
ส.สฬา.	=	สุตตนต์ปิฎก	สยัตตนิกาย	สฬายตนวคคปาติ
อง.เอกก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	เอกกนิปาตปาติ
อง.ทูก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ทูกนิปาตปาติ
อง.ติก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ
อง.จตุกก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ
อง.ปณจก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ปณจกนิปาตปาติ
อง.ฉกก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ฉกกนิปาตปาติ
อง.สตุตก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	สตุตกนิปาตปาติ
อง.อฏฐก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	อฏฐกนิปาตปาติ
อง.ทสก.	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺคตฺตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ
ขุ.ขุ.	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ขุทฺทกปาฐปาติ
ขุ.ธ.	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	ธมมปทปาติ
ขุ.อุ.	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อุทานปาติ
ขุ.อิติ.	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	อิติวุตตกปาติ
ขุ.สุ.	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	สุตตนิปาตปาติ
ขุ.วิ.	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	วิมานวตถุปาติ
ขุ.เปต.	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตถุปาติ
ขุ.เถร.	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	เถรคาถาปาติ

ขุ.เถรี.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถาปาฐ
ขุ.ชา.เอกก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เอกกนิปาต ชาตกปาฐ
ขุ.ชา.ทุก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกนิปาต ชาตกปาฐ
ขุ.ชา.ติก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ติกนิปาต ชาตกปาฐ
ขุ.ชา.จตุกก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จตุกกนิปาต ชาตกปาฐ
ขุ.ชา.ปถก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปถกนิปาต ชาตกปาฐ
ขุ.ชา.สตุตก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตกนิปาต ชาตกปาฐ
ขุ.ชา.ทสก.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทสกนิปาต ชาตกปาฐ
ขุ.ชา.สตุตติ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สตุตตินิปาต ชาตกปาฐ
ขุ.ม.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทสปาฐ
ขุ.พุทธ.	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวัสปาฐ

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังคปาฐ
อภิ.ปุ.	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคฺคลปถญุตติปาฐ

ปกรณ์วิเสส

เนตติ.	=	เนตติปกรณ์
มิลินท.	=	มิลินทปถปกรณ์
วิสุทฺธิ.	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	=	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิภังคอฎฐกถา
วิ.ม.อ.	=	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวคฺคอฎฐกถา
กงขา.อ.	=	กงขาวิตรณอฎฐกถา		

อรรธกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	=	ทีฆนิกาย	สุมงคลวิลาสินี	สีลกขนธวคคอฏฐกถา
ที.ม.อ.	=	ทีฆนิกาย	สุมงคลวิลาสินี	มหาวคคอฏฐกถา
ที.ปา.อ.	=	ทีฆนิกาย	สุมงคลวิลาสินี	ปาฎีกวคคอฏฐกถา
ม.ม.อ.	=	มชฌิมนิกาย	ปปลงสุทนี	มูลปณณาสกอฏฐกถา
ม.อุ.อ.	=	มชฌิมนิกาย	ปปลงสุทนี	อุปริปณณาสกอฏฐกถา
ส.ส.อ.	=	สยัตตนิกาย	สารตลปปกาสินี	สคาถวคคอฏฐกถา
ส.นิ.อ.	=	สยัตตนิกาย	สารตลปปกาสินี	นิทานวคคอฏฐกถา
อง.เอกก.อ.	=	องคตฺตรนิกาย	มโนรทปุรณี	เอกกนิปาตอฏฐกถา
อง.ทุก.อ.	=	องคตฺตรนิกาย	มโนรทปุรณี	ทุกนิปาตอฏฐกถา
อง.ติก.อ.	=	องคตฺตรนิกาย	มโนรทปุรณี	ติกนิปาตอฏฐกถา
ช.ธ.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ธมมปทอฏฐกถา	
ช.อุ.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ปรมตลทีปนี	อุทานอฏฐกถา
ช.อิตฺติ.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ปรมตลทีปนี	อิตฺตวคคอฏฐกถา
ช.สุ.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ปรมตลโชติกา	สุตฺตนิปาตอฏฐกถา
ช.วิ.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ปรมตลทีปนี	วิมานวตฺถอฏฐกถา
ช.เปต.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ปรมตลโชตกา	เปตวตฺถอฏฐกถา
ช.เถร.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ปรมตลทีปนี	เถรคาถาอฏฐกถา
ช.เถรี.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ปรมตลทีปนี	เถรีคาถาอฏฐกถา
ช.ชา.เอกก.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	เอกกนิปาตชาตกอฏฐกถา	
ช.ชา.ปณฺญาส.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	ปณฺญาสนิปาตชาตกอฏฐกถา	
ช.ชา.สญฺ्ञิ.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	สญฺ्ञินิปาตชาตกอฏฐกถา	
ช.ชา.สตฺตติ.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	สตฺตตินิปาตชาตกอฏฐกถา	
ช.ชา.อสีตี.อ.	=	ชุตฺตนิกาย	อสีตินิปาตชาตกอฏฐกถา	

- ชุ.ชา.ม.อ. = ชุททนิกาย มหานิปาตชาตกอฏฐกถา
 ชุ.ม.อ. = ชุททนิกาย สทฺธมมปปุชฺไซติกา มหานิทเทสอฏฐกถา
 ชุ.ป.อ. = ชุททนิกาย สทฺธมมปปกาสินี ปฏิสมภิทามคคอฏฐกถา
 ชุ.พุทฺธ.อ. = ชุททนิกาย มจรฺตถวิลาสินี พุทฺธวํสอฏฐกถา
 ชุ.จรียา.อ. = ชุททนิกาย ปรมตถทีปนี จรียาปิฎกอฏฐกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

- อภิ.สง.อ. = อภิธมฺมปิฎก ฌมฺมสงคณิ อฏฺฐสาลินีอฏฐกถา

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

- เนตฺติ.อ. = ชุททนิกาย เนตฺติอฏฐกถา
 สงคห. = อภิธมฺมตฺถสงคห
 อภิ.วตาร. = อภิธมฺมวตาร

ฎีกาพระวินัยปิฎก

- สารตฺถ.ฎีกา = สารตฺถทีปนีฎีกา
 วิมตี.ฎีกา = วิมตีวินนทีฎีกา
 กงขา.อภิณวฎีกา = วินยตฺถมถชฺสา กงขาวิตฺถณิอภิณวฎีกา
 วินย.ฎีกา = วินยาลงการฎีกา

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

- ที.สี.ฎีกา = ทีฆนิกาย ลินตฺถปฺปกาสนี สีลฺกขณชฺวคฺคฎีกา
 ที.ม.ฎีกา = ทีฆนิกาย ลินตฺถปฺปกาสนี มหาวคฺคฎีกา
 ที.สี.อภิณวฎีกา = ทีฆนิกาย สารุวิลาสินี สีลฺกขณชฺวคฺคอภิณวฎีกา
 ม.มฺ.ฎีกา = มชฺฌนิมิกาย ลินตฺถปฺปกาสนี มุลปณฺณาสกฎีกา
 ม.อุ.ฎีกา = มชฺฌนิมิกาย ลินตฺถปฺปกาสนี อุปริปณฺณาสกฎีกา

สํ.ส.ฎีกา	=	สํยุตตนิกาย	ลีนตถุปภาสนี	สคาถวคคฎีกา
อง.ตีก.ฎีกา	=	องคตตตรนิกาย	ตีกนิปาตฎีกา	
อง.จตูกก.ฎีกา	=	องคตตตรนิกาย	จตูกกนิปาตฎีกา	
อง.อฏฐก.ฎีกา	=	องคตตตรนิกาย	อฏฐกนิปาตฎีกา	

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. ฎีกา	=	ปรมตถมณชฺสา	วิสุทฺธิมคคมหาฎีกา
วิภาวินี.	=	อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา	

ไวยากรณ์

อภิธา.	=	อภิธานปทีปิกา
อภิธา.ฎีกา	=	อภิธานปทีปิกาฎีกา
กจ.สาร.	=	กจฺจายนสาร
นิตฺติ.ชาตฺ.	=	สทฺทนิตฺติ ชาตฺมาลา
นิตฺติ.ปท.	=	สทฺทนิตฺติ ปทมาลา
นิตฺติ.สุตฺต.	=	สทฺทนิตฺติ สุตฺตมาลา

สารบัญ

คำนำ	๓
สัญลักษณ์และคำย่อ	๗
อาฬวกเทศนา	๑๙
เหตุของการแสดงธรรม	๒๐
ยามในสมัยพุทธกาล	๓๐
คำถามที่ ๑ : อะไรเล่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้	๕๙
ศรัทธาเป็นอริยทรัพย์	๖๒
ลักษณะ ๓ อย่างของคนมีศรัทธา	๗๓
ศรัทธาที่มั่นคง	๘๔
ลักษณะของศรัทธา	๙๐
หน้าที่ของศรัทธา	๙๐
อาการปรากฏของศรัทธา	๙๓
ควรเชื่อพระไตรปิฎกหรือไม่	๙๗
ศรัทธาเปรียบเหมือนมือเป็นต้น	๑๐๒
คำถามที่ ๒ : อะไรเล่าที่บุคคลประพடுத்தีแล้วนำความสุขมาให้	๑๐๖
เพียงการเกิดกุศลจิตก็มีอุปการะมาก	๑๐๘
ธรรมอันบุคคลประพடுத்தีคืออะไร	๑๑๒
บุญกิริยาวัตถุ ๓	๑๑๘
ทานมัย บุญกิริยาวัตถุ	๑๑๙
ความหมายของทาน	๑๑๙

ลักษณะของกุศลและอกุศล	๑๒๔
การให้ทานเสมอกับการรบ	๑๒๕
ทานเปรียบเสมือนเหมืองน้ำ	๑๒๙
ทานเป็นบารมีแรกในบารมี ๑๐	๑๒๙
สมบัติน้ำแข็ง	๑๓๑
ทานเหมือนทรัพย์ที่กำลังจะถูกไฟไหม้	๑๓๑
ทานเป็นเสปียงทิพย์	๑๓๒
ผู้แนะนำในการให้ทาน	๑๓๔
อานิสงส์ของการให้ทาน	๑๓๕
บรรลอรหัตตมรรคด้วยการให้ทาน	๑๕๒
ทานไม่สร้างภพชาติ	๑๕๔
ลักษณะเป็นต้นของทาน	๑๖๑
ธรรมที่ขัดขวางการให้ทาน	๑๖๓
ทานที่นับว่าเป็นบารมีกุศล	๑๖๖
การถวายสังฆทาน	๑๗๑
มหาปริจาค ๕	๑๙๖
กฐินทาน	๒๐๔
ทาน ๓ ประเภท	๒๓๒
ยัญญุสสัมปทา	๒๓๘
ผลกรรมของเจตนาทั้ง ๓	๒๔๕
อานิสงส์ของเจตนาบริสุทธิ์	๒๖๐
บุคคลผู้รับทาน	๒๖๖

มหาทาน ๕	๒๗๓
ทานของอสัตบุรุษ ๕	๒๗๗
ทานของสัตบุรุษ ๕ นัยที่ ๑	๒๗๗
ทานของสัตบุรุษ ๕ นัยที่ ๒	๒๘๐
การให้ทาน ๘ ประเภท	๒๘๖
อานิสงส์ของทาน	๒๘๘
ศีลมัย บุญกิริยาวัตถุ	๒๙๒
บทมหานมัสการ	๒๙๔
ไตรสรณคมน์	๒๙๙
ความหมายของศีล	๓๐๗
ศีล ๕	๓๑๓
อานิสงส์ของศีล	๓๒๐
คำถามที่ ๓ : อะไรเล่ามีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย	๓๒๓
คำถามที่ ๔ : นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของคนผู้เป็นอยู่- อย่างไรว่าประเสริฐสุด	๓๒๘
คำถามที่ ๕ : บุคคลข้ามห้วงน้ำได้อย่างไรเล่า	๓๓๓
คำถามที่ ๖ : บุคคลข้ามห้วงอรรณพได้อย่างไรเล่า	๓๔๖
คำถามที่ ๗ : บุคคลล่วงทุกข์ได้อย่างไรเล่า	๓๕๙
คำถามที่ ๘ : บุคคลบริสุทธ์ได้อย่างไรเล่า	๓๖๓
คำถามที่ ๙ : บุคคลยอมได้ปัญญาอย่างไรเล่า	๓๗๔
คำถามที่ ๑๐ : บุคคลหาทรัพย์ได้อย่างไรเล่า	๓๘๓

คำถามที่ ๑๑ : บุคคลหาชื่อเสียงได้อย่างไรเล่า	๓๘๕
คำถามที่ ๑๒ : บุคคลผูกมิตรได้อย่างไรเล่า	๓๘๗
คำถามที่ ๑๓ : บุคคลทำอะไรจึงจะไม่เศร้าโศก- ในภพต่อไปเล่า	๓๘๒
ปัญหา ๑๓ ข้อ	๓๘๕
บรรณานุกรม	๔๐๐
ประวัติผู้เขียน	๔๐๓

อาฬวกเทตนา

พระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อาฬวกยักษ์

১৯

อาฬวกเทศนา

อาฬวกสูตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่อาฬวกยักษ์ ในเมืองอาฬวี พบในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค,^๑ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต อาฬวกสูตร^๒ และอรรถกถา^๓

อาฬวกยักษ์เป็นยักษ์ดุร้ายหยาบกระด้าง ไม่เคารพเลื่อมใสใน พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ แต่หลังจากที่ได้ฟังพระสูตรนี้จาก พระพุทธองค์แล้ว ได้บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน จึงกลายเป็นบุคคล ผู้เคารพนอบน้อม มีความนุ่มนวล มิได้แข็งกร้าวดุร้ายเช่นดังกาลก่อน และเกิดความเคารพเลื่อมใสเคารพในคุณของพระรัตนตรัยเป็นอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่า ท่านกล่าวคาถาบทหนึ่งในตอนท้ายหลังจากฟังพระธรรม เทศนาจบว่า

โส อหํ วิจริสสามิ คามา คามํ ปุรา ปุริ
นมนสฺสมาโน สมพุทฺธํ ฌมมสฺส จ สฺมุมมตํ.^๔

“ข้าพระองค์นั้นจะท่องเที่ยวไปจากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน จากเมืองสู่เมือง ขอนมัสการพระพุทธเจ้า และความเป็น พระธรรมอันดีงามของพระธรรม”

^๑ ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๒๕๗-๒๕๙

^๒ พ.ศ. ๒๕/๑๘๓-๙๔/๓๖๘-๓๗๑

^๓ ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๐๐-๓๒๐, พ.ศ.อ. ๑/๑๘๓-๙๔/๒๔๗-๒๖

^๔ พ.ศ. ๒๕/๑๙๔/๓๗๑

เหตุของการแสดงธรรม

ประวัติความเป็นมาของอาฬวกเทศนา มีดังต่อไปนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตื่นจากที่บรรทม ในยามใกล้รุ่งทรงเข้ามหากรุณาสมาบัติ^๕ ณ พระคันธกุฎีในพระเชตวัน เมื่อทรงตรวจดูชาวโลก ด้วยพุทธจักขุ คือ อินทรีย์ปรีชาตญาณ ได้แก่ ปัญญา^๖ เห็นความต่างกันในความยิ่งและหย่อนของอินทรีย์^๗ และอาสยานุสยญาณ^๘ ได้แก่ ปัญญา^๖ เห็นความคั่นเคยของจิตและอนุสัยของเหล่าสัตว์^๖ อันนับเข้าในทศพลญาณ^๗ ได้ทรงเห็นอุปนิสัยที่จะบรรลุพระอนาคามีผลของ

^๕ มหากรุณาสมาบัติ คือ สมาบัติที่ประกอบด้วยมหากรุณาที่เห็นเหล่าสัตว์เป็นทุกข์เพราะถูกคลื่นคือชาติ ชรา และมรณะเป็นต้นครอบงำในสาครคือสังสารวัฏ จึงสงสารสัตว์โลกโดยดำริว่า สัตว์โลกนี้ถูกไฟเผาเหมือนกรงขังที่ถูกไฟเผาอยู่พระพุทธเจ้าทรงเข้ามหากรุณาสมาบัตินี้ในเวลากลางคืนและรุ่งเช้าทุกๆ วันเป็นจำนวน ๒ โภกวิ ๔ แสนครั้ง

^๖ พุทธจักขุนาติ อินทรีย์ปรีชาตญาณ จ อาสยานุสยญาณ จ อิมสloth ทวินันถานานํ พุทธจักขุติ นามิ. (วิ.ม.อ. ๓/๙/๑๕, ที.ม.อ. ๒/๖๙/๕๘) “คำว่า พุทธจักขุนา (ด้วยพุทธจักขุ) คือ ด้วยอินทรีย์ปรีชาตญาณและอาสยานุสยญาณ เป็นความจริงที่คำว่า พุทธจักขุ นี้เป็นชื่อแห่งพระญาณทั้ง ๒ อย่างนั้น”

^๗ ทศพลญาณ คือ พระญาณที่มีกำลัง ๑๐ พบในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ (ม.มู. ๑๒/๑๔๘/๑๐๗), อังคุตตรนิกาย ทสกนินบาต (อง.ทสก. ๒๔/๑/๒) และพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ (อภิ.วิ. ๓๕/๗๖๐/๑๗๙)

ทศพลญาณ คือ พระญาณที่มีกำลัง ๑๐ ดังนี้

๑. ฐานาฐานญาณ ปัญญา^๖ เห็นเหตุว่าเป็นเหตุและผลว่าเป็นผล คือ เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล เช่น มิจฉาทิฏฐิโมไซเหตุของความเห็นผิดสังขารว่าเที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตนแก่พระโสตาบัน แต่เป็นเหตุของความเห็นผิดเช่นนั้นแก่ปุถุชน

๒. กัมมวิปากญาณ ปัญญา^๖ เห็นผลของกรรม คือ สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อน ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน โดยเข้าใจกรรมทุกอย่างในอดีต อนาคต และปัจจุบันที่เหล่าสัตว์ทำไว้ว่าให้ผลหรือไม่ให้ผล

อีกอย่างหนึ่ง กัมมวิปากญาณเป็นปัญญาที่เห็นว่ากรรมให้ผลดีด้วยอำนาจของสัมปัตติจักร ๔ ที่ขัดขวางอกุศลและค้ำจุนกุศล คือ ๑) สุกตัญญู ๒) ความงามของร่างกาย ๓) เวลาอันเหมาะสม ๔) การทำสุจริต หรือเป็นปัญญาที่เห็นว่ากรรมให้ผลไม่ดีด้วยอำนาจของวิปัตติจักร ๔ ที่ขัดขวางกุศลและค้ำจุนอกุศล คือ ๑) ทุกตัญญู ๒) ความไม่งามของร่างกาย ๓) เวลาอันไม่เหมาะสม ๔) การทำทุจริต

๓. สัพพัตถคามินีปฏิบัติภาณญาณ ปัญญาที่เห็นปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง คือ สุกติ ทุกติ หรือพ้นจากคติ (นิพพาน) เช่น คน ๓ คนร่วมกันฆ่าวัวตัวหนึ่ง แม้ทั้งสามคนจะมีเจตนาฆ่าเหมือนกัน แต่เจตนาของคนที่ ๑ ส่งผลให้ไปเกิดในนรก เพราะชวนช่วยในการฆ่าด้วยความตั้งใจ เจตนาของคนที่ ๒ ส่งผลให้ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เพราะถูกชักชวนให้ฆ่า ส่วนเจตนาของคนที่ ๓ ส่งผลให้ไปเกิดเป็นเปรต เพราะร่วมฆ่าวัวโดยไม่มีฉันทะจะฆ่า

อีกอย่างหนึ่ง เป็นปัญญาที่เห็นข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรุณประโยชน์ทั้งปวง กล่าวคือ ทัฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ หรือปรมัตถะ คือรู้ว่าเมื่อปรารธนาจะเข้าถึงคติหรือประโยชน์ใด จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร

๔. อเนกธาตุนานาธาตญาณ ปัญญาที่เห็นธาตุจำนวนมากและธาตุต่างกัน คือ ปัญญาเข้าใจสภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นอเนก โดยรู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนสังขารและฝ่ายอนุปาทินนสังขาร เช่น รู้จักส่วนประกอบต่างๆ ของชีวิต สภาวะของส่วนประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งลักษณะและหน้าที่ของมันแต่ละอย่าง อาทิ การปฏิบัติหน้าที่ของชั้นธ อายตนะ และธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ความหมายคือ ปัญญาแยกแยะธาตุชนิดต่างๆ พร้อมทั้งเหตุตามนัยว่า ลำต้นของต้นไม้ชนิดนี้มีสีเขียว หรือดำ มีเปลือกละเอียด หนา หรือบาง มีใบเขียว ดอกเหลือง ผลใหญ่หรือเล็ก ผลกลมหรือแบน มีรสหวานหรือฝาด เป็นต้น

๕. นานาธมุตติกตาญาณ ปัญญาที่เห็นอธยาศัย ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ แนวความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กันในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต และปัจจุบัน

๖. อินทริยโรปรียัตตญาณ ปัญญาที่เห็นความต่างกันในความยิ่งและหย่อนของอินทริย์ ๕ และอภยาสยญาณ คือ ปัญญาที่เห็นความคุ้นเคยของจิตและอนุสัยของเหล่าสัตว์ที่จะแสดงธรรมโปรดให้บรรลุ โดยเข้าใจว่าสัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาเพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริย์อ่อน หรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความ

พร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ กล่าวโดยสรุปคือ รู้เห็นว่าเหล่าสัตว์แต่ละคนแตกต่างกันตามลักษณะเหล่านี้ คือ

- ก. อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังมากหรือกำลังน้อย
- ข. ความคุ้นเคยของจิตที่เนื่องด้วยวิญญูะ คือ สัสสตทัญญู และอุจเฉททัญญู (วิญญาสะยะ)
- ค. ความคุ้นเคยของจิตที่ไม่เนื่องด้วยวิญญูะ คือ วิปัสสนาญาณ และมรรคญาณ (วิวิญญาสะยะ)

ฆ. อนุสัย ๗ ที่นอนเนื่องในกระแสจิตซึ่งอาจเกิดขึ้นได้เสมอเมื่อได้เหตุปัจจัยอันเหมาะสม

- ง. สุจริตและทุจริตคือบุญญาภิสังขาร เป็นต้น
- จ. ความปรารถนาอันทรามหรือความปรารถนาอันประเสริฐ
- ฉ. กิเลสที่มีกำลังหรือไม่มีกำลัง
- ช. ฉันทะที่ต้งามหรือฉันทะที่เลวทราม
- ฌ. เหล่าสัตว์ที่พระองค์ทรงอธิบายให้เข้าใจได้ง่ายหรือเข้าใจได้ยาก
- ญ. เหล่าสัตว์ที่อาจหลุดพ้นได้หรือไม่อาจหลุดพ้น

ฬ. ฆานาทีสังกิเลสโฆทานวุฏฐานญาณ ปัญญาให้เห็นความเศร้าหมอง (การไม่บรรลุความชำนาญ) ความหมดจด (การบรรลุความชำนาญ) และการออกจากฆาน ๔ วิโมกข์ ๘ สมาธิ ๓ และสมาบัติ ๙ โดยเป็นปัญญาที่เนื่องด้วยฆานสมาบัติตามนัยว่า บางคนเข้าฆานได้ง่ายหรือเข้าฆานได้ยาก บางคนออกจากฆานได้หรือไม่สามารถออกจากฆานตามเวลาที่กำหนด บางคนฉลาดหรือไม่ฉลาดในฆาน บางคนฉลาดหรือไม่ฉลาดในสมาบัติ เป็นต้น

อ. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญาระลึกภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ ญาณดังกล่าวมีกำลังต่างกันตามบุคคลผู้สร้างบารมี เช่น เดียรธีย์ระลึกได้ ๔๐ กัป ปกตีสาวกระลึกได้ ๑ พันกัป มหาสาวกระลึกได้ ๑ แสนกัป อัครสาวกระลึกได้ ๑ อสงไขยกัป ๑ แสนกัป พระปัจเจกพุทธเจ้าระลึกได้ ๒ อสงไขยกัป ๑ แสนกัป ส่วนพระพุทธเจ้าระลึกได้ไม่มีขอบเขตทรงสามารถเห็นได้ตามต้องการ

อ. จุตูปปาตญาณ ปัญญาให้เห็นจุดและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม โดยรู้เห็นปัจจุบันรูปารมณที่เกิดขึ้นในขณะที่ใกล้จะจุดและเริ่มปฏิสนธิว่าสัตว์เหล่านี้ทรามหรือประณีตด้วยตระกูล ทรัพย์ และยศถาบรรดาศักดิ์ สัตว์เหล่านี้มีรูปงามหรือมีรูปทราม เป็นคนร่ำรวยหรือยากจน เป็นต้น ที่จริงแล้วหน้าที่ของญาณนี้คือการเห็นรูปารมณที่อยู่ใกล้จุดกับ

ปฏิสนธิเท่านั้น แต่การรู้เห็นว่าทราหมหรือประณีตเป็นต้นเป็นหน้าที่ของยถากัมมุปกญาณและอนาคตังสญาณ

๑๐. อาสวัชฌญาณ ปัญญาเห็นความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย คือ อรหัตตมรรคญาณ ในบรรดาอาสวะ ๔ คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฐฐาสวะ และอวิชชาสวะ โสดาปัตติมรรคกำจัดทิฐฐาสวะโดยสิ้นเชิง และกำจัดอาสวะ ๓ อย่างที่เหลือซึ่งทำให้เกิดในอบายภูมิ (อปายคมนีย) ได้ แต่ไม่อาจกำจัดอาสวะ ๓ ที่ไม่ทำให้เกิดในอบายภูมิ , สกทาคามิมรรคกำจัดกามาสวะอย่างหยาบ และกำจัดภวาสวะพร้อมทั้งอวิชชาสวะบางส่วนที่อยู่ในบุคคลคนเดียว (ปหานเนกภูจ) , อนาคามิมรรคกำจัดภวาสวะและอวิชชาสวะบางส่วนที่อยู่ในบุคคลคนเดียว (ปหานเนกภูจ) ได้เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า มรรคญาณเบื้องต้น ๓ ไม่อาจกำจัดอาสวะโดยสิ้นเชิง จึงไม่เรียกว่าอาสวัชฌญาณ แม้ผลญาณเบื้องต้น ๓ อันเป็นเพียงผลของมรรคและปราศจากความชวนชวาก็ไม่อาจได้ชื่อว่าอาสวัชฌญาณ แต่อรหัตตมรรคเท่านั้นสามารถกำจัดภวาสวะและอวิชชาสวะที่มรรคเบื้องต้นไม่อาจกำจัดได้โดยสิ้นเชิง จึงได้ชื่อว่าอาสวัชฌญาณ แม้อรหัตตผลก็เกิดขึ้นหลังจากอาสวะหมดสิ้นไปโดยสิ้นเชิง จึงได้ชื่อว่าอาสวัชฌญาณเช่นกัน และเป็นเหตุให้พระอรหันต์ที่ประกอบกับผลในกระแสจิตได้ชื่อว่าชีนาสวะ คือ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเพื่อโปรดเวไนยชนให้หลุดพ้นโดยพิจารณาด้วยทศพลญาณ ๑๐ อยู่เสมอตามลำดับ กล่าวคือ

๑. ลำดับแรกทรงพิจารณาเหตุว่าผู้ฟังควรได้บรรลุมรรคผลหรือไม่ คือ มีกิเลสอันตรายอันได้แก่นิยตมิฉฉาทิฎฐิหรือไม่วิวชานาฐานญาณ
๒. ถ้าผู้ฟังไม่มีอันตรายดังกล่าว ก็ทรงพิจารณาอีกว่ามีอันตรายคือวิบากหรือไม่ด้วยกัมมวิปากญาณ
๓. ถ้าผู้ฟังไม่มีอันตรายดังกล่าว ก็ทรงพิจารณาอีกว่ามีอันตรายคือกรรม (อนันตริยกรรม) หรือไม่วิวชัพพตคามินีปฏิบัติญาณ
๔. ถ้าผู้ฟังไม่มีอันตรายดังกล่าว ก็ทรงพิจารณาจิตของผู้ฟังธรรมเพื่อแสดงธรรมอันเหมาะสม ด้วยอเนกธาตุนานาธาตญาณ
๕. หลังจากนั้นทรงพิจารณาความคุ้นเคยทางจิตด้วยนानาธิมุตติกตาญาณ
๖. หลังจากนั้นทรงพิจารณาความยิ่งหย่อนของอินทรีย์ด้วยอินทริยปโรปรียัตตญาณ

๗. ถ้าผู้จะบรรลุนิพพานอยู่ไกล พระองค์จะทรงเนรมิตให้เสด็จไปอยู่ใกล้ด้วยยานาฬิกาสังกิลีสโวทานวฏฐานญาณ

๘. ต่อจากนั้น พระองค์จะทรงพิจารณาภพก่อนๆ ด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

๙. ต่อจากนั้น พระองค์จะทรงพิจารณาอภัยยศัยอันประเสริฐด้วยเจโตปริยญาณที่ได้รับจากจตุปปาตญาณ

๑๐. ต่อจากนั้น พระองค์จะทรงแสดงธรรมเทศนาอันควรแก่การกำจัดอาสวะตามที่พระองค์ได้ทรงกำจัดอวิชชาได้โดยสิ้นเชิงด้วยอานาฬิกายของอาฬวกษัตริย์

ปรวาทีกกล่าวว่า “ทศพลญาณ ๑๐ มีญาณอื่นซึ่งแตกต่างไปจากสัพพัญญุตญาณ แต่เป็นพระญาณที่แยกออกมาจากสัพพัญญุตญาณนั่นเอง” ความเห็นนี้ไม่ถูก เพราะทศพลญาณเหล่านี้รู้เห็นหน้าที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับตนเท่านั้น ไม่อาจรู้เห็นหน้าที่อื่นได้ แต่สัพพัญญุตญาณรู้เห็นหน้าที่ทั้งหมด ซึ่งเป็นหน้าที่ของทศพลญาณและหน้าที่อื่นที่ควรรู้เห็น จะเห็นได้ว่า ในทศพลญาณ ๑๐ ญาณแรกรู้เห็นว่าเป็นเหตุหรือมีสาเหตุ ไม่อาจรู้เห็นหน้าที่อื่นได้ แต่สัพพัญญุตญาณสามารถรู้เห็นหน้าที่อื่นได้อีกด้วย ดังนั้น ญาณแรกจึงไม่ใช่สัพพัญญุตญาณ ในกรณีเดียวกัน ญาณที่ ๒ รู้เห็นผลนั้นๆ ของกรรมนั้นๆ ญาณที่ ๓ รู้เห็นขอบเขตของกรรมที่นำไปสู่ภพที่เรียกว่าปฏิบัติ ญาณที่ ๔ รู้เห็นความต่างกันของธาตุพร้อมทั้งเหตุ ญาณที่ ๕ รู้เห็นความคั่นเคยทางจิตของเหล่าสัตว์ ญาณที่ ๖ รู้เห็นความยิ่งย่อนของอินทรีย์ ๕ ญาณที่ ๗ รู้เห็นฉนสมาบัติและอานาฬิกายของญาณสมาบัติเหล่านั้น ญาณที่ ๘ รู้เห็นกระแสขันธ์ในภพก่อนและการเชื่อมโยงกับกระแสขันธ์นั้น ญาณที่ ๙ รู้เห็นจตุตถะและปฏิสนธิ ส่วนญาณที่ ๑๐ รู้เห็นอริยสัจ ๔ โดยปริยญาณวิเศษ (การรู้เห็นด้วยการกำหนดรู้) เป็นต้น ญาณทั้ง ๑๐ อย่างเหล่านี้รู้เห็นหน้าที่เฉพาะของตนๆ ไม่อาจรู้เห็นทุกสิ่งเหมือนสัพพัญญุตญาณ

สัพพัญญุตญาณสามารถรู้เห็นสิ่งเหล่านั้นเหมือนทศพลญาณ อีกทั้งรู้เห็นหน้าที่อื่นๆ ที่ควรรู้ทั้งหมดได้ แต่ไม่อาจทำหน้าที่บางอย่างของทศพลญาณ เช่น สัพพัญญุตญาณไม่อาจเข้าฉน ไม่อาจแสดงฤทธิ์ และไม่อาจกำจัดกิเลสได้

นอกจากนั้น ในบรรดาทศพลญาณเหล่านี้ ญาณ ๗ อย่างตั้งแต่ญาณ ๑-๗ เป็นกามาวจรธรรมที่มีวิตกและวิจารณ์ (สวิตก สวิจารณ์) ญาณที่ ๘-๙ เป็นรูปาวจรธรรมที่ไม่มีวิตกและวิจารณ์ (อวิตก อวิจารณ์) ญาณที่ ๑๐ เป็นโลกุตตระ บางคราวมีวิตกและวิจารณ์ บางคราวไม่มีวิตกและวิจารณ์ บางคราวไม่มีวิตกมีวิจารณ์ (อวิตก วิจารณ์ตต) ส่วนสัพพัญญุตญาณเป็นกามาวจรธรรมที่มีวิตกและวิจารณ์ ซึ่งจัดเป็นโลกียธรรม

อาฬวกกุมาร การบรรลู่ไสตปาตติผลของอาฬวกยักษ์ และการได้ดวงตา
เห็นธรรมของเหล่าสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ในเวลาจบพระธรรมเทศนา^๕

การตรวจดูชาวโลกในยามเข้านี้เป็นพุทธกิจประการหนึ่งของ
พระพุทเจ้าในพุทธกิจ ๕ ประการ^๕ คือ

สรุปความว่า ทศพลญาณแตกต่างกับสัพพัญญุตญาณโดยลักษณะรู้เห็น, ภูมิ, วิตักกติกะ
(หมวด ๓ ที่ขึ้นต้นด้วยวิตก) และความเป็นโลกิยะกับโลกุตตระ

โบราณจารย์ประพันธ์คาถาท่องจำในเรื่องนี้ว่า

ธนาธนาสุ โกสลลั กมมปาโก ปตีปทา

ธาตุ จาธิมุตตินทริย- ปริยตติปโร ตธา.

ปุปเพนิวาโส จ สมา- ปตติ เจวาสวกโขโย

จตุปปาตญาณนจ นเม ทสพล์ ชินิ.

“ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระชินเจ้าผู้ทรงกำลัง ๑๐ คือ ความฉลาดในเหตุว่าเป็นเหตุและ
ผลว่าเป็นผล วิกาภของกรรม ข้อปฏิบัติ ธาตุ ความโน้มเอียง ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทรีย์
ความเป็นอยู่ในภพก่อน สมาบัติ การสิ้นอาสวะ และปัญญารู้เห็นจติและปฏิสนธิ”

^๕ ตั ทิวสจจ ภควา ปจจุสสมเย ปจจุจราย เขตวนมทาวีหारे คนธฤฎิย์ มหารุณา-
สมาปตตี สมาเป็นชิตวา ปุน พุทธจกขุนา โลกั โวลเณโต อททส อาฬวกสส กุมารสส
อนาคามีผลูปตติยา อุปนิสสยั ยกขสส จ โสตาปตติผลูปตติยา อุปนิสสยั เทสนา-
ปริโยसानะ จ จตุราสตียา ปาณสทสสานั ธมมจกขุปฏิลาภสสาตี. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๐๑,
ขุ.สุ.อ. ๑/๑๘๓/๒๔๗)

“อนึ่งในวันนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นในสมัยใกล้รุ่ง ทรงข้ามหakarุณาสมาบัติ
ในพระคันธฤฎิที่พระเชตวันมทาวีหาระ เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุอีก ทรงเห็นอุปนิสัย
ของการบรรลู่พระอนาคามีผลของอาฬวกกุมาร การบรรลู่ไสตปาตติผลของยักษ์ และในเวลา
จบเทศนา สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้ดวงตาเห็นธรรม”

^๕ สาทถกัเยว ปน ภควโต กิจจัน โหติ, ตั ปญจวิธั ปุเรภตตกัจจัน ปจฉาภตตกัจจัน ปุริม-
ยามกัจจัน มชฉิมยามกัจจัน ปจฉิมยามกัจจันติ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“อนึ่ง กิจของพระผู้มีพระภาคยอมเป็นกิจที่มีประโยชน์เท่านั้น กิจนั้นมี ๕ อย่าง
คือ ๑) ปุเรภตตกิจ ๒) ปจฉาภตตกิจ ๓) ปุริมยามกิจ ๔) มชฉิมยามกิจ ๕) ปจฉิมยามกิจ”

๑. ปุเรภัตกิจ กิจในเวลาก่อนฉัน คือ การออกบิณฑบาต การเสวยภัตตาหาร และการแสดงธรรมโปรดภิกษุ^{๑๐}

^{๑๐} ภควา ทิ ปาโตว วุฏฺฐาย อุปฺภจฺจา กานฺนคฺคหตฺถํ สรฺรึมาสุกตถณฺจ มฺขโธวนาทิสรฺรึ-
 ปริกมฺมํ กตฺวา ยาว ภิกฺขาจารเวลา, ตาว วิวิตฺตาสเน วิตฺตินาเมตฺวา ภิกฺขาจารเวลายํ
 นิวาเสตฺวา กายพฺนธฺนํ พฺนธิตฺวา จิวํ ปารุปีตฺวา ปตฺตมาทาย กทาจิ เอกโก, กทาจิ ภิกฺขุสํ-
 ปริวโต คามํ วา นิคมํ วา ปิณฺทาย ปวิสฺติ, กทาจิ ปกฺติยา, กทาจิ อนเเกทึ ปาฎิหาริเยทึ
 วตฺตมาเนทึ. เสยฺยถิทํ. ปิณฺทาย ปวิสฺโต โลกนาถสฺส ปุโรโต ปุโรโต คนฺตฺวา มุทฺกตฺวาตา
 ปจฺวี โสเธนฺติ, พลาทกา อุทกมุสฺสิตานิ มุณฺจนาตา มคฺเค เรณฺฺ วุปฺสเมตฺวา อุปฺริ วิตานํ หุตฺวา
 ติฏฺฐนฺติ, อปฺเร วาตา ปุปฺผานิ อุปฺสฺหริตฺวา มคฺเค โอภิรฺนติ, อุณฺนตา ภูมิปฺปเทสา โอนมนฺติ,
 โอนตา อุณฺนมนฺติ, ปาพฺนิกฺเขปฺสเมเย สมารว ภูมि โหติ, สุขสมฺพสฺसानิ ปทุมฺปฺปผานิ วา ปาเท
 สมฺปฺภิจฺฉนฺติ. อินฺทชิลสฺส อนฺโต ฐปิตฺมตฺเต ทกฺขินฺปาเท สรฺรึโต ฉพฺพณฺณรฺสีโย นิกฺขมิตฺวา
 สุวณฺณรสปิณฺชราณี วิย, จิตฺรปฺภุปริกฺขิตฺตานิ วิย จ ปาสาทภูฏาการาทีนึ อลงฺกโรนฺติโย อิติ
 จิตฺโต จ วิชารวฺนติ, ทตฺถิสสสวิหฺงคทาโย สกสฺสกุฏาเนสุ จิตฺตาเยว มธฺุเรนากาเรน สทฺทํ
 กโรนฺติ, ตถา เภริวีนฺทาทีนึ ตฺริยานิ, มนฺุสฺसानํ จ กายูปคานิ อารณฺยานิ. เตน สลฺยถาเนน
 มนฺุสฺสา ชานนฺติ “อชฺช ภควา อธิ ปิณฺทาย ปวิฏฺโฐติ. เต สุนิวตฺถา สุปารฺตา คนฺธปฺปผาทีนึ
 อาทาย ฆรา นิกฺขมิตฺวา อนฺตรวีสึ ปฏฺิปฺชชิตฺวา ภควนฺตํ คนฺธปฺปผาทีนึ สกฺกจฺจํ ปุชฺชตฺวา
 วนฺทิตฺวา “อมฺหากํ ภาเนต ทส ภิกฺขุ, อมฺหากํ วิสฺติ, ปณฺณาสํ ๆเปฯ สตํ เทถาติ ยาจิตฺวา
 ภควโตปิ ปตฺตํ คเหตฺวา อาสนํ ปณฺณาเปตฺวา สกฺกจฺจํ ปิณฺชปาเตน ปฏฺิมาเนนฺติ. ภควา
 กตฺถตฺตกฺกิจฺโจ เตสํ สตฺตานํ จิตฺตสนฺตานานิ โอลฺเกตฺวา ตถา ธมฺมํ เทเสติ, ยถา เกจิ
 สรณฺคมเนนฺสุ ปติฏฺฐนฺติ, เกจิ ปณฺจสีเลสุ, เกจิ โสตาปตฺติสททาคามิอนาคามีผลานํ
 อณฺณตรสมฺมึ, เกจิ ปพฺพชิตฺวา อคฺคผลเ อรหตฺเตติ. เอวํ มหาชนฺ อนฺุคฺคเหตฺวา อุฏฺฐายาสนา
 วิหารํ คจฺฉติ. ตตฺถ คนฺตฺวา มณฺุพลมาเห ปณฺณตฺตวรพฺุทฺธาสนเน นิสึทึ ภิกฺขุณฺํ ฆตฺตกฺกิจฺจ-
 ปรีโยสานํ อากมฺยมาโน. ตโต ภิกฺขุณฺํ ฆตฺตกฺกิจฺจปรีโยसानเ อุปฺภจฺจาโก ภควโต นิเวเทติ,
 อถ ภควา คนฺธภูฏึ ปวิสฺติ. อิทํ ตาว ปุเรฆตฺตกฺกิจฺจํ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“กล่าวโดยละเอียดว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ทรงทำบริกรรมพระสรีระ
 มีการบ้วนพระโอษฐ์เป็นต้น เพื่อทรงทำการบำรุงและเพื่อทรงทำให้พระสรีระผาสุก เสร็จแล้ว
 ประทับยังอยู่บนพุทธอาสน์อันสังกัดจนถึงเวลาภิกษาจาร ในเวลาภิกษาจาร ทรงนุ่งสบง
 คาดประคดเอว ครองจีวร ถือบาตร เสด็จเข้าไปยังคามหรือนิคมเพื่อบิณฑบาต บางคราว

๒. ปัจฉกัตกิจ กิจในเวลาหลังจากฉันเสร็จ คือ การประทาน กรรมฐานอันเหมาะแก่จริตของภิกษุในเวลาบ่าย การบรรมชัวขณะ

เสด็จเพียงพระองค์เดียว บางคราวภิกษุสงฆ์แวดล้อมตามเสด็จไป บางคราวเสด็จเข้าไปตามปกติ บางคราวทรงแสดงปาฏิหาริย์หลายอย่างเสด็จไป เช่น เมื่อพระโลกนาถเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ลมที่พัดอ่อน ๆ ก็รำเพยพัดไปเบื้องหน้า กวาดพื้นปฐพีให้หมดจดสะอาด วลาหกก็ไปรยปรายหยาดน้ำระงับฝุ่นละอองในมรรคาแล้วกันเป็นเพดานในเบื้องบน ลมอีกประเภทหนึ่งก็พัดหอบเอาดอกไม้มาโปรยลงในมรรคา พื้นที่สูงก็ต่ำลง พื้นต่ำก็สูงขึ้น ขณะทีวางพระยุคลบาทลง พื้นปฐพีก็จะราบเรียบเสมอกัน หรือดอกปทุมชาติซึ่งมีสัมผัสอันเป็นสุขก็คอยรองรับพระยุคลบาท พอพระบาทเบื่องขวาวางลง ณ ภายในธรณีประตู พระฉัพพรรณรังสีก็แผ่รัศมีออกจากพระศรีระ ดุจดั่งทอธารสีทอง แล้วฉวัดเฉวียนส่องแสงแพรวพราวตระการตา ทำให้ปราสาทและเรือนยอดเป็นต้นดงามปานคลุมไว้ด้วยแผ่นผ้าอันงามวิจิตร ผงคชสารอาษาและวิหคปักษาชาติเป็นต้น ซึ่งสถิตอยู่ในที่อยู่แห่งตนๆ ก็พากันเปล่งเสียงอันไพเราะ อนึ่ง ดนตรีทั้งหลายมีเกร์และพิณเป็นต้น ก็บรรเลงเสียงอันไพเราะหวานซึ่งและอารมณ์ทั้งหลายของมนุษย์ก็เข้าไปสวมใส่ภายในทันใด ด้วยสัญญาณนั้น ประชาชนย่อมทราบ ว่าวันนี้ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ามาบิณฑบาต ณ สถานที่นี้ ต่างก็พากันนุ่งห่มเรียบร้อย ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ออกจากเรือนเดินไประหว่างถนน บูชาพระผู้มีพระภาคด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นด้วยความเคารพ ถวายอภิวาทแล้วทูลอาราธนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์โปรดประทานภิกษุจำนวน ๑๐ รูปแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ประทานภิกษุจำนวน ๒๐ รูปแก่ข้าพระองค์ ประทานภิกษุจำนวน ๕๐ รูปแก่ข้าพระองค์ ฯลฯ ประทานภิกษุจำนวน ๑๐๐ รูปแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด แล้วรับบาตรแม่ของพระผู้มีพระภาค ปูลาดอาสนะ น้อมบิณฑบาตเข้ามาถวายด้วยความเคารพ พระผู้มีพระภาคทรงทำกัตกิจเสร็จ ทรงตรวจดูกระแสดิจของสัตว์เหล่านั้นแล้วจึงแสดงพระธรรมโดยประการที่เวไนยสัตว์บางคนจะดำรงอยู่ในสรณคมน์ บางคนจะดำรงอยู่ในเบญจศีล บางคนจะดำรงอยู่ในอริยผลอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาโสดาปัตติผล สกทาคามีผล และอนาคามีผล บางคนบรรพชาอุปสมบทแล้วดำรงอยู่ในอหัตถผลอันเลิศ พระผู้มีพระภาคทรงอนุเคราะห์ห่มหาชนด้วยประการฉะนี้ แล้วจึงเสด็จจากอาสนะดำเนินไปยังพระวิหาร ครั้นเสด็จถึงที่นั่นแล้ว ประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันประเสริฐที่ปูลาดไว้ในพลับพลา ทรงรอให้ภิกษุฉันเสร็จ จากนั้น ในเวลาเสร็จกัตกิจของภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นพระอุปัฏฐากราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคจึงเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี นี้เป็นปุเรกัตกิจอันดับแรก”

ในบางคราว และการแสดงธรรมอันสมควรแก่กาลเหมาะแก่สมัยแก่
พุทธบริษัทในเวลาเย็น^{๑๑}

^{๑๑} อถ ภควา เอวํ กตปุเรกตตักกัจโจ คนธกุฎิยา อุปปุฏฺฐาน นิสีทิตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา ปาทปีเร จตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ โอวาทิ “ภิกฺขเว อปฺปมาเทน สมปาเทถ, ทุลฺลโภ พุทฺธูปาโท โลกสมฺมํ, ทุลฺลโภ มนุสฺสตตปฏฺิลาโภ, ทุลฺลภา ขณสมปตฺติ, ทุลฺลภา ปพฺพชฺชา, ทุลฺลภํ สทฺธมฺมสฺสวนนติ. ตตถ เกจิ ภควนฺตํ กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺจนติ. ภควาปิ เตสํ จริยานุรูปํ กมฺมฏฺฐานํ เทติ. ตโต สพฺเพปิ ภควนฺตํ วณฺทิตฺวา อตฺตโน อตฺตโน รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานานิ คจฺจนติ. เกจิ อรณฺถํ เกจิ รุกฺขมฺลํ, เกจิ ปพฺพตาทีนํ อณฺถตรํ, เกจิ จาตุมฺมหาราชิกภวณฺํ ๗เปฯ เกจิ วสฺวตฺติภวณฺนติ. ตโต ภควา คนธกุฎิํ ปวิสิตฺวา สเจ อากงฺขติ, ทกฺขิณฺน ปสฺเสน สโต สมฺปชาโน มุหุตฺตํ สีหเสยฺยํ กปฺเปติ. อถ สมฺมสฺสาสิตกาโย วุฏฺจทิตฺวา พุติยาภาเค โลกํ โวลเเกติ. ตติยาภาเค ยํ คามํ วา นิคมํ วา อุปนิสฺสาย วิหริติ, ตตถ มหาชนโน ปุเรกตฺตํ ทานํ ทตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ สฺนินฺวโต สฺสปารุโต คนธปฺปมาทีนํ อาทาย วิหารเ สนนิปตฺติ. ตโต ภควา สมปตฺตตาย ปริสาย อนุรูปเณ ปาฎิหาริเณ คนตฺวา ธมฺมสภายํ ปณฺณตฺตวรพฺพุทฺธาสเน นิสฺชช ธมฺมํ เทเสติ กาลยฺตฺตํ สมยฺยตฺตํ, อถ กาลํ วิทิตฺวา ปริสํ อฺยุโยเซติ, มนุสฺสา ภควนฺตํ วณฺทิตฺวา ปกฺกมณฺติ. อิทํ ปจฺฉาภตฺตักกัจจํ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“ลำดับนั้นแล หลังจากทรงทำปุเรกตกิจดังกล่าวเสร็จแล้ว พระผู้มีพระภาคประทับนั่ง
ในที่บำรุง ณ พระคันธกุฎี ทรงล้างพระบาท ประทับยืน ณ ตั้งรองพระบาทประธานพระโอวาท
ภิกษุสงฆ์ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด’
และว่า การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าหาได้ยากในโลก การเกิดเป็นมนุษย์หาได้ยาก ความ
ถึงพร้อมด้วยขณะหาได้ยาก การออกบวชหาได้ยาก การฟังพระสัทธรรมหาได้ยาก ในบรรดา
ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางรูปทูลถามกรรมฐานกับพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคก็ประธาน
กรรมฐานอันเหมาะแก่จริตของภิกษุเหล่านั้น ต่อจากนั้น ภิกษุทั้งปวงก็ถวายอภิวาธนา
พระผู้มีพระภาคแล้วเข้าไปยังที่พักกลางคืนและที่พักกลางวันของตน ๆ บางรูปเข้าป่า บางรูป
ไปยังโคนไม้ บางรูปไปยังภูเขาเป็นต้นแห่งใดแห่งหนึ่ง บางรูปไปยังภพเทวดาชั้นจาตุมหาราช
 ฯลฯ บางรูปไปยังภพเทวดาชั้นนสวัตติ

ด้วยประการฉะนี้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ายังพระคันธกุฎี ถ้าทรงมี
พุทธประสงค์ ก็จะมีพระสติสัมปชัญญะสำเร็จสหัสโดยพระปรีศวีเบื้องขวา ครั้นมี
พระวรกายคล่องแคล่วแล้ว ก็เสด็จลุกขึ้น ตรวจดูสัตว์โลกเป็นส่วนที่ ๒ ในส่วนที่ ๓ พระองค์

๓. ปุริมยามกิจ กิจในปฐมยาม เริ่มตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐-๒๒.๐๐
น. ทรงวิสันษาปัญหา ประธานกรรมฐาน และแสดงธรรมโปรดภิกษุ^{๑๒}

๔. มัชฌิมยามกิจ กิจในมัชฌิมยาม เริ่มตั้งแต่เวลา ๒๒.๐๐-
๐๒.๐๐ น. ทรงวิสันษาปัญหาแก่เทวดาและพรหม^{๑๓}

๕. ปัจฉิมยามกิจ กิจในปัจฉิมยาม เริ่มตั้งแต่เวลา ๐๒.๐๐-
๐๖.๐๐ น. โดยเวลา ๐๒.๐๐-๐๓.๒๐ น. เสด็จจงกรม, เวลา ๐๓.๒๐-

ทรงอาศัยคามหรือนิคมใดอยู่ มหาชนในคามหรือนิคมนั้นที่ได้ถวายทานในช่วงเวลาก่อน
ฉัน ในช่วงเวลาหลังฉันแล้ว นุ่งห่มเรียบร้อย ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น มาประชุมกัน
ในวิหาร ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อบริษัพร้อมแล้ว ก็จะเสด็จไปด้วยปาฏิหาริย์อันสมควร
ประทับนั่งบนพุทธอาสน์อันประเสริฐที่ปูลาดไว้แล้วในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมอันสมควร
แก่กาล เหมาะแก่สมัย จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเวลาแล้วก็ส่งบริษัทไป คน
ทั้งหลายถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วหลีกไป นี่เป็นปัจฉิมกัจ”

^{๑๒} อถ ภิกขุ ตโต ตโต อากมม ภควโต อุปลุชานํ อากจณฺติ. ตตฺถกจฺเจ ปญฺหํ ปุจฺจนฺติ,
เอกจฺเจ กมฺมฏฺฐานํ, เอกจฺเจ ฆมฺมสฺสวนํ ยาจณฺติ. ภควา เตสํ อธิปายํ สมฺปาเทนฺโต ปุริมยามํ
วิตินาเมติ. อิหํ ปุริมยามกัจจํ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายมาจากที่นั้นๆ แล้วพากันมาสู่ที่อุปัฏฐากพระผู้มีพระภาค บรรดา
ภิกษุเหล่านั้น ภิกษุบางรูปทูลถามปัญหา บางรูปขอกรรมฐาน บางรูปขอฟังธรรม พระผู้มี
พระภาคเมื่อจะให้ความประสงค์ของภิกษุเหล่านั้นบริบูรณ์ จึงประทับอยู่ตลอดปฐมยาม
นี้เป็นปฐมยามกิจ”

^{๑๓} ปุริมยามกัจจปริยสาเน ปน ภิกขุสุ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปกฺกนฺเตสุ สกฺลทสฺสทสฺสี-
โลกธาตฺวเทวตาโย โอกาสํ ลภฺมานา ภควนฺตํ อุปสงกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺจนฺติ ยถาภิสงฺขตํ
อนตฺมโส จตฺตฺรกุขรมฺปิ. ภควา ตาสํ เทวตานํ ปญฺหํ วิสฺสขฺเซนฺโต มชฺฌิมยามํ วิตินาเมติ.
อิหํ มชฺฌิมยามกัจจํ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“ครั้นทรงทำปฐมยามกิจเสร็จแล้ว เมื่อภิกษุทั้งหลายถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว
พากันหลีกไป เทวดาในหีนโลกธาตุทั้งสิ้นจึงได้โอกาสเข้าเฝ้า ทูลถามปัญหาตามที่เตรียมมา
แม้เพียง ๔ พยางค์เป็นอย่างต่ำกับพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงวิสันษาปัญหา
แก่เทวดาเหล่านั้น จึงประทับอยู่ตลอดมัชฌิมยาม นี่เป็นมัชฌิมยามกิจ”

๐๔.๔๐ น. เสด็จบรรทม และเวลา ๐๔.๔๐-๐๖.๐๐ น. ประทับนั่งตรวจ
ดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ^{๑๔}

ยามในสมัยพุทธกาล

เวลาในสมัยก่อนทั้งในอินเดีย พม่า และไทย ก่อนจะนิยมใช้เวลา
สากลเหมือนในปัจจุบัน ถือว่าวันหนึ่งมี ๖๐ ชั่วโมง โดยแบ่งเป็น ๖ ยาม
แต่ละยามมี ๑๐ ชั่วโมง กลางวันมี ๓ ยาม หรือ ๓๐ ชั่วโมง เริ่มตั้งแต่
๖.๐๐ น. เป็นต้นไป กลางคืนมี ๓ ยาม หรือ ๓๐ ชั่วโมง เริ่มตั้งแต่
๑๘.๐๐ น. เป็นต้นไป จึงรวมเป็น ๖๐ ชั่วโมง (ถ้าเป็นเวลาในยุคปัจจุบัน
แต่ละยามนับได้ ๔ ช.ม.)

ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา กล่าวถึงยาม ๖ ยามในกลาง
วันและกลางคืน โดยเฉพาะยามกลางคืนเรียกว่า ปฐมยาม มัชฌิมยาม
ปัจฉิมยาม บ้าง หรือ ปุริมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยาม บ้าง หรือ ปฐมยาม

^{๑๔} ปจฺฉิมยามํ ปน ตโย โภจฺจาเส กตฺวา ปุเรกตฺตโต ปฏฺจาย นิสฺซชาย ปิพิตฺสส สรฺริสฺส
กิลาสฺสภาวโมจฺนตฺถํ เอกํ โภจฺจาสํ จงฺกเมน วิตฺตนาเมตฺติ. ทฺตฺติโยภฺจฺจาสฺส คนฺธกฺฎิํ ปวิสิทฺวา
ทกฺขิณฺน ปสฺเสน สโต สมฺปชาโน สีหเสยฺยํ กปฺเปติ. ตตฺติโยภฺจฺจาสฺส ปจฺจกฺฎาย นิสฺสิทฺวา
ปุริมฺพุทฺธานํ สนฺติเก ทานสีลาทิวเสน กตฺตาธิการปฺคฺคทสฺสนตฺถํ พุทฺธจกฺขฺนา โลกํ โวโลเกติ.
อิทํ ปจฺฉิมยามกิจฺจํ. (ที.สี.อ. ๑/๔/๔๕)

“อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงแบ่งปัจฉิมยามออกเป็น ๓ ส่วน ส่วนที่ ๑ ทรงยับยั้งอยู่ด้วย
การเสด็จจงกรม เพื่อทรงเปลื้องความเมื่อยล้าพระสรีระที่ถูการนั่งบิบบิ้น จำเดิมแต่กิจในช่วง
เวลาก่อนฉัน ส่วนที่ ๒ เสด็จเข้าสู่พระคันธกฏี ทรงมีสติสัมปชัญญะ สำเร็จสัพเพสาธิตโดย
พระปรีศร์วเบื้องขวา ส่วนที่ ๓ เสด็จลุกขึ้นประทับนั่งตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ เพื่อดูบุคคล
ผู้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ด้วยอำนาจทานและศีลเป็นต้นในสำนักของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ
นี่เป็นปัจฉิมยามกิจ”

ทุติยยาม ตติยยาม บ้างตามสมควร เริ่มตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐ – ๒๒.๐๐ น. เป็นปฐมยาม เวลา ๒๒.๐๐ – ๐๒.๐๐ น. เป็นมัชฌิมยาม และเวลา ๐๒.๐๐ – ๐๖.๐๐ น. เป็นปัจฉิมยาม^{๑๕}

คัมภีร์จตุรารักษ์กล่าวสรุปความในเรื่องนี้จากคัมภีร์อรรถกถาว่า

สมุตเตชีย คิหิโน	อนุพุททิกโก ชิโน
อทาสี ปรมํ ตุฎฐี	สจฺจานิ ทสฺสยํ ทิวา. ^{๑๖}

“พระชินเจ้าตรัสอนุพุททิกโกแก่คฤหัสถ์ทั้งหลายในยามกลางวัน ทรงให้อาจอหาญแล้วแสดงอริยสัจ ได้ประทานความปลาบปลื้มใจอันยิ่งใหญ่[คือมรรคผล]”

ภิกฺขุณฺโณ ปจฺเจ ยามเ	ปาเยสิ อมตาคทํ
ชาติเขตตาคเทวานํ	กขจฺเจโท ส มชฺฉิเม. ^{๑๗}

^{๑๕} อติตรตติยา ยาโม ปจฺฉิมอตฺตมมฺมุสฺส วา
ภาวินียาธิปปหาโร ตทตฺตมฺ วาซช เตหฺยโห. (กจ.สาร ๒๔)

“ยามราตรีท่ายของที่ล่วงไปแล้วก็ดี ครึ่งของ[ยามท่าย]นั้นก็ดี [ยาม]แรก[ของราตรี] ที่กำลังจะมาถึงก็ดี, ครึ่งของ[ยามแรก]นั้นก็ดี เวลากลางวันพร้อมด้วยยามเหล่านั้น เรียกว่า อชช (วันนี้)”

คาถาข้างต้นแสดงความหมายของ อชช (วันนี้) โดยกล่าวว่าเวลาของวันหนึ่งเริ่มจาก ยามท่าย คือเวลาประมาณ ๐๓.๐๐-๐๖.๐๐ น. แล้วไปสิ้นสุดวันในยามต้นคือเวลาประมาณ ๑๘.๐๐ น. อีกอย่างหนึ่ง เวลาของวันหนึ่งเริ่มจากกึ่งของยามท่ายคือเวลาประมาณ ๐๔.๓๐ น. แล้วไปสิ้นสุดวันในกึ่งของยามต้นคือเวลาประมาณ ๑๙.๓๐ น.

จะเห็นได้ว่า ท่านกำหนดระยะเวลาของวันตามกิจกรรมของมนุษย์ที่ทำในวันหนึ่งๆ ตามปกติคนเราตื่นเมื่อใกล้รุ่งและนอนเมื่อค่ำ สิ่งที่ทำในช่วงดังกล่าว ชื่อว่า กระทำในวันเดียวกัน

^{๑๖} จตุรารกข ๓

^{๑๗} จตุรารกข ๔

“พระองค์ทรงเฉลยข้อสงสัยแก่ภิกษุทั้งหลายในปฐมยาม ได้
 ประทานโอสถอมฤตให้ดื่มแล้ว ในมัชฌิมยาม ทรงเฉลยข้อสงสัยแก่เหล่า
 เทพผู้มาสู่ชาติเขต ได้ประทานโอสถอมฤตให้ดื่มแล้ว”

อาโท ผลสุขิ เวที มชฌเม เสยย’มกา ชิโน
 เวเนยโยโลกนํ อนเต ปจฺฉิเมปิ ติธา กเต.^{๑๘}

“แม้ปัจฉิมยามก็แบ่งออกเป็น ๓ ช่วง พระองค์เสวยสุขจากผล
 สมาบัติในช่วงแรก เสด็จบรรทมในช่วงกลาง และตรวจดูเวไนยชนในช่วง
 ท้าย[ด้วยอินทริยปโรปริยัตติญาณ คือ ปัญญารู้เห็นความยิ่งย่อนของ
 อินทริย์]”

เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระพุทธองค์ทรงทำปุเรภัตกิจเสร็จ ได้เสด็จ
 ไปเมืองอาฬวี ชื่อว่าอาฬวีนี้เป็นชื่อแคว้นและเมืองทั้งสองอย่าง
 หมายความว่า ในแคว้นอาฬวีมีเมืองอยู่หลายเมือง และมีเมืองหลวงชื่อ
 ว่าอาฬวีเหมือนชื่อแคว้น ในเรื่องนี้พระพุทธองค์เสด็จไปเมืองอาฬวีที่อยู่
 ในแคว้นอาฬวีนั่นเอง^{๑๙}

^{๑๘} จตุรารกข ๕

^{๑๙} อาฬวีติ รฎฐมปิ นครมปิ วุจฺจติ. ตตุภยมปิ อิต วฎฺฐติ. อาฬวีนครสส ทิ สมิเป
 วิหรนโตปิ “อาฬวีย วิหฺรตีติ วุจฺจติ. ตสส จ นครสส สมิเป อวิทุเร คาวุตมตเต ตํ
 ภาณํ อาฬวีรฎฺฐเต วิหรนโตปิ “อาฬวีย วิหฺรตีติ วุจฺจติ อาฬวีรฎฺฐเต เจตํ ภาณํ. (ขุ.ส.อ.
 ๑/๑๘๓-๙๔/๒๔๗-๗๒)

แคว้นหรือนครเรียกว่า อาฬวี แม้ทั้งสองอย่างนั้นก็สมควรในพระสูตรนี้ ดังจะเห็นได้ว่า
 แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าจะประทับอยู่ใกล้เมืองอาฬวี ก็เรียกว่าประทับอยู่ที่เมืองอาฬวี และ
 วิมานนั้นก็อยู่ในที่ใกล้ คือในที่ที่ไม่ไกลกับนครนั้นราวหนึ่งคาจตุ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ
 อยู่ในแคว้นอาฬวี ก็กล่าวว่า อาฬวีย วิหฺรตี (ประทับอยู่ใกล้เมืองอาฬวี) อนึ่ง วิมานนั้นมีใน
 แคว้นอาฬวี”

ในขณะนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปสู่ที่อยู่ของอาฬวกยักษ์ซึ่งอยู่ที่ต้นไทรต้นหนึ่ง เป็นวิมานที่มนุษย์ทั่วไปไม่สามารถมองเห็นได้นอกจากเทวดาหรือยักษ์เท่านั้นจึงจะสามารถมองเห็นวิมานนั้นได้ เพราะกรรมชรูปของเทวดาละเอียดกว่ากรรมชรูปของมนุษย์ แม้เทวดาและพรหมชั้นสูงก็มีกรรมชรูปละเอียดแตกต่างกันออกไป เทวดาชั้นต่ำจึงไม่เห็นเทวดาชั้นสูง แต่เทวดาชั้นสูงเห็นเทวดาชั้นต่ำได้ หรือพรหมชั้นต่ำไม่เห็นพรหมชั้นสูง แต่พรหมชั้นสูงเห็นพรหมชั้นต่ำได้^{๒๐}

คำว่า อาฬวี เป็นศัพท์อิตถิลิงค์ มีรูปวิเคราะห์ในคัมภีร์อภิธานปทีปิกาฎีกาว่า
 อลฺ ภูสนเมตถาติ อาฬวี. วี. หตตถจ. (อภิธาน.ฎีกา ๒/๑๗๙)
 “เครื่องประดับมีอยู่ในเมืองนี้ เหตุนี้ เมืองนั้นชื่อว่า อาฬวี ลง วี ปัจจัย แปลง [ล]
 เป็น พ”

แม้คัมภีร์ฎีกาของสังยุตตนิกายก็กล่าวเรื่องนี้ว่า
 อาฬวียนติ อิตถิลิงควเสน ตํ ภูฏมปิ นครมปิ วุจจติ. (ส.ส.ฎีกา ๑/๒๔๖/๓๓๘)
 “แคว้นและนครนั้นเรียกว่า อาฬวี (ในแคว้น/เมืองอาฬวี) ด้วยอำนาจของอิตถิลิงค์”
^{๒๐} ตตถ โลก มหาชนา วิสุ วิสุ กุลเทวตโย นาม อุภูฏหนติ. เกจิ มหาเทว นาม
 อุภูฏหนติ. เกจิ วาสุเทว นาม. เกจิ มหเสธ นาม. เกจิ ปรมเสวาร นามาติ. ชรเทวต
 คามเทวต รุกขเทวตาทโยปี เตส มหาเทวราชาน อุภูฏกาเอว สมปชชนติ. ตตถ
 มหาเทวราชาน วิย มหาพรหมาน ทภูฏพพา. ชรเทวตาทโย วิย พรหมปุโรหิตา
 ทภูฏพพา, มนุสสา วิย พรหมปารีสชชา ทภูฏพพา. ตตถ จ ชรเทวตาทโย มหาเทวราชาน
 อทิสวาว อุภูฏหนติ. มนุสสา จ เต อุโภปี อทิสวาว อุภูฏหนติ. เอเวเมว พรหมปุโรหิตา
 มหาพรหมานปี น ปสสนติ. มหาพรหมาน นีวาสภูฏจันปี น ชานนติ. พรหมปารีสชชา
 อุโภปี น ปสสนติ. อุภินน นีวาสภูฏจันปี น ชานนติ. ยथा ปน โอพาริก รุปิ มาเปตวา
 อตตทาน ทสเสนติ. ตทา เอว ปสสนติ. เอส นโย อุปริภูมิสุปี. ยํ ปน พรหมนิมนต-
 สุตตภูฏกถาย วุตตํ พรหมาน ปกติริรูป กสสจि อาปาถ น คจจตีติ. ตํ พรหมปุโรหิตา
 อุปริมานํ พรหมานํ ปกติริรูป กสสจि พรหมปารีสชชาทินโน วา เทวสส วา มนุสสสส วา
 อาปาถ น คจจตีติ กตวา วุตตํ. เหฏฐิมานํ ปน ปกติริรูป อุปริมสส อาปาถ อากจฉิสตีเยว.
 เตเนว हि ชนวสสสุตตภูฏกถาย เหฏฐิมเหฏฐิมา हि เทวา อุปริเมทวานํ โอพาริก กตวา
 มาปิตเมว อตตทาว ปสสิตุ สกโกนตีติ วุตตํ. (ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๔๓/๑๘๓)

เทวดามีหลายระดับ บางพวกเป็นรุกขเทวดา คือ เทวดาที่อาศัย
อยู่ตามต้นไม้ บางพวกเป็นภุมเทวดา คือ เทวดาที่อยู่บนพื้นดิน บางพวก

“ในบรรดาพรหมเหล่านั้น มหาชนในโลกคือชาวอินดูย่อมบูชาเทวดาประจำสกุลของ
ตนๆ บางคนบูชาพระศิวะ บางคนบูชาพระนารายณ์ บางคนบูชามหาพรหม แม้เทวดารักษา
บ้าน เทวดารักษาหมู่บ้าน และรุกขเทวดาเป็นต้นก็ถือว่าเป็นบริวารอุปัฏฐากพระศิวะ ในการ
อุปมานั้น พรหมชั้นมหาพรหมเหมือนพระศิวะ พรหมชั้นปุโรหิตเหมือนเทวดารักษาบ้านเป็นต้น
ส่วนพรหมชั้นปารีสัชชาเหมือนมนุษย์ทั้งหลาย

เทวดารักษาบ้านเป็นต้นไม่เห็นพระศิวะย่อมเคารพบูชา มนุษย์แม้ไม่เห็นเทพทั้ง ๒
ประเภทย่อมเคารพบูชา ฉันทิ พรหมชั้นปุโรหิตย่อมไม่เห็นท้าวมหาพรหม ทั้งไม่รู้ที่พำนักของ
ท้าวมหาพรหม พรหมชั้นปารีสัชชาไม่เห็นพรหมทั้งสอง และไม่รู้ที่พำนักของพรหมทั้งสอง
แต่เมื่อพรหมชั้นสูงเนรมิตรูปร่างแล้วแสดงตนให้ประจักษ์จึงเห็นได้ ภูมิชั้นสูงก็มีนัยเดียวกัน
ดังข้อความในอรรถกถาของพรหมนิมิตตสูตรว่า

พรหมานํ ปกติริปู กสฺสจฺจ อปาถํ น คจฺจติ. (ม.ม.อ. ๒/๕๐๔/๓๒๑)

‘รูปปกติของพรหมทั้งหลายไม่ปรากฏแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง’

ข้อความนั้นกล่าวไว้โดยมุ่งหมายว่า รูปปกติของพรหมชั้นสูงมีพรหมชั้นปุโรหิต เป็นต้น
ย่อมไม่ปรากฏแก่พรหมชั้นปารีสัชชาเป็นต้น และแก่เทวดาหรือมนุษย์ใดๆ ส่วนรูปปกติของ
พรหมชั้นต่ำย่อมปรากฏแก่พรหมชั้นสูง ดังอรรถกถาของขณนสสุตตรกล่าวว่

เหฎฺฐิมเหฎฺฐิมมา ทิ เทวา อุปฺปิมเทวานํ โอฟาริกํ กตฺวา มาปิตเมว อตตภาวํ ปสฺสิตฺตุํ
สกุโกนติ. (ที.ม.อ. ๒/๒๘๔/๒๕๑)

‘เทวดาชั้นต่ำๆ สามารถเห็นอภาพของเทวดาชั้นสูงที่เนรมิตกระทำให้หายไปได้’

แม้ในอรรถกถาของมูลปณณาสกก็กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

เทวดา ทิ มนุสฺสโลกํ อากจฺจมานา ปกติวณฺณํ ปกตอิทฺธิํ ปชฺหิตฺวา โอฟาริกํ อตตภาวํ
กตฺวา อติเรกวณฺณํ อติเรกอิทฺธิํ มาเปตฺวา นนฺนสมฺมชฺชาทินิ คจฺจนฺตา มนุสฺสา วีย อภิสฺสงฺเตน
กาเยน อากจฺจนฺติ. อโยปี เทวปฺุตโต ตเถว อากโต. เตน วุตฺตํ “อภิกกนฺตวณฺณาติ. (ม.ม.อ.
๑/๒๔๙/๓๒)

“แท้จริงแล้วเทวดาเมื่อมาสู่โลกมนุษย์ ย่อมละผิวพรรณปกติ ฤทธิ์ปกติแล้วทำอภาพ
ให้หายบ เนรมิตผิวพรรณเกินปกติ ฤทธิ์เกินปกติ มาด้วยกายที่ปรุงแต่งแล้ว เหมือนมนุษย์ไป
ยังที่ชุมนุมพื่อนรำเป็นต้น แม้เทพบุตรนี้ก็มีมาอย่างนั้นเหมือนกัน ฉะนั้นจึงกล่าวว่
อภิกกนตวณณา (มีวรรณะงดงามยิ่งนัก)”

เป็นเทวดาที่อยู่ในอากาศ เป็นต้น มิติของเทวดานั้นมีได้คงอยู่ตลอดไป แต่อยู่ได้ด้วยบุญของตนเองตามภพภูมิของเทวดานั้นๆ เช่น เทวดาชั้นจาตุมหาราชมีอายุชั้ ๕๐๐ ปีทิพย์ เทวดาชั้นดาวดึงส์มีอายุชั้ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ เป็นต้น กล่าวคือ เทวดาชั้นจาตุมหาราชมีอายุ ๕๐๐ ปีทิพย์ ถ้าเทียบกับมนุษย์ก็มีจำนวนเก้าโกฏิปี^{๒๑} ส่วนเทวดาชั้นดาวดึงส์เป็นต้นไปก็คูณสองไปเรื่อยๆ ตามจำนวนอายุชั้ของตน^{๒๒} เทวดาชั้นสุดท้ายคือ

^{๒๑} จาตุมหาราชิกานัน ปน เทวานัน ทิพพานิ ปญจวสสทานิ อายุปปมาณัน, มนุสสคณนาย นวุติวสสตสทสสปมาณัน โทติ. (สงคห ๕/๒๒/๓๐)

“อนึ่ง ๕๐๐ ปีทิพย์เป็นปริมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา เท่ากับจำนวน ๙,๐๐๐,๐๐๐ ปีโดยการนับของมนุษย์”

^{๒๒} ๑. สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๑ ตั้งอยู่ ณ เชิงเขาสิเนรุ มีอายุ ๕๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา เท่ากับ ๕๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๙ ล้านปีมนุษย์ (๕๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๕๐ ปีมนุษย์)

๒. สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๒ ตั้งอยู่ที่หน้าตักของเขาสิเนรุ มีอายุ ๑,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เท่ากับ ๑๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๓๖ ล้านปีมนุษย์ (๑,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๑๐๐ ปีมนุษย์)

๓. สวรรค์ชั้นยามา เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๓ ตั้งอยู่สูงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ขึ้นไปในอากาศ มีอายุ ๒,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นยามา เท่ากับ ๒๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๑๔๔ ล้านปีมนุษย์ (๒,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๒๐๐ ปีมนุษย์)

๔. สวรรค์ชั้นดุสิต เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ ตั้งอยู่สูงจากสวรรค์ชั้นยามาขึ้นไปในอากาศ มีอายุ ๔,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้น ดุสิต เท่ากับ ๔๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๕๗๖ ล้านปีมนุษย์ (๔,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๔๐๐ ปีมนุษย์)

๕. สวรรค์ชั้นนิมมานรติ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๕ ตั้งอยู่สูงจากสวรรค์ชั้นดุสิตขึ้นไปในอากาศ มีอายุ ๘,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นนิมมานรติ เท่ากับ ๘๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๒,๓๐๔ ล้านปีมนุษย์ (๘,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๘๐๐ ปีมนุษย์)

๖. สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๖ ตั้งอยู่สูงจากสวรรค์ชั้นนิมมานรติขึ้นไปในอากาศ มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปีสวรรค์ โดย ๑ วันของสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตติ เท่ากับ

ชั้นปรินิมิตวสวัตดีมีอายุชั้ย ๑๖,๐๐๐ ปีทิพย์ ถ้าเทียบกับมนุษย์ก็มีจำนวน ๙๒๑ โกฎิ ๖ ล้านปี^{๒๓}

อย่างไรก็ตาม รุกขเทวดาหรือภุมเทวดานั้นเป็นเทวดาพิเศษที่ไม่เหมือนกับเทวดาในอากาศ เพราะไม่มีจำกัดอายุชั้ยที่แน่นอน^{๒๔} จึงมีพระบางรูปอธิษฐานว่าหลังจากที่ได้เสียชีวิตไปแล้ว ขอให้เกิดเป็นรุกขเทวดาที่ป่าหิมพานต์ เพื่อจะได้มีโอกาสพบกับพระศรีอริยเมตไตรย เพราะหากไปเกิดเป็นเทวดาจำพวกอื่นแล้ว ไม่อาจมีอายุยืนนานถึงเวลาพบพระศรีอริยเมตไตรย แต่หากเกิดเป็นรุกขเทวดา ถ้ามีบุญบารมีพอ

๑,๖๐๐ ปีโลกมนุษย์ รวมปีทั้งหมด ๙,๒๑๖ ล้านปีมนุษย์ (๑๖,๐๐๐ ปีสวรรค์ * ๑๒ เดือน * ๓๐ วัน * ๑,๖๐๐ ปีมนุษย์)

^{๒๓} นวสตยเจกวีส- วสสาน โกฎิโย ตถา

วสสสตสทสทานิ สฎฐิ จ วสวัตติสุ. (สงคห ๕/๒๓/๓๐)

“๙๒๑ โกฎิ กับ ๖ ล้านปี เป็นปริมาณอายุในเทวดาชั้นปรินิมิตวสวัตดี”

^{๒๔} เตสุ จตุนนํ อปายานํ มนุสสานํ วินิปาติกาสุรานถจ อายุปปมาณคณนาย นิยมอนตถิ. (สงคห ๕/๒๑/๒๙)

“ในบรรดาบุคคลเหล่านั้น การกำหนดนับปริมาณอายุของผู้เกิดในอบาย ๔ มนุษย์ทั้งหลาย และวินิปาติกาสูร ย่อมไม่มีกำหนดแน่นอน”

อปายesu ทิ กम्मเมว ปมาณํ ตตถ นิพพตตานํ ยาว กम्मํ น ชียติ, ตาว จวนาภาวโต, ตถา ภูมมเทวานํ. เตสุปิ ทิ นิพพตตา เกจิ สตตาทาทิกาลํ ติฎฐนติ, เกจิ กปมตตมปิ. ตถา มนุสสานมปิ กทาจิ เตสมปิ อสงเขยยายุกตตา กทาจิ ทสวสสายุกตตา. (วิภาวินี ๕/๒๑/๒๔-๔๕)

“กล่าวโดยละเอียดดังนี้ กรรมเท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญในอบายภูมิ เพราะสัตว์ผู้เกิดในอบายภูมินั้นไม่จุดไปตราบที่กรรมยังไม่หมดสิ้นไป เทวดาผู้อยู่บนพื้นดินก็เช่นเดียวกัน เพราะเทวดาบางตนผู้เกิดในเทวดาเหล่านั้นดำรงอยู่ตลอดเวลา ๗ วันเป็นต้น บางตนดำรงอยู่แม้เพียงเวลาตลอดกับ แม่มนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เพราะแม่มนุษย์เหล่านั้นก็มีอายุสองไขว่หนึ่งในบางครั้ง บางคราวมีอายุ ๑๐ ปี”

สมควร อาจจะมีอายุยืนจนพบกับพระศรีอริยเมตไตรย จะเห็นได้ว่า ท่านผู้แต่งคัมภีร์ฎีกาพระวินัยชื่อว่าวินยาลังการฎีกา คือ พระมนุญโทสะ ก่ออิฐฐานไปเกิดเป็นรุกขเทวดาในป่าหิมพานต์เช่นเดียวกัน เรื่องนี้มีกล่าวไว้โดยตรงในนิคมคาถา (คาถาที่ ๑๒-๒๓) ของคัมภีร์วินยาลังการฎีกา^{๒๕}

^{๒๕} อมินา ปุณณกมเมณ อณเณน กุสเลน จ
อิโต จุตาทํ ทุตติเย อตตภาวมहि อากเต.

“ด้วยบุญกรรมนี้และกุศลอื่น ข้าพเจ้าจตุตจากภพนี้แล้วเมื่ออัฐภาพที่ ๒ มาถึง”

หิมนตปเทศมहि ปพพเต คนธมาทเน

อาสนเน มณิกุทาย มลชุสทุมสส จ.

ตสมี เหสส์ ภูมมเทโว อติทิมายุกโ วโร

ปถณาวีริยสมปนโน พุทธสาสนมามโก.

“ข้าพเจ้าจักเกิดเป็นภุมเทวดาผู้ประเสริฐมีอายุยืนในภูเขาคันทมาทน์ ป่าหิมพานต์ ใกล้ถ้ำมณิกุทายและต้นมัญชุกสะ ของจงเป็นผู้เฝ้ายพร้อมด้วยปัญญาและวิริยะ เป็นผู้เคารพคำสอนของพระพุทธเจ้า”

ยว ตัญจติ สาสนํ ตาว เจตियวนทนํ

โพธิปุชํ สงฆปุชํ กเรยยํ ตุกฺขมานโส.

“พระศาสนายังดำรงมั่นคงราบใด ข้าพเจ้าพึงเป็นผู้มีใจเบิกบาน กระทำการกราบไหว้พระเจดีย์ บูชาต้นโพธิ์และพระสงฆ์”

ภิกขุณํ ปฏิปนนานํ เวยยาวจจํ กเรยยหํ

ปริยตตาทิกฺขุตตานํ กงขา วินอทเยยยหํ.

“ขอข้าพเจ้าพึงกระทำการชวนชวายเป็นเพื่อนช่วยเหลือภิกษุผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ พึงบรรเทาความสงสัยของภิกษุผู้หมั่นศึกษาเล่าเรียนปริยัติ”

สาสนํ ปคคณหนตานํ ราชนํ สหาโย อสสํ

สาสนํ นิคคณหนตานํ วาเรตุ สมตโถ อสสํ.

“ขอข้าพเจ้าพึงเป็นสหายของพระราชาผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนพระศาสนา พึงเป็นผู้สามารถขัดขวางพระราชาผู้ข่มเหงพระศาสนา”

สาเหตุที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดอาฬวกยักษ์ก็เพราะว่ายักษ์
 คนนี้กินคนจำนวนมากเป็นเวลา ๑๒ ปี มีเรื่องเล่าโดยละเอียดในคัมภีร์
 อรรถกถาว่า วันหนึ่ง พระเจ้าอาฬวกเสด็จไปล่าเนื้อ ได้ทรงพบกับ
 อาฬวกยักษ์ที่สิงสถิตอยู่ที่ต้นไทรต้นหนึ่ง ยักษ์ตนนี้ได้พรจากท้าวเวสวัณ
 มหาราชให้กินสัตว์ที่เข้าไปสู่เงาของต้นไทรได้ในเวลาเที่ยงวัน ยักษ์นั้น
 เห็นพระราชแล้วเข้ามาจะจับกิน พระราชาได้ทรงกระทำตีกากับยักษ์
 ว่าจะส่งมนุษย์และถาดอาหารให้ยักษ์กินทุกๆ วัน โดยพระองค์ส่งนักโทษ

สาสนนตรธาน ตุ มณชูลี รุกขมุตตม
 นนทมูลจ ปภการุ นิจจํ ปุชฺช กเรยยหิ.

“เมื่อพระศาสนาอันตรธานแล้ว ขอข้าพเจ้าพึงกระทำการบูชาต้นมัญจสาอันสูงสุด และ
 ถ้ำนั้นทูลบูชาเป็นนิตย์”

ยทา ตุ ปจเจกพุทธา อุปปชชนติ มหายสา
 ตทา เตสํ นิจจกปปี อุปภูฐานํ กเรยยหิ.

“เมื่อใด พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายผู้มีศรัทธาใหญ่ทรงอุบัติขึ้นในโลก] เมื่อนั้น ข้าพเจ้า
 พึงกระทำการปรนนิบัติแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นตลอดกาลเป็นนิตย์”

เตเนว อุตตภาเวน ยาว พุทฺธูปปาทา อหิ
 ติฏฺฐนโต พุทฺธูปปาทมหิ มนุสฺเสสุ ภวามหิ.

“ขอข้าพเจ้าจงดำรงอยู่ด้วยอัตภาพนั้นตราบจนถึงการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า
 เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ขอข้าพเจ้าจงเกิดในมนุษย์ทั้งหลาย”

เมตเตยยสฺส ภควโต ปพฺพชิตวาน สาสเน
 โตสยิตวาน ชินํ ตํ ลเก พยากรณุตตม.

“ขอข้าพเจ้าจงบวชในพระศาสนาของพระเมตไตรยพุทธเจ้า พึงยังพระชินเจ้าพระองค์
 นั้นให้พอพระทัยแล้วได้รับพุทธพยากรณ์อันสูงสุด”

พยากรณํ ลภิตวาน ปุเรตวา สพฺพปารมี
 อนาคตมหิ อทธานे พุทฺโธ เหสฺสํ สเทวเก.

“ข้าพเจ้าได้รับพุทธพยากรณ์แล้วยังสรรพปารมีให้เต็ม จักตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในโลก
 พร้อมทั้งเทวโลกในอนาคตกาลเทอญ”

และถาดอาหารไปให้ก่อน ต่อมาเมื่อไม่มีนักโทษก็ส่งโจรไปแทนนักโทษ ภายหลังเรื่องที่พระราชาส่งนักโทษและโจรไปให้ยักษ์กินได้กระจายออกไปทั่วนคร ส่งผลให้ไม่มีโจรขโมยที่กล้าหยิบฉวยของคนอื่นแม้กระทั่งของที่ไม่มีเจ้าของเพราะเกรงว่าจะถูกส่งไปให้ยักษ์กิน ภายหลังต่อมาเมื่อไม่มีโจร พระราชาก็ส่งทารกแรกเกิดไปให้ยักษ์กิน จนกระทั่งสตรีมีครรภ์ในเมืองต้องหนีไปอยู่แคว้นอื่นแล้วจึงนำทารกกลับมาในภายหลัง วันหนึ่งหาทารกไม่ได้ มีแต่อาฬวกุมารพระราชโอรสของพระราชายู่ในเมือง พระราชาจึงรับสั่งให้ส่งพระราชกุมารไปเป็นอาหารของยักษ์ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบาตรและจีวร เสด็จไปพระองค์เดียวเมื่อดวงอาทิตย์อัสดงคตในวันอุโบสถแห่งกาฬปักข์ โดยออกจากกรุงสวตถิไป ๓๐ โยชน์ด้วยพระบาทเพื่อโปรดอาฬวกยักษ์

อาฬวกยักษ์นี้เป็นเทวดาประเภทที่อยู่บนต้นไม้คือรุกขเทวดา โดยวิมานของท้าวเธออยู่ที่ต้นไทรใกล้เมืองอาฬวี ในขณะที่พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปยังวิมานนั้น ยังไม่ได้ทรงพบกับอาฬวกยักษ์ เพราะท้าวเธอไปสู่สมาคมยักษ์ในหิมวันตประเทศ ในขณะนั้นยักษ์คัทรกะผู้รักษาประตูของอาฬวกยักษ์ได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วทูลว่า อาฬวกยักษ์ร้ายกาจหยาบคาย ไม่เคารพนับถือแม้กระทั่งมารดาบิดา สมณพราหมณ์ หรือธรรม มักควักดวงใจของคนที่มาในที่นี้ออกทิ้งบ้าง ฉีกหัวใจบ้าง จับเท้าโยนไปที่ฝั่งสมุทรอื่นหรือจักรวาลอื่นบ้าง แล้วทูลห้ามมิให้พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในวิมานของอาฬวกยักษ์ แต่พระพุทธองค์ทรงยืนยันจะประทับอยู่ที่นั่น ยักษ์คัทรกะเกรงว่าตนจะถูกฆ่า เพราะอนุญาตให้พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปประทับ จึงออกเดินทางไปแจ้งให้อาฬวกยักษ์ทราบเรื่องนี้

เมื่อพระพุทธเจ้ากำลังจะเสด็จเข้าไปสู่วิมาน ประตูของวิมานได้เปิดเอง การที่ประตูเปิดเองนี้เกิดจากพุทธานุภาพที่ได้ทรงสั่งสมบารมีมาช้านาน ในเรื่องนี้คัมภีร์อรรถกถาของสังยุตตนิกายและสุตตนิบาตได้กล่าวว่า

ภวนทวารมปิ สยเมว ภควโต วิวรมทาสี. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๐๔,
ขุ.สุ.อ. ๑/๑๘๓/๒๕๑)

“แม้ประตูของวิมานได้เปิดออกให้ช่องทางเข้าแต่พระผู้มีพระภาค
เอง”

ในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกาย อัมพัญญสูตร มีตัวอย่างที่กล่าวถึงประตูได้เปิดออกเองตามความดำริของพระบรมศาสดาว่า

วิวริ ภควา ทวารนติ น ภควา อัญญาชย ทวาริ วิวริ. วิวริยตุติ
ปน หตถิ ปสาเรสิ. ตโต “ภควา ตุมเหติ อเนกาสุ กปปโกฏฐิสุ ทานิ
ทพมานะนิ น สหตถา ทวารวิวณกมมํ กตนะติ สยเมว ทวาริ วิวริ. ตํ ปน
ยสฺมา ภควโต มเนน วิวริ, ตสฺมา วิวริ ภควา ทวารนติ วตตุํ วญฺญติ.
(ที.สี.อ. ๑/๒๖๑/๒๒๗)

“คำว่า วิวริ ภควา ทวาริ (พระผู้มีพระภาคทรงเปิดประตูแล้ว)
หมายความว่า พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงลุกไปเปิดประตู แต่พระองค์
ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกโดยทรงดำริว่า จงเปิดเถิด ลำดับนั้น ประตูได้
เปิดออกเองแล้ว โดยเหมือนจะกล่าวว่า ‘ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระองค์
ให้ทานอยู่หลายโกฏิกับ มิได้ทรงกระทำความเพื่อเปิดประตูด้วย
พระหัตถ์ของพระองค์เลย’ ประตูนั้นเปิดแล้วด้วยจิตของพระผู้มี

พระภาค ดังนั้น จึงควรกล่าวว่า วิวิริ ภควา ทวาริ (พระผู้มีพระภาคทรงเปิดประตูแล้ว)”

ในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกาย, อรรถกถาของมัชฌิมนิกาย, อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย^{๒๖} ได้กล่าวถึงการหวนไหวของมหาปฐพีตลอดห้วงจักรวาลที่เรียกว่า ชาติเขต คือ เขตแดนที่อาณาภาพของพระพุทธเจ้าแผ่ไปถึงเมื่อตอนประสูติ ในเวลา ๖ ขณะ คือ เวลาหยั่งลงสู่ครรภ์มารดา เวลาประสูติ เวลาตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เวลาแสดงธรรมจักร เวลาปลงอายุสังขาร และเวลาปรินิพพาน ส่วนในอรรถกถาของอังคุตตรนิกายและอรรถกถาของมหานิทเทส^{๒๗} ยังเพิ่มเวลาเสด็จออกมหาภิเนษกรมณอีกด้วย จึงรวมเป็นเวลา ๗ ขณะ

นอกจากนั้น ในคัมภีร์ฎีกาของอังคุตตรนิกายยังอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า แม้ในเวลาปรารถนาพุทธภูมิเป็นต้นก็มีการหวนไหวของมหาปฐพี

^{๒๖} ตตถ ชาติเขตต์ นาม ทสสทสสี โลกธาตุ. สา ทิ ตถาคตสส มาตุกุกฉิ โอกกมนกาละ นิกขมนกาละ สมโพธิกาเล ฐมมจกกปวตตเน อายุสงขารโอสสขเน ปรีนิพพานะ จ กมปติ. (ที.ปา.อ. ๓/๑๖๑/๘๕-๖, ม.อุ.อ. ๔/๑๒๙/๗๙, อัง.เอกก.อ. ๑/๒๗๗/๓๗๙)

“ในบรรดาเขตเหล่านั้น ชาติเขต คือ หนึ่งโลกธาตุ เพราะหนึ่งโลกธาตุนั้นย่อมหวนไหวในเวลาพระพุทธเจ้าเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา ในเวลาเสด็จออกมหาภิเนษกรมณในเวลาประกาศธรรมจักร ในเวลาปลงอายุสังขาร และในเวลาปรินิพพาน”

^{๒๗} โพธิสตันนํ ทิ ปจฉิมภเว เทวโลกโต จวิตวา มาตุกุกฉิยํ ปฐิสนุชิตทณทิวเส จ กุกฉิโต นิกขมนทิวเส จ มหาภินิกขมนทิวเส จ สมโพธิฐมมจกกปวตตเนอายุสงขารโอสสขเน-ปรีนิพพานทิวเส จ เอตตํ จานํ กมปติ. (อัง.ทุก.อ. ๒/๘๑/๒๓๔, ขุ.ม. ๑๕๖/๓๘๕-๘๖)

“กล่าวโดยละเอียดดังนี้ ในภพสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ในวันที่พระองค์เสด็จจากเทวโลกแล้วถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา ในวันประสูติจากพระครรภ์ ในวันที่เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ ในวันที่ตรัสรู้ ในวันที่ประกาศธรรมจักร ในวันที่ปลงอายุสังขาร และในวันปรินิพพาน สถานที่ที่มีประมาณเท่านั้นย่อมหวนไหว”

ด้วยเช่นกัน^{๒๘} คำอธิบายนี้สอดคล้องกับข้อความในคัมภีร์พุทธวงศ์ที่กล่าวว่าจะหาปฐมโพธิ์ในวันไหนในเวลาที่สุดเมธดาบสปรรณนาพุทธภูมิ^{๒๙}

การเกิดแผ่นดินไหวนั้นมีสาเหตุมาจากคุณธรรมอันสูงส่งของผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งก็คือพระพุทธเจ้า เป็นต้น หมายความว่า แม้ปฐมโพธิ์จะไม่มีจิตใจก็เหมือนกลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตใจ จึงสำแดงลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อประกาศคุณธรรมอันสูงสุดของบุคคลนั้น ข้อนี้คล้ายกับคำกล่าวของชาวจีนว่า “ฟ้าดินเป็นพยาน”

อนึ่ง หลักฐานเหตุการณ์วันประสูติและปรินิพพานของพระพุทธเจ้า มีบันทึกไว้โดยราชวงศ์จิ้นในสมัยพุทธกาล กล่าวคือในสมัยราชวงศ์โจว มีการบันทึกประวัติศาสตร์เหตุการณ์อัศจรรย์ที่เกิดขึ้นจริงในสมัยนั้น เหตุการณ์หนึ่งบอกว่า ในสมัยกษัตริย์โจวเจา (โจวเจาหวัง แปลว่า กษัตริย์โจวเจา) ปีที่ ๒๖ เดือน ๔ วันที่ ๘ (นับแบบจันโบราณ) ได้เกิดเหตุในเมืองจิ้น คือ

๑. น้ำขึ้นในแม่น้ำ ซึ่งปกติเป็นช่วงน้ำลด
๒. น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติมีน้ำผุดขึ้นมาจนล้นทุกแห่ง

^{๒๘} ปฏิสันธิคคหมาณินํ สตตณนํเยว คคณํ นิสสสมมตตํ มหาภินิหาราทิกาเลปิ ตสส ปกมปนสส ลพณโต. (อง.ติก.ฎีกา ๒/๘๑/๒๓๒)

“การแสดงวันที่ถือปฏิสนธิเป็นต้น ๗ ประการเป็นเพียงตัวอย่าง เพราะแม้ในเวลาทีปรารณาพุทธภูมิอันประเสริฐเป็นต้นก็มีการหวั่นไหวของปฐมโพธิ์นั้น”

^{๒๙} มหาสมุทโท อาภุชติ ทสสทสสี ปกมปติ

เตปชชุโก อภิรวนติ ชูว์ พุทโธ ภวิสสสิ. (ขุ.พุทธ. ๓๓/๙๑/๓๘๗)

“มหาสมุทรย่อมกระฉ่อน โลกธาตุมีหม่นจกรวาลก็ไหว แม้ในวันนี้ทั้งสองอย่างนั้นก็บังเกิดขึ้น ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน”

๓. แผ่นดินไหว

๔. มีแสงสว่าง ๕ สี (สำนวนจีนแปลว่าหลายสี) พวยพุ่งไปบนท้องฟ้า ส่องสว่างไปถึงย้งนอกอวกาศ สุดลูกหูลูกตา

สิ่งเหล่านี้ทำให้กษัตริย์โจวเจาทรงรู้สึกประหลาดพระทัย จึงทรงสอบถามอำมาตย์ว่าเกิดอะไรขึ้น อำมาตย์ได้กราบทูลตอบว่า “ในทิศตะวันตก (ของจีน) ได้มีอริยบุคคลบังเกิดขึ้นแล้ว”

กษัตริย์โจวเจาจึงถามว่า “แล้วเราจะได้พบคำสอนของท่านผู้นั้นหรือไม่”

อำมาตย์กราบทูลว่า “คำสอนของท่าน (อริยบุคคลนั้น) จะเผยแพร่เข้ามาในแผ่นดินจีนอีก ๑ พันปีข้างหน้า”

กษัตริย์โจวเจาจึงมีรับสั่งให้บันทึกเหตุการณ์นี้ไว้โดยแกะสลักลงบนแผ่นศิลาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์จีน

๘๐ ปีต่อมา ถึงยุคกษัตริย์โจวมู่ ก็มีการบันทึกเหตุการณ์อัศจรรย์ที่เกิดขึ้นอีก คือ ได้เกิดเหตุการณ์แผ่นดินไหว มีลมพัดแรงในเมืองจีน และแสงสว่างคล้ายกับสีรุ้งจำนวน ๑๒ เส้นส่องมาจากทิศตะวันตก ทาบอยู่บนท้องฟ้าของเมืองจีนตลอดคืน อำมาตย์ทำนายว่า “กายหายาบของอริยบุคคลกำลังแตกดับจากโลกนี้ไป” วันที่ถูกจารึกในสมัยกษัตริย์โจวเจา ได้ตรงกับวันประสูติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนวันที่ถูกจารึกในสมัยกษัตริย์โจวมู่ ได้ตรงกับวันปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่น่าอัศจรรย์ที่วันประสูติและปรินิพพานของพระพุทธเจ้าได้เกิดแผ่นดินไหวไปทั่วโลก ซึ่งชาวจีนก็ได้บันทึกไว้ในศิลาจารึกประวัติศาสตร์

ของประเทศด้วย ส่วนในวันตรัสรู้นั้นได้มีหลักฐานบันทึกไว้ในบทขยายความว่าได้เกิดเหตุมีแสงสว่างเกิดมาถึงเมืองจีนเช่นกัน

หนึ่งพันปีต่อมา ถึงยุคราชวงศ์ฮั่นของกษัตริย์ฮั่นหมิงตี้ พระองค์ฝันเห็นบุรุษในรูปร่างทองคำสูงใหญ่ มีรัศมีเรืองรองกระจายไปทั่ว อำมาตย์ผู้ซึ่งชำนาญในประวัติศาสตร์ของจีน ทำนายฝันว่า “นั่นเป็นภาพของพระศาสดาพระองค์หนึ่งที่อยู่ทางทิศตะวันตก ที่เรียกว่า “ผอ” หรือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งสมัยที่พระองค์มีพระชนม์ชีพก็อยู่ในบริเวณประเทศอินเดีย

อำมาตย์คนที่ ๒ ผู้จบการศึกษาสูงสุดกล่าวเสริมว่า “ใช่เลยพระเจ้าข้า เพราะในยุคของกษัตริย์โจวจาก็มีบันทึกในศิลาจารึกเรื่องอริยบุคคลในทิศตะวันตกนี้ไว้ ซึ่งตอนนี้ก็ครบ ๑ พันปีพอดี ได้ถึงเวลาที่ศาสนาของพระองค์ควรจะเข้ามาในจีนแล้ว เป็นบุญของพวกเราชาวจีนแล้ว” ดังนั้น กษัตริย์ฮั่นหมิงตี้จึงส่งคณะทูตอันประกอบด้วยขุนนางผู้มีความรู้จำนวน ๑๘ คนไปอัญเชิญพระพุทธรูปศาสนามาที่เมืองจีน โดยใช้เวลาเดินทางไปกลับถึง ๓ ปี ซึ่งคณะทูตทั้ง ๑๘ ได้พบกับภิกษุในพระพุทธรูปศาสนาชาวเอเชียกลางผสมกับอินเดีย จำนวน ๒ รูป จึงได้นิมนต์ท่านมาที่จีนพร้อมกับพระสูตร พระบรมสารีริกธาตุ และพระพุทธรูป

เมื่อกลับมาถึงจึงได้มีการแปลพระสูตรเป็นภาษาจีนครั้งแรกที่วัดม้าขาว ในปัจจุบันวัดนี้มีอายุถึง ๑,๘๐๐ ปี จึงถือว่าวัดนี้เป็นต้นกำเนิดพระพุทธรูปศาสนาในประเทศจีน (อ้างอิงจาก ชื่อคู่เฉียนซู :

จีปู้ เล่มที่ ๒๑ ซึ่งเป็นหนังสือชุดที่รวบรวมตำราความรู้ของจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์โจวจนถึงยุคราชวงศ์ชิง)

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าภายในวิมาน ได้ประทับนั่ง ณรัตนบัลลังก์อันเป็นทิพย์ แล้วทรงเปล่งรัศมีสีทองกระจายออกทั่ววิมาน นางอัปสรบริวารของยักษ์เห็นพระผู้มีพระภาคแล้วพากันมาสักการะบูชา นั่งแวดล้อม พระผู้มีพระภาคตรัสปิณฑกรรมกถาแก่นางอัปสรเหล่านั้นว่า “ในชาติก่อนพวกเธอได้ให้ทาน สมาทานศีล บูชาผู้ควรบูชา จึงได้รับสมบัตินี้ แม้ในบัดนี้ก็จงทำอย่างนั้น อย่าให้ความริษยาและความตระหนี่ครอบงำใจของตน” นางอัปสรเหล่านั้นฟังพระสุรเสียงอันไพเราะของพระผู้มีพระภาคแล้ว กล่าวสาธุการถึงพันครั้งแล้วนั่งแวดล้อมพระผู้มีพระภาค

ฝ่ายยักษ์ศัทรณะไปสู่หิมวันตประเทศบอกแก่อาฬวกยักษ์เรื่องที่พระผู้มีพระภาคประทับนั่งในวิมานของตน เมื่อยักษ์ทราบว่พระผู้มีพระภาคเสด็จมาประทับที่วิมานของตนก็โกรธเคืองยิ่งนัก แต่พวกยักษ์อื่นกล่าวว่า เป็นลาภของท่านที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังวิมานของท่าน คำพูดของยักษ์เหล่านั้นทำให้อาฬวกยักษ์โกรธจัด ลุกขึ้นกระทืบเท้าซ้ายบนแผ่นมโนศิลา กล่าวว่า วันนี้ พวกเจ้าจะได้เห็นกัน พระศาสดาของพวกท่านมีอำนาจมาก หรือเรามีอำนาจมาก แล้วยกเท้าขวาเหยียบยอดภูเขาไกรลาสประมาณ ๖๐ โยชน์ ก้อนเหล็กกระจายออกสะเก็ดกระเด็นเหมือนหุบด้วยก้อนเหล็ก เขายืนบนภูเขานั้นประกาศว่า เราเป็นอาฬวกยักษ์ เสียงกระจายไปทั่วชมพูทวีป คนในชมพูทวีปได้ยินเสียง ๔ อย่างด้วยกัน คือ

๑. เสนาบดียักษ์ชื่อปุลณกะชนะการพนันของพระเจ้าธัญชัย
โกรพยะ ปรบมือประกาศว่า เราชนะแล้ว

๒. เมื่อศาสนาของพระกัสสปะพุทธเจ้าเสื่อมลง ท้าวสักกะทรง
ให้วิศวกรรมเทพบุตรแปลงกายเป็นสุนัขประกาศว่า เราจะกัดภิกษุชั่ว
ภิกษุณีชั่ว อุบาสก อุบาสิกา และอธรรมวาทีบุคคลทั้งปวง

๓. เมื่อพระนครฤกษะราชา ๗ พระองค์เข้าไปปิดกั้น เพราะ
พระนางปภาวดีเป็นเหตุในกุสชาตก พระมหาบุรุษยกนางปภาวดีขึ้นบน
คอข้างกับตันออกไปจากพระนครประกาศว่า เราเป็นพระเจ้ากุกะ

๔. อาฬวกยักษ์ยืนบนยอดเขาไกรลาส ประกาศชื่อของตนใน
ชมพูทวีปทั้งสิ้น และปาหิมพานต์กว้างสามพันโยชน์สั้นไหวด้วยอำนาจ
ของยักษ์

ครั้นอาฬวกยักษ์นั้นกลับมาวิมานของตนได้พบว่าพระพุทธรองค์
ประทับอยู่ในวิมานนั้นจริงๆ จึงรู้สึกโกรธ และคิดจะทำร้ายพระพุทธรองค์
ท้าวเธอได้ปล่อยอาวุธร้ายแรงต่างๆ ออกมา ๘ อย่างด้วยคิดว่าจะขับไล่
ให้สมณะนี้หนีไป อาวุธเหล่านั้น คือ ลมหมุน ฝนท่าใหญ่ ฝนแผ่นดิน
ฝนเครื่องประหาร (อาวุธที่มีคมข้างเดียวหรือสองข้าง เช่น ดาบ หอก
มีดโกน เป็นต้น) ฝนถ่านเพลิง ฝนถ้ำร้าง ฝนทราย ฝนเปือกตม และ
ความมืดมนอนธการที่เหมือนความมืดมิดมิ่งค์ ^{๓๐}

^{๓๐} ความมืดมิดมิ่งค์ ๔ คือ ความมืดสนิทซึ่งปรากฏในขณะที่มีเวลาและสถานที่ประจวบกัน
คือ เวลาเที่ยงคืนของวันเดือนดับในขณะที่อยู่ในป่าช้าและมีเมฆทึบปรากฏอยู่บนท้องฟ้า
ดังข้อความในคัมภีร์อิติปิโสว่า

ยักษนั้นปล่อยอาวุธมาทำร้ายพระพุทธเจ้าตลอดทั้งคืน แต่อาวุธเหล่านั้นไม่สามารถทำแม่สีกว่าชายจีวรของพระองค์ให้หวั่นไหว กลับกลายเป็นดอกไม้ทิพย์ พวงดอกไม้ทิพย์ และของหอมอันเป็นทิพย์ ตกลงมาที่พระบาท แม้ความมีตมณอนธการนั้นเมื่อมาถึงพระองค์แล้วก็อันตรธานไป ดุจถูกกำจัดด้วยแสงพระอาทิตย์

จตุรงค์ ตมเวิ กภาพกขจตุทสี่
 วนสนโห ฆโน เมฆ- ปฏุลญจาตฺตตติ จ. (อภิธาน. ๑/๗๑)

“ความมีตมเวิงค์ ๔ พึงทราบอย่างนี้ คือ

๑. วันแรม ๑๔ ค่ำ, วันเดือนดับ (กภาพกขจตุทสี่)
๒. ป่าช้าที่หนาที่บ (ขนวนสนนท)
๓. เมฆที่บ (เมฆปฏุล)
๔. เวลาเที่ยงคืน (อทตตตติ)”

ข้อความข้างต้นกล่าวตามคำอธิบายในอรรถกถาพระวินัยและเนตติฎีกาว่า
 อนธการะติ กภาพกขจตุทสี่-อทตตต-ขนวนสนนท-เมฆปฏุลเลหิ จตุรงค์ตมสิ.
 (วิ.มหา.อ. ๑/๑๕/๑๗๒)

“คำว่า อนธการะ (ในความมืด) คือ ในความมืดมเวิงค์ ๔ ด้วยวันเดือนดับ เวลาเที่ยงคืน
 ป่าช้าที่บ และเมฆที่บ” กภาพกขจตุทสี่-ขนวนสนนท-เมฆปฏุลจฉาหน-อทตตตติ นั วเสน
 จตุรงค์สมนนาคเตน. (เนตติ.ฎีกา ๑๑/๕๙)

“ความมืดมเวิงค์ ๔ โดยจำแนกเป็นวันแรม ๑๔ ค่ำ ป่าช้าที่บ เมฆที่บ และเวลา
 เที่ยงคืน”

ในคัมภีร์มหานิทเทศกล่าวถึงความมืดมเวิงค์ ๔ เช่นเดียวกัน แต่เปลี่ยนจากเวลาเที่ยง
 คืนเป็นเวลาค้ำที่ดวงอาทิตย์อัสดง ดังข้อความว่า

ยทา หิปี จตุรงค์สมนนาคโต อนธการโ โหติ. สุริโย วา อตถงคมิโต โหติ. กภาพกข
 จ อุโปสโถ โหติ. ตัพโพ จ วนสนโห โหติ. มหา จ กภาพเมโฆ อพุกุฏฐิตโ โหติ. เอวรูเปปี
 จตุรงค์สมนนาคเต อนธการะ สมนตา โยชนั ปสสตี. (ขุ.ม. ๒๙/๑๕๖/๒๙๕)

“แม้ในเวลาที่มีความมืดประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ๑) ดวงอาทิตย์ตกไปแล้ว ๒) เป็นวัน
 อุโปสข้างแรม ๓) ป่าช้าที่บ ๔) มีเมฆค้ำก่อนใหญ่ผุดขึ้นมา ในความมืดที่ประกอบด้วย
 องค์ ๔ อย่างนี้ พระองค์ก็ทรงมองเห็นได้ตลอด ๑ โยชนัโดยรอบ”

ยักษ์ปล่อยอาวุธต่างๆ มาทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงเวลาเที่ยงคืน เมื่อไม่สัมฤทธิ์ผลก็คิดว่าจะปล่อยทุสสาวุธ (ผ้าขาว) ที่ไม่มีใครเอาชนะได้ กล่าวคือ อาวุธที่ร้ายแรงที่สุดในโลกมี ๔ อย่าง ดังนี้

๑. วชิราวุธของท้าวสักกะ สามารถทำลายภูเขาสิเนรุสูง ๑๖๘,๐๐๐ โยชน์ให้แตกกระจายจนถึงพื้นด้านล่าง

๒. คทาอาวุธของท้าวเวสสุวรรณ สามารถทำลายศิระของยักษ์หลายพันตนได้

๓. นยนาอาวุธของพระยายม สามารถเผาภูมิภัณฑ์หลายพันให้ลุกเป็นไฟเหมือนหญ้าและใบไม้บนกระเบื้องร้อน

๔. ทุสสาวุธของอาฬวกยักษ์ ถ้าปล่อยไปในอากาศ จะทำให้ฝนแล้ง ๑๒ ปี ถ้าปล่อยในแผ่นดิน ต้นไม้ใบหญ้าเป็นต้นทั้งหมดจะเหี่ยวแห้งไม่งอกอีกภายใน ๑๒ ปี ถ้าปล่อยในมหาสมุทร น้ำทั้งหมดจะเหือดแห้ง ดุจหยาดน้ำในกระเบื้องร้อน และถ้าปล่อยในภูเขา ภูเขาจะแตกกระจายเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย

อาฬวกยักษ์ได้ปล่อยทุสสาวุธที่ส่งเสียงดั่งน้าสะพรั่งกัวในอากาศ เหมือนอสุนิบาตพ่นควันลูกโพล่ง แต่เมื่อมาถึงพระผู้มีพระภาคก็กลายเป็นผ้าเช็ดพระบาทตกอยู่ที่แทบพระบาท อาฬวกยักษ์เห็นเช่นนั้นแล้วก็หมดเดชหมดมานะ เหมือนโคใหญ่ที่มีเขาขาดและงูที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว ท้าวเธอพิจารณาว่าทุสสาวุธไม่ทำให้สมณะกลัวได้ เพราะสมณะทรงเจริญด้วยเมตตา เราจะทำให้สมณะนั้นโกรธแล้วเสื่อมไปจากเมตตา จึงกล่าวกับพระพุทธเจ้าว่า ท่านจงออกมา สมณะ

ในขณะนั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จออกมาตามคำของท้าวเธอ เพราะทรงทราบว่าอาฬวกยักษ์เป็นผู้แข็งกระด้าง ไม่อาจจะแนะนำด้วยความแข็งกระด้างได้ แต่อาจจะแนะนำด้วยคำอ่อนโยนได้ พระองค์จึงทรงรับคำของอาฬวกยักษ์นั้นด้วยคำว่า “ดีแล้ว ผู้มีอายุ” แล้วเสด็จออกไป ต่อจากนั้นอาฬวกยักษ์เป็นผู้มีจิตอ่อนโยน จึงกล่าวว่า “ท่านจงเข้าไปสมณะ” พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปสู่วิมาน

ในครั้งที่ ๒ และที่ ๓ อาฬวกยักษ์กล่าวอีกว่า “ท่านจงออกมาสมณะ” พระพุทธเจ้าก็เสด็จออกจากวิมาน และเมื่อท้าวเธอกล่าวว่า “ท่านจงเข้าไป สมณะ” พระพุทธเจ้าก็เสด็จเข้าไปอีกตามคำของยักษ์ เพื่อกำจัดความโกรธในใจของยักษ์

ในครั้งที่ ๔ อาฬวกยักษ์คิดว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าออกมาจากวิมานแล้ว จะจับขาทั้งสองของพระพุทธองค์แล้วขว้างออกไปสู่มหาสมุทร จึงกล่าวว่า “ท่านจงออกมา สมณะ” แต่พระพุทธเจ้าไม่เสด็จออกพร้อมกับตรัสว่า เราไม่ออกไปเพราะเจ้าคิดจะจับเท้าทั้งสองของเราเพื่อขว้างไปที่ฝั่งโน้นของแม่น้ำคงคา

เมื่ออาฬวกยักษ์ได้สดับพระพุทธดำรัสเช่นนี้ก็ทราบว่ พระพุทธองค์ทรงหยั่งรู้ความคิดของตน จึงทวนรำลึกถึงคำสอนที่บิดามารดาของตนเคยสอนไว้ กล่าวคือ บิดามารดาของอาฬวกยักษ์นั้นได้เคยเรียนรู้ปัญหา ๘ อย่างพร้อมกับคำแก้จากพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านได้ให้อาฬวกะเรียนปัญหาเหล่านั้นในกาลยังเป็นเด็กแล้วสั่งให้จดจำไว้ ถ้าหากว่ามีพระพุทธเจ้าอีกพระองค์หนึ่งอุบัติขึ้นก็ให้เข้าไปกราบทูลถามปัญหาและฟังธรรมจากพระพุทธองค์

หลังจากที่บิดามารดาของอาฬวกยักษ์สิ้นชีพไปนั้น ในช่วงแรก อาฬวกยักษ์ยังคงจดจำคาถาที่บิดามารดาสอนไว้ได้ แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปเนิ่นนาน อาฬวกยักษ์ทรงจำได้แต่เพียงคาถาที่เป็นคำถาม ส่วนคาถาที่เป็นคำตอบนั้นได้เลือนหายไปจากความทรงจำจนหมดสิ้น ดังนั้น จึงได้ใช้ชาดจารึกคำถามไว้ลงในแผ่นทองคำเพื่อป้องกันไม่ให้ลืมและได้เก็บคำถามนั้นไว้ในวิมานโดยคิดว่า ปัญหาเหล่านี้คงอย่าพินาศไป

ในขณะนั้นอาฬวกยักษ์ได้กล่าวกับพระพุทธองค์ว่า “สมณะ เราจักถามปัญหาของท่าน ถ้าท่านไม่พยากรณ์ตอบแก่เรา เราจักทำจิตของท่านให้ซัดส่าย จักฉีกหัวใจของท่าน หรือจักจับที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาข้างโน้น” พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้นแล้วได้ตรัสว่า “ผู้มีอายุ เราไม่เห็นใครเลยในโลกที่จะพึงทำจิตของเราให้ซัดส่าย ฉีกหัวใจของเรา หรือจับเราที่เท้าแล้วเหวี่ยงไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาข้างโน้นได้” ทั้งนี้เพราะว่าไม่มีใครสามารถทำอันตรายแก่ลามกที่บริจาคนแก่พระผู้มีพระภาค พระชนมชีพ พระสัพพัญญุตญาณ และพระฉัพพัตถนรังสีโดยรอบหนึ่งว่าเป็นต้นของพระผู้มีพระภาค

ลามกที่บริจาคนแก่พระผู้มีพระภาคเป็นต้นเป็นพุทธานุภาพเฉพาะของพระผู้มีพระภาค ๔ ประการ กล่าวไว้ในอรรถกถาของสังยุตตนิกาย และสุตตนิบาตว่า

ภควา ตั สุตวา ยสฺมา พุทฺธานํ ปริจฺจตฺตลาภนฺตรายโย วา
 ซีวิตนฺตรายโย วา สพฺพญฺตยฺถาณพฺยามปฺปภาทิปฺภฺชิตฺวา
 น สกฺกา เกนจิ กาทฺถุ, ตสฺมา นํ โลกํ อสฺสารถนํ พุทฺธานุภาวํ ทสฺเสนโต

น ขวาคำ ต่ อาวุโส ปุสสามิ สเทวเก โลเกติอาทิมาห. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๑๐-๑๑, พุ.สุ.อ. ๑/๑๘๓/๒๕๙)

“พระผู้มีพระภาคทรงสดับค้ำนั้น เมื่อจะทรงแสดงพุทธานุภาพ อันไม่ทั่วไปนั้นในโลก จึงตรัสคำเป็นต้นว่า น ขวาคำ ต่ อาวุโส ปุสสามิ สเทวเก โลเก (เราไม่เห็นใครเลยในโลกพร้อมทั้งเทวโลก) เพราะ การขัดขวางลาภที่สละเพื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ดี อันตรายชีวิตก็ดี การกำจัดพระสัพพัญญุตญาณและพระฉัพพณรังสีโดยรอบหนึ่งว่า เป็นต้นก็ดี ไม่มีใครกระทำได้”

ส่วนคัมภีร์อรรถกถาของพุทธวงศ์ (พุทธปภินณกถา เรื่องที่ ๒๖) กล่าวถึงข้อความดังกล่าวแตกต่างกันเล็กน้อยว่า ใครๆ ไม่อาจทำอันตราย แก่ปัจฉิม ๔ ที่นำไปถวายเฉพาะพระพุทธเจ้า พระชนมชีพของ พระพุทธเจ้า มหาปุริสลักษณะ ๓๒ พระอนุพยัญชนะ ๘๐ และรัศมีของ พระพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

สพพุทธานัน จตตารโ อนนตรายิกา ธมมา. กตเม จตตารโ.
 พุทธานัน อุกทิสส อภิภูวานัน จตุนนํ ปจจยานัน น สกกา เกนจิ อนตราโย
 กาคตุ. พุทธานัน आयุนโน น สกกา เกนจิ อนตราโย กาคตุ. วุตตณฺเหตํ
 “อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส ยํ ปฐุปกุกเมน ตถาคตํ ชีวิตา โวโรเปยยาติ.
 พุทธานัน ทวตตีสมหาปุริสลกฺขณานัน อสีติยา อนุพยณฺชนานนฺถ
 น สกกา เกนจิ อนตราโย กาคตุ. พุทธรสีนํ น สกกา เกนจิ อนตราโย
 กาคฺตุนฺติ. อิเม จตตารโ อนนตรายิกา ธมมา นามาติ. (พุ.พุท.อ. ๑-๑๘/๔๓๓)

“พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ มีอนันตรายิภกรรม (ธรรมที่ไม่มีใครทำอันตรายได้) ๔ ประการ คือ

๑. ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่ปัจฉัย ๔ ที่นำมาถวายเฉพาะพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

๒. ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่พระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สมจริงดังพระพุทธดำรัสว่า อภูจันเมตํ อนวกาโส, ยัมปฺรูกฺกเมน ตถาคตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย (ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส ที่จะปลงชีวิตตถาคต ด้วยความพยายามของผู้อื่น)

๓. ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่มหาปุริสลักษณะ ๓๒ และพระอนุพยัญชนะ ๘๐

๔. ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายแก่พระพุทธรังสี

ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ ชื่อว่า อนันตรายิภกรรม”

ในอรรถกถาพระวินัยมีข้อความที่ต่างกันเล็กน้อยว่า

จตุณฺณํ หิ น สกฺกา อนฺตราโย กาคู. กตฺเมสํ จตุณฺณํ. ตถาคตฺสส อภิหฺมฺมิกฺขาสงฺเขเปน วา นิพฺพทฺทานฺสส อปฺปีตฺวตฺตสงฺเขเปน วา ปรีจฺจตฺตานิ จตุณฺณํ ปจฺจยานิ น สกฺกา เกนฺจि อนฺตราโย กาคู, พุทฺธานํ ชีวิตฺสส น สกฺกา เกนฺจิ อนฺตราโย กาคู, อสีติยา อนฺพุยฺยชฺชนานํ พฺยามปฺปภาย วา น สกฺกา เกนฺจิ อนฺตราโย กาคู, จนฺทิมสฺสุริยเทว-พรหฺมานมฺปิ หิ ปภา ตถาคตฺสส อนฺพุยฺยชฺชนพฺยามปฺปภาปฺปเทสํ ปตฺวา วิหฺตานุภาววา โหนฺติ, พุทฺธานํ สพฺพญฺญุตฺตญฺญาณฺสส น สกฺกา

เกนจิ อนุตราโย กาทุนติ อิเมสึ จตุนัน น สกกา เกนจิ อนุตราโย
กาทู้. (วิ.มหา.อ. ๑/๑๖/๑๘๒-๘๓)

“กล่าวโดยละเอียดว่า ใครๆ ไม่อาจทำอันตรายคุณธรรม ๔ ได้
คุณธรรม ๔ เหล่านี้ คือ

๑. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายนิพัตถานตามลักษณะของ
ภิกษาที่เขาจัดนำไปถวายเฉพาะพระตถาคต หรือปัจฉัย ๔ ที่เขาบริจา
ไว้เพื่อพระตถาคตตามลักษณะของทานวัตถุที่เขากำหนดถวายไว้ได้

๒. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้า
ได้

๓. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระอนุพยัญชนะ ๘๐ หรือ
พระรัศมีที่แผ่ชานไปข้างละวาได้ จริ่งอยู่ รัศมีแห่งดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์
เทวดา และพรหม พอมาถึงส่วนแห่งพระอนุพยัญชนะ และรัศมีที่แผ่
ชานไปข้างละวาของพระตถาคต จะถูกกำจัดอานุภาพไป

๔. ใครๆ ไม่สามารถทำอันตรายต่อพระสัพพัญญุตญาณของ
พระพุทธเจ้าได้”

อนันตรายิภธรรมหรือพุทธานุภาพเฉพาะพระพุทธเจ้า ๔ ประการ
เหล่านี้ไม่เหมือนกับอานิคุณหรือพุทธธรรม ๑๘ ที่เป็นคุณธรรม
เฉพาะของพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน คุณธรรมเหล่านี้พบในคัมภีร์
มูลฎีกาและชินาลังการฎีกา (หน้า ๒๕) ดังนี้

๑. พระญาณในส่วนอดีตของพระผู้มีพระภาค ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (อดีตตเส พุทธสส ภควโต อปปฏิหตํ ญาณ)
๒. พระญาณในส่วนอนาคตของพระผู้มีพระภาค ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (อนาคตตเส พุทธสส ภควโต อปปฏิหตํ ญาณ)
๓. พระญาณในส่วนปัจจุบันของพระผู้มีพระภาค ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (ปัจจุปปนตเส พุทธสส ภควโต อปปฏิหตํ ญาณ)
๔. กายกรรมทั้งหมดมีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ (สพพํ กายกมมํ ญาณปุพฺพกมมํ ญาณานุปริวตตํ)
๕. วชิกรรมทั้งหมดมีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ (สพพํ วชิกมมํ ญาณปุพฺพกมมํ ญาณานุปริวตตํ)
๖. มโนกรรมทั้งหมดมีพระญาณเป็นเบื้องหน้า คล้อยตามพระญาณ (สพพํ มโนกมมํ ญาณปุพฺพกมมํ ญาณานุปริวตตํ)
๗. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งฉันทะที่ปรารถนาประโยชน์แก่เหล่าสัตว์ (นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ)
๘. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งการแสดงธรรม [คือ แม้จะแสดงธรรมอย่างต่อเนื่อง ธรรมก็ไม่หมดสิ้นไป] (นตฺถิ ธมฺมเทศนาย นตฺถิ)
๙. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งวิริยะ[ที่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น] (วิริยสฺส นตฺถิ)
๑๐. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งสมาธิ (สมาธิสฺส นตฺถิ)

๑๑. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งปัญญา (ปณณาย นตฺถิ)
๑๒. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งวิมุตติญาณ (วิมุตฺตียา หานิ)
๑๓. ปราศจากการเล่นสนุก (นตฺถิ ทวา)
๑๔. ปราศจากความผิดพลาด (นตฺถิ รวา)
๑๕. ปราศจากสิ่งที่ไม่สัมพัทธ์ด้วยพระญาณ (นตฺถิ อพฺภุ)
๑๖. ปราศจากการรีบเร่ง (นตฺถิ เวคายิตตตํ)
๑๗. ปราศจากจิตที่ไม่ชวนชวาย (นตฺถิ อพฺยาวณฺณโน)
๑๘. ปราศจากความวางเฉย โดยมีได้พิจารณาด้วยพระญาณ (นตฺถิ อปฺปฏิสงฺขานุเปกฺขา)

ส่วนในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค มีข้อความว่า

๑. พระตถาคตไม่มีกายทุจริต (นตฺถิ ตถาคตสฺส กายทุจฺจริตํ)
๒. ไม่มีวจีทุจริต (นตฺถิ วจฺีทุจฺจริตํ)
๓. ไม่มีมโนทุจริต (นตฺถิ มโนทุจฺจริตํ)
๔. พระญาณในอดีตของพระพุทธเจ้า ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (อตีเต พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตฺตวณฺิ)
๕. พระญาณในอนาคตของพระพุทธเจ้า ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้ (อนาคเต พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตฺตวณฺิ)

๖. พระญาณในปัจจุบันของพระพุทธเจ้า ไม่มีสิ่งใดขัดขวางได้
(ปัจจุปปนเน พุทฺธสฺส อปปฏิหตญาณิ)

๗. กายกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ คล้อยตาม
พระญาณ (สพฺพํ กายกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตติ)

๘. วจีกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ คล้อยตาม
พระญาณ (สพฺพํ วจีกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตติ)

๙. มโนกรรมทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ คล้อยตาม
พระญาณ (สพฺพํ มโนกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณานุปริวตติ)

๑๐. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งฉันทะ[ที่ปรารถนาประโยชน์แก่
เหล่าสัตว์] (นตฺถิ ฉนฺทสฺส หานิ)

๑๑. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งวิริยะ[ที่บำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น]
(นตฺถิ วิริยสฺส หานิ)

๑๒. ไม่มีความเสื่อมถอยแห่งสติ (นตฺถิ สติยา หานิ)

๑๓. ปราศจากการเล่นสนุก (นตฺถิ ทวา)

๑๔. ปราศจากความผลุนผลัน (นตฺถิ รวา)

๑๕. ปราศจากความหวั่นไหว (นตฺถิ จลิตํ)

๑๖. ปราศจากการรีบเร่ง (นตฺถิ สหสา)

๑๗. ปราศจากจิตที่ไม่ชวนชวาย (นตฺถิ อพฺยาวิญฺญ มโน)

๑๘. ปราศจากอกุศลจิต (นตฺถิ อกุสลจิตฺตํ)

จะเห็นได้ว่า ในอรรถกถาของทีฆนิกาย สังคีตสูตรข้างต้น มีข้อความต่างจากคัมภีร์มูลฎีกาข้างต้น คัมภีร์ฎีกาของสังคีตสูตรกล่าวว่า ข้อความของอรรถกถาที่ฆนิกายที่พระทีฆภานกะได้ทรงจำต่อๆ กันมานั้นมีเนื้อหาสับสนไม่ชัดเจน จึงควรยึดถือข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มูลฎีกาเป็นหลักในเรื่องนี้ ดังข้อความว่า

พุทธานิเยว ธมมา คุณา น อญเณสนติ พุทธธมมา. ตถา หิ เต พุทธานิ อาเวณิกธมมาติ วุจจนติ. ตตถ “นตถิ ตถาคตสส กายทุจจริตฺนตฺตาทินา กายวจิมโนทุจจริตภาววจนํ ยถาธิการํ กายกมมาทินํ ญาณานุปริวตฺติตาย ลทฺทคฺคณกิตตฺนํ น อาเวณิกธมมนตรทสสนํ. สพุพสมิณฺหิ กายกมมาทิกเก ญาณานุปริวตฺติตินิ กุโตน กายทุจจริตาทินํ สมภโว ๒เป๒ อยญจ ทีฆภานกานํ ปาโธ อากุโล วिय. (ที.ปา.ฎีกา ๓/๓๐๕/๒๔๗-๔๘)

“ธรรม [เหล่านี้] เป็นคุณธรรมเฉพาะของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มิใช่คุณธรรมเฉพาะของคนเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่าพุทธธรรม กล่าวคือ คุณธรรมเหล่านี้เรียกว่าคุณธรรมเฉพาะของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ในบรรดาคุณธรรมเหล่านั้น การกล่าวว่ามีกายทุจจริต วิจิจุจริต และ มโนทุจจริตด้วยคำว่า นตถิ ตถาคตสส กายทุจจริต (พระตถาคตไม่มีกายทุจจริต) เป็นต้น เป็นคำกล่าวถึงคุณธรรมที่ได้ด้วยการที่กายกรรมเป็นต้น คล้อยตามพระญาณตามฐานะ มิใช่คำแสดงคุณธรรมเฉพาะ [ของพระพุทธเจ้า] เพราะเมื่อกายกรรมเป็นต้นทั้งหมดคล้อยตามพระญาณ กายทุจจริตเป็นต้นจะมีได้อย่างไร ... อนึ่ง ปาฐะนี้ของพระทีฆภานกะ (ผู้สารถยทีฆนิกาย) คล้ายกับสับสนไม่ชัดเจน”

อนึ่ง ในบทสวดมนต์ฉบับหลวงของพม่าที่ชื่อว่า สิริมังคลาปริตตอ (หน้า ๑๓๙) ได้บันทึกบทสวดมนต์ที่ชื่อว่า ธารณปริตร บทสวดมนต์นี้ กล่าวถึงพุทธธรรม ๑๘ ประการโดยมีเนื้อหาส่วนใหญ่ใกล้เคียงกับข้อความในคัมภีร์มุลฎีกาและชินาลังการฎีกา อีกทั้งมีข้อความบางส่วน จากอรรถกถาของปาฎิกวรรค แต่ธารณปริตรนั้นไม่พบในพระสุตตันตปิฎก แม้ในคัมภีร์อรรถกถาฉบับต่างๆ ก็ได้เอ่ยถึงชื่อธารณปริตรไว้ นอกจากนั้น คำบาลีบางศัพท์ที่ปรากฏในพระปริตรนี้ก็แปลกๆ ที่แปลไม่ได้ และไม่มีใช้ในสถานที่อื่น เช่นคำว่า อิลลิ มลลิ, ติลลิ มลลิ เป็นต้น ด้วยเหตุดังกล่าว โบราณจารย์จึงไม่แนะนำให้สวดพระปริตรบทนี้

ด้วยเหตุนี้ อาฬวกยักษ์จึงคิดว่า ถ้าสมณนี้ เป็นพระพุทเจ้าอย่างแท้จริง ก็ต้องตอบคำถามของเราได้ เมื่อคิดดังนี้แล้วอาฬวกยักษ์จึงทูลถามปัญหาพระพุทองค์ ๑๓ ข้อ ดังนี้

คำถามที่ ๑ :

อะไรเล่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้

คำถามข้อแรกที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าคือ **กิสฺสู วิตฺตํ ปุริสฺสฺสฺสฺส เสนฺนํ**^{๓๑} (อะไรเล่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า **สทฺธิธ วิตฺตํ ปุริสฺสฺสฺส เสนฺนํ**^{๓๒} (ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้) กล่าวคือชาวโลกต่างแสวงหาทรัพย์สมบัติต่างๆ คือเงินทองบ้าง เพชรนิลจินดาบ้าง หรือรัตนอื่นๆ บ้าง

ถ้าถามว่าอะไรเป็นทรัพย์ที่ตนชอบใจที่สุด บางคนอาจตอบว่าชอบเงิน บางคนอาจตอบว่าชอบทอง บางคนอาจตอบว่าชอบรถ บางคนอาจตอบว่าชอบบ้าน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้คือทรัพย์สินภายนอก มีคำพังเพยบทหนึ่งว่า เมื่อไม่มีก็อยากได้ เมื่อได้แล้วก็กังวล หมายความว่าคนที่ไม่มีทรัพย์สมบัติเหล่านี้ก็อยากได้ ต่างพยายามประกอบอาชีพการงานเพื่อแสวงหาสิ่งที่ต้องการ ต้องอดทนต่อความเหน็ดเหนื่อยทุกข์ยากทั้งทางกายใจเพื่อให้ได้ทรัพย์สมบัติเหล่านั้นมาครอบครองตามต้องการ แต่เมื่อได้รับสิ่งเหล่านั้นมาแล้วก็ต้องวิตกกังวล และมักรู้สึกเป็นทุกข์ใจในการรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้แล้ว

สมบัติทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศัตรู ๕ อย่าง คือ โจรผู้ร้าย อาจจะปล้นแย่งชิงไปได้ น้ำอาจจะพัดพาให้สูญหายไปได้ ไฟก็อาจจะเผาไหม้ให้เสียหายได้เช่นกัน หรือผู้ปกครองประเทศอาจจะยึดไปได้

^{๓๑} ส.ส. ๑๕/๒๕๖/๑๖๑, พ.ศ. ๒๕/๑๘๓/๒๒๔

^{๓๒} ส.ส. ๑๕/๒๕๖/๑๖๑, พ.ศ. ๒๕/๑๘๔/๒๒๔

เหมือนกัน และที่สำคัญคือ ทายาทบุตรีธิดาที่ไม่รักดี ก็อาจจะล้างผลาญทรัพย์สมบัติไปได้เช่นเดียวกัน^{๓๓}

ดังนั้น สมบัติเหล่านี้จึงเป็นที่หวงกังวลและไม่ใช้แก่นสารสาระที่แท้จริง ดังพระพุทธดำรัสว่า

หนนฺติ โภคา ทุมเมธํ โน จ ปารคเวสินโน
 โภคตณฺหยา ทุมเมโธ หนฺติ อญฺเวย อตฺตโน.^{๓๔}

“โภคทรัพย์ย่อมทำลายคนมีปัญญาทราม แต่จะไม่ทำลายคนที่แสวงหาฝั่ง เพราะความทะยานอยากในโภคทรัพย์ คนมีปัญญาทรามจึงทำลายตนเองดุจทำลายคนอื่น”

^{๓๓} ตสฺส เจ ภิกฺขเว กุลปฺตตสฺส เอวํ อุฏฺฐหโต ชฺฌาโต วายมโต เต โภคา อภินิพฺพชฺชนฺติ, โส เตสํ โภคานํ อารกขาธิกรณํ ทุกฺโข โทมนสฺสํ ปฏฺฐิสฺสเวเตติ “กินฺติ เม โภเค เนว ราชาโน หเรยฺยํ, น โจรฺรา หเรยฺยํ, น อคฺคิ ทฺเหยฺยํ, น อุทกํ วฺเหยฺย, น อปฺปิยา ทายาทา หเรยฺยุนฺติ. ตสฺส เอวํ อารกฺขโต โคปฺยโต เต โภเค ราชาโน วา หรฺนฺติ, โจรฺรา วา หรฺนฺติ, อคฺคิ วา ทฺหฺติ, อุทกํ วา ทฺหฺติ, อปฺปิยา ทายาทา วา หรฺนฺติ, โส โสจฺติ กิลฺมฺติ ปรีเทวฺติ อฺรุตฺตาทิ กนฺนฺทฺติ สฺมมโหํ อापฺชฺชติ “ยมฺปิ เม อโหสิ, ตมฺปิ โน นตฺถิติ. (ม.มู. ๑๒/๑๖๗/๘๖)

“ถ้าเมื่อกุลบุตรนั้นขยัน พากเพียร พยายามอยู่อย่างนี้ โภคสมบัติเหล่านั้น ย่อมสัมฤทธิ์ผล เขากลับเสวยทุกข์โทมนัสอันมีเหตุมาจากการรักษาโภคสมบัติเหล่านั้น ว่า ‘ทำอะไร พระราชาจะไม่พึงริบโภคสมบัติทั้งหลายของเรา พวกโจรจะไม่พึงลักไป ไฟจะไม่พึงไหม้ น้ำจะไม่พึงพัดไป หรือทายาทผู้ไม่เป็นที่รักจะไม่พึงแย่งไป’

เมื่อกุลบุตรนั้นรักษาคุ้มครองอยู่อย่างนี้ พระราชาริบโภคสมบัตินั้นไปก็ดี พวกโจรปล้นเอาไปก็ดี ไฟไหม้เสียก็ดี น้ำพัดไปก็ดี ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักแย่งเอาไปก็ดี เขาเศร้าโศกลำบาก รำพัน ตีอก คร่ำครวญ ถึงความหลงเพื่อว่า ‘สิ่งใดเคยเป็นของเรา แม้สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ของเรา’ ”

^{๓๔} พุ.ธ. ๒๕/๓๕๕/๕๕

ข้อนี้หมายความว่า สมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่ทำลายคนเขลา คนจำนวนมากต้องทำผิดพลาดด้วยการฆ่าสัตว์และลักทรัพย์เป็นต้นเพื่อให้ได้ทรัพย์สมบัติเหล่านั้นมาครอบครอง พระพุทธองค์จึงตรัสว่าสมบัติเหล่านั้นทำลายคนเขลาซึ่งไม่แสวงหาฝั่ง ซึ่งก็คือไม่แสวงหาความหลุดพ้นนั่นเอง

พระพุทธองค์ตรัสตอบคำถามข้อนี้ว่า สหธิธ วิตถ์ ปุริสสุส เสฏฺฐิ (ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้) หมายความว่า เมื่อเรามีศรัทธาก็จะให้ทานด้วยศรัทธา รักษาศีลด้วยศรัทธา อีกทั้งเจริญสมณะและวิปัสสนาด้วยศรัทธาเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เมื่อมีศรัทธาแล้ว เราย่อมสามารถสั่งสมบุญกุศลต่างๆ ได้ ไม่ว่าจะเป็นทาน ศีล หรือภาวนาด้วยอำนาจของศรัทธาซึ่งเกิดขึ้นในใจของเรา

บุคคลที่ร่ำรวยเงินทองนั้นแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกคือ บุคคลที่เกิดมาบนกองเงินกองทอง อยู่ในตระกูลสูง มีทรัพย์สินมรดกมากมาย การที่เขาเกิดมาในตระกูลสูงร่ำรวยเงินทองนี้ก็ด้วยอำนาจของบุญเก่าที่เคยให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาในชาติก่อน ทำให้เขามีความสุขสบายในภพนี้ และบุญเก่าที่เขาทำนั้นมีสาเหตุมาจากศรัทธา

ในสมัยพุทธกาลมีเศรษฐีจำนวนมาก เช่น ธัญชัยเศรษฐี โชติกเศรษฐี เมณฑกเศรษฐี เป็นต้น เศรษฐีเหล่านี้มีทรัพย์สินเงินทองมากมายจนไม่อาจที่จะนับประมาณค่าได้ เป็นทรัพย์ที่เกิดจากกุศลกรรมที่มีศรัทธาเป็นหลัก และทรัพย์ที่เกิดจากศรัทธานั้นไม่ว่าใครก็ไม่สามารถแย่งชิงไปได้ คือ โจรขโมยก็ไม่อาจปล้นสดมภ์ไปได้ น้ำก็ไม่อาจพัดพาไปได้ ไฟก็ไม่อาจเผาได้ พระราชาก็ไม่อาจยึดไปได้ ลูกหลานก็ไม่อาจผลาญ

ไปได้ และไม่ว่าใครๆ ก็ไม่อาจทำลายหรือแย่งชิงทรัพย์สมบัติเหล่านั้น
ไปได้ เพราะทรัพย์เหล่านั้นเกิดจากศรัทธาที่ได้บำเพ็ญกุศลกรรมไว้เป็น
อย่างดีนั่นเอง

บุคคลประเภทที่สองคือ บุคคลที่ร่ำรวยในภายหลังด้วยการ
ประกอบอาชีพการงานของตน บุคคลเหล่านั้นมีกุศลกรรมหนุนอยู่ คือ
กุศลกรรมเก่าส่งผลในชาตินี้ ทำให้การประกอบอาชีพการงานเจริญ
รุ่งเรืองและกลายเป็นบุคคลร่ำรวยได้ กุศลกรรมเก่าที่ส่งผลมานี้เกิดขึ้น
ด้วยอำนาจของศรัทธาเช่นเดียวกัน ไม่เพียงเท่านั้น บุคคลที่ต้องเวียน
ว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ในสังสารวัฏอันยาวนานนี้ ไม่ว่าจะเกิด
เป็นมนุษย์ก็ตาม เทวดาก็ตาม ก็ต้องไปเกิดด้วยอำนาจของกรรมซึ่งมี
ศรัทธาเป็นหลักนั่นเอง

ศรัทธาเป็นอริยทรัพย์

ศรัทธาเป็นอริยทรัพย์ประการแรกที่ทำให้เราประกอบกุศลกรรม
ต่างๆ เมื่อบุคคลมีศรัทธาแล้วก็จะทำกุศลกรรมซึ่งเป็นอริยทรัพย์ที่ติดตัว
เราต่อไปได้ ในภาษาไทยแปลศรัทธาว่า ความเชื่อมั่นเลื่อมใส ซึ่งมี
คำแปลเหมือนกับภาษาพม่าที่เรียกว่า โหยงจี โหยง แปลว่า เชื่อมั่น
จี แปลว่า เลื่อมใส นั่นก็คือ เป็นการเชื่อมั่นกฎแห่งกรรมว่า ทำดีได้ดี
ทำชั่วได้ชั่ว และเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์

ศรัทธาดังกล่าวจัดเป็นอินทรีย์ประการแรกในอินทรีย์ ๕ เรียกว่า
สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธาที่เป็นใหญ่ในความเชื่อ มีรูปวิเคราะห์ (คำจำกัด

ความ) ว่า สททหตีติ สทธา^{๓๕} (สภาวะที่ดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมของ พระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า ศรัทธา) ศรัทธาเป็นความเชื่อมั่นในฐานะ ๕ ประการ^{๓๖} คือ

^{๓๕} สททหตีติ สทธา. ยถา อจณฺ ํ ปสนนํ นิสินนํ อุทกํ จนทสุริยาทีนํ รูปนิมิตตานิ สฺกฺขจฺ อตตนิ ทหตี. เอวํ อยํ พุทฺธคฺคฺคา ทีนํ สฺกฺขจฺ อตตนิ ทหตี ธาเรตี ธเปตี วาตี อตโถ. สททหนตี วา เอตยาตี สทธา. สททหนมตตเมว วา เอตนตี สทธา. สปิ พุทฺธาทีสุ สทเธยวตฺถุสุ อกาลุสฺสียภาเวน ปวตตมานาเอว อธิ อธิปเปตา. (ปรมคฺค.ฎีกา ๑/๙๗/๙๕)

“ศรัทธา (ความเชื่อ) คือ สภาวะทรงอารมณ์ไว้ดี หมายความว่า นานิ่งใสสะอาด ย่อมทรงรูปนิมิตคือดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นต้นได้ ฉันทใด ศรัทธานี้ย่อมทรงไว้หรือ ดำรงอารมณ์มีคุณของพระพุทธเจ้าเป็นต้นในตนด้วยดี ฉันทนั้น

อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา คือ สภาวะทำให้สัมปยุตตธรรมทรงอารมณ์ไว้ดี

อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา คือ การทรงไว้ดี”

สททหนตี เอตยา สยํ วา สททหตี สททหนมตตเมว วา เอสาตี สทธา. (อภิ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๘, วิสุทฺธิ. ๒/๔๖๔/๑๐๕)

“ศรัทธา คือ สภาวะทำให้ดำรงไว้

อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา คือ สภาวะดำรงไว้

อีกอย่างหนึ่ง ศรัทธา คือ ความดำรงไว้นั่นเอง”

^{๓๖} สทฺธาตี สทฺธาย, กมฺมผลสทฺธาย รตนตฺตยสทฺธาย จ. (ขุ.อุ.อ. ๑๐/๑๑๐)

“คำว่า สทฺธา แปลว่า ด้วยศรัทธา คือ ด้วยศรัทธาที่เชื่อกรรมและผลกรรม และด้วย ศรัทธาที่เลื่อมใสพระรัตนตรัย”

สทฺธนตี กมฺมผลสทฺธํ, รตนตฺตยสทฺธมฺจ. (วิสุทฺธิ.ฎีกา ๒/๑๐๑/๒๓๖)

“คำว่า สทฺธํ (ศรัทธา) คือ ศรัทธาที่เชื่อกรรมและผลกรรม และศรัทธาที่เลื่อมใส พระรัตนตรัย”

ตตฺถ สทฺธายาตี ฆมฺมจฺฉนฺทสมฺภูจฺจานาย กมฺมผลสทฺธาย เจว รตนตฺตยสทฺธาย จ. (ขุ.เถร.อ. ๑/๔๖/๑๘๓)

“ในพาทย์นั้น คำว่า สทฺธาย (ด้วยศรัทธา) คือ ด้วยศรัทธาที่เชื่อกรรมและผลกรรมอันมี ฉันทะในธรรมเป็นสมภูจฺจาน และด้วยศรัทธาที่เลื่อมใสพระรัตนตรัย”

๑. เชื่อมั่นคุณของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เป็นต้น

๒. เชื่อมั่นคุณของพระธรรมว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือมรรคญาณที่มีองค์ ๘ เป็นทางแห่งการหลุดพ้นจากสังสารวัฏจริง

๓. เชื่อมั่นคุณของพระสงฆ์ว่า พระอริยสงฆ์มีพระโสดาบัน เป็นต้น เป็นผู้บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาจริง

๔. เชื่อมั่นว่ากรรมมีจริง

๕. เชื่อมั่นว่าผลกรรมมีจริง

พระพุทธคุณมี ๙ ประการที่พบในบทสวดมนต์ทั่วไป ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย แท้จริงแล้วพระพุทธคุณมีนานัปการหาประมาณมิได้ ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

พุทฺโธปิ พุทฺธสฺส ภณฺเอยฺย วณฺณํ
 กบฺปมฺปิ เจ อญฺณมภาสฺมาโน
 ซีเยถ กบฺโป จิรทีฆมนฺตเร
 วณฺโณ น ซีเยถ ตถาคตฺตสฺส.^{๓๗}

“แม้พระพุทธเจ้าจะทรงกล่าวพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้าโดยมิได้กล่าวคำอื่นตลอดกับ กับหนึ่งฟังล่วงไปในระยะเวลาอันยาวนาน แต่คุณของพระตถาคตก็ยังไม่หมดสิ้นไป”

^{๓๗} ที.สี.อ. ๑/๓๐๔/๒๕๙

พระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีมาหลายอสงไขย จึงตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปเจ้าในที่สุด โดยเฉพาะพระพุทธรูปองค์นี้ทรงบำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขยแสนมหากัปหลังจากได้รับพุทธรูปพยากรณ์จากพระพุทธรูปเจ้าที่ปึงกรแล้ว เมื่อยังเป็นเจ้าชายสิทธัตถะได้ทรงตัดสินพระทัยออกผนวช ทรงบำเพ็ญทุกริกิริยาอดทนต่อความทุกข์ ทรงยอมสละพระชนม์ชีพของพระองค์ในการแสวงหาพระธรรมที่แท้จริง

นอกจากพระองค์จะแสดงพระธรรมเทศนาในขณะที่เป็นสมณเพศแล้ว ในบางเวลาทรงแปลงพระองค์เป็นบุคคลในวาระต่างๆ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร บางครั้งก็เหมือนเป็นบิดา บุตร หรือสหาย แล้วแสดงธรรมแก่บุคคลที่เกี่ยวข้องฟัง ฝ่ายผู้ฟังก็คิดว่าบุคคลนี้เป็นบิดา บุตร หรือมิตรสหายของตน ที่กล่าวหลักธรรมแนะนำสั่งสอนตน พวกเขาไม่ทราบว่ามีผู้พูดอยู่นั้นมิใช่บิดา บุตร หรือสหาย แต่เป็นพระพุทธรูปเจ้าเนรมิตพระองค์เป็นบุคคลเหล่านั้น

เนื่องจากในสมัยพุทธกาล พระพุทธรูปองค์มักจะแสดงธรรมโปรดสัตว์อยู่แถบมัชฌิมประเทศ ชาวบ้านในสถานที่อื่นอาจไม่เคยเห็นพระ เวลาเห็นคนที่โกนศีรษะ นุ่งห่มผ้าอ้อมน้ำฝน ก็อาจคิดว่าเป็นยักษ์ มาร เทวดา หรือเทพ หากพระองค์จะเสด็จไปโปรดในสมณเพศ ก็จะเป็นความไม่สะดวกแก่บุคคลเหล่านั้น จึงทรงเนรมิตกายเป็นรูปต่างๆ แล้วแสดงธรรมโปรดบุคคลเหล่านั้น เรื่องนี้พบในมัชฌิมนิกาย มหาสีหนาทสูตร^{๓๘}

^{๓๘} ม.ม. ๑๒/๑๔๖/๑๐๖

นอกจากพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณแล้ว ศรัทธา ยังเป็นความเชื่อในเรื่องกรรมและผลกรรม คือ เชื่อว่ากรรมที่เราทำไว้จะเป็นเหตุส่งผลในอนาคตอย่างแท้จริง ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมจัดเป็นความเชื่อเรื่องภพนี้ ภพหน้า ถึงแม้ว่าเราไม่สามารถจำความได้ว่า ภพก่อนเคยเกิดเป็นอะไร จำไม่ได้ว่าภพก่อนมีจริงหรือไม่ ภพหน้า ก็ยังมองไม่เห็น ยังไม่ได้ไปสัมผัส แต่ความเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมก็ส่งผลให้เราเชื่อภพก่อนและภพหน้า

ความจริงประสาทสัมผัสของมนุษย์จัดว่ามีกำลังน้อยมาก ตัวอย่าง เช่น

ก. ในน้ำหยดหนึ่ง ถ้าเราดูด้วยตาเปล่า ก็จะเห็นเป็นน้ำหยดเดียว แต่ถ้าใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องดู ก็จะได้เห็นว่าในน้ำนั้นมีสิ่งที่ไม่มีชีวิตและสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่มากมาย ตาของมนุษย์ไม่สามารถรับรู้สิ่งที่เล็กละเอียดในน้ำเพียงหยดเดียวได้ และในเวลากลางคืน คนทั่วไปจะไม่สามารถมองเห็นสิ่งใดๆ ได้ ไม่เหมือนแมวหรือสุนัขซึ่งสามารถมองเห็นในที่มืดได้

ข. หูของคนรับเสียงพูดได้ไม่ไกลนัก และรับคลื่นวิทยุหรือคลื่นโทรทัศน์ไม่ได้ แม้เสียงนกหวีดส่งงานสุนัขที่ได้รับการฝึกในสนามรบ ซึ่งเป็นเสียงที่สูงเกินกว่าที่คนจะได้ยิน หูของคนก็ไม่อาจได้ยิน แต่สุนัขจะได้ยินเสียงและกระทำตามที่คนเป่าสั่งไว้ตามที่ได้ฝึกฝนมา เสียงของปลาโลมาก็เช่นเดียวกัน บางขณะปลาโลมามีเสียงสูงมาก จนมนุษย์ไม่ได้ยิน ต้องใช้เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์จับคลื่นเสียงนั้น

ค. จมูกของคนรับเอากลิ่นใกล้ตัว ไม่เหมือนสุนัขที่ดมกลิ่นแล้วสามารถตามหาได้เป็นวันๆ และไกลๆ

ด้วยเหตุนี้ ประสาทสัมผัสของมนุษย์เป็นสิ่งที่หายากมาก จึงไม่อาจรับรู้สิ่งต่างๆ ซึ่งเกินขอบเขตเหนือวิสัยของตน แต่บุคคลที่อบรมจิตด้วยอินทรีย์ ๕ ย่อมควบคุมร่างกายและจิตไว้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่อบรมจิตโดยการเจริญสมถภาวนาจนบรรลุถึงอภิปัญญา ย่อมสามารถควบคุมร่างกายและจิตเป็นอย่างดีด้วยการแสดงฤทธิ์หลายประการ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในสามัญญผลสูตรว่า

ก. เนรมิตร่างกายให้มีรูปร่างตามต้องการ เช่น เนรมิตคนเดียวให้เป็นหลายคน หรือเนรมิตหลายคนให้เป็นคนเดียว^{๙๙}

ข. แสดงให้คนอื่นพบเห็นหรือให้อันตรธานหายตัวไป เดินทะลุฝา กำแพง และภูเขา เหมือนเดินไปในที่โล่ง^{๑๐}

ค. ผุดขึ้นหรือต่ำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำ^{๑๑}

ฆ. เดินบนผิวน้ำเหมือนเดินบนดิน^{๑๒}

^{๙๙} โส อเนกวิหิต อธิวิริธ ปจฺจนุโกติ, เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“ภิกษุผู้นั้นยอมจิตไปเพื่ออิทธิวิธญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคน ก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้”

^{๑๐} อารีภาวํ ตีโรภาวํ ตีโรกฺขทฺทํ ตีโรปการํ ตีโรปพพตํ อสขขมาโน คจฺจติ เสยฺยถาปิ อากาเส. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปได้ เดินทะลุฝา กำแพง และภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่โล่งก็ได้”

^{๑๑} ปจฺวิยาปิ อุมฺมุขฺชนิมฺมุชฺชํ กโรติ เสยฺยถาปิ อุตฺเท. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“ผุดขึ้นหรือต่ำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้”

^{๑๒} อุตฺเทปิ อภิขขมาเน คจฺจติ เสยฺยถาปิ ปจฺวิยํ. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้”

ง. เหาะไปในอากาศ เหมือนนกบิน^{๔๓}

จ. ใช้ฝ่ามือลูบคาลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จนกระทั่งไปถึงพรหมโลกได้ทันทีที่ต้องการ^{๔๔}

ฉ. ได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหุทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์^{๔๕}

ช. สามารถรู้จิตของคนอื่นว่า บุคคลนี้คิดอะไรอยู่ หรือมีความคิดอย่างนั้นๆ เกิดขึ้นภายใน ๗ วันที่ล่วงมาแล้ว หรือจะคิดอะไรๆ ใน ๗ วันต่อไป^{๔๖}

^{๔๓} อากาเสปิ ปลลงเคน กมติ, เสยยถาปิ ปกชี สกุโณ. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้”

^{๔๔} อิมปิ จนทิมสุริเย เอวัมหิทธิเก เอวัมหานุภาเว ปาณินา ปริมสติ ปริมชชติ. ยาว พรหมโลกาปิ กาเยน วสํ วตเตติ. (ที.สี. ๙/๒๓๘/๔๑)

“ใช้ฝ่ามือลูบคาลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากก็ได้ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้”

^{๔๕} โส ทิพพาย โสตราตุยา วิสุทธาย อติกกนตมานุสิกาย อุโภ สทเท สุณาติ ทิพเพ จ มานุเส จ, เย ทูเร สนฺติเก จ. (ที.สี. ๙/๒๔๐/๔๑)

“ภิกษุที่นั่งน้อมจิตไปเพื่อทิพโสตราตุญาณได้อินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหุทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์”

^{๔๖} โส ปรสตตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตฺสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ, สราคํ วา จิตฺตํ ‘สราคํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ, วิตราคํ วา จิตฺตํ ‘วิตฺราคํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ. สโทสํ วา จิตฺตํ ‘สโทสํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ, วิตโทสํ วา จิตฺตํ ‘วิตโทสํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ. สโมหํ วา จิตฺตํ ‘สโมหํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ, วิตโมหํ วา จิตฺตํ ‘วิตโมหํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ. สํชิตฺตํ วา จิตฺตํ ‘สํชิตฺตํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ, วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ ‘วิกฺขิตฺตํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ. มหคคตํ วา จิตฺตํ ‘มหคคตํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ, อมฺหคคตํ วา จิตฺตํ ‘อมฺหคคตํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ. สอฺตฺตรํ วา จิตฺตํ ‘สอฺตฺตรํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ, อนุตฺตรํ วา จิตฺตํ ‘อนุตฺตรํ จิตฺตฺนติ ปชานาติ. สฺมาหิตํ วา จิตฺตํ

ณ. ระลึกชาติต่างๆ ได้หลายร้อยหลายพันชาติจนนับไม่ถ้วนว่า
ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์
และมีอายุอย่างนั้นๆ^{๔๗}

‘สมาหิต์ จิตตุนติ ปชานาติ, อสมาหิต์ วา จิตตฺ ‘อสมาหิต์ จิตตุนติ ปชานาติ. วิมุตตฺ วา
จิตตฺ ‘วิมุตตฺ จิตตุนติ ปชานาติ, อวิมุตตฺ วา จิตตฺ ‘อวิมุตตฺ จิตตุนติ ปชานาติ. (ที.สี. ๙/๒๔๒/๔๒)

“ภิกษุณัณน้อมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน
คือ จิตมีราคะ ก็รู้ว่ามีราคะ หรือปราศจากราคะก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่ามีโทสะ
หรือปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะก็รู้ว่ามี
ปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าหดหู่ หรือฟุ้งซ่านก็รู้ว่าฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้ว่าเป็น
มหัคคตะ หรือไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า
หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่าเป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิ
ก็รู้ว่าไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าหลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าไม่หลุดพ้น”

ยเถว ทิ อนาคเต สตตสุ ทิวเสสุ ปวตตฺ ปเรสฺ จิตตฺ เจโตปริยญาณลาภิ ปชานาติ,
เอวํ อตีเตปิตติ. (สารตถ.ฎีกา ๓/๓๘๓/๕๐๘)

“ผู้ได้บรรลุเจโตปริยญาณย่อมหยั่งรู้จิตของผู้อื่นที่ดำเนินไป ๗ วันในอนาคต ฉันทใด
เขาย่อมหยั่งรู้จิตของผู้อื่นที่ดำเนินไป ๗ วันในอดีต ฉันทนั้น”

^{๔๗}โส อเนกวิหิตฺ ปุพเพนิวาสํ อนุสสเรติ. เสยยถิทฺ? เอกปิ ชาตี เทวปิ ชาติโย ติสโสปิ
ชาติโย จตสโสปิ ชาติโย ปญจปิ ชาติโย ทสปิ ชาติโย วีสปิ ชาติโย ตีสปิ ชาติโย จตทาฬสปิ
ชาติโย ปณณาสปิ ชาติโย ชาตีสตปิ ชาตีสหสสปิ ชาตีสตสหสสปิ อเนกปิ สัฏฐกฺกูปเป
อเนกปิ วิวญญกฺกูปเป อเนกปิ สัฏฐกฺกูปเป ‘อมุตราสี เอวณานิ เอวโคตโต เอวณณโณ
เอวมหาราโร เอวสุขทุกขปปฏิสเวทึ เอวมายุปริยนโต. โส ตโต จโต อมุตฺร อุทบาทึ. ตตราปาสึ
เอวณานิ เอวโคตโต เอวณณโณ เอวมหาราโร เอวสุขทุกขปปฏิสเวทึ เอวมายุปริยนโต. โส
ตโต จโต อิธูปปนโนติ. อิติ สาการํ สอุทเทสํ อเนกวิหิตฺ ปุพเพนิวาสํ อนุสสเรติ.
(ที.สี. ๙/๒๔๔/๔๒-๓)

“ภิกษุณัณน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ
๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง
๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐
ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมาก บ้าง ตลอดสังวัฏฏกัป

ญ. สามารถเห็นหมู่วิวักขณิกกำลังจืด กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์^{๔๘}

และวิวิธภูมิก็เป็นอันมากบ้าง ว่า “ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวย สุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้” เธอระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้”

“โส ทิพเพน จกขุณา วิสุทเธน อติกถนตมานุสเสน สุตเต ปสสตี จวมานเณ อุปปชมาเน ทีเน ปณีเต สุวณเณ ทุพพณเณ สุกเต ทุกคเต, ยถากมมุปกเค สุตเต ปชานาตี ‘อิเม วต โภโกโต สุตตา กายทุจจรีเตน สมณนาคตา, วจีทุจจรีเตน สมณนาคตา, มโนทุจจรีเตน สมณนาคตา. อริยานํ อุปวาทกา มิจฉาทิฏฐิกา มิจฉาทิฏฐิกมสมมาทานา. เต กายสส เกทา ปรี มรณา อปายํ ทุกคตี วินิปาตี นิริยํ อุปปนนา. อิเม วา ปน โภโกโต สุตตา กายสุจรีเตน สมณนาคตา, วจีสุจรีเตน สมณนาคตา, มโนสุจรีเตน สมณนาคตา. อริยานํ อนุวาทกา สมมาทิฏฐิกา สมมาทิฏฐิกมสมมาทานา. เต กายสส เกทา ปรี มรณา สุกตี สคคํ โลกํ อุปปนนาตี. อิติ ทิพเพน จกขุณา วิสุทเธน อติกถนตมานุสเสน สุตเต ปสสตี จวมานเณ อุปปชมาเน ทีเน ปณีเต สุวณเณ ทุพพณเณ สุกเต ทุกคเต, ยถากมมุปกเค สุตเต ปชานาตี. (ที.สี. ๙/๒๔๖/๔๓)

“ภิกษุฉันนั้นน้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ เห็นหมู่วิวักขณิกกำลังจืด กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่วิวักขณิกผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่วิวักขณิกที่ประกอบกายทุจริต วิจิตทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้าย พระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่วิวักขณิกที่ประกอบกายสุจริต วิจิตสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์” เธอเห็นหมู่วิวักขณิกกำลังจืด กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่วิวักขณิกผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้”

ครั้งหนึ่งนักวิทยาศาสตร์ต้องการวิจัยเรื่องการควบคุมจิตว่ามีจริงหรือไม่ จึงเดินทางไปประเทศอินเดีย แล้วทำการทดลองกับนักบวชอินเดียชื่อว่าวิเวกานนทฺ์ โดยให้เขาไปอยู่ในห้องๆ หนึ่งที่ติดระบบคอมพิวเตอร์ และอีกห้องหนึ่งก็นำวัวตัวหนึ่งมาผูกไว้ มีจอคอมพิวเตอร์ที่สามารถสื่อถึงกันได้ นักวิทยาศาสตร์ขอให้นักบวชแผ่เมตตาแก่วัวตัวนั้น เขาคงจะเข้าเมตตาตามแล้วแผ่เมตตาจิตไปยังวัวตัวที่อยู่อีกห้องหนึ่ง ในเวลาเดียวกันนั้น นักวิทยาศาสตร์คนหนึ่งใช้ไม้ตีวัว ตอนแรกตีที่ขา ก่อน ขาวัวก็เจ็บ เนื้อวัวที่ขามีอาการสั่น ภาพนั้นปรากฏบนจอคอมพิวเตอร์ในห้องที่ตีวัว แต่ในห้องหนึ่ง พบว่านักบวชมีความรู้สึกเหมือนวัว โดยเจ็บที่ขาเหมือนกัน ความรู้สึกที่ได้รับในขณะนั้นเป็นความเจ็บปวดที่ขาอย่างรุนแรง และความเจ็บปวดนั้นก็ได้รับการถ่ายทอดคลื่นมาตามสายคอมพิวเตอร์

หลังจากนั้น นักวิทยาศาสตร์ก็ตีวัวในสถานที่อื่น เช่น ไหล่ หัว หาง พบว่านักบวชได้รับความเจ็บปวดเหมือนวัวที่รู้สึกเจ็บปวดในที่ต่างๆ ตามร่างกายในขณะที่ถูกตี โดยที่ไม่มีการนัดหมายกัน และมีเครื่องคอมพิวเตอร์ซึ่งเป็นเครื่องพิสูจน์โดยตรง ข้อนี้แสดงว่าเมตตาจิตของนักบวชท่านนี้ได้กลายเป็นหนึ่งเดียวกับวัว ไม่ว่าจะวัวจะเจ็บปวดในที่ใด นักบวชท่านนี้ก็รู้สึกเจ็บปวดในที่นั้นเหมือนกัน ทั้งคู่คือนักบวชกับวัว แม้จะเป็นคนละคนกัน แต่ในตอนนี้นักบวชแผ่เมตตาจิตก็กลายเป็นคนๆ เดียวกัน นี่คือการพิสูจน์ของนักวิทยาศาสตร์

นอกจากนั้น ก็ยังมีการพิสูจน์นักบวชชิวเบตที่เข้าฌาน ได้พบคลื่นสมองซึ่งเป็นคลื่นสมาธิอย่างหนึ่ง เป็นคลื่นที่สงบเยือกเย็นไม่มีความฟุ้งซ่านแทรกซ้อน จะเห็นได้ว่านักวิทยาศาสตร์ก็จะสามารถวิเคราะห์

วิจัยและรับรู้ถึงคลื่นสมองที่เกิดกับบุคคลเหล่านั้น การควบคุมจิตใจไม่ใช่เรื่องเหลวไหล ไม่ใช่สิ่งไร้สาระ แต่เป็นสิ่งที่มีความจริง พิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ได้

เมื่อสามารถควบคุมจิตใจให้อยู่ภายใต้อำนาจของตนเองได้ ก็จะสามารถละกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหลักของศาสนาพุทธ การเจริญวิปัสสนาภาวนาเป็นแนวทางที่ทำให้ละกิเลสต่างๆ กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะกุศลมีกำลังมากกว่าอกุศล ถ้าอกุศลมีกำลังมากกว่า พวกเราคงต้องตกเป็นทาสของตัณหา ถูกอวิชชาความหลงครอบงำอยู่เสมอ ไม่อาจบรรลุถึงความหลุดพ้นได้ แต่เนื่องจากกุศลเป็นสภาวะที่มีกำลังมากกว่าอกุศล โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอบรมสมณะหรือวิปัสสนาเป็นสิ่งที่มีความกำลังมากกว่ากิเลส ถ้ากิเลสมีกำลังมากกว่าจิตของเรา คนทั่วไปก็คงไม่อาจหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ ท่านเปรียบว่าเหมือนเรือที่บรรทุกของหนักไป แม้นหิน กรวด ทราย หรือสินค้าสัมภาระต่างๆ ที่บรรทุกไว้บนเรือจะหนักเพียงใด แต่เรือก็บรรทุกของหนักให้ลอยอยู่เหนือน้ำได้^{๔๙} ดังนั้น บุคคลจึงควรควบคุมจิตใจด้วยอินทรีย์ ๕ แล้วบำเพ็ญกุศลเพื่อละอกุศล

^{๔๙} เถโร อาท ตี กิ มณณสิ มหาราช ขุททโกปิ ปาสาณ วินา นาวาย อุทเท อูปิลเวยยาติ. น หิ ภาเนตติ. กิณฺณ วาสตปิ ปาสาณิ มหาราช นาวา เอว กุสลาณี กมฺมานิ ทฏฺฐพฺพานีติ. (มิลินท. ๒/๙๐)

“พระเถระกล่าวว่า มหาบพิตร พระองค์สำคัญอย่างไร ก้อนหินก้อนเล็กจะลอยบนผิวน้ำได้โดยปราศจากเรือหรือ

พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า หามีได้ ท่านผู้เจริญ

พระเถระกล่าวว่า มหาบพิตร ก้อนหินแม้ขนาด ๑๐๐ เล่มเกวียน บรรทุกไว้ในเรือใหญ่เพียงลำเดียว ก็ย่อมลอยอยู่เหนือน้ำได้ พึงเห็นกุศลกรรมว่าเป็นตุจเรือ”

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น บุคคลผู้มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย มีความเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม จะมีจิตโน้มไปเพื่อให้ทานตามกำลัง ทรัพย์และศรัทธาของตน มีจิตโน้มไปในการรักษาศีล ไม่เบียดเบียนผู้อื่น สำรวมระวังไม่ล่วงละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่นด้วยศีล หรือเมื่อถึงวันอุโบสถคือวันพระ จะรักษาอุโบสถศีล และเจริญสมณะวิปัสสนา ตามสมควร

ลักษณะ ๓ อย่างของคนมีศรัทธา

บุคคลผู้ที่มีศรัทธานี้มีลักษณะ ๓ อย่าง อย่างแรกคือ ต้องการจะฟังธรรมอยู่เสมอ อย่างที่สองคือ พรารถนาจะคบหาสัตบุรุษ และอย่างที่สองคือ พรารถนาจะให้ทาน ลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ถือว่าเป็นลักษณะของบุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธาอย่างแท้จริง

ลักษณะประการที่ ๑ คือ **ต้องการจะฟังธรรมอยู่เสมอ** เพราะรู้ถึงอานิสงส์ของการฟังธรรม ๕ ประการ คือ ๑) ได้ยินได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน ทำให้ได้เรียนรู้สิ่งที่ยังไม่เคยได้เรียนรู้ ๒) สิ่งที่ยังไม่เข้าใจ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วก็ทำให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนยิ่งขึ้น ๓) แก้อสงสัยและบรรเทาความสงสัยเสียได้ ๔) ทำความเห็นให้ถูกต้องได้ และ ๕) เมื่อได้ฟังธรรมแล้วจิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส^{๕๐}

^{๕๐} ปณฺจิเม ภิกฺขเว อานิสฺสา ฌมฺมสฺสวเน. กตฺเม ปณฺจ? อสฺสุตฺ สุนาติ, สุตฺ ปรีโยทาเปติ, กงฺขํ วิตรติ. ทิฏฺฐิ อุกฺขํ กโรติ, จิตฺตมสฺส ปสฺสิตติ. อิเม โข ภิกฺขเว ปณฺจ อานิสฺสา ฌมฺมสฺสวเนติ. (อง.ปณฺจก. ๒๒/๒๐๒/๑๓๕)

ลักษณะประการที่ ๒ คือ **ปรารถนาจะคบหาสัตบุรุษ** ซึ่งก็คือครูอาจารย์ที่สามารถแนะนำสั่งสอนชี้ทางสว่างแก่เราได้ และประการที่ ๓ คือ **ปรารถนาจะให้ทาน** เพราะบุคคลเหล่านั้นคิดว่าเขาต้องการเปลี่ยนทรัพย์สมบัติของตนจากโลกียทรัพย์ให้เป็นอริยทรัพย์ เพราะเป็นทานที่สามารถติดตามตนต่อไปในภพภูมิหน้าได้^{๕๑}

“ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้ อานิสงส์ทั้ง ๕ ประการมีอะไรบ้าง คือ

๑. ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๒. เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว
๓. บรรเทาความสงสัยได้
๔. ทำความเห็นได้ตรง
๕. จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส

ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้”

^{๕๑} ยสส ทาเนน สีเลน	สยณเมณ ทเมณ จ
นินิ สุนิหิตโต โหติ	อิตถิยา ปุริสสุส วา.
เจตียมหิ จ สัมเม วา	ปุคฺคเล อติถิสฺส วา
มาตริ ปิตริ จาปิ	อโถ เขฎฺฐมฺหิ ภาตริ.
เอโส นินิ สุนิหิตโต	อเซยโย อนุคามิโก
ปทาย คมนิเยสุ	เอตํ อาทาย คจฺจติ.
อสาธารณมณเฑสํ	อโจราทรโณ นินิ
กยิราถ ธีโร ปุณฺณานิ	โย นินิ อนุคามิโก.
เอส เทวมนุสฺसानํ	สพฺพกามทโท นินิ
ยํ ยํ เทวาทิปตเถนฺติ	สพฺพเมเตน ลพฺภติ. (ขุ.ขุ. ๒๕/๖-๑๐/๘)

“ขุมทรัพย์ที่ผู้ใดจะเป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม ฝังไว้ดีแล้ว ด้วยทาน ศีล สัจญมะ (การสำรวมจิต, สมาธิ) และทมะ (การระงับกิเลส, ปัญญา) ในพระเจดีย์ พระสงฆ์ บุคคล แยกที่มาหา ในมารดา บิดา หรือพี่ชาย

ขุมทรัพย์นี้ชื่อว่าฝังไว้ดีแล้ว คนอื่นขนเอาไปไม่ได้ จะติดตามคนฝังตลอดไป บรรดาทรัพย์สมบัติที่เขาจำต้องละไป เขาพาไปได้เฉพาะขุมทรัพย์นี้เท่านั้น

เมื่อเทวดาชั้นดาวดึงส์จะจุติจากภพของตนเพื่อไปเกิดในภพหน้าต่อไป เหล่าเทวดาก็จะพาผู้ที่กำลังจะจุตินั้นไปเที่ยวสวนนันทวัน ซึ่งเป็นสวนที่น่ารื่นรมย์เป็นอย่างมาก ในสวนนันทวันนี้มีทิพยดนตรีถึง ๕๐๐ ชิ้น^{๕๒} ที่จริงแล้วเทวดาที่กำลังจะจุตินั้นมักมีบุพนิมิต ๕ ประการมาปรากฏให้รู้ว่ากำลังจะหมดบุญจากสวรรค์ ประการแรกคือ ดอกไม้ทิพย์เหี่ยวเฉา, ประการที่สองคือ ภูเขาทิพย์เศร้างมอแง ประการที่สามคือ มีเหี่ยวโหลออกจากรักแร้ ประการที่สี่คือ ผิวพรรณเศร้างมอแง และประการสุดท้ายคือ เทวดาตนนั้นจะไม่รื่นรมย์ในทิพยสถานของตน^{๕๓}

ขุมทรัพย์นี้ไม่ทั่วไปแก่คนเหล่านี้ ทั้งโจรก็ลักเอาไปไม่ได้ ผู้มีปัญญาควรทำแต่บุญที่จะเป็นขุมทรัพย์ติดตามตนตลอดไป

ขุมทรัพย์นี้ให้ผลอันน่าปรารถนาทุกประการแก่เทวดา และมนุษย์ คือเทวดาและมนุษย์ปรารถนาผลใด ๆ ผลนั้น ๆ ทุกอย่าง จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

^{๕๒} อทุสสา โข สกโก เทวานมินโท อายสมนตฺ มหาโมคคัลลานํ ทูโรโตว อากจฺจนตฺ. ทิสฺวาน ตานิ ทิพฺพานิ ปญฺจ ตฺริยสฺตานิ ปฏฺฐิปกฺขเมตฺวา, เยนายสฺมา มหาโมคคัลลาโน เตนุปสงฺกมิ. อุปสงฺกมิตฺวา อายสมนตฺ มหาโมคคัลลานํ เอตทฺโวจ “เอหิ โข มาริส โมคคัลลาโน. สฺวาคตํ มาริส โมคคัลลาโน. จิริสฺสํ โข มาริส โมคคัลลาโน อิมํ ปริยายมกาสิ, ยทิทํ อีชากมนาย. นิสฺสิท มาริส โมคคัลลาโน, อิทมาสนํ ปณฺณตฺตฺนติ. (ม.มู. ๑๒/๓๙๑/๒๒๘)

“ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพเฝ้าอิมพร้อมพร้อมทั้งบำเรออยู่ด้วยทิพยดนตรี ๕๐๐ ชนิดในสวนเอกปทุมทริก (สวนที่มีต้นมะม่วงขาวต้นเดียว) ท้าวเธอทอดพระเนตรเห็นท่านมาแต่ไกล จึงรับสั่งให้หยุดบรรเลงทิพยดนตรีแล้วเสด็จเข้าไปหาท่านแล้วตรัสว่า นิมนต์เข้ามาเถิด ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้เจริญ ขอต้อนรับ นานๆ ท่านจะมาสู่สถานที่นี้นิมนต์นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้เถิด”

^{๕๓} ยทา ภิกฺขเว เทโว เทวกายา จวนธมโม โหติ, ปญฺจสฺส ปุพฺพนิมิตฺตานิ ปาตุกฺวานติ “มาลา มิลายนติ, วตฺถานิ กิลิสฺสนติ, กจฺเจหิ เทสา มุจฺจนติ, กายะ ทุพฺพณฺณณียํห อโกกฺกมติ, สเก เทโว เทवासฺเสน นาภิรมตีติ. (ขุ.อิตติ. ๒๕/๘๓/๑๗๙)

“ภิกษุทั้งหลาย ในเวลาที่เทพบุตรจะจุติจากหมู่เทพ ย่อมปรากฏบุพนิมิต ๕ ประการคือ

๑. ดอกไม้ที่ประดับที่เยวแห่ง
๒. พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง
๓. เหยื่อไหลออกจากกรักแร้
๔. ผิวพรรณเศร้าหมองปรากฏที่กาย
๕. เทพบุตรนั้นจะหมดความยินดีในทิพยสมบัติของตน”

เทวดานี้ ปน “มนุสสานิ คณนาวเสน อิทานิ สัตตหิ ทิวเสหิ จูติ ภวิสสตีติ ปณจ ปุพฺพนิมิตตานิ อุปฺปชฺชนติ- มาลา มัลลายนติ. วตถานิ กิลิสฺสนติ. กจฺเจหิ เสทา มุจฺจนติ. กาย ทุพฺพณฺณิโย โอกกมติ. เทโว เทवासเน น สณฺจติ. ตตถ มาลาติ ปฏฺฐิสฺสนนฺทิตฺตทิวเส ปิพฺพนมาลา. ตา กิร สฺมุจฺจิสฺสทสฺสาธิกา สตตปณฺณาสวสฺสโกภฺปิโย อมิลายิตฺวา ตทา มัลลายนติ. วตถสฺสปี เอเสว นโย. เอตตํ ปน กาลํ เทวานํ เนว สีตํ น อุณฺหํ โหติ. ตสฺมี กาลे สรีรา พินฺทุพินฺทุวเสน เสทา มุจฺจนติ. เอตตถกฺก กาลํ เตสํ สรีเร ฆณฺทิจฺจปาลิจฺจาทิวเสน วิวณฺณตา น ปณฺถายติ. เทวธิตา โสฬสวสฺสทุเทสิกา วิย ขายนติ. เทวปุตฺตา วิสฺติวสฺสทุเทสิกา วิย ขายนติ. มรณกาลे ปน เตสํ กิลนฺตรูปो อตตภาโว โหติ. เอตตถกฺก เตสํ กาลํ เทวโลกे อุกกณฺจिता นาม นตฺถิ. มรณกาลे ปน นิสฺสนนฺติ วิฆมฺภนฺติ สก อาสเน นาทิรณนฺติ. อิมานิ ปน ปุพฺพนิมิตตานิ ยถา โลกे มหาปฺถณฺยานํ ราชราชมฺหามตฺตาทินิเยว อุกกาปาทภูมิจาลจนฺทคคาหาทินิ นิมิตตานิ ปณฺถายนฺติ น สพฺเพสํ, เอวํ มหฺเสกฺขเทวดานิเยว ปณฺถายนฺติ น สพฺเพสํ. ยถา จ มนุสฺเสสุ ปุพฺพนิมิตตานิ นกฺขตตปาธกาทโยว ขานนฺติ น สพฺเพ, เอวํ ตานิปี น สพฺเพเทวตา ขานนฺติ ปณฺทิตา เอว ปน ขานนฺติ. (ที.ม.อ. ๒/๑๗/๒๒)

“อนึ่ง เพราะการเตือนว่า บัดนี้อีก ๗ วันด้วยอำนาจการนับอย่างมนุษย์ จักมีการจุติ เทวดาทั้งหลายจึงเกิดบุพนิมิต ๕ ประการ คือ

๑. ดอกไม้ที่ประดับที่เยวแห่ง
๒. พัสตราภรณ์ที่สวมใส่หมองจางลง
๓. เหยื่อไหลออกจากกรักแร้
๔. ที่กายปรากฏผิวพรรณเศร้าหมอง
๕. เทพนั้นจะไม่อยู่บนอาสนะของเทพ

ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า มาลา (ดอกไม้) ได้แก่ ดอกไม้เครื่องประดับด้วยอำนาจการถือปฏิสนธิเป็นต้น ได้ทราบว่าเป็นดอกไม้เหล่านั้นไม่เที่ยงแห่งตลอด ๕๗๖ ล้านปี แต่ที่เยวแห่งในคราวนั้น แม้ในผ้าทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ก็ตลอดกาลกำหนดได้เท่านี้ เทวดาทั้งหลายไม่มีความหนาว ไม่มีความร้อน ในกาลนั้น เหยื่อย่อมไหลออกจากศีรษะเป็นเม็ดๆ

เมื่อเป็นเช่นนี้เทวดาที่เป็นสหายก็จะชวนและพากันไปสู่สวน
นั้นวัน และจะกล่าวแนะนำโอวาท ๓ ข้อ^{๕๔} คือ

อนึ่ง ความเศร้าหมองด้วยอำนาจพันทักและผมหงอกเป็นต้นย่อมไม่ปรากฏในสรีระ
ของเทวดาเหล่านั้นเลย เทพธิดาย่อมปรากฏดุจสาวรุ่นอายุ ๑๖ ปี เทพบุตรย่อมปรากฏ
ดุจบุรุษอายุ ๒๐ ปี แต่ในเวลาใกล้จะตาย อัดภาพของเทวดาเหล่านั้นย่อมเศร้าหมอง อนึ่ง
ชื่อว่าความกระสันในเทวโลกย่อมไม่มีแก่เทวดาเหล่านั้นสิ้นกาลกำหนดได้เท่านี้ แต่ในเวลา
ใกล้ตาย เทพบุตรทั้งหลายย่อมเปื้อนหน้าย สะดุ้งหวั่นไหว ไมยยินดียิ่งในอาสนะของตน

เหล่านี้เป็นบุพนิมิต ๕ ประการ นิมิตทั้งหลายมีลูกอกกาบาตตก แผ่นดินไหว และ
จันทรคาลสเป็นต้น ย่อมปรากฏแก่ผู้มีบุญมากมีพระราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชา
เป็นต้นเท่านั้น ย่อมไม่ปรากฏแก่คนทุกคน ฉันท ไต นิมิต ๕ ประการ ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน
ย่อมปรากฏแก่เทวดาทั้งหลาย ผู้มีศักดิ์ใหญ่เท่านั้น ย่อมไม่ปรากฏแก่เทวดาทุกองค์ เหมือน
อย่างว่า ในบรรดามนุษย์ทั้งหลาย โหรผู้ทำนายนักษัตริย์เป็นต้นเท่านั้นย่อมรู้บุพนิมิต
ทั้งหลาย คนทั่วไปย่อมไม่รู้ ฉันท ไต เทวดาทั้งปวงก็ฉันทนั้น ย่อมไม่รู้บุพนิมิตแม้เหล่านั้น แต่
เทวดาผู้เป็นบัณฑิตเท่านั้นย่อมรู้”

สทุธาปุปฺฝ มีลาตสส

สีลวดถฺ ถิลิสสตี

กิลเสเสทา มุจจนตี

กาเย โหตี วิวณฺณตา

ภิกขุ ภิกขาสเน นาภิ-

รมเต อิติ ปญฺจธา

สกกตตสทิสสา ภิกขุ-

ภาวา จูตี นิมิตตกา. (วิสุทธารามวินิจฉัย ๑๙๖)

“การเคลื่อนจากภาวะของภิกษุเป็นเช่นกับภาวะของท้าวสักกะ มีเหตุ ๕ ประการดังนี้
ดอกไม้คือศรัทธาของภิกษุนั้นเหี่ยวแห้ง ภูษาทิพย์คือศีลเศร้าหมอง เห่งือคือกิเลสไหลออก
ในสรีระมีผิวพรรณไม่งาม และภิกษุไม่รื่นรมย์ในที่พักของภิกษุ”

^{๕๔} ตเมนนฺ ภิกขเว เทวา จวนธมโม อโย เทวปุตฺโตตี อิติ วิทิตฺวา ตีหิ วาจาหิ อนุโมหนตี
“อโธ โภ สุคตฺตี คจฉ, สุคตฺตี คนตฺวา สุทฺทธลามํ ลภ, สุทฺทธลามํ ลภิตฺวา สุปฺติภูจฺจิตฺ ภาวาทิตฺ.
(ขุ.อิตฺติ. ๒๕/๘๓/๑๗๙)

“เทวดาทราบว่า เทพบุตรนี้จะจุติ ได้แนะนำด้วยวาจา ๓ ประการ คือ

๑. ท่านจากเทวโลกนี้ไปแล้ว ขอให้ได้ไปเกิดในภูมิที่ดี
๒. ท่านได้ไปเกิดในภูมิที่ดีแล้ว ขอให้ได้ลาภอันดี
๓. ครั้นได้ลาภอันดีแล้ว ขอให้ดำรงอยู่ด้วยดีในลาภนั้น”

โอวาทข้อแรก คือ ท่านจากเทวโลกนี้ไปแล้ว ขอให้ได้ไปเกิดในภูมิที่ดี (อิโต โภ สุกติ คจฉ) หมายความว่า หลังจากจุติแล้ว ท่านจงไปสู่สุคติภูมิจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ สุคติภูมิดังกล่าวไม่ใช่เทวโลกในชั้นอื่น แต่หมายถึงโลกมนุษย์เท่านั้น^{๕๕}

โลกมนุษย์นี้ตามความเห็นของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ถือว่าเป็นสุคติภูมิที่ดีกว่าสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะโลกมนุษย์นี้แม้จะมีความสุขไม่เทียบเท่ากับสวรรค์ เพราะไม่มีสุธาโภชนที่เป็นอาหารทิพย์เหมือนอาหารของเทวดา ไม่มีทิพย์วิมานที่สวยงามเหมือนวิมานของเทวดา ไม่มีของใช้ที่ทำด้วยเงินทองเหมือนของใช้ของเทวดา แต่ในภพภูมิของมนุษย์นั้นเป็นสถานที่เราสามารถสั่งสมบุญบารมีได้ดีกว่าภพภูมิของเทวดา เนื่องจากมนุษย์นั้นมีสติมากกว่าเทวดา คือมีสติที่มั่นคงมากกว่า เพราะมีความสุขน้อยกว่า แต่เทวดามีปัญญามากกว่า ทำให้บรรลุธรรมได้เร็วกว่ามนุษย์^{๕๖} ดังนั้น เราจึงไม่หลงลืมสติเพื่อจะปฏิบัติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญภาวนา เหล่าเทวดานั้นมีความสุขอย่างพร้อมพร้อม จึงมักสนุกสนานเที่ยวเล่นเพลิดเพลินในทิพย์สมบัติบนสรวงสวรรค์ด้วยจิตที่เต็มไปด้วยความโลภซึ่งไม่มีสติเข้าประกอบ

สมัยหนึ่ง ท้าวสักกเทวราชได้มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ทูลถามถึงธรรมที่ทำให้เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา^{๕๗} (ตัณหาสังขยะ) เมื่อ

^{๕๕} มนุสสตัดฺ โข ภิกขเว เทวานํ สุกตฺติคฺคฺมนสงฺขาตํ. (ขุ.อิติ. ๒๕/๘๓/๑๗๙)

“ภิกษุทั้งหลาย การเกิดเป็นมนุษย์ ถือว่าเป็นการไปเกิดในภูมิที่ดีของเทวดา”

^{๕๖} ทนฺโธ ภิกขเว สตุปปาโท, อถ โส สตโต ชิปปีเยว วิเสสคามี โหติ. (อง.จตุกก. ๒๑/๑๙๑/๑๒๕)

“สติเกิดขึ้นช้า ต่อมา เธอระลึกได้ จึงบรรลุคุณวิเศษเร็วพลัน”

^{๕๗} ม.มู. ๑๑/๑๒/๓๙๐/๒๒๗

พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาแล้ว ท้าวสักกะก็ชื่นชมยินดีแล้ว ทูลลาเสด็จกลับไป ครั้งนั้น พระมหาโมคคัลลานะได้ฟังธรรมอยู่ด้วยและเกิดความดำริว่า ท้าวสักกะมีความเข้าใจธรรมะที่พระองค์ตรัสแล้ว จึงยินดี หรือไม่ทราบไม่เข้าใจก็ยินดี พระมหาโมคคัลลานะจึงได้เข้า อภิญาไปหาท้าวสักกเทวราชถึงปราสาทเวชนียันต์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วขอฟังธรรมที่ทำให้เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหาจากท้าวสักกะ

ท่านพระมหาโมคคัลลานะถามว่า พระองค์เสด็จเข้าไปเฝ้า พระพุทธรูปเจ้า ได้ฟังธรรมจากพระพุทธรูปเจ้า พระองค์ทรงจำได้หรือไม่ว่า พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอะไรบ้าง ท้าวสักกะตรัสว่า ข้าพเจ้ามีกิจ รุระที่จะต้องทำมาก ทั้งกิจรุระส่วนตัว ทั้งรุระของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ภาสิตใดที่ฟังแล้วก็ลืมเสียเร็วพลัน แล้วเล่าเรื่องสงครามระหว่างเทวดา และอสูรว่าในสงครามนั้นพวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้ แล้วจึงสร้าง ปราสาทเวชนียันต์นี้ และชวนท่านเที่ยวชมสถานที่น่ารื่นรมย์ของปราสาท ว่ามีถึง ๑๐๐ ชั้น ตกแต่งประดับประดาด้วยของสวยงาม มีทิพย์สังคีต คือดนตรีทิพย์ ๕๐๐ ชั้น มีความงดงามพร้อมต่าง ๆ มากมาย

เมื่อพระมหาโมคคัลลานะได้ฟังคำตอบเช่นนั้นแล้วก็ดำริว่า ท้าว สักกเทวราชผู้นี้ประมาทนัก ถ้ากระไรเราพึงให้ท้าวสักกะนี้สังเวชเถิด ดังนั้น ท่านจึงใช้ห้วแม่เท้ากดไปที่ปราสาทเวชนียันต์ด้วยฤทธิ์ของท่าน เพียงปลายนิ้วเท้าของท่านพระมหาโมคคัลลานะเขย่าวิมาน ๑๐๐ ชั้น ให้สั่นสะเทือนหวั่นไหวโอนเอนไปมาเหมือนจะทรุดพังลงให้ได้ ทำให้ พระอินทร์และพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีความประหลาดใจ ตระหนก ตกใจ ท้าวสักกะระลึกขึ้นได้ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสถึงธรรมที่ทำให้เป็น ที่สิ้นไปแห่งตัณหา

หลังจากที่พระมหาโมคคัลลานะได้แสดงฤทธิ์ จนกระทั่งปราสาท เวชยันต์สิ้นสะเกเทือนเลื่อนลั่นจนแทบพังทลายไปนั้น ท่านได้กลับไปสู่โลก มนุษย์ เหล่าเทพธิดาผู้เป็นบริวารของท้าวสักกเทวราชได้พากันมาเข้า ฝ้าและทูลถามท้าวสักกเทวราชว่า สมณะผู้นี้เป็นใคร จึงมีอิทธิฤทธิ์ มากมายสามารถทำให้ปราสาทเวชยันต์สิ้นสะเกเทือนเลื่อนลั่นจนเกือบจะ ทำลายปราสาทได้ สมณะผู้นี้เป็นศาสดาของท่านหรือ ท้าวสักกเทวราช กล่าวตอบว่า สมณะผู้นี้คือพระมหาโมคคัลลานะ อัครสาวกเบื้องซ้าย ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านไม่ใช่ศาสดาของเรา แต่เป็นเพื่อน พรหมจารีของเรา^{๕๘}

เทวดานั้นมีความสุขเป็นอย่างมาก แม้เพียงธรรมะที่ฟังไม่นาน ก็ลืมนิทม ไม่อาจจดจำได้ มิติของมนุษย์นี้จึงถือว่าทำบุญได้ดีกว่า เพราะคำว่า มนุสส มีความหมาย ๒ ประการ คือ

๑. ผู้มีใจสูงส่ง = อุสสิโต มโน เอเตสนติ มนุสสา (อุสสิต ศัพท์ + มน ศัพท์ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า อุสสิตมน ให้สลับบทเป็น มนุสสิต แล้ว ลบ อิต ศัพท์หลัง)

^{๕๘} อล โข สกุกสส เทวานมินทสส ปริจาริกาโย อจิริปกกนเต อายสมนเต มหาโมคคัลลานเ สกุก เทวานมินท์ เอตทโวจฺ “เอโส นุ โข เต มาริส โส ภควา สตถาติ. น โข เม มาริสา โส ภควา สตถา, สพรหมจารี เม เอโส อายสมมา มหาโมคคัลลาโนติ. (ม.มู. ๑๑/๑๒/๓๙๔/๒๓๐)

“ครั้งนั้น เมื่อท่านพระมหาโมคคัลลานะจากไปแล้วไม่นาน เทพธิดาผู้ปรนนิบัติท้าว สักกะจอมเทพทูลถามพระองค์ว่า พระสมณะนั้นเป็นพระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของพระองค์ หรือ

ท้าวสักกัตริสตอบว่า พระสมณะนั้นไม่ใช่พระผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของเรา แต่เป็น ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้เป็นเพื่อนพรหมจารีของเรา”

๒. ผู้มีใจอาจหาญ = อุสสนโน มโน เอเตสนติ มนุสสา (อุสสนน ศัพท์ + มน ศัพท์ เมื่อสำเร็จเป็นรูปว่า อุสสนนมน ให้สลับบทเป็น มนุสสนน แล้วลบ อนน ศัพท์หลัง)

ดังนั้น มนุษย์ (มนุสส) จึงแปลว่า ผู้มีใจสูงส่ง หรือ ผู้มีใจอาจหาญ^{๕๙} ซึ่งหมายความว่า หากเราต้องการสร้างบารมีเพื่อความหลุดพ้นแล้ว ก็สามารถทำได้ด้วยใจที่สูงส่งหรือด้วยใจที่อาจหาญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเจริญภาวนาเพื่อปฏิบัติธรรมซึ่งเป็นหนทางตรงสู่ความหลุดพ้นเป็น สิ่งที่ต้องกระทำด้วยใจที่มุ่งมั่นเท่านั้น ดังข้อความว่า

อุสสิโต อุกคโต อุสสนโนวา มโน เอเตสนติ มนุสสา. เตหิ อนนเตสุ จกฺกวาเหสุปี อิตฺตมฺมิกานํ สตตฺตานํ ติกฺขตรสุร วิจิตฺตจิตฺตา โหนติ. ปริปุณฺณานํ กุสลา­กุสลกมฺม ปถานํ อานนตฺตริยกมฺมานถจ เอตเถว สมภวโตติ. เตสุปี ปน ชมฺพุทีปวาสิโนเอว อติสเยน อุสสิตมฺนา โหนติ. อิตฺเร ปน เตหิ สมานวณฺณาทีตาย มนุสสา อิจฺเจว วุจฺจนฺติ. อิมสฺมึ จกฺกวาเห ปน วตตพฺพเมว นตฺถิ, ยถาห- ตีหิ ภิกฺขเว จาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสสา อุตฺตรกฺรุเก มนุสเส อธิคฺคณฺหนติ. เทเวจ ตาวตฺตีเส. กตเมหิ ตีหิ จาเนหิ? สุรา จ สติมนฺโต จ อธิ พฺรหฺมจฺริยวาโส จาติ. (ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๔๓/๑๘๔)

“มนุษย์ คือ ผู้มีใจสูงส่ง

อีกอย่างหนึ่ง มนุษย์ คือ ผู้มีใจอาจหาญ

^{๕๙} ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๔๓/๑๘๔

มนุษย์เหล่านั้นมีใจอาจหาญ แกล้วกล้า วิจิตรยิ่งกว่าเหล่าสัตว์ที่เกิดในภูมิอื่นในจักรวาลอันไม่มีขอบเขต เพราะมนุษย์เหล่านี้สั่งสมกุศลกรรมบถ อกุศลกรรมบถ และกรรมที่ให้ผลในภพถัดไป[คือ อนันตริยกรรมหรือมหัคคตกรรม]ได้บริบูรณ์

ในบรรดามนุษย์เหล่านั้น ชนชาวชมพูทวีปมีใจสูงยิ่งนัก ส่วนชนทวีปอื่นก็เรียกว่า มนุษย์ เพราะมีผิวพรรณเหมือนกับมนุษย์ชาวชมพูทวีป สมจริงดังพระพุทธวจนะว่า

‘ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีปประเสริฐกว่ามนุษย์ชาวอุตรกุรุทวีปและเทวดาชั้นดาวดึงส์ด้วยฐานะ ๓ ฐานะ ๓ อย่างไร คือ มีความแกล้วกล้า[ในการทำบุญและบาป] มีสติ และประพฤติพรหมจรรย์ในชมพูทวีปนี้ได้’ ”^{๖๐}

โอวาทข้อที่สอง คือ ท่านได้ไปเกิดในภูมิที่ดีแล้ว ขอให้ได้ลาภอันดี (อิโต คนุตวา สุลทลลภัง ลภ) หมายความว่า หลังจากได้ไปเกิดในโลกมนุษย์ที่เป็นสุคติภูมิแล้ว จงได้รับลาภที่ได้ด้วยดี คือ การมีศรัทธาในพุทธศาสนานั้นเอง^{๖๑} ทั้งนี้เพราะหากว่าเราเกิดเป็นมนุษย์แล้ว ถ้าไม่มี

^{๖๐} นยิทฺถิ สลิลมารพท นยิทฺถิ อปฺเปเน อามสา
นิพพานมธิคนตพพิ สพฺพคนฺถปโมจนํ. (ส.น. ๑๖/๒๓๘/๑๓๐)

“พระนิพพานอันเป็นเครื่องปลดปล่อยเครื่องร้อยรัดทุกอย่างนั้น บุคคลไม่อาจบรรลุได้ด้วยความเพียรที่ย่อหย่อน ด้วยความบากบั่นอันเล็กน้อย”

^{๖๑} ยํ มนุสฺสสุภูโต สฺมาโน ตถาคตฺตปเวทิตฺเต ฐมฺมวินยฺเย สทฺธํ ปฏฺฐิลกฺกิตฺติ อิทํ โข ภิกฺขเว เทวานํ สุลทลลภสงฺขาตํ. (ขุ.อิติ. ๒๕/๘๓/๑๓๙)

“การที่เทพบุตรลงมาเกิดเป็นมนุษย์แล้วได้รับความศรัทธาในธรรมวินัยที่ตถาคตทรงแสดงไว้ นี้ชื่อว่าเป็นการได้ลาภอันดีของเทวดา”

ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็จะไม่มีความจำเป็นไปเพื่อให้ท่าน เพื่อรักษาศีล หรือเพื่อเจริญภาวนา แม้จะได้ความเป็นมนุษย์ก็จริง แต่ไม่อาจที่จะสร้าง บารมีให้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์บุคคล เรียกว่าโมฆบุรุษ คือ บุรุษผู้ว่างเปล่าจากมรรคผล^{๖๒} หมายถึง ผู้ที่ไม่อาจบรรลุมรรคผลในชาตินี้ หรือ แม้จะมีอุปนิสัยปัจจัยเพื่อบรรลุมรรคผล ก็ยังมีได้บรรลุมรรคผลในขณะ นั้น ดังนั้น จึงกล่าวว่าขอให้ได้ลาภอันดี

โอวาทข้อที่สาม คือ ครั้นได้ลาภอันดีแล้ว ขอให้ดำรงมั่น ด้วยดี (สุลทสาฎก ลภิตวา สุปตัญญูโต ภาวาทิ) หมายความว่า เมื่อได้รับ ลาภอันดี คือ เมื่อมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาแล้ว จงเป็นผู้ตั้งมั่นด้วยดี ในลาภนั้น

ที่จริงแล้วศรัทธาของแต่ละคนมีมากน้อยแตกต่างกัน บางคนมี ศรัทธาตั้งมั่นในศาสนา แต่บางคนมีศรัทธาผิวเผินไม่ตั้งมั่น ศรัทธาที่ตั้ง มั่นนั้นเป็นศรัทธาที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม จึงจะเป็นศรัทธาที่ตั้งมั่น อย่างแท้จริง ทั้งนี้เนื่องจากคนทั่วไปที่ไม่เคยปฏิบัติธรรมมักเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีจริงตามธรรมเนียมปฏิบัติของชาวพุทธ บางคนก็เชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีจริงโดยประวัติศาสตร์ คือมีหลักฐานทางโบราณคดีที่

^{๖๒} ยสส ตสมิ อตตภาเว อุปปชชนารหานิ มคคผลานิ อุปนิสสโย นตถิ, ตั พุทธา “โมฆปุริสชาติ วทนต์อิริฎฐลาหุทายีอาทิกเก วिय. อุปนิสสเย สติปิ ตสมิ ขณม มคเค วา ผลเอ วา อสตี “โมฆปุริสชาติ วทนต์ิเยว ธนียอุปเสนตเถราทิกเก วिय. (สารตถ.ฎีกา ๒/๓๙/๒๖)

“บุคคลใดไม่มีอุปนิสัยปัจจัยแห่งมรรคผลที่ควรเกิดขึ้นในอภิปานนั้น พระพุทธเจ้า ทั้งหลายตรัสเรียกบุคคลนั้นว่าโมฆบุรุษ เหมือนพระอิริฎฐและพระลาหุทายีเป็นต้น แม้จะมีอุปนิสัยปัจจัย แต่เมื่อยังไม่มิมรรคหรือผลในขณะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ตรัสเรียกบุคคล นั้นว่าโมฆบุรุษ เหมือนพระธนิยะและพระอุปเสนเถระ”

อินเดีย จึงเชื่อว่ามีพระพุทธรูปเจ้าที่ตรัสรู้จริง หรือบางคนอาจเชื่อว่ามีพระพุทธรูปเจ้าโดยทางวรรณคดี คือมีพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี มีธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้ง สอนให้เราได้เข้าใจธรรมะเป็นอย่างดี จึงเชื่อว่ามีพระพุทธรูปเจ้าโดยวรรณคดี

หากเราไม่เคยปฏิบัติธรรมก็อาจมีความเชื่อต่างๆ เช่นนี้ แต่ผู้ที่ปฏิบัติธรรมจนกระทั่งเกิดปิติรู้สึกถึงความอิมใจในขณะที่ปฏิบัติกรรมฐานด้วยการนั่งกรรมฐาน และเดินจงกรม เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเกิดปัญญาที่รู้เห็นความเกิดดับได้ ในขณะนั้นเราก็จะมีศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนา ศรัทธาที่เกิดจากปัญญาที่เราได้บำเพ็ญด้วยการปฏิบัติธรรมนี้จึงจะเป็นศรัทธาที่มั่นคงอย่างแท้จริง ทำให้เรามีศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนามากยิ่งขึ้น

ศรัทธาที่มั่นคง

หลังจากที่เกิดศรัทธาเช่นนี้ และพากเพียรพยายามปฏิบัติเจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งบรรลุถึงความเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป บุคคลนั้นจะมีศรัทธาในพระศาสนาอย่างมั่นคง ไม่หวั่นไหวไปตามกระแส เรียกว่า **อจลศรัทธา** คือ ความเชื่อของเขาจะไม่หวั่นไหว เขามีศรัทธามั่นคงไม่เปลี่ยนแปลงตลอดชีวิต ทั้งนี้เพราะเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา คือ รู้แจ้งเห็นจริงแล้วจึงศรัทธา ถึงแม้ว่าท่านจะเสียชีวิตได้ตายจากภพนี้ไปแล้วไปเกิดในภพหน้าต่อไป ไม่ว่าจะไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา หรือพรหมชั้นใดก็ตาม ในใจของพระอริยบุคคลท่านนั้นจะมีแต่พระพุทธรูปเจ้าที่ได้แสดงธรรมสั่งสอนจนท่านบรรลุโลกุตตรธรรมพระองค์เดียวเท่านั้น

ถ้าพระอริยบุคคลมีอายุยืนยาวจนกระทั่งมีพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นอุบัติขึ้นมาตรัสรู้แล้วแสดงธรรม ท่านเหล่านั้นก็จะไม่เข้าไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น เนื่องจากว่าท่านได้เข้าถึงพระพุทธพระธรรม และพระอริยสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งตลอดไป ในใจของท่านนั้นจะมีพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ได้เคยแสดงธรรมสั่งสอนจนท่านบรรลุธรรมเป็นศาสดา อีกทั้งมีพระธรรมคืออริยมรรคที่ท่านได้เคยบรรลุอยู่แล้ว และมีพระสงฆ์นั่นคือ ตัวของท่านเองที่ได้เป็นหนึ่งในอริยสงฆ์ พระสงฆ์ท่านอื่นนั้นไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์ก็ตาม เป็นบรรพชิตก็ตาม เรียกว่าเป็นเพื่อนพรหมจรรย์ คือบุคคลผู้ประพฤติธรรมอันประเสริฐร่วมกัน ไม่ถือว่าเป็นครู บุคคลผู้เป็นครูของท่านคือพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนที่ได้แสดงธรรมสั่งสอนจนท่านได้บรรลุธรรม

ในทีฆนิกาย มหาวรรค^{๖๓} มีเรื่องที่พระพุทธองค์เสด็จไปเยี่ยมพรหมชั้นสุทธาวาส พรหมเหล่านั้นมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธเจ้าเหล่านี้ คือ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู พระกุกสันธะ พระโกณฑกมนะ พระกัสสปะ และพระโคตมะ จึงคลายกำหนดในกามแล้วบังเกิดขึ้นในสุทธาวาสภูมินี้” จะเห็นได้ว่า พรหมเหล่านั้นมิได้ทูลถามปัญหา และพระพุทธองค์ก็ได้แสดงธรรมโปรดแต่อย่างใด ดังนั้น พระอริยบุคคลที่ได้บรรลุธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนจึงไม่มาฟังธรรมหรือถามปัญหาพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นจากศาสดาของตน การที่พระพุทธองค์เสด็จไปหาพรหมเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง ก็เพื่อเยี่ยมชม

^{๖๓} ที.ม. ๑๐/๙๑-๔/๔๔-๘

ภพภูมิที่พระองค์ยังไม่เคยไปเกิดมาก่อนในสังสารวัฏนี้ เพราะผู้ที่เกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสจะไม่ไปเกิดในภพอื่นอีก^{๖๔}

^{๖๔} อปิเจตถ เวหปผลอกนิฏฺฐจตุตถารูปภวานํ เสฏฺฐภวาวโต ตตถ นินฺพตฺตา อริยา อณฺณตถ นุปฺปชฺชนติ, ตถา อวเสสเสสุ อุปรุปริ พรหมโลกเสสุ นินฺพตฺตา เหมจิมฺเหมจิมเสสุ. วุตตเลหตฺ อัจริเยน-

เวหปผล เอกนิฏฺฐเ จ ภาวเค จ ปติฏฺฐิตา

น ปุณฺณตถ ชายนติ สพเพ อริยบุคคลา

พรหมโลกคตา เหมฐา อริยา โนปฺปชฺชเร”ติ. (วิภาวิณี ๕/๘๗/๒๖๒)

“อนึ่ง พระอริยะผู้เกิดในเวหัพผลาภูมิ ออกนิฏฐภูมิ และอรุภพที่ ๔ เหล่านั้น ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิอื่น เพราะเวหัพผลาภูมิ ออกนิฏฐภูมิ และอรุภพที่ ๔ เป็นภพประเสริฐ เช่นเดียวกันนี้ ท่านเหล่านั้นผู้เกิดในพรหมโลกชั้นสูงๆ ที่เหลือ ย่อมไม่ไปเกิดในพรหมโลกชั้นต่ำๆ ดังพระอนุรุธาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์นามรูปปริจเฉท คถา ๔๕๑-๕๒] ว่า

‘พระอริยบุคคลทั้งหมดผู้ดำรงอยู่ในเวหัพผลาภูมิ ออกนิฏฐภูมิ และภวคคภูมิ (อรุภพที่ ๔) ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิอื่นอีก พระอริยะผู้อยู่ในพรหมโลก ย่อมไม่ไปเกิดในพรหมโลกชั้นต่ำ’ ”

อปิเจตถ เวหปผล เอกนิฏฺฐเ จตุตถารูปเปติ ตีสุ ภาวเคสุ นินฺพตฺตา อริยา อณฺณตถ นุปฺปชฺชนติ. เสสพรหมโลกเส นินฺพตฺตา เหมฐาภูมิมิสฺ นุปฺปชฺชนติ. (ปรมตถ. ฎีกา ๕/๑๕๔/๒๓๕)

“อนึ่ง พระอริยบุคคลผู้ไปอุบัติในภวคคภูมิ ๓ แห่งคือเวหัพผลา ออกนิฏฐา และอรุภภูมิที่ ๔ [แนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ] ย่อมไม่ไปเกิดในภูมิอื่น ส่วนพระอริยบุคคลผู้ไปเกิดในพรหมโลกที่เหลือ ย่อมไม่เกิดในพรหมโลกชั้นต่ำ”

ตามข้อความข้างต้น ภวคคภูมิ หมายถึง ภูมิชั้นสูงสุด มี ๓ ภูมิอันได้แก่

ก. เวหัพผลา คือ รูปภูมิชั้นที่ ๔ ของผู้เจริญปัญญาจนเป็นภูมิสูงสุดของปุถุชนที่ไปเกิดในรูปภูมิ

ข. ออกนิฏฐา คือ พรหมชั้นสุทธาวาสชั้นที่ ๕ เป็นภูมิสูงสุดของพระอริยะ เพราะพระอนาคามีไปเกิดในภูมินั้นแล้วย่อมปรินิพพาน

ค. แนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ คือ อรุภภูมิชั้นที่ ๔ เป็นภูมิสูงสุดของโลก เพราะไม่มีโลกที่สูงไปกว่าภูมิชั้นนี้

อย่างไรก็ตาม มีบางกรณีที่พรหมเหล่านั้นมาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ด้วยสาเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น

ก. ท้าวพรหมสัทัมบดีได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาแรกตรัสรู้ เพื่อทูลขอให้แสดงธรรมโปรดสัตว์โลก ท้าวสัทัมบดีตนนี้อยู่ในปฐมฌาน ภูมิ ได้เคยอุปสมบทเป็นภิกษุชื่อว่าสหกะ ในศาสนาของพระพุทธเจ้า กัสสปะ ได้บรรลุปฐมฌาน จึงไปเกิดเป็นพรหมมีอายุขัย ๑ กัปใน ปฐมฌานภูมิ ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาแรกตรัสรู้เพื่อทูลขอให้ แสดงธรรมโปรดสัตว์โลก^{๖๕}

ข. ท้าวสัทัมบดีผู้อยู่ในสุทธาวาสภูมิ ท่านเคยอุปสมบทเป็นภิกษุ ชื่อว่า สหกะ ในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ได้บรรลุธรรมเป็น พระอนาคามี จึงไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ได้เข้าไป เฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อกราบทูลเรื่องที่พระโกกาลิกะมรณภาพแล้วไปเกิด ในนรกภพทรมะด้วยจิตอาฆาตในอัครมหาสาวกทั้งสองรูป^{๖๖}

ค. ท้าวมหาพรหมได้ติดตามพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์^{๖๗}

จะเห็นได้ว่า พรหมผู้บรรลุธรรมเหล่านั้นจะไม่เข้ามาถามปัญหา สนทนาธรรม หรือฟังธรรม เนื่องจากท่านเหล่านั้นเป็นพระอริยบุคคล ที่ขจัดกำจัดความสงสัยในเรื่องต่างๆ ได้แล้ว

^{๖๕} ส.ส.อ. ๑/๑๗๒/๑๘๘, สารตถ.ฎีกา ๓/๘/๑๘๘

^{๖๖} พุ.สุ. ๒๕/๖๖๓/๔๖๑, พุ.สุ.อ. ๒/๖๖๒/๓๐๗

^{๖๗} วิสุทฺธิ. ๒/๓๘๘/๒๓

ท้าวมหาพรหมที่ติดตามพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น คงจะเป็นท้าวสัทัมบดีตนแรก เพราะท่านยังเป็นปุถุชนอยู่ จึงเคารพบูชาพระพุทธเจ้าในฐานะที่พระองค์เป็นศาสดาของตน แม้ข้อความในคัมภีร์อรรถกถาที่กล่าวว่า “ท้าวสัทัมบดีพรหมได้บูชาพระตถาคตด้วยพวงมาลัยแก้วสูงเทียมเขาสุเมรุ”^{๖๘} ก็คงหมายถึงท้าวสัทัมบดีตนนี้เช่นเดียวกัน เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากว่า พระสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นมีศาสดาประจำใจของตนอยู่แล้ว ท่านเหล่านั้นจึงไม่ไปฟังธรรมหรือถามปัญหาพระพุทธเจ้าพระองค์อื่น เพราะท่านเหล่านั้นปราศจากความสงสัยในอริยสัจ ๔ อีกแล้ว พวกท่านมีศาสดาคือพระพุทธเจ้าผู้สั่งสอนตนเป็นสรณะประจำใจของตน มีอริยมรรคมีองค์ ๘ (มรรคญาณอันประกอบด้วยองค์ ๘) คือพระธรรมประจำใจของท่าน เพราะท่านเหล่านั้นสามารถเข้าผลสมาบัติเพื่อเสพนิพพานสุขเป็นอารมณ์ได้ และมีพระอริยสงฆ์เป็นเพื่อนสหธรรมิกที่มีศีลและทิวัจฉีเสมอกัน ดังข้อความว่า

อฏฺฐจฺานเมตฺติ ภิกฺขเว อนวกาโส, ยํ ทิวัจฉิสฺมนฺโน ปุคฺคโล อณฺณํ สตถารํ อุทฺทิสฺเสยฺย, เนตฺติ จานํ วิชฺชติ. จานณฺจ โข เอตฺติ ภิกฺขเว วิชฺชติ, ยํ ปุคฺชชฺโน อณฺณํ สตถารํ อุทฺทิสฺเสยฺย, จานเมตฺติ วิชฺชติ.^{๖๙}

“การที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัจฉีพึงนับถือศาสดาอื่น ย่อมเป็นไปได้ ไม่ได้ แต่การที่ปุถุชนพึงนับถือศาสดาอื่น ย่อมเป็นไปได้”

^{๖๘} วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๙/๒๑๙, วิมหา.อ. ๑/๑/๑๐๕

^{๖๙} อจฺ.เอกก. ๒๐/๒๗๖/๒๙

อณฺณ สุตถารนฺติ “อัย เม สุตถา สตถุ กิจจํ กาทุ อสมตฺโถติ
ภวนฺตเรปี อณฺณตติถกฺรํ อัย เม สุตถาติ เอวํ คณฺเหยย. เนตฺ ธานี
วิษุขตีติ อตฺโถ.”^{๗๐}

“คำว่า อณฺณ สุตถาร (ศาสดาอื่น) หมายความว่า การที่บุคคล
ผู้ถึงพร้อมด้วยทิวัญญิตำริว่า ศาสดาของเราไม่อาจทำหน้าที่ของศาสดา
ได้ แล้วนับถือศาสดาผู้สร้างความเห็นอื่นว่าบุคคลนี้เป็นศาสดาของเรา
ย่อมเป็นไปได้ไม่ได้”

แม้คำอธิบายจากอรรถกถาของอังคุตตรนิกายจะหมายความ
ถึงการนับถือเดียรถีย์อื่นว่าเป็นศาสดา แต่ข้อความนี้ยังรวมไปถึง
พระพุทธองค์พระองค์อื่นอีกด้วยตามคำอธิบายที่กล่าวมาข้างต้น

ด้วยเหตุนี้ เทวดาชั้นดาวดึงส์จึงแนะนำเทวดาผู้เป็นสหายของ
ตนให้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา จนกระทั่งศรัทธานั้นดำรงมั่น และให้
เพียรปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลเพื่อที่จะได้มีศรัทธาที่
มั่นคงไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย

สมดังคำตอบที่พระพุทธองค์ตรัสแก่อำพวักขีในพระสูตรนี้ว่า
สพฺธิธ วิตตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐิ (ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษ
ในโลกนี้)

^{๗๐} อจ.เอกก.อ. ๑/๒๗๖/๓๗๗

ลักษณะของศรัทธา

ลักษณะของศรัทธาพบในคัมภีร์อรรถกถาว่า สทฺทหนลกฺขณา สทฺธา^{๗๑} (ศรัทธามีลักษณะเชื่อมั่น) หมายความว่า บุคคลที่ประกอบด้วย ศรัทธาย่อมจะมีความเชื่อมั่นอย่างมั่นคง ศรัทธาเหมือนมือที่ใช้หยิบฉวย รัตนะที่มีค่าได้

หน้าที่ของศรัทธา

หน้าที่ของศรัทธา คือ การทำให้จิตผ่องใส ดังคัมภีร์อรรถกถา กล่าวว่ ปสาทฺนรสา^{๗๒} (มีหน้าที่ทำให้จิตผ่องใส) หมายความว่า จิตของ ผู้ที่ไม่มีศรัทธาจะไม่ผ่องใส สังเกตดูว่าเวลาที่เรานอนกำลังงัวเงีย ใน ขณะนั้นขาดการระลึกถึงพระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ จะ รู้สึกใจไม่ผ่องใส เวลาง่วงนอนหรือทำงานวุ่นวาย ก็อาจรู้สึกว่ใจไม่ ผ่องใส

แต่ในเวลาสวดมนต์อยู่ ถ้าเราประกอบด้วยศรัทธาที่แท้จริงอันถึง ความเป็นอินทรีย์คือสภาวะที่เป็นใหญ่แล้ว ก็จะรับรู้ความผ่องใส แห่งใจของตนได้ ในบางขณะอาจเกิดความปีติปราโมทย์ โดยมีขณฺลูก ชูช่าทั่วร่างกาย มีความรู้สึกเบาสบายทั้งร่างกาย ในขณะนั้นไม่มี ความโลภ คือไม่ยอกได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ต้องการที่จะเจริญพระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ นอกจากนี้ ก็ไม่มีความโกรธหงุดหงิด

^{๗๑} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

^{๗๒} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

ไม่สบายใจ และไม่มีความหลงซึ่งหมายถึงความฟุ้งซ่านในอารมณ์อื่น หรือความสงสัยในพระรัตนตรัย

ในบางขณะอาจเกิดผรุสาปตี คือ ปิตีซาบซ่าน เป็นปิตีความอึดใจ ซึ่งห่อหุ้มจิตไว้ เปรียบเสมือนความเย็นที่ห่อหุ้มอยู่ ทำให้ใจของเรารู้สึก อึดเอิบ เบิกบาน และมีความต้องการจะเจริญพุทธธานุสสติภาวนา ต้องการจะสวดมนต์ให้ต่อเนื่อง ไม่ต้องการจะให้ขาดช่วงไปในระหว่างนี้ ไม่อยากที่จะทำกิจการงานอย่างใดอย่างหนึ่งในระหว่างนี้ ข้อนี้คือ หน้าที่ของศรัทธาที่ทำให้จิตของเราผ่องใส

พระเจ้าจักรพรรดิมีแก้วมณีวิเศษดวงหนึ่ง ในขณะวางแก้วมณีลงในสระหรือหนองน้ำแห่งใดแห่งหนึ่ง จะทำให้ผงธุลี สิ่งสกปรก หรือ ละอองในน้ำตกตะกอนนอนก้นทันที น้ำในสระหรือหนองน้ำนั้นก็ใส จนคนดื่มได้ เหมือนเป็นน้ำที่กรองแล้ว ศรัทธาก็เช่นเดียวกัน มีหน้าที่ ทำให้จิตมีความบริสุทธิ์ผ่องใส ไม่มีความโลภ ความโกรธ หรือความหลง ปรากฏในขณะนั้น^{๗๓}

^{๗๓} สา ปเนสา สมปสาทนลกขณา จ สทธา สมปกขนทนลกขณา จ. ยถา ทิ รมโย จกกวตติสส อุทกปปสาทโก มณิ อุทเก ปกขิตโต ปงกเสवालปณกทหม สนนีสทาเปติ อุทก อจณิ กโรติ วิปสนนึ อนาวิล, เอวเมว สทธา อุปปชชมานา นีวรณ วิกขมเกติ กิเลส สนนีสทาเปติ จิตต์ ปสาเทติ อนาวิล กโรติ. ปสนเนน จิตเตน โยคาวจโร กุลบุตโต ทาน เทติ สีล สมายิตติ อุโปสถกมม กโรติ ภาวน อารภติ. (อภิ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๘)

“อนึ่ง ศรัทธานั้นมีสภาพยังจิตให้ผ่องใส (สมปสาทนลกขณา) หรือมีสภาพแล่นไป (สมปกขนทนลกขณา) ศรัทธาเกิดขึ้นอยู่ย่อมข่มนิรณยังกิเลสให้สงบ ทำให้จิตผ่องใสไม่ให้ ชุ่มมัว เหมือนแก้วมณีพระเจ้าจักรพรรดิอันทำน้ำให้ใสสะอาด ใสในน้ำแล้วย่อมทำให้โคลน สาหร่าย จอกแหวน และเปือกตมสงบ ย่อมทำให้น้ำใสสะอาดไม่ชุ่มมัว ฉะนั้น กุลบุตรผู้เพียร ปฏิบัติธรรมมีจิตผ่องใสแล้ว จึงให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถกรรม และปรารภภาวนา”

อันที่จริง ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นความเชื่อมั่นเลื่อมใสในฐานะ ๕ ประการ คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ กรรม และผลกรรม แต่บางคนอาจสงสัยว่า ศรัทธาในศาสนาอื่นนอกจากศาสนาพุทธ เป็นศรัทธาจริงหรือไม่ เพราะบุคคลเหล่านั้นต่างก็มีความเชื่อในศาสดาของตน เชื่อในธรรมะของตน และเชื่อในสาวกแห่งศาสดาของตนเช่นเดียวกัน

ในเรื่องนี้ขอให้พิจารณาดูว่า ศรัทธาในศาสนาอื่นแตกต่างจากศรัทธาในศาสนาพุทธอย่างไร ศรัทธาในบางศาสนามีความโลภประกอบอยู่ คือ ถ้าว່พระเจ้าให้ขนมหรืออาหาร เราไปรับขนมหรืออาหารจากพระเจ้า สิ่งเหล่านี้เป็นของที่พระเจ้าให้ เราจึงต้องระลึกถึงคุณของพระเจ้า ศรัทธาดังกล่าวประกอบด้วยความพอใจสิ่งที่ตนเองได้รับในขณะนั้น บางครั้งก็มีการร้องเพลงสรรเสริญพระเจ้า แต่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาไม่ใช่เช่นนั้น จะเห็นได้ว่าเวลาที่สวดมนต์มีสมาธิมาก เราจะไม่यर้องเพลง ไม่यरักได้รับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะไม่มีความโลภซึ่งทำให้จิตมัวหมอง

บางศาสนาก็มีการประกอบพิธีบูชาขัณฑ์ อาจฆ่าแกะหรือฆ่าแพะที่เลี้ยงไว้โดยเชือดคอสัตว์เหล่านั้น แล้วนำไปแจกจ่ายให้บุคคลอื่น ศรัทธาเช่นนี้เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยโทสะซึ่งมีการฆ่าสัตว์อยู่ ยังมีเลือดเนื้อน้ำตา และเสียงร้องทูลนทูลรายของสัตว์ที่ถูกฆ่า ในบางศาสนามีพิธีชื่อว่า อัศวเมศ คือ การฆ่าม้า กล่าวไว้ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของพราหมณ์ โดยถ้าว่บุคคลที่กระทำความผิดใดๆ ก็ตาม แม้ความผิดที่ใหญ่หลวงที่สุดก็คือการฆ่าพราหมณ์ หากได้กระทำพิธีบวงสรวงด้วยวิธีอัศวเมศ คือ การฆ่าม้าแล้ว จะสามารถลบล้างบาปได้ทุกอย่าง

ศรัทธาในศาสนาอื่นประกอบด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง ก่อให้เกิดโทษต่อตนเอง และบุคคลอื่น จึงไม่ใช่ศรัทธาที่แท้จริง แต่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาที่เชื่อมั่นในพระพุทธคุณเป็นต้น ย่อมทำให้ใจของเราผ่องใส สงบเยือกเย็น บำเพ็ญคุณงามความดีให้แก่ตนเองและบุคคลอื่น สิ่งนี้จึงเป็นศรัทธาอย่างแท้จริง เพราะศรัทธามีหน้าที่ทำให้ใจผ่องใส

มีแขกคนหนึ่งเลื่อมใสศาสนาอื่นตามวงศ์ตระกูล เขาเดินทางไปต่างประเทศเพื่อไหว้ปูชนียสถานของศาสนา เพราะถือว่าในชีวิตหนึ่งสมควรไปสักครั้งหนึ่งเป็นอย่างน้อย ในขณะที่เขาพบเห็นคนต่างชาติมาเคารพสักการะดินแดนศักดิ์สิทธิ์ แต่เขาเกิดความผิดหวัง เพราะบางคนสรวลเสเฮฮา หัวเราะสนุกสนาน บางคนก็ถือสุราเดินไป บางคนก็เมาสุราอาเจียนอยู่ข้างถนน บางคนเดินไม่ไหว เพื่อนต้องหิ้วปีกเดินไป บางคนก็คลานสี่ขาไป ทำให้เขาเกิดความสังเวชว่า ศรัทธาที่เขามีต่อศาสนานั้นเป็นศรัทธาที่แท้จริงหรือไม่ ทำไมจึงมีอบายมุขเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย และทำไมจิตจึงเศร้าหมองไม่ผ่องใส ศรัทธาประเภทนี้มีทั้งความโลภ ความโกรธ และความหลง หลังจากที่เขากลับจากต่างประเทศแล้ว ก็ได้ศึกษาพระพุทธศาสนา

อาการปรากฏของศรัทธา

อาการปรากฏของศรัทธา คือ ความไม่ขุ่นมัว ดั่งคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า อกาลุสียปจฺจปฏฺฐานา^{๗๔} (ปรากฏ[แก่ญาณของผู้ปฏิบัติ]ด้วย

^{๗๔} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

การไม่ชุ่นมัว) หมายความว่า เมื่อชาวพุทธมีศรัทธาในขณะสวดมนต์ ระลึกถึงพระพุทธรูปเป็นต้น จิตจะไม่ชุ่นมัวด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่จริงแล้วศรัทธามี ๒ ประเภท คือ

๑. ปกติศรัทธา ศรัทธาโดยทั่วไป
๒. ภาวนาศรัทธาศรัทธาในการอบรมจิต

ปกติศรัทธาเป็นศรัทธาที่เชื่อมั่นเลื่อมใสตามธรรมดา โดยเชื่อว่า คุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์มีจริง เชื่อว่ากรรมและ ผลกรรมมีจริง แล้วให้ทานหรือรักษาศีลตามสมควร ศรัทธาประเภทนี้ เรียกว่า ศรัทธापกติ ซึ่งยังไม่บริสุทธิ์จากกิเลส เพราะในขณะนั้นอาจ มีความโลภ ความโกรธ หรือความหลงเจือปนอยู่บ้าง ยังมีกิเลสเหล่านั้น แทรกซ้อนอยู่ด้วย

ภาวนาศรัทธาเป็นศรัทธาที่เข้าถึงความเป็นใหญ่อย่างแท้จริง เพราะจะทำให้จิตหมดจดจากกิเลสไม่ชุ่นมัว อย่างน้อยก็ในขณะที่ได้ อบรมจิตเจริญศรัทธา

เหตุใกล้ของศรัทธา คือ ฐานะที่ควรเลื่อมใส ดังคัมภีร์อรรถกถา กล่าวว่า สหะยัตถุพทฐานา^{๗๕} (มีเหตุใกล้คือสิ่งที่ควรเลื่อมใส) สิ่งที่ ควรเลื่อมใส คือ ฐานะ ๕ อย่างอันได้แก่ พระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ กรรม และผลกรรม สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุเกิดของศรัทธา แต่ถ้าไม่ใช่สิ่งเหล่านี้ก็ไม่ถือว่าเป็นเหตุเกิดของศรัทธา

^{๗๕} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

ในปัจจุบันพบว่า ชาวพุทธบางคนบูชาสิ่งต่างๆ นอกจากพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ บางบ้านบูชาพระพุทธรูปและพระพรหมเป็นต้น ไว้บนหิ้งพระ ความจริงไม่ควรทำเช่นนั้น เพราะพระพรหม พระอิศวร หรือพระนารายณ์ จัดเป็นศาสดาของศาสนาพราหมณ์ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ ควรเคารพบูชาของชาวพุทธ หากเราไปกราบไหว้บูชาเทพเจ้าเหล่านั้น โดยคิดว่าเป็นศาสดาของตน ก็ทำให้ขาดจากความเป็นชาวพุทธ ต้อง ปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธอีกครั้งหนึ่งด้วยการรับไตรสรณคมน์ว่า พุทธ สรรณ คัจฉามิ เป็นต้น

นอกจากเทพเจ้าของศาสนาอื่นแล้ว ในปัจจุบันชาวพุทธนิกาย มหายานกล่าวว่า สมัยนี้เป็นสมัยของพระศรีอริยเมตไตยหรือพระศรีอารย์ พวกเราควรบูชาพระศรีอริยเมตไตยที่เป็นพระโพธิสัตว์มากกว่า พระพุทธเจ้า ข้อนี้ไม่ถูกต้อง เพราะยุคนี้ไม่ใช่ยุคของพระศรีอารย์ พระศรีอารย์ยังไม่อุบัติขึ้น ตอนนี้ท่านเป็นเพียงเทพบุตรหัวหน้าใน สวรรค์ชั้นดุสิต ชื่อว่า สันตดุสิตเทพบุตร มีเพียงศีล ๕ ท่านยังไม่ได้เป็น พระพุทธเจ้า

ในมหาปริณิพพานสูตร^{๗๖} พระพุทธองค์ตรัสว่า พุทธบริษัทควร บูชาสฤปเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม พระพุทธองค์ไม่ได้ ตรัสให้บูชาพระโพธิสัตว์ เนื่องด้วยพระโพธิสัตว์เป็นคนธรรมดาที่ยัง บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในบางชาติอาจไปเกิดเป็นสัตว์

^{๗๖} ที.ม. ๑๐/๒๐๖/๑๒๖

เดรัจฉานบ้าง ตกนรกบ้าง ดังนั้น การที่ชาวพุทธนิกายมหายานนิยมบูชา พระโพธิสัตว์ และให้ความสำคัญกับพระโพธิสัตว์มากกว่าพระพุทธรูปเจ้า จึงไม่ถูกต้องตามคำสอนดั้งเดิมที่พบในพระไตรปิฎก

อันที่จริงเรื่องนี้เป็นสิ่งที่พระพุทธรูปองค์ทรงเล็งเห็นมาก่อนแล้ว ในสังยุตตนิกาย อาณิสสูต^{๗๗} ในสมัยหนึ่งพระพุทธรูปองค์ตรัสเรื่องกลองมโหระทึกชื่อว่าอานกะว่า ในแคว้นปัญจาละที่ปกครองโดยพระเจ้าทสภาคะ (กษัตริย์พี่น้องสิบพระองค์) หมายถึง กษัตริย์ ๑๐ พระองค์ ซึ่งเป็นพระเชษฐากับพระอนุชาาร่วมกันปกครองแคว้นปัญจาละ ในเวลานั้นมีมโหระทึกใหญ่ชื่อว่า อานกะ เมื่อตีมโหระทึกนี้แล้วเสียงจะดังไปถึง ๑๒ โยชน์ (๑ โยชน์ = ๑๖ ไมล์ หรือ ๒๐ กม.) ขณะที่พระเจ้าแผ่นดินต้องการเรียกประชุม ก็จะรับสั่งให้ตีกลอง เสียงกลองดังไปนับร้อยกิโลเมตร แต่เมื่อเวลาผ่านไปนาน กลองดังกล่าวได้ชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ลืมในกลองก็ชำรุด ผิวหน้ากลองก็ชำรุด มหาชนจึงซ่อมกลองโดยใส่ลิ้มทอง เปลี่ยนหน้ากลองใหม่ และอุดช่องโหว่ได้ปรับปรุงกลองให้ใหม่อยู่เสมอ แต่ในภายหลังกลองนั้นกลายเป็นกลองที่ดีแล้วไม่มีเสียงดัง เพราะการปรับปรุงซ่อมแซม คำสอนของพระพุทธรูปก็เหมือนกับกลองอานกะ พุทธศาสนิกชนในรุ่นหลังคิดว่า ธรรมะของพระพุทธรูป ลุ่มลึก มีเนื้อหาลุ่มลึก เป็นสิ่งที่หลุดพ้นจากโลก เนื่องด้วยความว่างเปล่า ปราศจากรูปนามสังขาร เป็นสิ่งยากเกินไปที่จะเข้าใจ แล้วเปลี่ยนไปเจียโลตลงสดับศึกษาค้นคว้าธรรมะที่กิวิรุ่นหลังแต่ง อันมีบทพยัญชนะวิจิตรไพเราะ วรรณิหน้าฟัง เป็นบทกวี โดยคิดว่าเป็นแก่นสาร และจะปฏิบัติตามธรรมะที่ตนสำคัญว่าดีงาม

^{๗๗} ส.น. ๑๖/๒๒๙/๒๕๓

ควรเชื่อพระไตรปิฎกหรือไม่

นอกจากนี้ บางท่านในปัจจุบันกล่าวถึงพระไตรปิฎกว่าไม่น่าเชื่อถือ โดยอ้างกาลามสูตรที่รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า เกสปุตตสูตร^{๗๘} ในพระสูตรนั้น พระพุทธเจ้าสอนให้ละเว้นจากความเชื่อที่เกิดจากเหตุ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) มา อนุสสเวน (อย่าเชื่อด้วยการฟังตามๆ กันมา)
- ๒) มา ปรมปราย (อย่าเชื่อด้วยการถือสืบต่อกันมา)
- ๓) มา อิติกิราย (อย่าเชื่อคำเล่าลือ)
- ๔) มา ปิฎกสมปทานน (อย่าเชื่อด้วยการอ้างตำรา)
- ๕) มา ตกกเหตุ (อย่าเชื่อเพราะความเป็นเหตุเป็นผล)
- ๖) มา นยเหตุ (อย่าเชื่อเพราะการชี้แนะ)
- ๗) มา อากการปริวิตกเคน (อย่าเชื่อด้วยการตริตrongตามอาการ)
- ๘) มา ทิฎฐินิซฆมานกขนติยา (อย่าเชื่อ เพราะเข้ากับความเห็นที่ตนยอมรับไว้แล้ว)
- ๙) มา ภพพรูปตาย (อย่าเชื่อ เพราะมีความน่าเป็นไปได้สูง)
- ๑๐) มา สมโณ โน ครุติ (อย่าเชื่อ เพราะสมณะนี้เป็นครูของเรา)

ในข้อที่ ๔ ว่า มา ปิฎกสมปทานน (อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา) ถ้าถือว่าพระไตรปิฎกเป็นตำรา กาลามสูตรนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในพระไตรปิฎก การอ้างกาลามสูตรแล้วปฏิเสธพระพุทธพจน์อื่นจึงเป็น

^{๗๘} อัง.ติก. ๒๐/๖๖/๑๘๓-๘๘

เรื่องที่ขัดแย้งกันเอง เช่นเดียวกับที่มีผู้ยึดถือว่ากาลามสูตรสำคัญกว่า พระพุทธพจน์อื่น ความจริงการตีความ “มา ปิฎกสมปทาเนน (อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา)” ว่าหมายถึงปฏิเสธความเชื่อในตำราทั้งหมดรวมทั้งคัมภีร์ทางศาสนา เป็นเพียงสมมติฐานที่ไม่มีหลักฐานทางวิชาการใดมายืนยันที่จริงแล้วคำสอนของพระพุทธเจ้าในครั้งพุทธกาลอยู่ในรูปแบบของคำสอน ไม่จัดเป็น ตำรา เหมือนคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ ต่อมาเมื่อมีการสังคายนาเป็นหมวดหมู่ในสังคายนาครั้งที่ ๑ คนทั่วไปจึงเข้าใจความในพระไตรปิฎกในรูปแบบของ ตำรา คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายกาลามสูตรนี้อธิบายคำว่า ตำรา ว่าหมายถึงตำราของชาว กาลามะคือคัมภีร์พระเวท ไม่ใช่หมายถึงคัมภีร์ทางศาสนาพุทธ ดังมีข้อความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

มา ปิฎกสมปทาเนนาติ อมฺหากํ ปิฎกตนฺติยา สทฺธิ สมมติตีปิ
มา คณฺหิตฺถ.^{๗๙}

“พระดำรัสว่า มา ปิฎกสมปทาเนน (อย่าเชื่อโดยอ้างตำรา) หมายความว่า พวกเขาอย่าเชื่อว่าความเห็นนี้เสมอกับตำราแบบแผนของเรา”

โดยเหตุที่ชาวกาลามะได้ยินได้ฟังคำสอนของศาสดาหลายสำนัก แต่ละสำนักก็อธิบายคำสอนของตนไปทิศทางที่แตกต่างกัน จนไม่อาจตัดสินใจได้ว่าจะเชื่อใคร ก่อนฟังธรรมชาวกาลามะไม่ใช่ชาวพุทธ ต่อมาเมื่อฟังธรรมแล้วเกิดความซาบซึ้ง จึงปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธ ดังนั้น

^{๗๙} อ.ต.ก.อ. ๒/๖๖/๒๐๓

คำว่า “พวกเรา” ในที่นี้จึงหมายถึงชาวกาลามะที่ส่วนใหญ่นับถือศาสนา พราหมณ์ มีตำราแบบแผนคือคัมภีร์พระเวท เหตุที่กล่าวยืนยันว่า ตำราของชาวกาลามะคือคัมภีร์พระเวท ก็เพราะคัมภีร์พระเวทปรากฏ เป็น ตำรา ในสมัยพุทธกาล มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในมัชฌิมนิกาย จึงที่สูตรว่า

อล โข กาบทิโก มาณโว ภควนตํ เอตทโวจ “ยทิทํ โภ โคตม พราหมณานํ โปราณํ มนตบทํ อิติหิติหปรมปราย ปิฏกสมปทาย, ตตถ จ พราหมณา เอกิเสน นิฏฺฐิ คจฺจนฺติ ‘อิทเมว สจฺจํ, โมฆมณฺณ’ติ. อิท ภวํ โคตโม กิมาหาติ.”^{๕๐}

“ลำดับนั้น กาบติกมาณพได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ ท่านโคตม พระเวทที่เป็นของเก่าของพราหมณ์ทั้งหลาย นำสืบต่อกัน โดยอ้างตำรา พราหมณ์ทั้งหลายยอมตัดสินโดยฝ่ายเดียวว่า คำนี้จริง คำอื่นหาสาระมิได้ ในเรื่องนี้ท่านพระโคตมตรัสว่าอย่างไร”

ข้อความในพระสูตรนี้ชี้ชัดว่าพระเวทเป็นตำราที่พราหมณ์ สืบทอดต่อกันมา และพราหมณ์ก็ยึดมั่นว่าตำรานี้ถูก ส่วนลัทธิศาสนา อื่นๆ ไม่มีแก่นสาร พึงสังเกตคำว่า ปิฏกสมปทาน ในกาลามสูตร คล้ายคลึงกับคำว่า ปิฏกสมปทาย ในพระสูตรนี้ ทั้งสองคำมีความหมาย เหมือนกัน แปลว่า “การอ้างตำรา” โดยคำว่า ปิฏก แปลว่า “ตำรา” คำว่า สมปทาน และ สมปทา ต่างกันที่คำปัจจัยท้ายบท แปลว่า “การอ้าง” (สมปทาน = สํ บทหน้า + ป บทหน้า + ทา ธาตุ + ยุ ปัจจัย, สมปทา = สํ บทหน้า + ป บทหน้า + ทา ธาตุ + อ ปัจจัย)

^{๕๐} ม.ม. ๑๓/๔๒๗/๔๑๖

ปัจจุบันคนส่วนใหญ่มักเข้าใจว่าคำว่า ตำรา ที่ปรากฏในกาลามสูตร หมายถึง แหล่งความรู้ต่างๆ จึงเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้เชื่อตำราอย่างงมงาย คืออย่าเพิ่งด่วนเชื่อทันที เพราะแหล่งความรู้ต่างๆ มีทางที่จะผิดพลาดได้ หมายความว่า ให้คิดดูตามหลักเหตุผลก่อน เมื่อคิดดูดีแล้วเห็นว่าแหล่งความรู้นั้นๆ มีเหตุผล จะเชื่อก็ได้ การตีความเช่นนี้ทำให้ชาวตะวันตกยกย่องพระพุทธศาสนาว่ามีลักษณะเป็นเหตุผลนิยม (Rationalistic) แต่การตีความในลักษณะนี้ก็อาจทำให้เกิดการวิจารณ์พระไตรปิฎกและคัมภีร์โดยเข้าใจว่าเป็นการเพิ่มเติมขึ้นภายหลัง อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์ตามหลักฐานทางวิชาการที่กล่าวไว้แล้ว คำว่า ตำรา น่าจะหมายถึงคัมภีร์พระเวท

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรจำนวนมากมายว่าให้พุทธบริษัทมีความเชื่อมั่นสัพพัญญุตญาณของพระองค์ว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้ธรรมอย่างแท้จริง เมื่อสาวกมีความเชื่อมั่นเลื่อมใสอย่างนี้ก็จะตั้งใจปฏิบัติธรรมตามคำสอน และเห็นผลตามสมควรแก่ความเพียรของตน ดังพระพุทธดำรัสว่า

สหชย ตรติ โหมิ	อปปมาเทน อณณวิ
วีริเยน ทุกขมจเจติ	ปญญาเย ปริสุชฺษณติ. ^{๘๑}

“บุคคลย่อมข้ามพ้นห้วงน้ำด้วยศรัทธา ข้ามมหรณพด้วยความไม่ประมาท ล่วงพ้นทุกข์ด้วยความเพียร และหมดจดได้ด้วยปัญญา”

อนึ่ง ในขณะที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดปัญจวัคคีย์ พวกท่านไม่เชื่อว่าพระองค์ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว แต่ตำราว่าเป็นผู้เวียน

^{๘๑} ส.ส. ๑๖/๒๔๖/๑๖๑

มาเพื่อความมักมากต้องการแสวงหาลาภยศ พวกท่านคิดดังนี้ก็เพราะเห็นพระองค์ละการบำเพ็ญกุศกริยา จึงเข้าใจผิดว่าพระองค์มิได้ทรงบรรลุดุธรรมอย่างแท้จริง เพราะคิดว่ากุศกริยาเป็นหนทางหลุดพ้นอย่างแท้จริง ในขณะที่พระพุทธรองค์ได้ตรัสว่า

อรหิ ภิกขเว ตถาคโต สมมาสมพุทฺโธ. โอทถ ภิกขเว โสตี. อมตมธิตตี. อหฺมฺนุสาสามิ. อหิ ฌมฺมึ เทเสมิ.^{๘๒}

“ผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ตถาคตเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พวกเธอจงเจียะโสตสดับเถิด เราได้บรรลุดุธรรมแล้ว เราจะแสดงธรรมสั่งสอน”

เมื่อพระพุทธรองค์ได้ตรัสข้อความนี้ ปัญจวัคคีย์ก็ยังไม่เชื่อ เพราะคิดว่าพระองค์ยังไม่บรรลุดุธรรม จึงกล่าวคัดค้านถึง ๓ ครั้ง และในครั้งที่ ๔ พระพุทธรองค์ตรัสว่า

อภิขานาถ เม โน ตุมฺเห ภิกขเว อิติ ปุพฺเพ เอวรูปุ ภาสิตเมตฺติ.^{๘๓}

“ผู้เห็นภัยในวัฏฏสงสาร พวกเธอจำได้ว่าเราได้กล่าวถ้อยคำเช่นนี้ไว้ก่อนหรือ”

พระดำรัสนี้ของพระพุทธเจ้าส่งผลให้ปัญจวัคคีย์เชื่อถือพระองค์ เพราะในระหว่าง ๖ ปีที่ได้ปรนนิบัติพระองค์มา พระองค์ไม่เคยปฏิเสธตนอย่างนี้ แต่ในขณะที่พระองค์ได้ทรงปฏิเสธตน จึงทำให้ปัญจวัคคีย์

^{๘๒} วิ.ม. ๔/๑๒/๑๒

^{๘๓} วิ.ม. ๔/๑๒/๑๒

เชื่อถือ แล้วเจียไสตกลงสดับธรรม หลังจากนั้นได้ปฏิบัติตามพระธรรมเทศนา และบรรลุดุธรรมเป็นพระอริยสาวกในพระพุทธศาสนา

ศรัทธาเปรียบเหมือนมือเป็นต้น

ในคัมภีร์อัฐสาลินีเปรียบศรัทธาว่าเหมือนมือ ทรัพย์ และเมล็ดพืช^{๘๔} กล่าวคือ

ก. คนที่ไม่มีมือย่อมไม่อาจหยิบของมีค่าหรือรตนะได้ ฉนั้นใดคนที่ไม่มีศรัทธาย่อมไม่อาจบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ฉนั้น

ข. คนที่ยากจนไร้ทรัพย์ ไม่อาจมีเครื่องใช้สอยให้ความสะดวกต่างๆ ฉนั้นใด คนที่ไม่มีศรัทธาย่อมไม่อาจบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ฉนั้น

ค. ถ้าไม่มีเมล็ดพืช ต้นไม้จะเกิดขึ้นไม่ได้ ฉนั้นใด คนที่ไม่มีศรัทธาย่อมไม่อาจบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ฉนั้น

ดังข้อความว่า

สา หตถวิตตพีชานิ วีย ทฏฐพพา.^{๘๕}

“พึงทราบศรัทธานั้นเหมือนมือ ทรัพย์ และเมล็ดพืช”

ยถา ปน มนุสสา หตถ อสติ รตนานิ ทิสวาปิ คเหตุ น สกโกนติ, วิตุเต อสติ เตส สพพโกคา น สมปชชนติ, พีเช อสติ สสสาทีนิ น

^{๘๔} อภ.ส.อ. ๑/๑๖๙

^{๘๕} อภ.ส.อ. ๑/๑๖๙

สมปชชนติ, เอวํ สหธาย อสติ ปุณณกริยาวตถุณี น สมปชชนติ.
ตสฺมา เอสา หตถวิตตพีชสทิสสาติ วุตตา.^{๔๖}

“เหล่ามนุษย์เมื่อไม่มีมือ แม้พบเห็นรัตนาก็หยิบเอาไม่ได้ เมื่อไม่มี
ทรัพย์ สมบัติทั้งมวลย่อมไม่เกิดแก่พวกเขา เมื่อไม่มีเมล็ดพืช ข้าวกล้า
เป็นต้นย่อมไม่สำเร็จ ฉนั้นใด เมื่อศรัทธาไม่มี บุญกิริยาวัตต์ย่อมสำเร็จ
ไม่ได้ ฉนั้นนั่น ดังหลักฐาน [ในคัมภีร์อรรถกถา] ว่า หตถวิตตพีชสทิสสา
(เหมือนมือ ทรัพย์ และเมล็ดพืช)”

นอกจากนั้น ศรัทธายังเปรียบเหมือนแก้วมณีของพระเจ้า
จักรพรรดิและขุนศึกผู้กล้าหาญในสงคราม ดังข้อความว่า

ยถา มหาราช ราชา จกกวตติ จตุรงคินิยา เสนาย สหธิ
อหุธานมคคปปฏิปนโน ปริตตํ อุทกํ ตเรยย, ตํ อุทกํ หตถีหิ จ
อสเสหิ จ รเถหิ จ ปตตีหิ จ สงขุภิตํ ภาเวยย อาวิลํ ลลิตํ กลลีสฺสํ.
อตุตติณโณ จ ราชา จกกวตติ มนุสเส อาณาเปยย “ปานียํ ภาณ
อาทรถ, ตํ ปวิสสามีติ. รณโณ จ อุทกปฺปสาทโก มณิ ภาเวยย. “เอวํ
เทวาทิ โข เต มนุสสา รณโณ จกกวตติสส ปฐิสฺสุตวา ตํ อุทกปฺปสาทกํ
มณิ อุทเก ปกฺขิเปยฺย. ตสฺมี อุทเก ปกฺขิตตมตเต ปงกเสวาลปณกํ
วิกฺจเณยย. กทฺทโม จ สนนีสีเทยย. อจจํ ภาเวยย อุทกํ วิปฺปสนนํ
อนาวิลํ. ตโต รณโณ จกกวตติสส ปานียํ อุปนาเมยฺย “ปิวตุ เทโว
ปานียนติ. ยถา มหาราช อุทกํ เอวํ จิตตํ ทฏฺฐพฺพ. ยถา เต มนุสสา
เอวํ โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ. ยถา ปงกเสวาลปณกํ กทฺทโม จ เอวํ

^{๔๖} ปรมตถ.ฎีกา ๑/๙๗/๙๕

กิเลสา ทฎฐพพา. ยถา อุทกปปสาทโก มณิ เอวํ สทฐา ทฎฐพพา.
 ยถา อุทกปปสาทเก มณิมิทธิ ปกฺขิตตมตเต ปงฺกเสวาลปณกํ วิคจฉติ
 กทฺทโม จ สนฺนีสีหติ, อจฉํ ภวติ อุทกํ วิปฺปสนนํ อนาวิลิํ, เอเวเมว โข
 มหาราช สทฐา อุปฺปชชมานา นีวรณฺเน วิภฺขมเกติ, วินีวรณํ จิตฺตํ
 โหติ อจฉํ วิปฺปสนนํ อนาวิลิํ.^{๘๗}

“มหาบพิตร พระเจ้าจักรพรรดิข้ามแม่น้ำน้อยพร้อมด้วย
 จตุรงคินีเสนา น้ำนั้นพึงกระทบกระเทือนด้วยข้าง ม้า รถ และพลเดิน
 เท้า ก็ชุ่มมัว ชุ่มชื้น เป็นเปือกตม พระราชาทรงข้ามไปแล้วจึงตรัสสั่ง
 มนุษย์ทั้งหลายว่า แนะพนาย พวกเธอจงนำน้ำดื่มมาเราจักดื่มน้ำนั้น
 หนึ่ง พระราชามีแก้วมณีสำหรับทำน้ำให้ใสสะอาด พวกมนุษย์
 จึงกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วเอาแก้วมณีอันทำน้ำให้ใส่นั้นใส่ลง
 ในน้ำ พร้อมกับการใส่ลงในน้ำ โคลน สาหร่าย จอกแหน และเปือกตม
 ก็สงบ น้ำพึงเป็นน้ำใสสะอาดไม่ชุ่มมัว ต่อจากนั้นพวกมนุษย์จึงน้อม
 น้ำดื่มถวายพระราชา กราบทูลว่า ขอสมมุติเทพจงทรงดื่มพระเจ้าข้า

มหาบพิตร พระองค์พึงทราบจิตเป็นเหมือนน้ำ พึงทราบกกุลบุตร
 ผู้เพียรปฏิบัติธรรมเหมือนมนุษย์เหล่านั้น พึงทราบกิเลสเหมือนโคลน
 สาหร่าย จอกแหน และเปือกตม พึงทราบศรัทธาเหมือนแก้วมณีทำน้ำ
 ให้ใสสะอาด ขอถวายพระพรมหาบพิตร ศรัทธาเกิดขึ้นอยู่ย่อมชุ่มนิวรรณ์
 จิตที่ปราศจากนิวรรณ์ย่อมใสสะอาดไม่ชุ่มมัว เหมือนเมื่อใส่แก้วมณีอัน
 ทำน้ำให้ใสสะอาดแล้ว โคลน สาหร่าย จอกแหน และเปือกตมย่อมสงบ
 น้ำย่อมใสสะอาดไม่ชุ่มมัว ฉะนั้น”

^{๘๗} มิลินท. ๑๐/๓๕-๖, อภิ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

ยถา ปน กุมภิลมกรคาคหรุกขสาทิกิณณํ ปุริ มหานที อาคมม
 ภีรุกชโน อุโภสุ ตีเรสุตติภูจติ. สงคามสุโร ปน มหาโยโธ อาคนตวา
 ‘กสฺมา จิตตถา’ติ ปุจฉิตวา ‘สปปฎิกยภาเวน โอตริตุํ น วิสหามา’ติ
 วุตเต สุนิสิตํ อสี คเหตุวา ‘มม ปจฉโต เอถ มา ภายิตถา’ติ วตวา
 นที โอตริตวา อาคตาคเต กุมภิลาทโย ปฏิพาหิตวา โอริมตีโรโต
 มนุสสานํ โสตถิกาวํ กโรนโต ปาริมตีโร เนติ. ปาริมตีโรโตปิ โสตถิกินา
 โอริมตีโร อาเนติ. เอวเมว ทานํ ททโต สีสํ รุกชโต อุโปสถกมมํ กโรโต
 ภาวนํ อารภโต สทฺธา ปุพฺพงคมา ปุเรจาริกา โหติ. เตน วุตตํ
 ‘สมฺปกฺขนทนลกฺขณา จ สทฺธาติ.’^{๕๕}

“อุปมาเหมือนเหล่าชนผู้กลัวมาถึงมหานทีที่มีน้ำเต็มฝั่งเคลื่อน
 กล่นไปด้วยจระเข้ มังกร และราชสผู้จับมนุษย์กิน เป็นต้น ก็ยืนอยู่ที่
 ริมฝั่งทั้งสอง ส่วนขุนศึกผู้กล้าหาญในสงครามมาถึงจึงถามว่า เหตุใด
 พวกท่านจึงยืนอยู่ เมื่อเขากล่าวว่า พวกเราไม่อาจข้ามเพราะมีภัย
 จึงจับดาบที่คมกล้าแล้วกล่าวว่า พวกท่านจงมาข้างหลังเรา อย่ากลัวเลย
 แล้วก้าวลงสู่แม่น้ำ ป้องกันจระเข้เป็นต้นที่มาแล้วๆ กระทบความสวัสดิ
 แก่มนุษย์ทั้งหลาย นำจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้น นำจากฝั่งโน้นมาฝั่งนี้ ฉันท
 เมื่อบุคคลให้ทาน รักษาศีล กระทบอุโบสถกรรม เริ่มภาวนา ศรัทธา
 ย่อมเป็นหัวหน้าเป็นภಾವะนำหน้าไป ดังนั้นจึงกล่าวว่า ศรัทธามีสภาพ
 แล่นไป”

ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้ ศรัทธาจึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญมากในการ
 สร้างบุญบารมีเพื่อความพ้นทุกข์ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสตอบคำถาม
 แรกว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้

^{๕๕} อภ.ส.อ. ๑/๑/๑๖๙

คำถามที่ ๒ :

อะไรเล่าที่บุคคลประพาศดีแล้วนำความสุขมาให้

คำถามข้อที่ ๒ ซึ่งอาฬวกยักษ์กราบทูลถามพระพุทธเจ้า คือ กิสุ สุฉินณิ สุขมาวหาติ^{๘๙} (อะไรหนอที่บุคคลประพาศดีแล้วนำความสุขมาให้) หมายความว่า บุคคลประพาศอย่างไรจึงจะได้รับความสุข พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ธมโม สุฉินโน สุขมาวหาติ^{๙๐} (ธรรมอันบุคคลประพาศดีแล้วนำความสุขมาให้)

ชาวโลกทั่วไปมักเดือดร้อนกับสิ่งต่างๆ รอบตัวเอง เช่น ความเป็นอยู่ สุขภาพ หรือเดือดร้อนเกี่ยวกับครอบครัว ญาติพี่น้อง อีกทั้งยังเดือดร้อนที่จะต้องแก่ต้องเจ็บและต้องตาย รวมไปถึงความเดือดร้อนกังวลต่อภัยในอนาคตที่อาจได้รับหลังเสียชีวิตแล้ว และเดือดร้อนกังวลต่อภัยที่ต้องเวียนตายเวียนเกิดอยู่ในสังสารวัฏซ้ำแล้วซ้ำเล่า ข้อนี้ทำให้ทุกคนต้องการให้ตนอยู่ดีมีสุข ทั้งในภพนี้และภพต่อไป จนกระทั่งถึงเวลาหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

พระพุทธองค์ตรัสสอนให้ผู้ที่ต้องการได้รับความสุขประพาศธรรม เพราะธรรมะเป็นที่พึ่งอันยอดเยี่ยมของชาวโลก จะเห็นได้ว่า วัตถุต่างๆ ในโลกนี้มีศักยภาพเฉพาะตนที่แตกต่างกัน น้ำมีกำลังของน้ำ ไฟมีกำลังของไฟ ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ก็มีกำลังของตนเอง ธรรมะที่เป็นกุศลก็เช่นเดียวกัน มีกำลังที่จะส่งผลให้ชาวโลกได้รับความสุขได้ตามสมควร

^{๘๙} ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๑๖๑, พ.ศ. ๒๕/๑๘๓/๒๒๔

^{๙๐} ส.ส. ๑๕/๒๔๖/๑๖๑, พ.ศ. ๒๕/๑๘๔/๒๒๔

แก่ธรรมชาติที่ตนประพาสซึ่งเปรียบดังขุมทรัพย์อันทรงค่านับประมาณมิได้
ตั้งข้อความในขุททกนิกาย นิธีกัณฑ์สูตร^{๙๑} ดังนี้

ปเทสรชชํ อีสสรียํ จกุกวตติสุขํ ปิยํ
เทวราชชมปิ ทิพเพสุ สพพเมเตน ลพภติ.

“ความเป็นพระราชาในประเทศ ความเป็นใหญ่ ความสุขของ
ความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิอันน่าพอใจ และแม้ความเป็นเทวราชของ
เทวดาในหมู่เทพ ทั้งหมดก็จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

มานุสสิกา จ สมปตติ เทวโลเก จ ยา รติ
ยา จ นิพพานสมปตติ สพพเมเตน ลพภติ.

“สมบัติของมนุษย์ก็ดี ความยินดีในเทวโลกก็ดี สมบัติคือนิพพาน
ก็ดี ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

मितตสมปทมาคมม โยนิโส เจ ปยุชโต
วิชชาวิมุตติวสีภาโว สพพเมเตน ลพภติ.

“บุคคลอาศัยमितตสัมปทา ประกอบความเพียรโดยแยบคาย ก็จะเป็น
ผู้ชำนาญในวิชาและวิมุตติ ทั้งหมดจะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

ปฎิสัมภิตา วิโมกโข จ ยา จ สวากปารมี
ปจเจกโพธิ พุทธภูมิ สพพเมเตน ลพภติ.

“ปฏิสัมภิตา วิโมกษ์ สวากบารมี ปจเจกโพธิ และพุทธภูมิ ทั้งหมด
จะได้ด้วยขุมทรัพย์นี้”

^{๙๑} พุ.ธ. ๒๕/๑๒-๖/๙

เอวี มหตถิกา เอสา ยทิท ปุณฺณสมฺปทา
ตสฺมา ธีรา ปสฺสฺนติ ปณฺชิตา กตฺปุณฺณตฺ.

“บุญสัมปทานี้มีประโยชน์มากอย่างนี้ เพราะฉะนั้น บัณฑิตผู้เป็น
ปราชญ์จึงสรรเสริญภาวะแห่งบุญที่ทำไว้แล้ว”

เพียงการเกิดกุศลจิตก็มีอุปการะมาก

การที่บุคคลเกิดกุศลจิตไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เพ่งเล็งละโมบ
สมบัติของผู้อื่น ไม่มีมิฉจากฎิทธิ หรือมีใจเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ก็นับ
ว่ามีอุปการะมาแล้ว ถ้าเขาตั้งใจให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา
ที่เป็นสมณะหรือวิปัสสนา ก็ยิ่งจะได้รับอานิสงส์มากขึ้น ดังพระพุทธ
ดำรัสว่า

จิตฺตฺปุปาทมปิ โข อหิ จุนฺท กุสฺเลสฺสุ ฐมฺเมสุ พหุการํ วทามิ, โก ปน
วาโท กาเยน วาจาย อนุวชิยนาสฺ.^{๙๒}

“Junทะ เรากล่าวว่า แม้การบังเกิดจิตในกุศลธรรม[มีการไม่
เบียดเบียนกันเป็นต้น] ก็มีอุปการะมาก จะป่วยกล่าวไปโยในการ
กระทำด้วยกายและพูดด้วยวาจา”

ที่จริงแล้วความคิดที่บริสุทธิ์ย่อมให้ผลเป็นความสุข ผู้ที่คิด พูด
และทำด้วยจิตบริสุทธิ์จะเป็นการสั่งสมกุศลกรรมสังขาร กรรมดี
ย่อมให้ผลเป็นความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ดังเช่นเรื่องของ
มัญจุกุนฑลี

^{๙๒} ม.ม. ๑๒/๘๔/๓๙

มีภุมมฤๅษณ์เป็นมาณพบุตรของพราหมณ์ที่ตระหนี่มาก แม้จะร่ำรวยแต่ไม่เคยให้ทาน ต่อมาเมื่อมีภุมมฤๅษณ์ลี้มป่วยลง พราหมณ์ผู้บิดาก็ปล่อยเขาไว้ตามยถากรรม เพราะไม่อยากเสียเงินไปตามหมอมา รักษา อาการป่วยจึงทรุดหนักลง พราหมณ์ได้ยกบุตรออกมาอนนอบบ้านเพื่อไม่ให้คนที่มาเยี่ยมเห็นทรัพย์สินสมบัติของตน ในวันนั้นพระผู้มีพระภาคทรงเสด็จเห็นอุปนิสัยของภุมมฤๅษณ์ด้วยพุทธจักขุ และทรงทราบว่าเป็นโยชนเป็นอันมากจะเกิดแก่หมาชน หากภุมมฤๅษณ์ได้เห็นพระองค์และทำจิตให้เลื่อมใสก่อนเสียชีวิต ดังนั้น ในเวลาเช้าพระพุทธร่องค์เสด็จออกบิณฑบาตแวดล้อมด้วยเหล่าภิกษุ โดยผ่านบ้านพราหมณ์ที่มีภุมมฤๅษณ์ลี้มป่วยอยู่ เมื่อได้เห็นพระพุทธร่องค์มาพน้อยก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างท่วมท้น หลังจากพระพุทธร่องค์เสด็จผ่านไปแล้วไม่นาน เขาก็เสียชีวิตลง และไปปฏิสนธิเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เมื่อภุมมฤๅษณ์เทพบุตรได้พิจารณาทบทวนอดีตที่ผ่านมา ก็ทราบว่า ความเลื่อมใสศรัทธาที่ตนมีต่อพระพุทธร่องค์ได้ส่งผลให้มาบังเกิดในสวรรค์ และเห็นบิดาที่กำลังเศร้าโศกในงานศพของตน ดังนั้นเพื่อเตือนสติของบิดา จึงแปลงเป็นเด็กชายหน้าตาเหมือนภุมมฤๅษณ์มาปรากฏตัวนั่งร้องไห้อยู่ที่ป่าช้าแห่งนั้น เมื่อพราหมณ์ถามถึงสาเหตุที่ร้องไห้ เด็กจึงตอบว่า เพราะต้องการล้อรถที่ทำด้วยดวงจันทร์และดวงอาทิตย์สำหรับรถทองคำ พราหมณ์ได้ชี้แจงว่าความปรารถนานั้นไม่สามารถเป็นจริงได้ แต่เด็กชายก็แย้งว่า สิ่งที่เขาต้องการยังสามารถมองเห็นได้ แต่พราหมณ์กลับเศร้าโศกถึงคนตายไปแล้วซึ่งไม่อาจมอง

เห็นได้ แล้วย้อนถามว่า “ใครกันแน่ที่เป็นคนโง่” เมื่อพราหมณ์ได้สติแล้ว มัญญุกุณฑลิตเทพบุตรจึงแสดงตนให้ทราบแล้วกล่าวว่า “จิตที่เสื่อมใสในพระพุทธร่องคืในขณะที่ใกล้ตายได้ให้ประโยชน์แก่เขาอย่างไร” หลังจากนั้นได้กำชับให้บิดาเข้าถึงพระพุทธร พระธรรม และพระสงฆ์เป็นที่พึ่งและให้รักษาศีลห้าเป็นนิตย์

พราหมณ์ได้อารธนาพระพุทธร่องคืพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปเสวยภัตตาหารเช้าที่บ้านในวันรุ่งขึ้น ในที่นั้นมีทั้งพวกที่มีศรัทธาและพวกที่ไม่มีศรัทธา หลังจากทรงทำภักติกแล้ว พราหมณ์จึงกราบทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีใครบ้างหรือไม่ที่ไม่เคยสดับพระธรรม ไม่เคยถวายบิณฑบาต และไม่เคยรักษาอุโบสถเลย แต่ยังได้ไปเกิดในสวรรค์ เพราะมีความเสื่อมใสในพระองค์เพียงอย่างเดียว” พระพุทธร่องคืตรัสตอบว่า “บุคคลเช่นนั้นมิอยู่มากมายในโลก” ในขณะนั้นเอง มัญญุกุณฑลิตเทพบุตรได้ปรากฏตัวแล้วกล่าวยืนยันว่า “ข้าพระองค์ได้ไปบังเกิดบนสวรรค์ เพราะความเสื่อมใสในพระองค์ขณะใกล้ตาย พระเจ้าข้า” ประชาชนทั้งหมดในที่นั้นมีความประทับใจมากเมื่อได้ทราบว่าความเสื่อมใสในพระพุทธร่องคืเพียงอย่างเดียวได้ทำประโยชน์ใหญ่หลวงแก่มาณพน้อยที่ไม่เคยได้ทำบุญกุศลอะไรๆ มาก่อน พระพุทธร่องคืจึงได้ตรัสคาถาในคัมภีร์ธรรมบท มีข้อความว่า

มโนปุพพุงคมา ธมมา	มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปสนเนน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นั สุขมนเวติ	ฉายาว อนปายินี. ^{๔๓}

^{๔๓} พุ.ธ. ๒๕/๒/๑๕, พุ.วิ. ๒๖/๑๒๐๗-๑๒๒๗/๑๒๙-๓๒

“ธรรมทั้งหลาย[คือเจตสิก] มีใจเป็นผู้นำ มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ หากบุคคลพูดหรือทำด้วยใจที่ผ่องใส ความสุขย่อมติดตามตัวเขาเหมือนเงาติดตามตัว ฉะนั้น”

ในคัมภีร์อรรถกถาของธรรมบทกล่าวไว้ว่า พราหมณ์และมัญญูคุณทลีเทพบุตรได้บรรลุเป็นพระโสดาบันหลังจากได้สดับคาถาดังกล่าว^{๙๔} และควรสังเกตด้วยว่ามัญญูคุณทลีไปบังเกิดในสวรรค์เพียงเพราะจิตที่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเท่านั้น โดยไม่ได้หวังหรือปรารถนาพระนิพพานแต่ประการใด แต่การเกิดใหม่ในเทวโลกของเขาเป็นปฏิสนธิที่ประกอบด้วยปัญญา ต่อมาเมื่อได้ฟังคาถาภาษิตจากพระพุทธองค์ จึงได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน

สรุปความว่า เพียงการตั้งใจว่าจะให้ทาน รักษาศีล หรือฝึกจิตเจริญภาวนา ก็ยังมีอานิสงส์มาก เพราะเพียงแต่มีเจตนาว่าจะรักษาศีล จะฟังธรรม หรือจะปฏิบัติธรรมก็ส่งผลให้ได้รับความสุขในมนุษยโลกหรือเทวโลกได้ ดังเรื่องมัญญูคุณทลีที่กล่าวมาแล้ว หรือเรื่องกบตัวหนึ่งซึ่งเกิดปีติเมื่อได้ยินพระสุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเมื่อตายไปจึงได้เกิดเป็นเทวดา^{๙๕}

^{๙๔} มัญญูคุณทลีเทพบุตร โสดาปัตติมเล ปติภูจฺหิ, ตถา อทินนปุพฺพโก พราหมโณ. (ขุ.ธ.อ. ๑/๒/๒๙)

“มัญญูคุณทลีเทพบุตรตั้งอยู่แล้วในพระโสดาปัตติผล อทินนปุพพพราหมณ์ก็เหมือนกัน”

^{๙๕} ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ มณฺชุกเทวปุตฺตวิมาน (ขุ.วิ. ๒๖/๘๕๗-๖๐/๘๓, ขุ.วิ.อ. ๘๕๘-๖๐/๒๕๐-๕๓) ดังข้อความว่า

โก เม วนฺทติ ปาทานิ	อิทธิยา ยสสา ชลํ
อภิกฺกนฺเตน วณฺเณน	สพฺพา โอภาสยํ ทิสฺวา.

เพียงความคิดจะทำกุศลยังมีอาณาภาพมากถึงเพียงนี้ จึงไม่จำเป็นต้องสาธยายถึงอานิสงส์ที่จะเกิดขึ้นจากการได้ลงมือกระทำจริง ความสมบูรณ์พูนสุขในมนุษยโลกและเทวโลกมีต้นกำเนิดจากการตั้งกุศลจิต เช่นนี้ เพราะความคิดผลักดันให้เกิดกุศลกรรมซึ่งนำไปสู่ความสุขในโลกมนุษย์และสวรรค์ ความเพียรพยายามที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือเป็นพระอรหันต์ก็ล้วนเริ่มจากการตั้งจิตอันเป็นกุศล ฉะนั้น แม้เพียงการตั้งกุศลเจตนา การคิดถึง หรือมีความปรารถนา ในกุศลก็มีความสำคัญมาก

ธรรมอันบุคคลประพடுத்தิตีคืออะไร

ในข้อความว่า “ธรรมอันบุคคลประพடுத்தิตีแล้วนำความสุขมาให้” คำว่า ธรรม ในเรื่องนี้ คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ หรือธรรมคือบุญกิริยาวัตถุ

“ใครกันมีผิวพรรณงดงามยิ่งนัก รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์และบริวารยศ เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วทุกทิศ กราบเท้าทั้งสองของเราอยู่”

มณฑุโกหิ ปุเร อาสี อุกเท วาโรโจโร

ตว รมมิ สุนนตสส อวธิ วจณปาลโก.

“ชาติก่อนข้าพระองค์ได้เกิดเป็นกบที่ยวหากินอยู่ในน้ำ ขณะที่ข้าพระองค์กำลังฟังธรรมของพระองค์อยู่ คนเลี้ยงโคได้ฆ่าข้าพระองค์”

มูหุตติ จิตตปสาทสส อิทธี ปสส ยสยจ เม

อานูภาวณจ เม ปสส วณณิ ปสส ชุตินจ เม.

“ขอพระองค์ทรงเล็งเห็นความสำเร็จแห่งจิตที่เลื่อมใสเพียงครู่เดียว และโปรดทอดพระเนตรบริวารยศ อาณาภาพ ผิวพรรณ และความรุ่งเรืองของข้าพระองค์เถิด”

เย จ เต ทีฆมทธานิ รมมิ อสโสสุ โคตม

ปตตา เต อจลภูฐานิ ยตถ คนตวาน น โสจเร.

“ข้าแต่พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า เหล่าชนผู้ได้ฟังธรรมของพระองค์ตลอดกาลยาวนาน ย่อมบรรลุฐานะที่ไม่หวั่นไหว ซึ่งเป็นฐานะที่เหล่าสัตว์ไปแล้วไม่เศร้าโศก”

๓ อันได้แก่ ทาน ศีล และภาวนา^{๙๖} จะขอกล่าวถึงคำอธิบายเรื่องกุศลกรรมบถ ๑๐ ก่อน แล้วจะกล่าวถึงทาน ศีล และภาวนาเป็นลำดับต่อไป

กุศลกรรมบถ คือ กุศลกรรมอันเป็นเหตุไปสู่สุคติ เป็นทางทำความดีที่เราดำเนินไปแล้วมีประโยชน์แก่ตนเองและคนรอบข้าง อันนำไปสู่ความสุขความเจริญในภพนี้ เหมือนโศณเศรษฐีบุตร และพระรัฐบาล เป็นต้นได้รับความสุขในชาตินี้ รวมไปถึงสุคติภูมิในภพหน้า เหมือนท้าวสักกะ เป็นต้นเสวยทิพย์สุขในชาติที่เกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หลังจากสิ้นชีวิตจากภพที่เกิดเป็นมฆมาณพแล้ว ในภพสุดท้ายย่อมได้บรรลุนิพพานสุขเหมือนพระมหาปทุมะ^{๙๗}

กุศลกรรมบถนั้นมี ๑๐ ประการ^{๙๘} ดังนี้

^{๙๖} ฌโมติ ทสกุสลกมมปถมโม ทานศีลภาวนาธมโม วา. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๑๒, พ.สุ.อ. ๑/๑๘๔/๒๖๒)

“คำว่า ฌโม ได้แก่ ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือธรรมคือทาน ศีลและภาวนา”

^{๙๗} สุขมวาทตีติ โสณเสฏฐิบุตรภูตราชาลาทินี วีย มนุสสุสุขิ สกกาทินี วีย ทิพพสุขิ ปริโยสานเน จ มหาปทุมาทินี วีย นิพพานสุขณจ อวาทตีติ. (ส.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๑๒, พ.สุ.อ. ๑/๑๘๔/๒๖๒)

“คำว่า สุขมวาทตีติ ความว่า ย่อมนำมาซึ่งสุขของมนุษย์ ดุจความสุขของโศณเศรษฐีบุตรและรัฐบาล เป็นต้น ทิพย์สุขดุจความสุขของทวยเทพมีท้าวสักกะ เป็นต้น และในที่สุดย่อมนำมาซึ่งนิพพานสุข ดุจความสุขของพระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระมหาปทุมเป็นต้น”

^{๙๘} ทส กุสลกมมปถา :- ปาณาติปาตา เวรมณี, อทินนาทานา เวรมณี, กามเมสุมิจฉาจารา เวรมณี, มุสาวาทา เวรมณี, ปิสุณาย วาจาเย เวรมณี, ผรุสสาย วาจาเย เวรมณี, สมผุปปลาปา เวรมณี, อนภิชฌา อพยาปาโท สมนาทิฎฐิ. (ที.ปา. ๑๑/๓๔๗/๑๓๖)

“กุศลกรรมบถ ๑๐

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์)
๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการประพฤตินอกใจ)
๔. มุสาวาทา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. ปิสุณาย วาจา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด)
๖. ผรุสสาย วาจา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ)
๗. สัมผัสปลลาปา เวรมณี	(เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)
๘. อนภิขมา	(ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)
๙. อพยาบาท	(ความไม่คิดร้าย)
๑๐. สัมมาทิฏฐิ	(ความเห็นชอบ)”

ทส กุสลกมมปถา นาม ปาณาติปาตา อทินนาทานา กาเมสุมิฉาจารา เวรมณีติ ตีณิ กายสุจิริตานิ มุสาวาทา ปิสุณาย วาจา ผรุสสาย วาจา สมพปลลาปา เวรมณีติ จตตาริ วจีสุจิริตานิ อนภิขมา อพยาปาโท สัมมาทิฏฐิตี ตีณิ มโนสุจิริตานิ. (ขุ.ป.อ. ๑/๗๓/๓๑๗)

“กุศลกรรมบถ ๑๐ ได้แก่

ก. กายสุจิริต ๓ คือ ๑) เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๒) เว้นจากการลักทรัพย์ ๓) เว้นจากการประพฤตินอกใจ

ข. วจีสุจิริต ๔ คือ ๑) เว้นจากการพูดปด ๒) เว้นจากการพูดส่อเสียด ๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ ๔) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ

ค. มโนสุจิริต ๓ คือ ๑) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ ๒) ไม่พยาบาท ๓) เห็นชอบ”

กมมเปถสุ กมมานาเว สุกคิตุคคตีนิ ปถภูตตตา กมมปถา นาม. (ที.ปา.อ. ๓/๓๔๗/๒๔๘)

“กรรมนั้นแหละชื่อว่ากรรมบถ เพราะเป็นทางไปสู่ทุกติและสุคติทั้งหลาย”

กมมเปถติ กมมานิ จ ตานิ ปถา จ อปายกมนายาติ กมมปถา ฯเปฯ กุสลากุสลาปิ จ ปฏิสนธิชนกาเยว กมมปถาติ วุตตา วุตตาวเสสา ปฏิสนธิชนเน อนกนตักตตา กมมปถาติ น วุตตตา. (ขุ.ป.อ. ๑/๗๓/๓๑๗)

“คำว่า กมมเปถ (กรรมบถ) หมายความว่า ชื่อว่ากรรมบถ เพราะเป็นกรรมที่เป็นทางเพื่อไปสู่อบาย...อนึ่ง แม้กุศลและอกุศลที่ก่อให้เกิดปฏิสนธิ ก็เรียกว่ากรรมบถ กุศลและอกุศล เหลือจากที่กล่าวแล้ว ไม่เรียกว่ากรรมบถ เพราะก่อให้เกิดปฏิสนธิได้ไม่แน่นอน”

ก. การงดเว้นจากกายทุจริต ๓ ได้แก่ การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤตินิโคตมในกาม

ข. การงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ได้แก่ การพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

ค. การงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ ได้แก่ การละโมภสมบัติของผู้อื่น (อภิชฌา) การผูกโกรธผู้อื่น (พยาบาทะ) และความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ)

คำอธิบายขยายความเพิ่มเติมในกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ มีดังนี้ คือ

๑. นอกจากการเว้นจากการฆ่าสัตว์แล้ว เราก็ควรมีความเมตตา กรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันอีกด้วย เป็นการไม่ล่วงละเมิดสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่นที่เกี่ยวกับชีวิตของผู้อื่น^{๙๙}

๒. มีความเคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น เป็นการไม่ล่วงละเมิดสิทธิที่เกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่น^{๑๐๐}

^{๙๙} ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวีโรโต สมโณ โคตโม นิหิตทณฺโฑ นิหิตสโตโถ ลชฺซี ทยาปนฺโน สพฺพปาณญฺฐิตานุกมฺปิ วิหฺรตีติ. อิติ วา หิ ภิกฺขเว ปุณฺณชฺโช ตถาคตฺสส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺย. (ที.สี. ๙/๘/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทิ้งเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑฆาตและศีลตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่”

^{๑๐๐} อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏิวีโรโต สมโณ โคตโม ทินฺนาทายิ ทินฺนปาฎิกลงฺขิ อเถเนน สุจิณฺเฏเตน อตตนา วิหฺรตีติ. อิติ วา หิ ภิกฺขเว ปุณฺณชฺโช ตถาคตฺสส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺย. (ที.สี. ๙/๘/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทิ้งเว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่ทรงเป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่”

๓. ไม่ล่วงละเมิดประเวณีทางเพศ เป็นการไม่ล่วงละเมิดบุตร ภรรยาของผู้อื่น

๔. ไม่ยอมกล่าวคำไปปดมตเท็จเพราะตนเองเป็นเหตุ หรือเพราะ ต้องการช่วยเหลือผู้อื่น หรือเพราะเห็นแก่ผลประโยชน์อื่น ๆ^{๑๐๑}

๕. พุดจาประนีประนอม รอมชอม ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ขอบกล่าวถ้อยคำที่สร้างสามัคคี^{๑๐๒}

๖. พุดแต่มธุรสวาจา อ่อนโยน ใช้ถ้อยคำสุภาพอ่อนหวาน ไพเราะ เสนาะหู เมื่อบุคคลอื่นได้ยินแล้วสามารถหวนระลึกถึงได้เป็นเวลานาน^{๑๐๓}

^{๑๐๑} มุสาวาท ปทาย มุสาวาทา ปฏิวีโรโต สมโณ โคตโม สจจวาที สจจสนโร เกโต ปจจยโก อวิสวาทโก โลกสสุตติ. อิติ วา ทิ ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสฺส วนฺณํ วทมาโน วเทยฺย. (ที.สี. ๙/๙/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ ตรัสแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก”

^{๑๐๒} ปิสุณํ วาจํ ปทาย ปิสุณาย วาจาเย ปฏิวีโรโต สมโณ โคตโม, อิติ สุตฺวา น อมฺตร อกฺขาตา อิมฺสํ เกทาย, อมฺตร วา สุตฺวา น อิมฺสํ อกฺขาตา อมฺสํ เกทาย. อิติ ภินฺนानํ วา สนนธตา, สหิตานํ วา อนุปปทาตา, สมคฺคคาราโม สมคฺครโต สมคฺคณนฺที สมคฺคกรณิ วาจํ ภาสิตาติ. อิติ วา ทิ ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสฺส วนฺณํ วทมาโน วเทยฺย. (ที.สี. ๙/๙/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายนั้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความจากฝ่ายนั้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายนั้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเปลื้องเกล็ดต่อผู้ที่สามัคคีกัน ตรัสแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี”

^{๑๐๓} ผรุสฺสํ วาจํ ปทาย ผรุสฺสาย วาจาเย ปฏิวีโรโต สมโณ โคตโม, ยา สา วาจา เนลา กณฺณสุขา เปมฺนียา หทยงคฺมา โปรี พฺหุชนกนฺตา พฺหุชนมนฺนาปา, ตถารูปี วาจํ ภาสิตาติ. อิติ วา ทิ ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสฺส วนฺณํ วทมาโน วเทยฺย. (ที.สี. ๙/๙/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำหยาบ คือ ตรัสแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ”

๗. พูดแต่คำจริง มีเหตุผล มีสาระประโยชน์ มีอรรถมีธรรม พูดถูกกาลเทศะ ไม่พูดเดรัจฉานกถา พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น^{๑๐๔}

๘. เมื่อพบเห็นสิ่งของทรัพย์สินของผู้อื่นที่ทำตกหล่นไว้ก็ไม่เก็บ ไม่หยิบฉวยเอามาเป็นของตนเอง หากรู้ว่าผู้ใดเป็นเจ้าของ ก็พยายามติดต่อเพื่อส่งคืนให้ มีความซื่อสัตย์สุจริต ซื่อตรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ไม่คดโกงผู้อื่น เมื่อต้องการจะได้สิ่งใดก็พยายามแสวงหาด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง สิ่งใดที่ไม่ใช่ของเรา เราก็ไม่ยอกได้ในของของเขา มีความซื่อตรงทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

นอกจากนี้ การไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่นนี้ ยังหมายรวมถึงการให้ทานอีกด้วย คือ เป็นการเสียสละสิ่งของของตนเองเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่บุคคลอื่น เพื่อสังคม ศาสนา และประเทศชาติ เหล่านี้ถือว่าเป็นอนณิขณาเช่นเดียวกัน

๙. มีความเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นอย่างจริงใจ มีจิตปรารถนาดีคิดแต่ว่า “ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียดเบียน จงเบิกบาน เป็นสุข พ้นทุกข์ รักษาตนอยู่เป็นสุขๆเถิด” เขาไม่คิดปองร้ายผู้อื่นให้มีความวิบัติหรือพินาศไปจากชีวิตหรือทรัพย์สินของตน

^{๑๐๔} สมณูปลาปิ ปหาย สมณูปลาปา ปฏิวีโรโต สมณโณ โคตโม กาลวาที ภูตวาที อดถวาที ธรรมวาที วินยวาที, นิธานวตี วาจี ภาสิตา กาลเลน สาปเทสสิ ปริญนตวตี อดถสสพิตนตี. อิติ วาที ภิกขเว ปุณฺณชโน ตถาคตสส วณฺณํ วทมาโน วเทย. (ที.สี. ๙/๙/๒)

“พระสมณโคดมทรงละทรงเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ ตรีสฤกเวลา ตรีสคำจริง ตรีสอิงประโยชน์ ตรีสอิงธรรม ตรีสอิงวินัย ตรีสคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา”

๑๐. มีความเห็นชอบ เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เชื่อในกรรมและผลของกรรม เมื่อเราเชื่อในกรรมและผลของกรรมเช่นนี้ เราจะกลัวบาปกรรม มีจิตโน้มไปในการทำบุญ เช่น เห็นว่าการให้ทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีกรรมชั่วมี เป็นต้น

สัมมาทิฐินี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะเมื่อบุคคลมีสัมมาทิฐิแล้ว เขาพึงประพฤติกายสุจริต ๓ วจีสุจริต ๔ และมโนสุจริต ๓

บุญกิริยาวัตถุ ๓

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทาน ศีล และภาวนาเป็นลำดับต่อไป

บุญกิริยาวัตถุ^{๑๐๕} คือ การทำบุญอันเป็นที่ตั้งของอานิสงส์นั้นๆ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี, หลักการทำความดี, ทางทำความดี มี ๓ ประการ^{๑๐๖} คือ

๑. ทานมัย บุญกิริยาวัตถุ ทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ
๒. ศีลมัย บุญกิริยาวัตถุ ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีมีระเบียบวินัย
๓. ภาวนามัย บุญกิริยาวัตถุ ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจ

^{๑๐๕} บุญกิริยา จ สภา เตสส์ เตสส์ อานิสส์ สำนั วตถุ จาติ ปุณณกิริยวตถุ. (ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๔)

“บุญกิริยาวัตถุ คือ การทำบุญอันเป็นที่ตั้งของอานิสงส์นั้นๆ”

^{๑๐๖} ตีณิ ปุณณกิริยวตถุณี- ทานมัย ปุณณกิริยวตถุ, ศีลมัย ปุณณกิริยวตถุ, ภาวนามัย ปุณณกิริยวตถุ. (ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๑๓)

ทานนับเข้าในหลักธรรม ๘ ประการ คือ

๑. บุญกิริยาวัตถุ ๓ คือ ทานมัยอันเป็นบุญกิริยาวัตถุที่ ๑
๒. อภิสังขาร ๓ คือ ปุญญาภิสังขารอันเป็นอภิสังขารที่ ๑
๓. สังคหวัตถุ ๔ คือ ทานอันเป็นสังคหวัตถุที่ ๑
๔. อุบายของพระราชา ๔ คือ ทานอันเป็นอุบายที่ ๑
๕. บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ คือ ทานอันเป็นบุญกิริยาวัตถุที่ ๑
๖. ทสพิทธราชธรรม ๑๐ คือ ทานอันเป็นทสพิทธราชธรรมที่ ๑
๗. บารมี ๑๐ คือ ทานบารมีอันเป็นบารมีที่ ๑
๘. มงคล ๓๘ คือ ทานอันเป็นมงคลที่ ๑๕

ทานมัย บุญกิริยาวัตถุ

ทาน คือ การให้วัตถุสิ่งของเพื่ออนุเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสหรือ
 บุชาผู้ทรงศีลทรงธรรม หรือให้คำแนะนำด้วยใจที่เอื้อเพื่อแผ้ว
 มุ่งประโยชน์อย่างแท้จริง ไม่คบหาเพื่อหวังผลตอบแทน หรือต้องการ
 จะหลอกลวงคดโกงเพื่อผลประโยชน์ของตน

ความหมายของทาน

คำว่า ทาน ในภาษาบาลีมีความหมาย ๒ ประการ^{๑๐๗} คือ

^{๑๐๗} ทานนติ ทาทพฺพํ สวตถฺกกา วา เจตนา ทานํ สมปตฺติปริจจาคสฺเสตํ อธิวจัน. (ขุ.อิติ.อ.
 ๙๘/๓๕๑)

“ในคำว่า ทานํ (ทาน) ทาน คือ สิ่งที่ถูกคนให้

๑. วัตถุสิ่งของที่เราให้แก่บุคคลอื่น เรียกว่า วัตถุทาน
๒. ความตั้งใจในการให้ เรียกว่า เจตนาทาน

ดังข้อความว่า

ทานนติ ทาทพฺพํ สวตฺถกา วา เจตนา ทานํ สมฺปตฺติปริจจาคสฺเสตํ
อิริยจัน.^{๑๐๘}

“ในคำว่า ทาน (ทาน) ทาน คือ สิ่งที่ถูกคนให้
อีกอย่างหนึ่ง ทาน คือ เจตนาพร้อมด้วยวัตถุ
คำนี้เป็นชื่อของการบริจาคสมบัติ”

ทียเต ทานํ, ทียยติ เอเตนาติ วา ทานํ.^{๑๐๙}

“การให้ ชื่อว่า ทาน
อีกอย่างหนึ่ง เจตนาที่เป็นเครื่องให้ ชื่อว่า ทาน”

ทานในบุญกิริยาวัตถุ หมายถึง เจตนาในการให้ทาน กล่าวคือ ใน
ขณะให้ทาน เราต้องมีเจตนาและสิ่งของทั้งสองอย่าง ถ้ามีสิ่งของแล้ว
ไม่มีเจตนา เราก็ให้ทานไม่ได้ หรือแม้มีเจตนาต้องการจะให้ทาน แต่ถ้า
เราไม่มีสิ่งของก็ให้ทานไม่ได้ จึงต้องมีทั้งสองอย่างควบคู่กันไป อย่างไร

อีกอย่างหนึ่ง ทาน คือ เจตนาพร้อมด้วยวัตถุ
คำนี้เป็นชื่อของการบริจาคสมบัติ”

ทียเต ทานํ, ทียยติ เอเตนาติ วา ทานํ. (นिरุตฺติ. ๗/๗๘๘)

“การให้ ชื่อว่า ทาน

อีกอย่างหนึ่ง เจตนาที่เป็นเครื่องให้ ชื่อว่า ทาน”

^{๑๐๘} พุ.อิติ.อ. ๙๘/๓๕๑

^{๑๐๙} นිරุตฺติ. ๗/๗๘๘

ก็ตาม เจตนาสำคัญกว่าสิ่งของ เพราะการให้ทานมิได้ด้วยเจตนา เป็นหลักสำคัญ

นอกจากนั้น ในเวลาที่เราทำบุญ ควรประกอบด้วยจิตโสมนัส กล่าวคือ ก่อนจะให้ ขณะให้ และหลังให้แล้ว เราต้องหวนรำลึกถึงด้วย จิตที่โสมนัสยินดีในกุศลของเรา เจตนาดังกล่าวจึงจะมีกำลังมาก ทั้งนี้ เนื่องจากวัตถุทานนั้นเมื่อให้ไปแล้วก็ถือว่าเป็นสมบัติของผู้รับแล้ว แต่เจตนาอันนี้ยังคงอยู่กับเรา

ข้อนี้เปรียบกับการปลูกต้นไม้ เมื่อปลูกต้นไม้แล้วเราก็ต้องหมั่น ดูแลรักษาด้วยการรดน้ำ พรวนดิน กำจัดวัชพืช ใส่ปุ๋ย และปิดกวด หยากไย่เพื่อให้ต้นไม้ได้รับอากาศและแสงแดดที่เพียงพอ ซึ่งเปรียบได้กับการเกิดอปรเจตนา คือ เจตนาหลังจากให้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ต้นไม้ แห่งทานบารมีนี้ก็เติบโตขึ้นไปเรื่อยๆ ดังนั้น เมื่อเราทำบุญแล้วจึง ควรรำลึกถึงด้วยจิตที่โสมนัสยินดี ยิ่งระลึกถึงบ่อยครั้งเท่าใด เราก็จะ ได้บุญมากยิ่งขึ้นเท่านั้น

สรุปความว่า การบริจาคทานด้วยจิตที่ประกอบด้วยความยินดี และเต็มใจ (โสมนัส) จัดเป็นกุศลที่มีอานิสงส์มาก ผู้ให้ควรมีความยินดี ในกาลทั้ง ๓ คือ ในขณะก่อนให้ทาน ขณะให้ทาน และภายหลังจาก การให้ ในพระไตรปิฎกได้ตรัสสรรเสริญการให้ทานเช่นนี้ว่ามีผลมาก มีอานิสงส์มาก ดังพระพุทธดำรัสว่า

ปุพฺเพว ทานา สุมนโน

ทตฺวา อตฺตมโน โหติ

ทํ จิตฺตํ ปสาทเย

เอสา ยถุณฺสส สมฺปทา.^{๑๑๐}

^{๑๑๐} อัง. ฌกฺก. ๒๒.๓๗.๓๒๒

“ทนายก็มีใจยินดีก่อนให้ เมื่อกำลังให้ก็ทำให้เลื่อมใส ครั้นให้แล้ว ก็มีใจเบื่อกับาน การมีใจยินดีก่อนให้เป็นต้นนี้เป็นความถึงพร้อมแห่งทาน”

ผู้ให้ทานอาจให้ด้วยความวางเฉย (อุเบกขา) แต่หากมีจิตที่ผ่องใส การให้ทานนั้นก็มิอานิสงส์มากเช่นกัน อย่างไรก็ตาม การให้ทานใดๆ ที่ประกอบด้วยปัญญาที่เชื่อในกรรมและผลกรรมจะส่งผลให้ปฏิสนธิด้วยเหตุ ๓ คือ อโลภะ (ความไม่โลภ) อโทสะ (ความไม่โกรธ) และอโมหะ (ความไม่หลง, ปัญญา) ส่วนการให้ทานที่ไม่ประกอบด้วยความเชื่อในกรรมและผลกรรม แม้ว่าจะเป็นที่ดีแต่ก็เป็นกรกระทำโดยขาดปัญญา และเมื่อชักนำให้ปฏิสนธิก็จะเกิดเป็นผู้ที่ไม่มีสติปัญญาหลักแหลมนัก หรืออาจส่งผลให้ได้รับความสุขในชาติปัจจุบัน แต่ไม่อาจทำให้บุคคลนั้นมีปัญญาเพียงพอที่จะบรรลุมรรคผลได้ในภพต่อไป

นอกจากนี้ บางคนอาจทำกุศลด้วยแรงกระตุ้นจากภายใน โดยไม่มีบุคคลอื่นชักชวน (อสังขาริกกุศล) แต่บางคนอาจทำกุศลโดยได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่น (สังขาริกกุศล) ในบรรดากุศล ๒ อย่างนี้ กุศลชนิดแรก คือ อสังขาริกกุศล มีอานิสงส์มากกว่าชนิดหลัง (สังขาริกกุศล) เมื่อนับกุศลกรรมที่กล่าวมาแล้ว ๔ ประเภท (กุศลที่ประกอบด้วยจิต โสมนัส หรืออุเบกขา ประกอบด้วยปัญญา หรือไม่ประกอบด้วยปัญญา ที่เชื่อในกรรมและผลกรรม) คุณด้วยคุณสมบัติ ๒ อย่างหลัง ก็จะรวมเป็นกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง^{๑๑๑} เมื่อใดก็ตามที่ทำกรรมดี เช่น การเจริญ

^{๑๑๑} โสมนัสสสทนต์ ญาณสมุပ္ปัตต์ อสงขาริกเมกั สสงขาริกเมกั, โสมนัสสสทนต์ ญาณวิปยุตต์ อสงขาริกเมกั สสงขาริกเมกั, อุเบกขา-สทนต์ ญาณสมุပ္ปัตต์ อสงขาริกเมกั

สติและสมาธิ ก็จะต้องได้รับแรงกระตุ้นจากกุศลธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่กล่าวมาใน ๘ ประการนี้

ตามหลักพระอภิธรรม นอกจากเราจะมีเจตนาในขณะที่ให้ทานแล้ว ก็ยังมีเจตสิก (สภาวะปรุงแต่งจิต) อีกดวงหนึ่งเรียกว่า อโลภเจตสิก แปลว่า ความไม่โลภ มีลักษณะไม่ผูกพัน นอกจากนั้น ในบางขณะเรามี เมตตาต้องการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่น บางขณะก็เกิดกรุณาคือรู้สึก สงสารผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก เช่น การสงเคราะห์เด็กกำพร้า คนพิการ ผู้สูงอายุ หรือบางขณะก็เกิดมุทิตา เช่น เราเห็นบุคคลอื่นประสบความสำเร็จในกิจที่ดั่งใจ หรือกิจที่เป็นไปตามทำนองคลองธรรมอื่นใด ก็มีจิต พลอยยินดี จิตที่เกิดในขณะนั้นประกอบด้วยมุทิตา จะเห็นได้ว่า คุณธรรมหลายอย่างเกิดขึ้นในขณะที่ให้ทาน คือ ความไม่โลภ เมตตา กรุณา หรือมุทิตาตามสมควร

คุณธรรมเหล่านั้นทำให้จิตของเราผ่อนคลายในขณะที่ทำบุญ เช่น ในขณะที่ให้ทาน รักษาศีล หรือ เจริญภาวนา บุญกุศลเหล่านี้ไม่มีโทษกับ

สสงขาริกเมกั, อุเปกขาสหคตฺ ญาณวิปยุตตํ อสงขาริกเมกั สสงขาริกเมกนติ อิมานิ อฏฐปิ กามาวจรกุศลจิตตานิ นาม. (สงคท ๑/๑๕/๓)

“จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบกับปัญญา ไม่มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ประกอบกับปัญญา มีสังขารดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบกับปัญญา ไม่มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ไม่ประกอบกับปัญญา มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบกับปัญญา ไม่มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ประกอบกับปัญญา มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบกับปัญญา ไม่มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตที่เกิดร่วมกับอุเบกขาเวทนา ไม่ประกอบกับปัญญา มีสังขาร ดวงหนึ่ง
 จิตทั้ง ๘ ดวงนี้ ชื่อว่า กามาวจรกุศลจิต (มหากุศลจิต)”

ตัวเรา เรามีความพอใจในขณะที่ทำและให้ผลเป็นความสุขแก่ตัวเอง ทั้งในขณะที่ก่อนทำ ขณะทำ และหลังทำ

ลักษณะของกุศลและอกุศล

การทำความดีต่างกับการทำชั่ว ในขณะที่บุคคลฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เขามักมีจิตใจเศร้าหมอง แม้เขาจะได้รับผลประโยชน์จากการทำชั่วมก็ตาม แต่จิตใจของเขาต้องรู้สึกเครียด กังวล ไม่สบายใจ และบุคคลอื่นที่อยู่ ในเหตุการณ์หรือได้รู้เรื่องในภายหลัง ย่อมไม่มีจิตที่ประกอบด้วยปีติ โสมนัสเลย เพราะนั่นเป็นการทำบาปที่มีโทษแก่ตนเองและผู้อื่น

ที่จริงแล้วความชั่วความดีนี้มีได้ขึ้นอยู่กับความรู้สึกหรือความเห็นของเรา แต่ขึ้นอยู่กับสิ่งที่ทำว่ามีโทษแก่ตนและให้ผลเป็นทุกข์หรือไม่ ถ้าใช่ นี่คือการชั่ว แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นสุข นี่คือการดี ดังคัมภีร์อรรถกถาแสดงถึงลักษณะของกุศลว่า

อนนทชชสุขวิปากลกขณา กุสลา.^{๑๑๒}

“กุศลมีลักษณะที่ไม่มีโทษ และให้ผลเป็นสุข”

นั่นก็คือ ขณะทำและหลังทำแล้ว ความดีย่อมไม่มีโทษ คือ ทำให้ใจผ่องใส และให้ผลเป็นความสุขแก่ตน

^{๑๑๒} อภ.สง.อ. ๑/๑/๘๗

ส่วนความชั่วนั้นมิกล้าว่า

สาวชชทุกขวิปากลกขณา อกุลสา.^{๑๑๓}

“อกุลสลักษณะที่มีโทษ และให้ผลเป็นทุกข์”

นั่นก็คือ ขณะทำหรือหลังทำแล้ว ความชั่วย่อมมีโทษ คือ จิตใจ
เศร้าหมอง และให้ผลเป็นความทุกข์แก่ตน

ดังนั้น การให้ทานจึงเป็นมงคลอันสูงสุดอย่างหนึ่ง ทำให้เรา
เป็นสุขใจ บุคคลรอบข้างที่ได้เห็นได้ฟังหรือผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ ก็มี
ความสุขใจไปด้วย

การให้ทานเสมอกับการรบ

การให้ทานนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย เราต้องยินยอมสละทรัพย์ที่หามาได้
ด้วยความเหน็ดเหนื่อยให้กับบุคคลอื่น ในคัมภีร์ชาดกพระพุทธองค์
ตรัสว่า

ทานญจ ยุทธญจ สมานมาหุ.^{๑๑๔}

“บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า การให้ทานกับการรบเสมอกัน”

ผู้ที่เข้าสู่สนามรบแล้วคิดว่าจะรักษาชีวิต ย่อมเป็นไปไม่ได้
เมื่อตั้งใจว่าจะเข้าสู่สนามรบแล้ว จะต้องยอมสละชีวิต จึงจะเข้าสู่

^{๑๑๓} อภ.สง.อ. ๑/๑/๘๗

^{๑๑๔} ส.ส. ๑๕/๓๓/๒๔

สนามรบได้ ฉันทใด บุคคลผู้ให้ทานก็เช่นเดียวกัน หากคิดว่าเราจะรักษา
ทรัพย์ของตนเอง และจะให้ทาน ก็ย่อมเป็นไปได้ เขาต้องยอมสละ
ทรัพย์ของตนจึงสามารถให้ทานได้^{๑๑๕}

อีกอย่างหนึ่ง การให้ทานไม่จำกัดอยู่ที่วัตถุทาน แต่สำคัญที่
เจตนาในการให้ เหมือนกำลังพลในการรบไม่สำคัญเท่ากับกำลังใจ
ของทหารในเรื่องนี้ทานเหมือนกำลังใจของทหาร วัตถุทานเหมือนกำลัง
พลในการรบ^{๑๑๖}

^{๑๑๕} กถ ปเนตฺ อุกฺกยํ สมํ นาม โหตีติ? ชีวิตถฺกฺโก หิ ยุชฺฉิตฺตํ น สกฺโกติ ขยถฺกฺโก ทาตุ
น สกฺโกติ. “ชีวิตถจ รกฺขิสฺสามิ ยุชฺฉิตฺสามิ จาติ หิ วทฺนโต น ยุชฺฉติ. ชีวเต ปน อาลยํ
วิสสฺสเขตฺวา “เฉซฺชํ วา โหตุ มรณํ วา คณฺหิสฺสามเต อีสฺสรียนติ อุสฺสหนโตว ยุชฺฉติ.
“โกเค จ รกฺขิสฺสามิ ทานถจ ทสฺสามิติ วทฺนโต น ททาติ. โภเคสุ ปน อาลยํ วิสสฺสเขตฺวา
มทาทานํ ทสฺสามิติ อุสฺสหนโตว เทติ. เอวํ ทานถจ ยุตฺถถจ สมํ โหติ. (สํ.ส.อ. ๑/๓๓/๖๐)

“ถามว่า : ทานและกรรมทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่าเสมอกันอย่างไร

ตอบว่า : เพราะบุคคลผู้กลัวต่อชีวิต ย่อมไม่อาจเพื่อจะรบ บุคคลผู้กลัวความสิ้นเปลือง
ย่อมไม่อาจเพื่อจะให้ทาน

กล่าวโดยละเอียดว่า เมื่อบุคคลกล่าวอยู่ว่า ข้าพเจ้าจักรักษาชีวิต และจักรบ ย่อมรบ
ไม่ได้ แต่บุคคลสละความอาลัยในชีวิตแล้วอุตสาหะอยู่ว่า จะถูกตัดอวัยวะหรือจะตายก็ตาม
เราจักต้องถึงความเป็นอิสระ ย่อมรบได้ บุคคลเมื่อกล่าวว่า เราจักรักษาโภคทรัพย์และจักให้
ทาน ย่อมให้ทานไม่ได้ แต่บุคคลสละความอาลัยในโภคทรัพย์แล้ว อุตสาหะอยู่ว่า เราจักให้
มหาทาน ย่อมให้ทานได้ ทานและการรบย่อมเสมอกันแม้ด้วยอาการอย่างนี้”

^{๑๑๖} กิณฺจ กิโยโย? อปฺปาปิ สนฺดา พฺหุเก ชินฺนตีติ ยถา จ ยุตฺเต อปฺปาปิ วีรปุริสา
พฺหุเก ธีรปุริเส ชินฺนติ เอวํ สทฺธาติสมฺปนฺโน อปฺปกมฺปิ ทานํ ททฺนโต พฺหุจฺเจเร มทฺทติ
พฺหุถจ ทานวิปากํ อธิคฺจฉติ. เอวมฺปิ ทานถจ ยุตฺถถจ สมานํ. (สํ.ส.อ. ๑/๓๓/๖๐)

“พึงทราบเนื้อความยิ่งขึ้นไปดังนี้ บาทคาถาว่า อปปาปิ สนตา พหุเก ชินนติ (วีรบุรุษ
แม้มีน้อยก็เอาชนะคนชั่วฉลาดที่มากกว่าได้) หมายความว่า วีรบุรุษแม้มีน้อยในการรบ
ก็ย่อมชนะบุรุษชั่วฉลาดจำนวนมากได้ ฉันทใด บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาเป็นต้นก็ฉันทนั้น

ในขณะที่ให้ทาน เราได้เปลี่ยนโลกียทรัพย์ของเราให้เป็นอริยทรัพย์ เป็นเสขียงทิพย์ที่ติดตามเราต่อไป แม้จะเห็นว่าทรัพย์ของเราหมดสิ้นไป แต่ความจริงเราได้ฝากไว้ในธนาคารบุญเพื่ออนาคตของเราเองโดยแท้

ในสังสารวัฏอันยาวนานนี้ ทุกคนเคยทำทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว กรรมเก่าที่เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วมักติดตามทุกคนอยู่เสมอเหมือนเงาตามตัว เราไม่อาจรู้ว่าบาปในอดีตจะส่งผลเมื่อใด ดังนั้น เพื่อให้บาปกรรมนั้นมีกำลังอ่อนส่งผลในปัจจุบันไม่ได้ เราจึงต้องทำกรรมดีใหม่อยู่เสมอ กรรมดีที่ทำในปัจจุบันชาตินี้จะช่วยอุปถัมภ์ค้ำจุนกรรมฝ่ายดีในอดีตให้ส่งผล และขัดขวางบาปในอดีตให้ไม่อาจส่งผลได้ หรือส่งผลที่เบาบางไม่รุนแรง ที่จริงแล้วกรรมดีในปัจจุบันไม่มีกำลังอำนวยผลใหม่ให้ในทันทีทันใด มิฉะนั้นแล้วพอเราให้ทานแล้วก็ต้องร่ำรวยทันที หรือไปเกิดในสวรรค์ทันที แต่มิได้เป็นเช่นนั้น

ถ้าเราไม่หมั่นทำกรรมดีในปัจจุบันเป็นเครื่องอุปถัมภ์ กรรมดีในอดีตก็จะส่งผลไม่ได้ แล้วกรรมชั่วมักจะได้โอกาสส่งผลให้เราเดือดร้อนอยู่เสมอ ดังนั้น อย่ามัวซุ่มซ่ามขวามิวอยู่ด้วยความเพลิดเพลิน เพราะมีหมาดำหลายตัวไล่ตามหลังเรามา หมาดำก็เหมือนกับกรรมชั่วที่เราเคยทำไว้ นั่นแหละ พอมันติดตามเราทันก็จะกัดมา แล้วจะกัดกินตัวเราด้วย เราจึงต้องวิ่งไปข้างหน้าไม่หยุดยั้ง ไม่ปล่อยให้โอกาสให้หมาดำตามเราทันได้

เมื่อให้ทานน้อย ย่อมย้ายความตระหนี่เป็นอันมาก และยังได้ผลของทานเป็นอันมาก ทานและการบจจึงชื่อว่าเสมอกันแม้ด้วยอาการอย่างนี้”

เรื่องนี้เปรียบได้กับการบำรุงรักษาต้นไม้ วันก่อนเราปลูกต้นไม้ไว้
วันนี้เราต้องบำรุงรักษาด้วยการรดน้ำ พรวนดิน ใส่ปุ๋ย กำจัดวัชพืช
และปิดกวาดหยากไย่เพื่อให้ต้นไม้ได้รับแสงแดดและอากาศที่เพียงพอ
ต้นไม้จึงจะเจริญงอกงาม ถ้าไม่ขยันบำรุงรักษาในวันนี้ ต้นไม้ก็จะเหี่ยว
เฉาตายไป กล่าวคือ บารมีอันได้แก่ทาน ศีล ภาวนา ที่เราสั่งสมไว้
ในอดีตจะเหมือนต้นไม้ดังกล่าว ไม่อาจจะส่งผลได้ในปัจจุบันชาติ
ดังโบราณจารย์กล่าวว่า

ชีวิ ปถุณาย รุกเขยย ธนั กมเมน ปาลเย
เอวั หุยโรโค สุชีโต โปราณกวจ อิท^{๑๑๗}

“บุคคลพึงพิทักษ์ชีวิตด้วยปัญญา รักษาทรัพย์ด้วยกรรม เมื่อเป็น
ดังนี้ เขาย่อมจะไม่มีโรค มีความสุข นี้เป็นคำสอนเก่าแก่สืบทอดกันมา”

ข้อความว่า “พึงพิทักษ์ชีวิตด้วยปัญญา” หมายความว่า ปัญญา
เป็นเครื่องอุปถัมภ์รักษาให้ชีวิตยืนนาน คนที่รู้จักรับประทานอาหารที่
เหมาะสม อยู่ในสถานที่ที่เหมาะสม พักผ่อนเพียงพอ ไม่เครียดกับงาน
และหลีกเลี่ยงจากสิ่งเสพติด ย่อมจะมีอายุยืนกว่าคนทั่วไป

ข้อความว่า “รักษาทรัพย์ด้วยกรรม” หมายความว่า การกระทำ
ในอดีตและปัจจุบันเป็นเครื่องรักษาทรัพย์ กรรมเก่าในภพก่อนนั้นเรา
จำไม่ได้ ไม่รู้ว่าเคยทำอะไรมาบ้าง คงจะเป็นกรรมดีและไม่ดีผสมกันไป
แต่กรรมในภพนี้สำคัญกว่ากรรมเก่า เราจึงต้องพากเพียรแสวงหาทรัพย์
กัน แต่บางคราวแม้เราจะระวังเพียงใดก็มีเหตุให้เสียทรัพย์ไปจนได้

^{๑๑๗} ข้อวินิจฉัยวินัยของวัดวิสุทธาราม ๓๓๘

นี่คือผลของกรรมเก่า ขณะนั้นเราพึงเจริญอุเบกขาว่าเป็นกรรมของตน ก็จะไม่เดือดร้อน กระทบกระวาย กลุ้มใจจนเกินกว่าเหตุ

ทานเปรียบเสมือนเหมืองน้ำ

การให้ทานเปรียบเสมือนเหมืองน้ำที่ระบายน้ำออกจากสระ ทำให้เกิดการไหลเวียนของน้ำ จึงไม่ทำให้น้ำในสระนั้นเน่าเสีย และเมื่อเกิดการถ่ายเทน้ำเช่นนี้ ก็เป็นเหตุให้น้ำในสระส่วนใหญ่ยังคงใสสะอาด อยู่ได้ต่อไป พระปรีตธนีสสัยใหม่ (ฉบับพระวาเสฏฐาภิวงศ์ หน้า ๑๑๔) นำข้อความจากนิติตาสตรมากล่าวว่า

“การให้ทรัพย์ที่สั่งสมไว้เป็นทาน ชื่อว่ารักษาทรัพย์ เปรียบดัง เหมืองน้ำที่ระบายน้ำในสระ ชื่อว่า รักษาสระ”

ทานเป็นบารมีแรกในบารมี ๑๐

พระโพธิสัตว์ทั้งหลายได้เริ่มสร้างทานบารมีเป็นลำดับแรก ทั้งนี้ เนื่องจากว่าบุคคลที่ยังมีความตระหนี่อยู่ย่อมไม่อาจที่จะบำเพ็ญศีลและ ภาวนาได้ ผู้ที่มีความตระหนี่เห็นแก่ตัวอยู่เป็นอย่างมาก ไม่อาจสละ สมบัติหรือชีวิตได้ เขาย่อมไม่อาจสร้างบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าได้เลย

ในขณะที่ท่านสุเมธดาบสได้พิจารณาบารมีเพื่อปฏิบัติตนให้บรรลุ เป็นพระพุทธเจ้านั้น ท่านเกิดความดำริว่า

วิจิณฺโตนฺ ตทา ทกฺขี

ปจฺมํ ทานปารมฺมี

ปุพฺพเกหิ มเหสีหิ

อนุจिณฺณํ มหาปถิ.^{๑๑๘}

^{๑๑๘} ขุ.พุทธ. ๓๓/๑๑๖/๔๕๘

“ครั้งนั้นเราค้นหาอยู่ ได้เห็นทานบารมีเป็นลำดับแรก ซึ่งเป็นทางใหญ่ที่พระโพธิสัตว์ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ในปางก่อนได้อบรมสั่งสมไว้”

เมื่อบุคคลนั้นสามารถละความตระหนี่ของตน และขจัดความรู้สึกเห็นแก่ตัวได้มากเพียงใด เขาย่อมจะสามารถรักษาศีลโดยอดทนต่อการล่วงเกินของผู้อื่นได้ อีกทั้งอดทนต่อกิเลสเย้ายวนเพื่อบำเพ็ญภาวนาต่อไปได้

พระโพธิสัตว์ทั้งหลายได้เริ่มบำเพ็ญบารมีด้วยทานบารมีเป็นลำดับแรก และปิดฉากสิ้นสุดการบำเพ็ญบารมีด้วยทานบารมีเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า ผู้ที่ยังเห็นแก่ตัวเป็นอย่างมากย่อมไม่อาจบำเพ็ญบารมีอื่นมีการรักษาศีลและการออกจากกามเป็นต้น ดังข้อความว่า

เย จ พุทธา อตีตา จ สมุททวาพุญปมา
ทานิว อาที กตวาน สมโพธิ จ ลภนติ เต.^{๑๑๙}

“พระพุทธเจ้าเหล่าใดในอดีตมีมากดุจเม็ดทรายในมหาสมุทร พระพุทธเจ้าเหล่านั้นบำเพ็ญทานเป็นเบื้องต้นแล้วได้บรรลุสัมโพธิญาณ”

บุคคลผู้ที่สร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์นั้นนับว่าเป็นบุคคลสาธารณะของโลกอย่างแท้จริง ทรัพย์สินสมบัติของท่านมิใช่ของตน หากมีใครมาขอ ท่านก็พร้อมที่จะให้ทุกอย่าง นอกจากทรัพย์สินสมบัติแล้ว แม้กระทั่งแขนขาดวงตาของตน ท่านก็สามารถให้ได้ ไม่เพียงเท่านั้น

^{๑๑๙} พระปรีตธนีสสัยใหม่ พระวาเสฏฐาภิวงศ์ รวมธรรมเทศนาของตะปเยกัน ๑๙๐

แม้กระทั่งบุตรธิดาหรือภรรยาของผู้ที่สร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ก็ต้องยอมรับเรื่องนี้ได้ นั่นก็คือจะต้องยอมรับการสละได้ด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่สร้างบารมีเพื่อความพ้นทุกข์นั้น แม้มิได้สร้างบารมีในระดับพระโพธิสัตว์ แต่อย่างน้อยก็เพื่อเป็นเสบียงติดตามต่อไปในสังสารวัฏอันยาวนาน คนเดินทางที่ขาดเสบียงย่อมพบกับความอดอยากหิวโหยแน่นอน

สมบัติน้ำแข็ง

ทรัพย์ที่เรามีอยู่นี้ เมื่อเราใช้สอยก็หมดไป อาจะหมดไปด้วยภัย ๕ ประการ เช่น ภูน้ำพัดไป ภูไฟเผา ภูผู้ปกครองประเทศสังขริบสมบัติ ภูโจรปล้น หรือภูทายาทล้างผลาญ เหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งเนื่องด้วยภัย ๕ ประการ จัดว่าเป็น “สมบัติน้ำแข็ง” ที่ละลายอยู่ตลอดเวลา หรือแม้ทรัพย์จะคงอยู่จนถึงเวลาเสียชีวิต เราก็นำทรัพย์ติดตามตัวเราไปไม่ได้ จึงเป็นสมบัติน้ำแข็งที่ละลายในขณะที่เราเสียชีวิตนั่นเอง

แต่ถ้าเรานำทรัพย์นั้นมาให้ทาน ไม่ว่าจะเป็นการทำบุญกับพระภิกษุสงฆ์หรือพระศาสนา หรือช่วยเหลือชาวโลกด้วยการสงเคราะห์เด็กยากจนและคนพิการ เป็นต้น ทุกอย่างถือว่าเราทำให้ทรัพย์นั้นเป็นสมบัติของเราจริงๆ เป็นเสบียงทิพย์ที่ติดตามเราไปได้จริง

ทานเหมือนทรัพย์ที่กำลังจะถูกไฟไหม้

พระพุทธองค์ตรัสเปรียบว่า ทรัพย์ของเรานั้นเหมือนกับสิ่งของที่อยู่ในบ้าน บ้านหลังหนึ่งที่มีไฟไหม้อยู่ นั่น หากเราหยิบสิ่งใดไปได้ สิ่งนั้น

ก็เป็นสมบัติของเรา แต่ถ้าเราหยิบสิ่งใดไปไม่ได้ เราก็เหลือแต่ตัวเปล่า ในกรณีเดียวกัน ทรัพย์ของเราเป็นสิ่งที่เนื่องด้วยภัยทั้ง ๕ ประการ ถ้าเรามีได้นำทรัพย์นั้นไปให้ทาน ก็เหมือนกับเราวิ่งออกจากบ้านตัวเปล่า นั่นเอง ทำให้ทรัพย์นั้นไม่อาจติดตามเราไปในภพต่อไปได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า

อาทิตตสมิ อคารสมิ	ยัม นีหริติ ภาชนิ
ตัม ตสฺส โหติ อตถาย	โน จ ยัม ตตฺถ พยฺหติ.
เอวํ อาทิตฺตโก โลโก	ชราย มรณน จ
นีหเรถว ทาเนน	ทินนํ โหติ สฺสุนีหตฺ. ^{๑๒๐}

“เมื่อเรือนถูกไฟไหม้แล้ว เจ้าของเรือนขนเอาภาชนะใดออกไปได้ ภาชนะนั้นย่อมเป็นประโยชน์แก่เขา ส่วนสิ่งของที่มีได้ขนออกไปย่อมถูกไฟไหม้ ฉันทใด โลกถูกชราและมรณะเผาแล้ว ก็ฉันทนั้น ควรนำออกด้วยการให้ทาน เพราะทานที่บุคคลให้แล้ว ชื่อว่านำออกดีแล้ว”

ทานเป็นเสปียงทิพย์

มีนิทานเรื่องหนึ่งเล่าว่า สามีภรรยาคนหนึ่งเดินทางไปเยี่ยมญาติที่ต่างหมู่บ้าน ทั้งสองคนเห็นว่าหมู่บ้านญาตินั้นไม่ไกลมากนัก สามารถเดินทางได้ถึงภายในเวลาเช้า จึงไม่ได้นำเสปียงติดตัวไป เมื่อเดินทางไปถึงทางสองแพร่ง จึงเลี้ยวไปทางซ้าย แต่กลับหลงทางอยู่ในป่า พวกเขาพบต้นไม้ต้นหนึ่งคล้ายกับต้นมะพร้าว แต่ไม่รู้ชื่อต้นไม้ จึงนั่งพักชั่วคราว

^{๑๒๐} ส.ส. ๑๕/๔๑/๓๕

แล้วปีนขึ้นไปเด็ดผลไม้ที่ตนคิดว่าเป็นมะพร้าว พวกเขาทั้งแบกทั้งหาม โดยคิดว่าเมื่อเราหิวเมื่อใดก็ค่อยทุบผ่ากิน

เมื่อเดินทางต่อไป ผลไม้ที่คิดว่าเป็นมะพร้าวนั้นก็หนักขึ้นเรื่อยๆ แดกก็ร้อน ความหิวความกระหายก็รุนแรงมากขึ้น ทั้งสองคนก็ตกลงทุบผ่าผลไม้ แต่ปรากฏว่ากลายเป็นผลไม้ประเภทหนึ่งที่มีแต่เปลือก ไม่มีเนื้อหรือน้ำ ทั้งสองคนก็ยิ่งหิวกระหายมากขึ้น พวกเขาเดินทางต่อไป จนกระทั่งมืดค่ำลง หลังจากนั้นก็ได้ยินเสียงสัตว์ร้องและพบกับเสือร้าย ทั้งสองคนได้ถูกเสือจับกิน ไม่อาจเดินทางไปถึงบ้านญาติ

คำอุปมาในเรื่องนี้ คือ :-

ก. การไม่นำเสบียงอย่างเพียงพอติดตามตัวไป เหมือนการไม่ให้ทาน

ข. การเลี้ยวซ้ายผิดเหมือนการประพตติผิดศีล

ค. การไปนอนพักนั่งพักใต้ต้นไม้ที่ตนไม่รู้จัก เหมือนการอยู่ในภพมนุษย์ที่มีคุณค่า คือ เราเกิดเป็นคนได้พบพระพุทธศาสนา สามารถบำเพ็ญบุญด้วยการให้ทาน รักษาศีล และปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญภาวนาทั้งสมณะและวิปัสสนา

ง. ผลไม้ที่ทั้งสองคนทั้งแบกทั้งหาม แต่ไม่มีเนื้อหรือน้ำ เหมือนลาภยศสรรเสริญ ซึ่งเราคิดว่าเป็นแก่นสารของชีวิต แต่วันหนึ่งย่อมเสื่อมไปตามกาลเวลา

ง. การได้พบเสียร้ายและถูกเสือกิน เหมือนการตกอบายภูมิ ๔ คือ ไปเกิดในนรก เกิดเป็นเปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉาน ตามกำลังบาป

ผู้แนะนำในการให้ทาน

ผู้ที่จะให้ทานได้ต้องประกอบด้วยปัญญาที่เข้าใจกฎแห่งกรรม รู้จักความดีชั่ว เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น ก็จะแนะนำให้ชาวโลกเข้าใจเรื่องนี้ ในสมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม พระโหราสัตว์ทั้งหลาย หรือผู้มีปัญญา มักชักชวนชาวโลกให้เข้าใจกฎแห่งกรรม ดังข้อความว่า

“อตถิ ทินนํ อตถิ ยิฏฺฐนฺตอาทินยปฺวตฺตํ ปน กมฺมสฺสกตฺตฺวาณํ
 ปญฺญา, สฺมา ทิ พุทฺเธ อุปฺปนฺเนปิ อนุปฺปนฺเนปิ โลเก ปวตฺตติ. อุปฺปนฺเน
 พุทฺเธ ตสฺสฺมา ปญฺญา ย พุทฺธาปิ พุทฺธสฺวกาปิ มหาชนํ สฺมาทฺเพนฺติ,
 อนุปฺปนฺเน พุทฺเธ ปจฺเจกพุทฺธา จ กมฺมวาทิโน จ ฌมฺมิกา สมณ-
 พฺราหฺมณา จกฺกวตฺตี จ มหาราชาโน มหาโพรฺธิสฺตฺตา จ สฺมาทฺเพนฺติ,
 สามมฺปิ ปญฺชิตฺตา สตฺตา สฺมาทฺยินฺติ. ตถา ทิ องฺกุโร ทสฺวสฺสสฺสฺสานิ
 มหาทานํ อทาสฺสิ, เวลาโม เวสฺสนฺตโร อญฺเญ จ พฺหุ ปญฺชิตฺตมนุสฺสา
 มหาทานานิ อทฺสุ. เต ตํ กุสฺลํ ฌมฺมํ ปริปุเรตฺวา เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ
 สมปตฺตี อนุภาวีสฺสุ.”^{๑๒๑}

“กัมมัตสสกาญาณที่เป็นไปตามนัยว่า ‘ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล’ เป็นต้น ชื่อว่าปัญญา กล่าวคือ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติ

^{๑๒๑} วิ.มหา.อ. ๑/๔๕/๒๕๙

ก็ดี ยังไม่ทรงอุบัติก็ดี ปัญญาที่ย่อมเป็นไปในโลก เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอุบัติ พระพุทธเจ้าบ้าง สาวกของพระพุทธเจ้าบ้าง ย่อมให้มหาชนสมาทานปัญญา เมื่อพระพุทธเจ้า ยังไม่ทรงอุบัติ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่าสมณพราหมณ์ผู้ประพฤดิธรรมเป็นกรรมวาที พระเจ้าจักรพรรดิ มหาราชและมหาโพธิสัตว์ย่อมให้มหาชนสมาทาน เหล่าสัตว์ผู้เป็นบัณฑิตย่อมสมาทานเองบ้าง จริงอย่างนั้น อังคุรเทวบุตรให้มหาชนตลอด ๑๐,๐๐๐ ปี เวลามพราหมณ์ พระเจ้าเวสสันดร และมนุษย์ที่เป็นบัณฑิตเหล่าอื่นเป็นอันมากได้ให้มหาชน คนเหล่านั้นบำเพ็ญกุศลธรรมได้เสวยสมบัติในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

อานิสงส์ของการให้ทาน

ผลของการให้ทานนี้มีมากมาย เช่น ผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของผู้รับ เพราะผู้รับคิดว่าผู้ให้ใจเปี่ยมด้วยเมตตากรุณา นอกจากนั้น บุคคลอื่นก็มักพูดชมเชยผู้ให้ โดยคนรอบข้างที่เห็นเขาให้ทานก็จะสรรเสริญยกย่องเกียรติคุณที่บริจาคทานให้ผู้อื่นเพราะคิดว่าเขามีได้ใช้สอยทรัพย์ที่แสวงหามาเพื่อตนเอง แต่ได้บริจาคให้แก่คนยากไร้บ้าง ผู้มีฐานะเสมอกับตนบ้าง ผู้สูงส่งกว่าตนโดยศีลธรรมเพื่อบูชาบุคคลเหล่านั้นบ้าง

ที่จริงแล้วการให้ทานเป็นจริยาวัตรอันสูงส่งที่ให้ผลในปัจจุบันชาติ แม้มนุษย์หรือเทวดาทั้งหลายก็เลื่อมใสบุคคลที่ให้ทานดังกล่าว อานิสงส์ของทานมีมากมายทั้งในปัจจุบันชาติและตลอดสังสารวัฏอันยาวนาน ดังพระพุทธดำรัสในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตว่า

ปณฺจิเม ภิกฺขเว ทาเน อานิสฺสา. กตเม ปณฺจ?

๑. พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป.
 ๒. สนฺโต สปฺปริสา ภาชนติ.
 ๓. กลยาโณ กิตติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺจติ.
 ๔. คิธิธมฺมา อนปคฺโต โหติ.
 ๕. ภายสฺส เมทา ปรี มรณา สุกฺตี สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ.
- อิเม โข ภิกฺขเว ปณฺจ ทาเน อานิสฺสาติ.^{๑๒๒}

“ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้
อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
 ๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
 ๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
 ๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
 ๕. ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์
- ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้แล”

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มีข้อความเกี่ยวกับอานิสงส์ของ
ทาน ๕ ประการอีกอย่างหนึ่งว่า

๑. ทายโก สีห ทานปติ พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป, ยํปิ
สีห ทายโก ทานปติ พหุโน ชนสฺส ปิโย โหติ มนาโป, อิหปิ สนฺทิฏฺฐจิกํ
ทานผลิ.

^{๑๒๒} อจ.ปณฺจก. ๒๒/๓๕/๒๑

๒. ปุ่น จปรี่ สีห ทายกั ทานปตี สนนโต สปุปริสา ภาชนติ, ยปี สีห ทายกั ทานปตี สนนโต สปุปริสา ภาชนติ, อิทปี สนนทิจิกั ทานผลั.

๓. ปุ่น จปรี่ สีห ทายกสส ทานปตีโน กลยาโณ กิตติสทโท อพุกคจจติ, ยปี สีห ทายกสส ทานปตีโน กลยาโณ กิตติสทโท อพุกคจจติ, อิทปี สนนทิจิกั ทานผลั.

๔. ปุ่น จปรี่ สีห ทายโก ทานปติ ยั ยเทว ปริสั อุปสงกมติ ยทิ ขตติยปริสั ยทิ พุราหมณปริสั ยทิ คหปติปริสั ยทิ สมณปริสั, วิสารโท อุปสงกมติ อมงกุฎโต. ยปี สีห ทายโก ทานปติ ยั ยเทว ปริสั อุปสงกมติ ยทิ ขตติยปริสั ยทิ พุราหมณปริสั ยทิ คหปติปริสั ยทิ สมณปริสั, วิสารโท อุปสงกมติ อมงกุฎโต, อิทปี สนนทิจิกั ทานผลั.

๕. ปุ่น จปรี่ สีห ทายโก ทานปติ ภายสส เกทา ปรี มรณา สุกตี สุกคั โลกั อุปปชชติ, ยปี สีห ทายโก ทานปติ ภายสส เกทา ปรี มรณา สุกตี สุกคั โลกั อุปปชชติ, อิทปี สมปรายิกั ทานผลนติ.^{๑๒๓}

“๑. ทายกเจ้าของทานย้อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่่มาก แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง

๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาทายกเจ้าของทาน แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง

๓. กิตติศัพท์อันงามของทายกเจ้าของทานย้อมขจรไป แม้ข้อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง

^{๑๒๓} อัง.ปณจก. ๒๒/๓๔/๒๐-๑

๔. ทายกเจ้าของทานจะเข้าไปสู่บริษัทใดๆ จะเป็นชัตตยบริษัทก็ตาม พรหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ก็เป็นผู้แก่ล้า ไม่ก่อเงินเข้าไป แม้ชื่อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง

๕. ทายกเจ้าของทาน หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แม้ชื่อนี้ก็เป็นผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองในภพหน้า”

นอกจากนั้น ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต มีข้อความเกี่ยวกับอานิสงส์ของทาน ๗ ประการ ดังนี้

๑. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มํ อรหนโต ปรมํ อนุกมปนฺตา อนุกมปนฺติ.

๒. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มํ อรหนโต ปรมํ อุปสงกมนฺตา อุปสงกมนฺติ.

๓. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มยหิ อรหนโต ปรมํ ปฏิคฺคณฺหนตา ปฏิคฺคณฺหนติ.

๔. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มยหิ อรหนโต ปรมํ ฐมมํ เทเสนฺตา เทเสนฺติ.

๕. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, มยหิ กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต “สีโห เสนาปติ ทายโก การโก สํชฺฐาโกติ.

๖. อหิ ฆนเต ทายโก ทานปติ, ยถฺยเวทฺ ปริสํ อุปสงกมามิ ยทิ ชตฺตยปริสํ ยทิ พฺราหฺมณปริสํ ยทิ คหปติปริสํ ยทิ สมณปริสํ,

วิสาร์โท อุปสงกมามี อมงกุฎโต. ยานิมานิ ภนเต ภควตา ฉ
สนธิฎฐิกานิ ทานผลานิ อกขาทานิ, นาทิ เอตถ ภควโต สทฺธาย
คจฺฉามิ. อหิปี เอตานิ ชานามิ.

๗. ยณฺจ โข มํ ภนฺเต ภควา เอวมาห “ทายโก สีห ทานบตี
กายสฺส เกทา ปรี มรณา สุคตฺตี สคคํ โลกํ อุปปชฺชตีติ เอตาทํ
น ชานามิ, เอตถ จ ปนาทํ ภควโต สทฺธาย คจฺฉามิตี.^{๑๒๔}

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
พระผู้มีพระภาคตรัสบอกแล้ว ในผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
นั้น ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบ
อีกด้วย

๑. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะ
อนุเคราะห์ ย่อมอนุเคราะห์ข้าพระองค์ก่อน

๒. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะเข้าไป
หา ย่อมเข้าไปหาข้าพระองค์ก่อน

๓. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะรับทาน
ย่อมรับทานของข้าพระองค์ก่อน

๔. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะแสดง
ธรรม ย่อมแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ก่อน

๕. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี กิตติศัพท์อันงามของ

^{๑๒๔}
อภ. สตตก. ๒๓/๕๗/๔๔

ข้าพระองค์ขจรไปแล้วว่า สีหะเสนาบดี เป็นการกบฏคค เป็นผู้อุปฎฐาก
พระสงฆ์

๖. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี เข้าไปยังบริษัทใดๆ จะ
เป็นชัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม
สมณบริษัทก็ตาม ย่อมเป็นผู้แก้อ้วกล้า ไม่เก้อเงินเข้าไปยังบริษัทนั้นๆ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
พระผู้มีพระภาค ตรัสบอกแล้ว ในผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
นั้น ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบ
อีกด้วย

๗. ส่วนผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองประการที่ ๗ ที่พระผู้มี
พระภาคตรัสบอกข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ‘สีหะ ทายก ทานบดี หลังจาก
ตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ ข้าพระองค์ยังไม่ทราบ แต่ใน
ข้อนี้ข้าพระองค์เชื่อพระผู้มีพระภาค”

อานิสงส์ของทานอื่นๆ มีตรัสไว้ในพระสูตรต่างๆ จำนวนมาก
อาทิเช่น

๑. ช่มคนที่หยาบกระด้างให้อ่อนโยน
๒. ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกอย่าง คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์
ผู้อื่น ประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า
๓. ทำให้ผู้ให้ชื่นชมยินดีและผู้รับสนิทมกมลเกลียว

ตั้งข้อความว่า

อหนุตทมนัน ทานัน ทานัน สัพพตตสาธกั
 ทาเนน ปิยวาจาเย อุณนมนติ นมนติ จ.^{๑๒๕}

“ทานข่มคนที่หยาบกระด้างให้อ่อนโยน ทานทำให้สำเร็จ
 ประโยชน์ได้ทุกอย่าง บุคคลย่อมชื่นชมยินดีและสนิทสนมกลมเกลียว
 [ระหว่างผู้ให้และผู้รับ]ด้วยการให้และด้วยวาจาอ่อนหวาน”

๔. ทานทำให้มีบริวาร สิริมงคล สมบัติ และความสุข ตั้งข้อความ
 ว่า

เอวี ทานัน น ทียตีติ เอเวเมตัง ยสทายกั สิริทายกั สมปตติทายกั
 สุขทายกั ทานัน นาม น ทียตีติอาทีนา การณัง กเถสิ.^{๑๒๖}

“บาทคาถาว่า เอวี ทานัน น ทียติ (บุคคลจึงให้ทานอย่างนี้ไม่ได้)
 หมายความว่า เทวดากล่าวถึงเหตุตามนัยเป็นต้นว่า ขึ้นชื่อว่าทานที่

^{๑๒๕} วิสุทธิ. ๑/๒๕๑/๓๓๖ คัมภีร์วิสุทธิมรรคทุกฉบับมีรูปในบาทที่ ๒ ว่า ทานัน สัพพตต
 สาธกั และสอดคล้องกับคำอธิบายในคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกาว่า

สัพพตตสาธกนติ “อตตโต โปรตโต ทิฏฐธมมิโก อตโต สมปรายิโก อตโตติ เอวมาทีนัง
 สพเพสส์ อตถานัน ทิตานัน ปโยชนานถจ นิปพาทกั. (วิสุทธิ.ฎีกา ๑/๒๕๑/๔๓๒)

“คำว่า สัพพตตสาธกั (ทำประโยชน์ทุกอย่างให้สำเร็จ) หมายความว่า ให้สำเร็จผล
 ความเจริญ และประโยชน์ทั้งหมดอย่างนี้ว่า ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ในภพ
 ปัจจุบัน ประโยชน์ในสัมปรายภพ เป็นต้น”

อย่างไรก็ตาม คาถานี้มาจากอรรถกถาของทีฆนิกาย ปาถิกวรรค และอังคตตรนิกาย
 อัฐกนิบาต แต่มีข้อความต่างกันในบาทที่ ๒ เป็นรูปว่า อทานัน ทนตทสกั (การไม่ให้ทานทำให้
 คนสงบเสงี่ยมไม่พอใจ)

^{๑๒๖} ส.ส.อ. ๑/๓๒/๕๗

เป็นเหตุทำให้มีบริวาร สิริมงคล สมบัติ และความสุขเช่นนี้ บุคคลจึงให้
ทานอย่างนี้ไม่ได้”

๕. ทานส่งผลให้ผู้ให้วัตถุสิ่งของที่ได้รับโดยชอบธรรมพ้นไปจาก
อบายภูมิแล้วไปเกิดในสวรรค์ หรือเกิดเป็นมนุษย์ที่มีโภคทรัพย์สมบูรณ์
ดังข้อความว่า

เยธ ลทฐา มนุสฺสสตฺถิ	วทญฺญ วีมจจฺฉรา
พุกุเต ปสนฺนา ฌมฺเม จ	สํเฆ จ ติปพคฺคารวา
เอเต สคฺเค ปกาสนฺติ	ยตถ เต อูปฺปชฺชเร.
สเจ เอนฺติ มนุสฺสสตฺถิ	อชฺชเฒ อายาเยเร กุเล
โจฬํ ปิณฺโฑ รตฺติ ชิตฺตทา	ยตถากิจฺเฌน ลพฺภติ.
ปรสมภฺเตสุ โภเคสุ	วสวตฺตีว โมทเร
ทิกฺกุเร ฌมฺเมส วิปาโก	สมฺปราเย จ สุกฺคตฺติ. ^{๑๒๗}

“คนเหล่าใดในโลกนี้ ได้ความเป็นมนุษย์แล้ว รู้เจรจาปราศรัย
ปราศจากความตระหนี่ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์
เป็นผู้มีความเคารพอย่างแรงกล้า

คนเหล่านั้นย่อมปรากฏในสวรรค์ซึ่งเป็นที่อุบัติของพวกเขา
ถ้าพวกเขาเกิดเป็นมนุษย์ ก็เกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง ซึ่งจะหาท่อนผ้า
อาหาร ความยินดี และความสนุกสนานได้ไม่ยาก บันเทิงใจอยู่
ในโภคทรัพย์ที่ผู้อื่นหาสะสมไว้เหมือนเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี นั่นเป็น
วิบากในภพนี้ ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติอีกด้วย”

^{๑๒๗} ส.ส. ๑๕/๔๙/๒๖

๖. ทานเป็นปัจจัยซึ่งก่อให้เกิดสุขอันประกอบด้วยมาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน ดังข้อความว่า

ยํ ปน ตํ ฆานวิปัสสนามคฺคผลนิพพานปฏิสํยุตฺตํ สุขํ, ตสฺสาปิ ทานํ อุปนีสสยปจฺจโย โหติเยว.^{๑๒๘}

“ทานเป็นอุปนิสัยปัจจัยแก่สุขอันประกอบด้วยมาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน”

๗. ทานเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสมบัติโลกียะและโลกุตตระ ทุกประการอันยอดเยี่ยม ดังข้อความว่า

สมปตฺตีนํ มุลนติ ยา อีมา โลเก ปเทสฺรชฺชํ สิริสฺสฺริยํ สตฺตรตน- สมุชฺชลกฺกวตฺติสมปทาติ เอวํปเกทา มานุสิกา สมปตฺติโย, ยา จ จาตุมหาราชาทิเกทา ทิพฺพสมปตฺติโย, ยา วา ปนญฺญาปิ สมปตฺติโย, ตาสํ สพฺพาสํ อิทํ ทานํ นาม มূলํ การณํ.^{๑๒๙}

“คำว่า สมปตติยา มূল (มูลเหตุของสมบัติ) หมายความว่า ขึ้นชื่อว่าทานนี้เป็นมูลเหตุของสมบัติทั้งหมดนั้น คือ สมบัติของมนุษย์ที่จำแนกอย่างนี้ว่า ความเป็นพระราชาในปเทสราชา ความเป็นใหญ่ด้วยสิริ สมบัติของพระจักรพรรดิราชที่รุ่งโรจน์ด้วยรัตนะ ๗ และทิพยสมบัติที่จำแนกเป็นสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชาเป็นต้น รวมทั้งสมบัติอื่นๆ อีกด้วย”

^{๑๒๘} ที.ม.ฎีกา ๒/๗๕-๖/๘๒

^{๑๒๙} ที.ม.ฎีกา ๒/๗๔-๕/๘๒

๘. ทานให้สมบัติของท้าวสักกะ มาร พรหม พระเจ้าจักรพรรดิ ญาณที่เป็นบารมีของพระสาวก ปัจเจกโพธิญาณ และอภิสิมโพธิญาณ ดังข้อความว่า

ทานณฺหิ โลกํ สกฺกสมฺปตฺตี มารสมฺปตฺตี พฺรหฺมสมฺปตฺตี จกฺกวตฺติสมฺปตฺตี สวากปารมิณฺณํ ปจฺเจกโพธิณฺณํ อภิสิมโพธิณฺณํ เทตฺตีติ เอวมาทิตานคุณปฺภิสฺสึยฺตฺตํ กถํ.^{๑๓๐}

“แท้จริงแล้วทานในโลกย่อมให้สมบัติของท้าวสักกะได้ ย่อมให้สมบัติของมารได้ ย่อมให้สมบัติของพรหมได้ ย่อมให้สมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิได้ ย่อมให้ญาณที่เป็นบารมีของพระสาวกได้ ย่อมให้ปัจเจกโพธิญาณได้ ย่อมให้อภิสิมโพธิญาณได้”

๙. ทานเป็นบริวารประดับสมาธิและวิปัสสนา แม้บุคคลจะไม่อาจบรรลุฌานแล้วไปเกิดในพรหมโลกด้วยอำนาจของทาน เพราะทานจัดเป็นกามาวจรกุศลเท่านั้น แต่ทานทำให้บุคคลมีใจอ่อนโยนเพราะชุ่มโทสะได้ แล้วเจริญพรหมวิหาร หลังจากนั้นในภพต่อไปจึงไปเกิดในพรหมโลกด้วยอำนาจของฌานที่เนื่องด้วยพรหมวิหาร ดังข้อความว่า

ปุณ จปรํ อากุโส อิเธกฺจโจ ทานํ เทติ สมณสฺส วา พฺรหฺมณสฺส วา อนฺนํ ปานํ วตถํ ยานํ มาลาคนฺธวิเลปนํ เสยฺยาวสถปทีเปยฺยํ โส ยํ เทติ, ตํ ปจฺจาสิสฺสติ. ตสฺส สุตํ โหติ พฺรหฺมกายิกา เทวา ทีฆายุกา วณฺณวณฺโตนํ สุขพหุลาติ. ตสฺส เอวํ โหติ อโห วตาคํ กายสฺส เกทา ปรี มรณา พฺรหฺมกายิกานํ เทวานํ สหพฺยตํ อุปปชฺเชยฺยนฺติ. โส ตํ

^{๑๓๐} ที่.ม.อ. ๒/๗๕-๖/๖๘.

จิตต์ ทหติ, ตํ จิตต์ อธิภูจาทิ, ตํ จิตต์ ภาเวติ. ตสส ตํ จิตต์ หิเน วิมุตตํ
 อุตฺตริ อภาวิทํ ตตฺรูปปตฺติยา สํวตฺตติ. ตถจ โข สีลวโต วทามิ โน
 ทุสฺสีลสฺส, วีตฺราคสฺส โน สฺราคสฺส. อิชฺฌตาวุโส สีลวโต เจโตปณฺธิ
 วีตฺราคตฺตา.^{๑๓๑}

“บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้
 ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะ
 หรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า ‘เทพ
 ชั้นพรหมกายิกา มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก’ จึงมีความ
 ปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับเทพ
 ชั้นพรหมกายิกา’ เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของ
 เขานั้นย่อมไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่
 นั้น ช้อนั้นแล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล สำหรับ
 ผู้ปราศจากราคะ ไม่ใช่สำหรับผู้มีราคะ

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนปณิธานของท่านผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้
 เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะ”

วีตฺราคสฺสาติ มคฺเคน วา สมฺจุฉินฺนราคสฺส สฺมาปตฺติยา วา
 วิกุขฺมภิตฺราคสฺส. ทานมตฺเตเนว หิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติตฺถุ น สกฺกา.
 ทานํ ปน สฺมาธิวปสฺสนาจิตฺตสฺส อลงฺกาโร ปรีวาโร โหติ. ตโต ทาเนน
 มุทุจิตฺโต พฺรหฺมวิหาเร ภาเวตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ. เตน วุตฺตํ
 “วีตฺราคสฺส โน สฺราคสฺสาติ.”^{๑๓๒}

^{๑๓๑} ที.ปา.อ. ๓/๓๓๗/๑๓๑.

^{๑๓๒} ที.ปา.อ. ๓/๓๓๗/๒๔๔.

“คำว่า **วितราคสฺส (สำหรับผู้ปราศจากราคะ)** หมายความว่า ผู้ถอนราคะแล้วด้วยมรรค หรือผู้ข่มราคะได้แล้วด้วยสมาบัติ กล่าวคือ ใครๆ ไม่อาจจะบังเกิดในพรหมโลกได้เพราะเหตุเพียงทานเท่านั้น แต่ทานเป็นบริวารเครื่องประดับของจิตในสมาธิและวิปัสสนา ต่อจากนั้น บุคคลผู้มีจิตอ่อนโยนด้วยทานเจริญพรหมวิหารธรรมแล้วจะบังเกิดในพรหมโลก ฉะนั้นจึงตรัสว่า **วितราคสฺส โน สราคสฺส (สำหรับผู้ปราศจากราคะ มิใช่สำหรับผู้มีราคะ)**”

เมื่อใดก็ตามที่ผู้ให้ทานระลึกถึงบุญกุศลหลังจากการให้ทาน ก็จะทำให้รู้สึกปลาบปลื้มยินดีโดยคิดว่า เราได้ให้ทานแก่ผู้ยากไร้ ทำให้เขามีกินมีดื่ม มีของใช้ไม่ลำบาก เมื่อคิดได้เช่นนี้ผู้ให้ทานย่อมเกิดความปลาบปลื้มยินดีในทุกขณะที่เขาระลึกถึง ดังพระพุทธดำรัสว่า

อิทํ ทานํ นาม สุขานํ นิทานํ.^{๑๓๓}

“ขึ้นชื่อว่าทานนี้เป็นเหตุของความสุข”

ความสุขทุกอย่างมีทานเป็นมูลเหตุ หมายความว่า ทานเป็นเหตุเกิดแห่งความสุขของมนุษย์และเทวดา รวมไปถึงความสุขอันยอดเยี่ยมคือนิพพานสุข จัดว่าเป็นมูลเหตุของสมบัติทั้งปวง เปรียบได้กับรากของต้นไม้ที่ก่อให้เกิดดอกและผลในเวลาต่อมา

โภคานํ ปตฺติฏฺฐา.^{๑๓๔}

“ทานเป็นที่ตั้งของโภคะทรัพย์”

^{๑๓๓} พุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

^{๑๓๔} พุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

โรคทรัพย์ที่เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ เช่น อาหาร เครื่องดื่ม ที่พักอาศัย และเครื่องใช้สอย รวมไปถึงทรัพย์สิน จะคงอยู่ได้ไม่ถูกผู้อื่นแย่งชิงเพราะมีทานเป็นเหตุ ผู้ที่มีทานกุศลมากย่อมมีทรัพย์สมบัติมั่นคง ทรัพย์สินของเขาย่อมไม่วิบัติไปด้วยไฟหรือน้ำเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง

ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยทานกุศลนั้นจะไม่ตกต่ำแน่นอน และถ้าหากว่าตกต่ำจากบาปกรรมอื่นก็อาจช่วยเปลี่ยนให้ตกต่ำน้อยลง ดังพระพุทธดำรัสว่า

วิสมคตสส ตาณิ.^{๑๓๕}

“ทานเป็นเครื่องรักษาผู้ที่ไม่มั่นคง”

ทานกุศลสามารถคุ้มครองรักษา (ตาณิ) ในเวลาที่เราประสบทุกข์ภัยได้ แม้บางคนจะได้รับทุกข์ภัยหรือตกต่ำอดอยากในบางคราว เขาก็อาจเปลี่ยนเป็นผู้ที่มีทรัพย์ได้ด้วยอำนาจของทานกุศลในภพนี้นั่นเอง และแม้หากว่าไม่อาจมีฐานะร่ำรวยในภพนี้ ก็จะเป็นคนร่ำรวยในภพหน้าต่อไป

ทานยังเรียกว่า ที่หลบภัย^{๑๓๖} (เลณิ) หมายความว่า ในเวลาที่เราพบกับอุปสรรคอันตรายหรือทุกข์ภัยนานาประการ ทานเป็นที่หลบภัยอย่างดี คือ สามารถป้องกันภัยอันตรายได้ ทานยังเรียกว่า ที่หลีกออก^{๑๓๗}

^{๑๓๕} พุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

^{๑๓๖} พุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

^{๑๓๗} พุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

(คติ) คือ เป็นที่หลีกเลี่ยงออกจากสถานะที่กำลังประสบความทุกข์ยาก และเรียกว่า ที่พักพิง^{๑๓๘} (ปรายณ) หมายความว่า ในบางครั้งเมื่อเหตุปัจจัยไม่สมคูลกัน เราอาจต้องประสบความทุกข์ยากเนื่องจากได้เคยทำบาปไว้ในภพก่อน ผู้ที่มีสติปัญญาสังเวชใจแล้วให้ทานเพื่อบำเพ็ญทานกุศล เขาอาจเปลี่ยนจากชนชั้นล่างที่ตกต่ำมาเป็นชนชั้นสูงที่ร่ำรวยได้ สิ่งที่สามารถค้ำจุนเขาไม่ให้ตกต่ำได้ก็คือทานอันเป็นที่พึงของสรรพสัตว์ ทานกุศลนี้เป็นที่พึงซึ่งวางใจได้ว่าให้ความปลอดภัยอย่างสูงสุด

ทานกุศลย่อมทำให้ผู้ให้รู้สึกสบายใจ จึงเป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ได้รับความสุขใจ ถ้าเราต้องการได้รับความสุขใจก็ต้องบำเพ็ญทานกุศลเป็นหลัก หรือถ้าต้องการได้รับสุขที่เกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ ก็ต้องบำเพ็ญทานเป็นหลักเช่นกัน ทานนั้นส่งผลให้ได้รับสุขทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นความสุขกาย สุขใจ สมบัติของมนุษย์และเทวดา และทำให้สมบัติที่ได้รับนั้นคงอยู่เสมอไม่วิบัติไปเพราะภัยใดๆ^{๑๓๙}

^{๑๓๘} ขุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓.

^{๑๓๙} ในคัมภีร์อรรถกถาของอุทานและสารัตถที่ปณี (ขุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๑, สารตถ.ฎีกา ๓/๒๖/๒๓๓) มีข้อความว่า

ทานกถนติ อิหํ นาม สุขานํ นิทานํ, สมปตตีณํ มूर्ลํ, โภคานํ ปติฏฐา, วิสมคตสส ตาณํ
 เลณํ คติ ปรายณํ, อิจโลกปรโลเกสุ ทานสทิสโส อวสสโย ปติฏฐา อาลมพนํ ตาณํ เลณํ คติ
 ปรายณํ นตถิ. อิทธหิ อวสสยญฺเณ รตนมยสีหาสนสทิสํ, ปติฏฐานญฺเณ มหาปถวิสทิสํ,
 อาลมพนญฺเณ อาลมพนรชชุตทิสํ, ทุกขนิตถรณญฺเณ นาวาสทิสํ, สมสสาสนญฺเณ
 สงคามสุโร, ทยปริตตาทนญฺเณ สุปริชาปริกขิตตนครํ, มจฺเจรมลาทิตฺติ อนุปลิตตญฺเณ ปทุมํ,
 เตสํ นิทหนญฺเณ ชาตเวโท, ทุราสทญฺเณ อาสีวิโส, อสนตาสญฺเณ สีโห, พลวนตญฺเณ
 หตถิ, อภิภมฺกสมมตญฺเณ เสตอุสโส, เขมฺนตญฺเณสมปาทนญฺเณ วลาทโก อสสรราชา. ทานณฺทิ
 โลเก รชชิสีเร เทติ จกฺกวตติสมปตตี สกฺกสมปตตี มารสมปตตี พรหมสมปตตี สวากปารมีญาณํ
 ปจฺเจโกโพธิญาณํ สมมาสมโพธิญาณํ เทตติติ เอมมาทิตานคฺณปปฏิสยฺยตถกถํ.

“คำว่า ทานกถ (เรื่องทาน) คือ เรื่องที่เกี่ยวกับคุณของท่านเป็นต้นว่า ขึ้นชื่อว่าทานนี้ เป็นเหตุแห่งความสุข เป็นรากฐานของสมบัติ เป็นที่ตั้งของโภคทรัพย์ เป็นเครื่องรักษา ที่หลบภัย ที่หลีกเลี่ยง และที่พึ่งของผู้ที่ไม่มั่นคง, ที่พึ่ง, ที่พำนัก, ที่ยึดเหนี่ยว, ที่ต้านทาน, ที่หลบภัย, ที่หลีกเลี่ยง และที่พึ่ง เช่นกับทานนี้ ย่อมไม่มีในโลกนี้และโลกหน้า

กล่าวโดยละเอียดว่า ทานเหมือนสิ่งเหล่านี้ คือ

ก. รัตนสิ่งหาสน์ เพราะเป็นที่พึ่ง

ข. มหาปฐพี เพราะเป็นที่พำนัก

ค. เชือกสำหรับยึด เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว

ฆ. นาวา เพราะเป็นที่ข้ามทุกข์

ง. ผู้กล้าหาญในสงคราม เพราะเป็นที่โล่งใจ

จ. นครแวดล้อมด้วยคูโดยรอบ เพราะเป็นที่ต้านทานภัยรอบด้าน

ฉ. ดอกปทุม เพราะไม่แปดเปื้อนด้วยความตระหนี่เป็นต้น

ช. ไฟ เพราะเผาผลาญคือความตระหนี่เป็นต้นเหล่านั้น

ฌ. อสรพิษ เพราะเข้าใกล้ได้ยาก

ญ. ราชสีห์ เพราะไม่สะอึกกลัว

ฎ. ช้าง เพราะทรงพลัง

ฐ. พญาโคเผือก เพราะชาวโลกสมมุติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง

ท. พญาม้าวลาหก เพราะส่งไปให้ถึงพื้นที่ปลอดภัย ดังจะเห็นได้ว่า ทานยอมให้สิริราชสมบัติในโลก ให้จักรพรรดิสมบัติ สักกสมบัติ มารสมบัติ พรหมสมบัติ สวากบารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ และสัมมาสัมโพธิญาณ”

ในคัมภีร์พุทธวงศ์ (ขุ.พุทธ.อ. ๑/๑๗๔-๗๕) มีข้อความว่า

ทานํ นาม สุขาทีนํ นิตานํ ปรมํ มตํ

นิพพานํ ปน โสปานํ ปติภูจจาติ ปวุจจติ.

“ขึ้นชื่อว่าทานกล่าวว่าเป็นมูลเหตุสำคัญของความสุขเป็นต้น และยังกล่าวว่าเป็นที่ตั้งอาศัยเหมือนบันไดสู่พระนิพพาน”

ทานํ ตามํ มนุสสานํ ทานํ พนุญํ ปราณํ

ทานํ ทุกขาธิปนนานํ สตตานํ ปรมมา คติ.

“ท่านเป็นอุปกรณ์เครื่องป้องกันของมนุษย์ ท่านเป็นแผ่นพินิจที่ฟักฝัง ท่านเป็นที่หลีกเลี่ยงอันสำคัญของสัตว์ที่ถึงความทุกข์”

ทุกชนิดถรณภูเรน ทานํ นาวาติ ทีปิตํ
ภยรทขณโต ทานํ นครนติ จ วมณิตํ.

“ท่านเรียกว่านาวา เพราะช่วยให้ข้ามความทุกข์ และผู้รู้สรรเสริญท่านว่าเป็นนครเพราะป้องกันภัยได้”

ทานํ ทุราสทภูเรน วุตตมาสีวิโสติ จ
ทานํ โลภมลาทีหิ ปทุมํ อนุปลิตโต.

“ท่านเรียกว่าอสรพิษ เพราะเป็นสิ่งที่เข้าใกล้ได้ยาก ท่านเป็นดั่งดอกปทุม เพราะไม่แปดเปื้อนด้วยมลทินคือความโลภเป็นต้น”

นตถิ ทานสโม โลกเ ปุริสสส อวสสโย
ปฏิปชชถ ตสฺมา ตํ กิริยาชฌาสเยน จ.

“ที่พึงพาอาศัยของบุรุษอันเสมอด้วยท่าน ไม่มีในโลก เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงดำเนินชีวิตด้วยการบำเพ็ญทานและด้วยการสั่งสมอบรมในท่าน”

สคคโลกนิตานานิ ทานานิ มติมา อิจ
โก หิ นาม นโร โลกเ น ทเทยย หิตเรโต.

“ใครเล่าผู้มีปัญญาอันดีประโยชน์แก่กุลในโลกนี้ จะไม่พึงบริจาคทานอันเป็นเหตุแห่งสวรรค์เล่า”

สุตฺวา เทเวสุ สมปตฺตี โก นโร ทานสมภวํ
น ทชฺชา สุขปพฺทํ ทานํ ทานํ จิตตปโปมฺทนํ.

“ใครเล่าเมื่อได้ยินว่าท่านเป็นบ่อเกิดแห่งสมบัติในเทวดาทั้งหลาย จะไม่พึงบริจาคทานอันมอบความสุขให้ ท่านทำให้จิต[ของผู้ให้]รื่นเริง”

ทานเนน ปฏิปนฺเนน อจฺจราปรีวาริโต
รมเต สุจิริ กาลํ นนฺทเน สุรนนฺทเน.

“ชนบำเพ็ญทานแล้วมีเทพอัปสรแวดล้อม อภิรมย์อยู่ในนันทวันสวนสวรรค์ อันเป็นแหล่งสำเร็จสำราญของทวยเทพตลอดกาลนาน”

ปีติมุฬารํ วินทติ ทาตา คารวมสมฺมึ คจฺจติ โลกเ
กิตติมฺนนต์ ยาคิ จ ทาตา วิสสสนึโย โหติ จ ทาตา.

ทานนั้นเปรียบได้กับรากไม้ที่ก่อให้เกิดดอกและผลในภพต่างๆ แม้ว่าบางคนจะเกิดมาตกต่ำเพราะผลกรรมที่ทำไว้ในภพก่อน ก็อาจไปเกิดในภพภูมิชั้นสูงได้ในชาติต่อไปด้วยอำนาจของทานกุศล โดยเกิดเป็นพระราชามหากษัตริย์บ้าง เศรษฐีมีทรัพย์บ้าง เทวดาหรือเทพธิดาผู้มีศักดิ์ใหญ่บ้าง ในสมัยพุทธกาลมีกุลบุตรคนหนึ่งชื่อว่าสุปปพุทธะ เขาเป็นคนยากไร้ใฝ่ใจในโลกมนุษย์นี้ แต่เมื่อเขาเสียชีวิตแล้วได้ไปเกิดเป็นเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ในสวรรค์ อยู่ในตำแหน่งที่สูงส่งกว่าเทวดาจำนวนมาก^{๑๔๐}

ดังนั้น ทานจึงเป็นบุญที่ช่วยให้ไม่ตกต่ำในชาตินี้และชาติต่อไป ที่จริงแล้วการให้ทานเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย ทุกคนสามารถทำได้ เช่น การถวายดอกไม้เพียงดอกเดียวแก่พระพุทธรูปก็เป็นทานกุศล การถวายน้ำเพียงแก้วเดียวก็เป็นทานกุศล ทานกุศลจึงไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ยาก ขอให้

“ผู้ให้ย่อมได้ปีติอันโอฬาร ย่อมได้รับความเคารพในโลกนี้ ผู้ให้ย่อมได้รับเกียรติอย่างมากมาย ผู้ให้ย่อมเป็นผู้ที่มหาชนไว้วางใจ”

ทตวา ทานํ ยาทิ นโร โส โภคสมิทธิ ที่ขณฺณายู
 สุตฺตมปิ จ วินทติ รูปิ สคฺเค สทฺธิ กิฬติ เทเวหิ
 วิมานेषฺ จตฺวา นานา- มตฺตมยฺราก็รุเตสุ.

“นรชนนั้นให้ทานแล้วย่อมเข้าถึงความมั่นคงถาวรแห่งโภคะ และมีอายุยืน ย่อมมีเสียงไพเราะ และรูปสมบัติอันงดงาม อยู่ในวิมานที่น่ายกย่องนานาชนิดลุ่มหลอนยินดีร้องเสียงเจื้อยแจ้ว เล่นสนุกสนานกับทวยเทพในสวรรค์”

โจราริราโชทกปาวกานํ ธนํ อสธารณเมว ทานํ
 ททาติ ตํ สวากถฺยานญฺมิ ปจฺเจกญฺมิ ปน พุทฺธญฺมิ.

“ทานเป็นทรัพย์ที่ไม่ทั่วไปแก่โจร ศัตรู พระราชา น้ำ และไฟ ทานนั้นย่อมให้สวากถยานญมิ ปัจเจกพุทฺธญฺมิ และพุทฺธญฺมิ”

^{๑๔๐} พุ.ธ.อ. ๑/๖๖/๓๕๔-๕๕, พุ.อุ.อ. ๔๓/๓๐๔

เราทุกคนพยายามทำทานกุศลในลักษณะนี้ให้มากเท่าที่จะสามารถทำได้

บรรลุมรรคด้วยการให้ทาน

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มนาปทายีสุตระ^{๑๔๑} มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่ง อุคคคฤหบดีได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธรองค์พร้อมทั้ง ภิกษุสงฆ์ โดยได้กล่าวว่าตนถวายทานด้วยเจตนาที่จะได้รับสิ่งที่ปรารถนายิ่งเป็นรางวัล ในขณะที่อุคคคฤหบดีถวายทานนั้น เขาได้บรรลุเป็นพระอนาคามีแล้ว และสิ่งที่เขาปรารถนาเหลือเกินก็คืออรหัตตมรรค และอรหัตตผลซึ่งเป็นมรรคผลขั้นสูงขึ้นไป เมื่อเขาสิ้นชีพลงแล้วได้ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสพรหม ไม่นานหลังจากนั้นก็ได้รับบรรลุเป็นพระอรหันต์ ในวันหนึ่งเขาได้ระลึกถึงพระพุทธรองค์จึงมาเข้าเฝ้า

พระพุทธรองค์ตรัสถามว่า “เธอได้รับสิ่งที่ปรารถนายิ่งแล้วหรือ”

อุคคพรหมกราบทูลว่า “ได้รับแล้ว พระพุทธรเจ้าข้า”

นี้แสดงว่าพระอนาคามีอาจบรรลุมรรคผลโดยอาศัยทานที่ได้บำเพ็ญในขณะที่มีชีวิตอยู่ในกามภูมิ ๖ แม้ว่าอรหัตตมรรคจะสามารถบรรลุได้ด้วย การบำเพ็ญทาน แต่การบรรลุอรหัตตมรรคจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เองโดยปราศจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน พระอนาคามีจะต้องเจริญกรรมฐานด้วยเจตนาเพื่อจะบรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผล จึงจะสามารถถึงนิพพานได้โดยอาศัยทานกุศลหนุนให้บรรลุอรหัตตผล

^{๑๔๑} อัง.ปญจก. ๒๒/๔๔/๒๖

ตามต้องการ ที่จริงแล้วกุศลจากการถวายทานแด่พระอรหันต์ผู้เป็น
ทักษิณียบุคคลเป็นทางลัดที่จะทำให้บรรลुพระนิพพานได้เร็ว จะเห็น
ได้ว่า พระพุทศิตตติสสะได้เคยใส่บาตรถวายอาหารแด่พระอรหันต์
ในชาติก่อน จึงได้บรรลุธรรมในชาตินี้ แม้กรรมเก่าที่ช่านกจะทำให้ท่าน
เกิดโรคในร่างกายได้รับความทุกข์ทรมาน ก็ยังได้บรรลุธรรมเป็น
พระอรหันต์ในที่สุด^{๑๔๖} ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ปุถุชนมีกิเลสคือราคะ
โทสะ และโมหะ จึงไม่ใช่นาบุญอันยอดเยี่ยม พระอรหันต์ขจัดกิเลส

^{๑๔๖} ตสฺสเสกทิวสฺ รสโภชน ปกเก เอกิ ชินาสโว ปินชทาย จรฺนโต เคหทวาเร อฏฺฐาสิ.
โส เถรํ ทิสฺวา จิตฺตํ ปสาเทตฺวา “มยา พหุ ปาณา มาเรตฺวา ขาติตา, อโยโย จ เม เคหทวาเร
จิตฺโต, อนฺโตเคเห จ รสโภชนํ สวิขติ ปินชปาตมสฺส ทสฺสามิตฺติ ตสฺส ปตฺตํ อาทาย ปูเรตฺวา
รสปิณฑปาตํ ทตฺวา เถรํ ปณฺจปติฏฺฐิจิเตน วนฺทิตฺวา “ภนฺเต ตุมฺहेหิ ทิฏฺฐธมฺมสฺส มตถกํ
ปาปุณฺเณยฺยนฺติ อาห. เถโร “เอวํ โหตุติ อนฺโมหนํ อกาสิ. “ภิกฺขเว ตทา กตมฺมวเสเนตฺตํ
ติสฺสสฺส นิปฺพนํ สกฺขณํ อฏฺฐิจิเกทฺทนิสฺสนฺเทเน ติสฺสสฺส คตตณฺจ ปุติกํ ขาตํ อฏฺฐินิ จ
ภินฺนานิ ชินาสวสฺส รสปิณฑปาตทานนิสฺสนฺเทเน อรหตฺตํ ปตฺโตติ. (ขุ.ธ.อ. ๑/๔๑/๒๓๙)

“วันหนึ่ง เมื่อโภชนะคือน้ำซूपของเขาสุกแล้ว พระชีนาสปองคหนึ่งเที่ยวไปเพื่อ
บิณฑบาต ได้ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเขา เขาเห็นพระเถระแล้ว ยังจิตให้เลื่อมใส คิดว่า สัตว์มี
ชีวิตมากมาย ถูกเราฆ่าตาย และพระผู้เป็นเจ้าก็ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเรา อีกทั้งโภชนะ
คือน้ำซूपก็มีอยู่พร้อมภายในเรือน เราจะถวายบิณฑบาตแก่ท่าน ดังนี้แล้ว จึงรับบาตรของ
พระชีนาสปนั้น ใส่โภชนะคือน้ำซूपนั้นให้เต็มบาตรแล้วถวายบิณฑบาตคือน้ำซूपแล้วไหว้
พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าพึงถึงที่สุดแห่งธรรมที่ท่าน
เห็นเถิด พระเถระได้ทำอนุโมนทนาว่า จงเป็นอย่างนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ผล (ทั้งหมด) นั้นสำเร็จแล้วแก่ติสสะ ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ติสสะ
ทำแล้วในกาลนั้นนั่นเอง กายของติสสะเกิดเน่าเปื่อย และกระดูกทั้งหลายแตก ก็ด้วยผลของ
การทบุดุคนกทั้งหลาย ติสสะบรรลุอรหัตตผล ก็ด้วยผลของการถวายบิณฑบาตคือน้ำซूप
แก่พระชีนาสป ดังนี้แล”

เหล่านั้นที่เปรียบเสมือนหญ้าทำลายนา จึงเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม ดัง
คัมภีร์ธรรมบทกล่าวว่

ดิณโทธานี เขตตานี	รากโทสา อัย ปชา
ตสฺมา ทิ วีตฺราเคสุ	ทินฺนํ โหติ มหปผลํ.

ดิณโทธานี เขตตานี	โทสโทสา อัย ปชา
ตสฺมา ทิ วีตฺโทเสสุ	ทินฺนํ โหติ มหปผลํ.

ดิณโทธานี เขตตานี	โมหโทสา อัย ปชา
ตสฺมา ทิ วีตฺโมหเสสุ	ทินฺนํ โหติ มหปผลํ. ^{๑๔๓}

“นามีหญ้าเป็นโทษ มหาชนนี้มีรากะเป็นโทษ ทานที่บุคคลถวาย
ในท่านผู้ปราศจากรากะแล้วจึงมีผลมาก”

“นามีหญ้าเป็นโทษ มหาชนนี้มีโทสะเป็นโทษ ทานที่บุคคลถวาย
ในท่านผู้ปราศจากโทสะแล้วจึงมีผลมาก”

“นามีหญ้าเป็นโทษ มหาชนนี้มีโมหะเป็นโทษ ทานที่บุคคลถวาย
ในท่านผู้ปราศจากโมหะแล้วจึงมีผลมาก”

ทานไม่สร้างภพชาติ

บางคนกล่าวว่า ทานและศีล หมายถึง ปุญญาภิสังขาร และเนื่อง
จากปุญญาภิสังขารมีวิชาเป็นปัจจัย จึงย่อมนำพาให้เกิดภพใหม่ และ
ทำให้ต้องวนเวียนอยู่ในสังสารทุกข์อย่างไม่รู้จบ ความเห็นดังกล่าวนี้เป็น

^{๑๔๓} พ.ธ. ๒๕/๓๕๖-๕๙/๕๕

ความหীনผิดที่เกิดจากความไม่รู้ (อวิชชา) เพราะหากการให้ทาน รักษา ศีล และเจริญภavana โดยตั้งความปรารถนาว่า อิหิ เม ปุณณิ นิพพานสส ปจจโย โหตุ (ขอให้กุศลของข้าพเจ้านี้จึงเป็นปัจจัยเพื่อการบรรลุ พระนิพพาน) หรือ อิหิ เม ปุณณิ อาสวกุขยาวหิ โหตุ (ขอให้กุศลของ ข้าพเจ้านี้จึงนำมาซึ่งความสิ้นอาสวะ) นั้นมีความปรารถนา นิพพาน เป็นแรงจูงใจก็จะส่งผลให้เกิดใหม่เป็นผู้มีปัญญา และช่วยให้บรรลุ ความปรารถนาที่สูงสุดได้ พระสารีบุตรและสาวกองค์อื่นๆ ก็บรรลุ พระนิพพานด้วยบุญกุศลที่ได้บำเพ็ญมาในอดีตทั้งสิ้น แม้พระปัจเจก พุทธเจ้าทั้งหลายท่านก็บรรลุด้วยบุญดังกล่าวเช่นเดียวกัน บุญกุศล ที่กระทำเพื่อความหลุดพ้นจากวิภวสงสารนี้เรียกว่า กุศลที่อาศัยวิวิญญู (วิวิญญูนิสสิตกุศล)^{๑๕๔}

แม้พระโพธิสัตว์เองก็ได้บรรลุด้วยการปฏิบัติอย่างเดียวกันนี้ โดยอธิษฐานให้การบำเพ็ญบารมีเป็นไปเพื่อเป็นเหตุของการบรรลุ สัพพัญญุตญาณโดยกล่าวว่า อิหิ เม ปุณณิ สพพญญุตญาณสส ปจจโย โหตุ (ขอให้บุญกุศลของข้าพเจ้านี้จึงเป็นปัจจัยเพื่อการบรรลุ สัพพัญญุต ญาณเถิด) ในกรณีนี้การปฏิสนธิของพระโพธิสัตว์ย่อมประกอบด้วย เหตุ ๓ คือ อโมหะ อโทสะ และอโลภะ อนึ่ง ในปฏิสนธิจิตดังกล่าวยัง แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ ปฏิสนธิจิตที่เกิดพร้อมกับความดีใจ (โสมนัส)

^{๑๕๔} ย ปน กิลจิจ วิวิญญู นิพพานิ ปตเถตวา ปวตตติ อนตมโส อุพุงกยากุมตตทานมปิ ปณณมฺภุจิททานมตตมปิ, สพพํ ตํ วิวิญญูปกขियํ วิวิญญูนิสสิตํ. (ส.นิ.อ. ๒/๓/๒๒)

“กุศลอย่างใดอย่างหนึ่งที่บุคคลปรารถนาวิวิญญูคือพระนิพพานแล้วให้เป็นไป แม้โดย อย่างต่ำเป็นเพียงการให้ข้าวยาคุระบวยหนึ่งบ้าง หรือเพียงการให้หญ้ากำมือหนึ่งบ้าง กุศลทั้งหมดนั้นอาศัยวิวิญญู อยู่ในฝ่ายวิวิญญู”

อย่างหนึ่ง และปฏิสนธิจิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉย (อุเบกขา) อีกอย่างหนึ่ง อีกทั้งยังเป็นจิตที่เกิดเองโดยไม่มีการชักนำ กล่าวคือเป็นปฏิสนธิจิตที่เปี่ยมด้วยพลังความตั้งใจที่แรงกล้า (อสังขาริก) หรือเป็นจิตที่ไม่กระตือรือร้นในการทำความดี (สสังขาริก)

ในคัมภีร์อรรถกถาฉบับก่อน (มหาอรรถกถา) กล่าวไว้ว่า ปฏิสนธิจิตของพระโพธิสัตว์เกิดพร้อมด้วยความโสมนัส เพราะพระองค์ทรงมีความประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะช่วยเหลือมวลมนุษย์ทั้งปวง ทั้งก่อปรด้วยความเมตตาต่อสรรพสัตว์อย่างไม่มีประมาณ ความเมตตาที่แรงกล้านั้นมักจะประกอบด้วยโสมนัส ดังนั้นปฏิสนธิจิตของพระโพธิสัตว์จึงเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส^{๑๔๕}

อีกความเห็นหนึ่ง คือ พระมหาสิวลเถระสันนิษฐานว่า ปฏิสนธิจิตของพระโพธิสัตว์น่าจะเกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ในความเห็นของท่านนั้นจิตของพระโพธิสัตว์มีความแน่วแน่และลึกซึ้ง จึงมีลักษณะของอุเบกขามากกว่าโสมนัส^{๑๔๖} ไม่ว่าจะประกอบด้วยอุเบกขาหรือโสมนัสก็ตาม ปฏิสนธิวิญญาณของพระโพธิสัตว์ย่อมเริ่มต้นมาจากการทำความดีที่มีความปรารถนาจะตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นแรงจูงใจ ดังนั้นแม้ปัญญาภิสังขารที่เป็นไปเพื่อการตรัสรู้นี้จะนำไปสู่การเกิดใหม่ก็ตาม แต่ก็ไม่ทำให้สังสารวัฏยืดยาวออกไป หากกลับจะช่วยให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏได้เสียอีก

^{๑๔๕} ที.อ. ๒/๑๗/๒๕

^{๑๔๖} ที.อ. ๒/๑๗/๒๕

มีผู้กล่าวว่า การให้ทานที่ประกอบด้วยปัญญานั้นจะต้องมีการระลึกรู้ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ของผู้ให้ ของผู้รับ และของวัตถุทานด้วย มตินี้มีนํามาจากคัมภีร์อรรถกถาของพระอภิธรรมปิฎกชื่ออรรถุสาลีนี้ ดังข้อความว่า

ยथा ปน ตาทีเสเนว วตถุณา รตนตตยสฺส ปุขํ กตฺวา ‘อโย วณฺโณ
ขโย คจฺฉิสฺสตี, วโย คจฺฉิสฺสตีตี ขยวโย ปฏฺฐเปตี, ตทา ภาวนามโย โหตี.^{๑๔๗}

“เมื่อใด บุคคลบูชาพระไตรรัตน์ด้วยวัตถุเช่นนั้นแล้วเจริญ
ความเสื่อมสิ้นไปโดยดำริว่า สิ้นจักถึงความเสื่อมสิ้นไป เมื่อนั้นย่อมเป็น
ภาวนามโย”

ข้อความข้างต้นกล่าวถึงการกำหนดรู้ความไม่เที่ยงของทุกสิ่งหลังจาก
จากการบริจาคทาน คำกล่าวนี้หมายถึงการกำหนดรู้หลังจากการบริจาค
ทานเท่านั้น ไม่ใช่ในเวลาก่อนให้และขณะให้ นอกจากนั้น วัตถุประสงค์
ในการให้ทานก็มีใช่เพื่อให้เกิดปัญญา แต่เป็นการทำกุศลเพื่อเป็นพื้นฐาน
ในการปฏิบัติวิปัสสนา ถ้าการให้ทานที่ประกอบด้วยปัญญาหมายถึง
การให้ที่มีการกำหนดรู้ดังกล่าวเท่านั้น การให้ทานของศาสนิกชนอื่นๆ
นอกพุทธศาสนาก็ต้องจัดว่าเป็นทานที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาทั้งสิ้น
ความเห็นเช่นนี้ย่อมเป็นความเห็นที่ปราศจากเหตุผล จะเห็นได้ว่าในการ
บริจาคทานของพระโพธิสัตว์มิได้กล่าวถึงการกำหนดรู้ดังกล่าว และ
พระพุทธองค์ก็ได้ทรงระบุให้ปฏิบัติเช่นนั้นในขณะที่ให้ทาน ในพระบาลี
ตรัสแต่เพียงว่าอานิสงส์ของทานจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับคุณธรรมของ
ผู้รับเท่านั้น เราจึงควรปฏิบัติตามคำสอนนี้ เพราะถ้าผู้ให้และผู้รับเป็น

^{๑๔๗} อภ.สจ.อ. ๑/๑/๑๒๓

เพียงกระแสน้ำที่ไหลเชี่ยว เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ก็จะไม่มีความแตกต่างระหว่างผู้ให้และผู้รับ การให้ทานย่อมไม่ก่อให้เกิดความปีติยินดี และไม่มีอานิสงส์มากนัก

วัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการให้ทานนั้น มิใช่เพื่อเจริญวิปัสสนา แต่เป็นการสั่งสมบารมีของผู้ให้ทาน ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่าทานจะมีอานิสงส์มากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับผู้รับทานหรือปฏิคาหก และเนื่องด้วยปัญญาที่เชื่อกรรมและผลของกรรมในขณะที่ให้ทานเป็นสำคัญ ดังข้อความว่า

ยชมานาน มนุสสานิ ปุณฺณเปกฺขาน ปาณินิ
 กรโธ โอบธิกั ปุณฺณิ สงฺฆเ ทินนั มหปฺผลิ.^{๑๔๘}

“เมื่อเหล่าสัตว์ผู้เป็นมนุษย์ปรารถนาบุญบูชาอยู่ ทำบุญซึ่งให้เกิดผล ทานที่ให้แล้วแก่พระสงฆ์มีผลมาก”

สีลวโต โข มหาราช ทินนั มหปฺผลิ, โน ตถา ทุสฺสีเส.^{๑๔๙}

“มหาบพิตร ทานที่ให้แก่ผู้มีศีลมีผลมาก ทานที่ให้ในผู้ทุศีลไม่มีผลมาก”

วิเจยฺย ทานํ สุกตปฺปสตถิ
 เย ทกฺขิณฺเณยฺยา อธิ ชีวโลเก
 เอเตสุ ทินฺนานิ มหปฺผลานิ
 พีชานิ วุตฺตานิ ยถา สุเขตเต.^{๑๕๐}

^{๑๔๘} ส.ส. ๑๕/๒๖๒/๒๘๑

^{๑๔๙} ส.ส. ๑๕/๑๓๕/๑๑๘

^{๑๕๐} ส.ส. ๑๕/๓๓/๒๔

“ทานที่บุคคลเลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่าใด ควรแก้ทักษิณามีอยู่ในโลกคือหมู่นี้ ทานที่บุคคลเลือกให้แล้วแก่ บุคคลเหล่านั้นย่อมมีผลมาก เหมือนเมล็ดพืชที่บุคคลหว่านลงในนาชั้น ดี ฉะนั้น”

ครั้งหนึ่ง นางวิสาขามหาอุบาสิกาได้กราบทูลขอพร ๘ ประการ ต่อพระพุทธองค์ คือ ขอถวายทาน ๘ อย่างจนตลอดชีพของนางทาน เหล่านั้นปรากฏในคัมภีร์มหาวรรคว่า

๑. ผ้าอาบน้ำฝนเพื่อภิกษุสงฆ์
๒. ภัตเพื่อภิกษุอาคันตุกะ
๓. ภัตเพื่อภิกษุที่เตรียมจะเดินทางไกล
๔. ภัตเพื่อภิกษุอาพาธ
๕. ภัตเพื่อภิกษุที่พยาบาลพระอาพาธ
๖. เกสซ์เพื่อภิกษุอาพาธ
๗. ยาสูบเพื่อพระสงฆ์
๘. ผ้านุ่งอาบน้ำเพื่อภิกษุณีสงฆ์

ตั้งข้อความว่า

อิฉฉามหิ ภนเต สงฆสส ยาวซีวี วสสิกสาฎิกิ ทาตุ, อากนตุกตตติ ทาตุ, คมิกตตติ ทาตุ, คิลานตตติ ทาตุ, คิลานุปฏฐากตตติ ทาตุ, คิลานเกสซหิ ทาตุ, ฐวยาคุ ทาตุ, ภิกขุณีสงฆสส อุทกสาฎิกิ ทาตุ^{๑๕๑}

^{๑๕๑} วิ.ม. ๕/๓๕๐/๑๖๐

“นางวิสาขาไมครมาตากราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า หม่อมฉัน ประสงค์จะถวายผ้าวัสสิกสาฎก ถวายอาคันตุกภัต ถวายคมิภัต ถวายคิลานภัต ถวายคิลานุปัฏฐากภัต ถวายคิลานเภสัช ถวายชฎยาคุ แก่พระสงฆ์ และถวายผ้าอาบน้ำแก่ภิกษุณีสงฆ์จนตลอดชีวิต”

เมื่อพระพุทธองค์ได้ตรัสถามว่า “เธอเห็นอนิสงส์อย่างไรจึงขอ พร ๘ ประการเหล่านี้” นางได้กราบทูลว่า “พระพุทธเจ้าข้า เมื่อออก พรรษาแล้ว ภิกษุทั้งหลายจากที่ต่างๆ จักมาสู่พระนครสาวัตถิเพื่อ ฝ้าพระองค์ แล้วจักทูลถามว่า ภิกษุมีชื่อนี้ถึงมรณภาพแล้ว ท่านมีคติ อย่างไร พระองค์จักทรงพยากรณ์ภิกษุนั้นในมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ข้าพระองค์จักเข้าไปหาภิกษุพวกนั้นแล้วเรียนถามว่าพระคุณเจ้ารูปนั้น เคยมาพระนครสาวัตถิหรือ ถ้าท่านเหล่านั้นตอบว่า ภิกษุนั้นเคยมา พระนครสาวัตถิ ข้าพระองค์จักทราบบว่าพระคุณเจ้ารูปนั้นผู้ได้บรรลุเป็น พระอริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่งคงได้ใช้สอยผ้าอาบน้ำฝนหรือทานอย่างอื่น ของข้าพระองค์บ้างเป็นแน่ เมื่อข้าพระองค์ระลึกถึงกุศลนั้นอยู่ก็จักมีใจ เอิบอิม เป็นเหตุให้เกิดความสงบ เกิดความตั้งมั่น และเป็นการอบรม พัฒนาจิต ข้าพระองค์เห็นอนิสงส์นี้ จึงขอประทานพร ๘ ประการจาก พระองค์ พระเจ้าข้า”

จะเห็นได้ว่า นางวิสาขาผู้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันแล้ว มิได้ กล่าวถึงการกำหนดรู้ความไม่เที่ยงแห่งรูปนามของภิกษุที่ถึงมรณภาพ และพระพุทธองค์มิได้ตรัสแนะนำให้ทำเช่นนั้น แต่นางวิสาขาได้ระบุ ถึงระดับการบรรลุธรรมของท่านเหล่านั้น และเน้นที่การพิจารณาเพื่อ ให้เกิดความอิมเอิบใจและการพัฒนาจิต ดังนั้น สิ่งสำคัญที่ควรระลึกรู้ ในขณะที่ให้ทานก็คือคุณธรรมที่บรรลุแล้วของผู้ที่รับทาน เช่น ในขณะที่

น้อมถวายดอกไม้เพื่อบูชาพระพุทธรูปก็ควรระลึกถึงพระพุทธรูปที่มีความเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นต้น หรือในขณะที่ถวายบิณฑบาตแก่ภิกษุสงฆ์ ก็ควรระลึกถึงการปฏิบัติชอบของพระสงฆ์ เป็นต้น

ลักษณะเป็นต้นของท่าน

ท่านมีลักษณะเป็นต้นดังนี้ คือ

๑. ลักษณะ คือ การบริจาค
๒. หน้าที่ คือ การขจัดความโลภในไทยธรรม
๓. ปัจจุบันฐาน^{๑๕๒} คือ การไม่ยึดติดในวัตถุอันควรบริจาค

^{๑๕๒} ส่วนใหญ่ปัจจุบันฐานใช้ในความหมายว่า อาการปรากฏ แต่ในที่บางแห่งก็มีความหมายว่า ผล โดยทั่วไปในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาใช้ความหมายแรกเป็นหลัก แต่เมื่อมีการแสดงปัจจุบันฐาน ๒ อย่างของธรรมอย่างเดียวกัน ปัจจุบันฐานอย่างแรกจัดเป็นอาการปรากฏ อย่างหลังเป็นผล คัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า รูปนามทั้งหมดจำแนกตามลักษณะ รสปัจจุบันฐาน และปทัฐาน ดังนี้

๑. ลักษณะ คือ สภาวะหรือลักษณะเฉพาะตัวที่รูปนามอื่นไม่มี เช่น การรับรู้อารมณ์ เป็นลักษณะของจิต การกระทบอารมณ์เป็นลักษณะของผัสสะ เป็นต้น เหมือนความร้อนของไฟ

๒. รส คือ หน้าที่ หรือความบริบูรณ์ หมายถึง หน้าที่อันเกิดขึ้นด้วยสภาวะธรรมนั้น เหมือนการที่ไฟทำให้สุก หรือความบริบูรณ์ของหน้าที่ คือ สภาพที่ได้รับเพราะการทำให้เกิดขึ้น เหมือนแสงสว่างของไฟ

๓. ปัจจุบันฐาน คือ อาการปรากฏแก่ปัญญาของผู้ปฏิบัติ หมายถึง ความถึงพร้อมที่เกิดขึ้น หรือผล คือ สิ่งที่ถูกทำให้เกิดขึ้น เหมือนควันทไฟ

๔. ปทัฐาน คือ เหตุใกล้ หมายถึง ปัจจัยเฉพาะไม่ทั่วไปเพื่อทำให้เกิดขึ้น เหมือนคนก่อไฟ

ดังข้อความว่า

หรือความบริบูรณ์แห่งภพสมบัติ

๔. ปทัฏฐาน คือ วัตถุอันควรบริจาค

ตั้งข้อความว่า

ตสฺมา ปริจจาคลกฺขณา ทานปารมี เทยฺยธมฺเม โลภวิทฺธิสฺนรสา
อนาสตติปจฺจุปฺปฏฺฐานา ภววิภวสฺมปตฺติปจฺจุปฺปฏฺฐานา วา ปริจฺจชิตฺทพฺพ-
วตฺถุปฏฺฐานา. (ขุ.จฺริยา.อ. ๑๒๒/๓๒๘)

สามณฺณํ วา สภาโว วา	ธมฺมานํ ลกฺขณํ มตฺตํ
กิจจํ วา ตสฺส สมฺปตฺติ	รโสติ ปริทีปิโต.
ผลํ วา ปจฺจุปฺปฏฺฐานํ	อุปฺปฏฺฐานนโยปิ วา
อาสฺนฺนการณํ ยํ ตํ	ตํ ปฏฺฐานสฺสณฺณิตํ. (อภ.วตฺตาร ๖๓๓-๓๔)

“ลักษณะ คือ สภาวะธรรม (สภาวะลักษณะ) หรือความเสมอกันของธรรม[มีความไม่เที่ยง
เป็นต้น] (สามัญญลักษณะ)

รสะ คือ หน้าที่ หรือความบริบูรณ์ของหน้าที่

ปัจจุปฺปฏฺฐาน คือ ผล[ที่เกิดพร้อมกับเหตุหรือภายหลังจากเหตุ] หรืออาการปรากฏ
[แก้ปัญญาของผู้ปฏิบัติ]

ปทัฏฐาน คือ เหตุใกล้”

ตตฺตสภาโว ลกฺขณํ	กิจจสฺมปตฺติโย รโส
คยฺหากาโร ผลํ วาปิ	ปจฺจุปฺปฏฺฐานสฺสณฺณิตํ.
อาสฺนฺนการณํ ยํ ตํ	ปฏฺฐานนฺติ ตํ มตฺตํ
ธมฺมานํ ววตฺถานาย	อลํ เอเต วิพฺพฺธิโน. (ปรมตฺถ.ฎีกา ๑/๑๓/๑๘)

“ลักษณะ คือ สภาวะของรูปนามนั้นๆ

รสะ คือ หน้าที่ หรือความบริบูรณ์

ปัจจุปฺปฏฺฐาน คือ อาการ[ปรากฏ]ที่ปัญญาพึงรับรู้ หรือผล

ปทัฏฐาน คือ เหตุใกล้

ธรรมเหล่านั้น [ลักษณะ รสะ ปัจจุปฺปฏฺฐาน และปทัฏฐาน] ย่อมสมควรที่บัณฑิตชน
จะพึงกำหนดรู้”

“เพราะเหตุนี้ ทานบารมี มีลักษณะคือการบริจาค มีหน้าที่ขจัด
 ความโลภในไทยธรรม ปราภฏ[แก้ญาณของผู้ปฏิบัติ]ด้วยการไม่ยึดติด
 [ในวัตถุอันควรบริจาค] หรือมีความบริบูรณ์แห่งภพสมบัติเป็นผล มีวัตถุ
 อันควรบริจาคเป็นปทัฏฐาน”

ธรรมที่ขัดขวางการให้ทาน

ธรรมที่ขัดขวางการให้ทานมีหลายประการ เช่น ความตระหนี่
 (มัจฉริยะ) คือ ความหวงแหนสมบัติของตนด้วยคิดว่าถ้าเราให้ทาน
 สมบัติของเราจะหมดสิ้นไป หรือคิดว่าเราและคนในครอบครัวจะไม่ได้
 กินไม่ได้ใช้สมบัติเหล่านั้น นอกจากนั้น ความประมาท (ปมาทะ) ในวัย
 และชีวิตด้วยคิดว่าเรายังอายุน้อย อาจทำบุญได้ในอนาคต หรือชีวิตของ
 เรายังอยู่อีกนาน ค่อยทำทานในยามแก่ก็ได้ สรุปความว่า ความตระหนี่
 และความประมาทที่เป็นการหลงลืมสติเป็นเหตุหลักของการไม่ให้ทาน
 ดังพระพุทธดำรัสว่า

มจฺเจรา จ ปมาทา จ เอวํ ทานํ น ทิยติ
 ปุญฺญมาภงฺขมาเนน เทยฺยํ โหติ วิชานตา.^{๑๕๓}

“บุคคลให้ทานอย่างนี้ไม่ได้ เพราะความตระหนี่และความ
 ประมาท บุคคลผู้หวังบุญเข้าใจอยู่จึงให้ทานได้”

ยสฺเสว ภีโต น ททาติ มจฺฉริ ตเทวาทโท ภัยํ
 ชิฆฺจฺฉา จ ปิปาสา จ ยสฺส ภายติ มจฺฉริ
 ตเมว พาลํ ผุสฺติ อสฺมี โลเก ปรมฺหิ จ.

^{๑๕๓} ส.ส. ๑๕/๓๒/๑๔

ตสมา วินัยย มจเจอร์ ทชชา ทานํ มลาภิกุ
 ปุณณานิ ปรโลกสมิ ปติฏฐา โหนติ ปาณินิ.^{๑๕๔}

คนตระหนี่กลัวสิ่งใดแล้วไม่ให้ทาน สิ่งนั้นนั่นเองเป็นภัยแก่เขา
 ผู้ไม่ให้ ความหิวและความกระหายที่คนตระหนี่กลัว ย่อมมากกระทบเขา
 นั่นเองซึ่งเป็นคนเขลา ทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า

ฉะนั้น บุคคลควรกำจัดความตระหนี่ ครอบงำมลทินแล้วให้ทาน
 ถีต เพราะบุญเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า”

เย นํ ททนต์ สทุทาย วิปสนเนน เจตสา
 ตเมว อนนํ ภาตติ อสมิ โลเก ปรมหิ จ.

ตสมา วินัยย มจเจอร์ ทชชา ทานํ มลาภิกุ
 ปุณณานิ ปรโลกสมิ ปติฏฐา โหนติ ปาณินิ.^{๑๕๕}

“ชนเหล่าใดมีใจเลื่อมใสให้ข้าวนั้นด้วยศรัทธา ข้าวนี้เองย่อม
 ค้ำชูชนเหล่านั้นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

เพราะเหตุนี้ บุคคลพึงกำจัดความตระหนี่ ครอบงำมลทินแล้ว
 ให้ทานถีต เพราะบุญเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกหน้า”

คนตระหนี่ที่กลัวจะอดอยากจึงไม่ให้ทาน มักจะพบกับความ
 อดอยากที่ตนหวาดกลัว ความตระหนี่จึงเป็นธรรมหลักที่ขัดขวางการให้
 ทาน นอกจากความตระหนี่แล้วยังมีธรรมอื่นที่ขัดขวางการให้ทานอีก

^{๑๕๔} ส.ส. ๑๕/๓๒/๑๔

^{๑๕๕} ส.ส. ๑๕/๑๐๔/๔๖

เช่น ความโลภที่ยึดติดผูกพันในสมบัติของตน (โลภะ) ความโกรธที่ไม่พอใจผู้รับทาน (โทสะ) ความริษยาที่เกรงว่าผู้รับทานจะมีสุขมากกว่าตัวเอง (อิจฉา) ความเห็นผิดในตัวตน (ทิฏฐิ) และความลัษณสังสัยในคุณของพระรัตนตรัยและกรรมรวมไปถึงผลกรรม (วิจิกิจฉา) เป็นต้น ก็เป็นเครื่องขัดขวางการให้ทานเช่นกัน ดังข้อความว่า

โส หิ เทยยวตฺถุโน ปริตตกตฺตา อปฺปกมฺปิ ทนฺโต อตฺตโน ปน จิตฺตสมปตฺติยา เขตตสมปตฺติยา จ พหุ อหฺวารปฺยุถิ ปวทฺเตนฺโต พหุวิธฺ โลก-โทส-อิจฺฉา-มจฺฉริย-ทิฏฺฐิ-วิจิกิฉฺฉาทิเกทฺ ติปฺปฏิปกฺขํ อภิกฺวาติ, ตโต เอว จ ตํ มหฺปผลํ โหติ มหฺานิสฺสํ. อฏฺฐกถายํ ปน “มจฺฉเรํ มทฺทติจเจว วุตฺตํ, ตสฺส ปน อชฺฐวิปฺจจฺณีกภาวโต.”^{๑๕๖}

“กล่าวโดยละเอียดว่า เขาแม้ให้สิ่งเล็กน้อย เพราะไทยธรรมมีน้อย ก็ยังบุญอันใหญ่หลวงมากมายให้เพิ่มพูนได้ด้วยมีจิตบริบูรณ์และเพราะผู้รับทานบริบูรณ์[ด้วยคุณธรรม] จึงข่มปฏิปกขธรรมซึ่งจำแนกเป็นความโลภ ความโกรธ ความริษยา ความตระหนี่ ความเห็นผิด และความลัษณสังสัย เป็นต้น เพราะเหตุนั้น ทานนั้นจึงมีผลมาก มีอานิสงส์มาก แต่ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวเพียงว่า มจฺฉเรํ มทฺทติ (ข่มความตระหนี่) เพราะความตระหนี่เป็นข้าศึกโดยตรงแก่ทานนั้น”

อย่างไรก็ตาม ความตระหนี่เป็นเหตุหลักที่สำคัญในเรื่องนี้ คัมภีร์ฎีกาจึงกล่าวว่ามีธรรมที่ทราวมว่าความตระหนี่ เพราะขัดขวางการให้ทานอันเป็นมูลเหตุของสมบัติทุกอย่างมีโภคสมบัติ เป็นต้น เนื่องจากครอบงำคุณธรรมทุกประการ ดังข้อความว่า

^{๑๕๖} ส.ส.อ. ๑/๓๓/๑๑๑

มัจฉริยสทิสถุหิ กุจฉิตํ สพฺพหีนํ นตฺถิ สพฺพคุณฺหาภิปฺพุตฺตทา
โภคสมปตฺตืออาทิสพฺพสมปตฺตีนํ มฺลภฺตฺสส ทานสฺส นิสฺเสธโต.^{๑๕๗}

“ที่จริงแล้วธรรมอันน่ารังเกียจที่ทรามกว่าธรรมทุกอย่างเช่นกับความตระหนี่ย่อมนิไม่มี เพราะเพราะขัดขวางการให้ทานอันเป็นมูลเหตุของสมบัติทุกอย่างมีโภคสมบัติเป็นต้น เนื่องจากครอบงำคุณธรรมทุกประการ”

ทานที่นับว่าเป็นบารมีกุศล

บางคนให้ทานโดยยกตนข่มท่านเพื่อโอ้อวดความร่ำรวยของตน หรือให้ทานโดยต้องการให้สังคมยกย่อง หรือให้ทานโดยหวังผลตอบแทนคือมนุษยสมบัติหรือสวรรค์สมบัติในชาติต่อไป ทานของเขาเรียกว่า วิภวณิสสิตกุศล คือ กุศลที่อาศัยวิภวณะ ไม่ใช่บารมีกุศล เพราะยังประกอบด้วยตัณหา คือ ความพอใจในภพ, มานะ คือ การทะนงตน และทิฎฐิ คือ ความเห็นผิดว่าภพเที่ยงหรือขาดสูญ โดยบางคนเข้าใจว่ามีวิญญูณที่แอบแฝงอยู่ในร่างกาย เมื่อบุคคลตายแล้ววิญญูณก็ไปเกิดหรือขาดสูญไป

ส่วนทานที่นับว่าเป็นบารมีกุศล เป็นบุญที่ทำเพื่อให้ตนพ้นไปจากทุกข์คือการเวียนตายเวียนเกิด เรียกว่า วิภวณิสสิตกุศล คือ กุศลที่อาศัยวิภวณฺ์ ทานชนิดนี้ต้องมีเมตตา กรุณา และมุทิตาเป็นบาทฐาน มีศรัทธานำหน้าโดยต้องการจะอนุเคราะห์ชาวโลกอย่างจริงใจ ไม่หวัง

^{๑๕๗} ส.ส.ฎีกา ๑/๔๙/๑๓๔

ผลตอบแทนเป็น โภคสมบัติหรือภพสมบัติ อีกทั้งประกอบด้วย
กัมมสกตาญาณ คือ ปัญญาที่เข้าใจกฎแห่งกรรมอย่างชัดเจน ทาน
ดังกล่าวจึงจะเป็นวิวิธภูมิสถิตกุศล ดังข้อความว่า

ตณฺหามานาที’มถฺยตฺร อุบายกุสเลน ยา
ธฺยาณน ปฺริคฺคหิตา ปารมี สา วิภาวิตา.

ตณฺหามานาทีนา ที อนุปหตา กรุณฺญายโกสลลปฺริคฺคหิตา
ทานาทโย คุณสงฺฆาตา เอตา กิริยา “ปารมี”ติ วิภาวิตา.^{๑๕๘}

“กุศลใดแวดล้อมด้วยปัญญาและความเข้าใจวิธี[บำเพ็ญบุญ]
โดยปราศจากตัณหาและมานะเป็นต้น กุศลนั้นชื่อว่า บารมี

ดังจะเห็นได้ว่า กิริยาคือคุณความดีมีทานเป็นต้นเหล่านี้ที่
แวดล้อมด้วยกรุณาและความเข้าใจวิธี[บำเพ็ญบุญ] ซึ่งไม่ถูกรบกวนด้วย
ตัณหาและมานะเป็นต้น ชื่อว่า บารมี”

ปรมานํ ปณฺชิตานํ กมฺมํ ปารมี, ปารํ นิพฺพานํ อินฺทิตี คจฺฉนฺติ
เอตาหิตีติ ปารมี.^{๑๕๙}

“บารมี คือ การกระทำของผู้ประเสริฐ คือผู้มีปัญญา

บารมี คือ กุศลที่ทำให้บุคคลเข้าถึงฝั่งคือพระนิพพาน”

ประเภทของทานตามพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม

^{๑๕๘} ที.สี.อภินวฎีกา ๑/๑๐/๒๔๗

^{๑๕๙} ชินา.ฎีกา ๔

ทานตามนัยที่พบในพระสูตรมี ๑๐ ประเภท คือ

๑. อन्नทาน ให้ข้าวและกับข้าว
๒. ปานทาน ให้เครื่องดื่ม ๘ อย่าง คือ น้ำมะม่วง น้ำหว่า
น้ำกล้วยมีเมล็ด น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด น้ำมะ
ทราบง น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น น้ำเหง้าบัว น้ำ
มะพร้าวหรือลิ้นจี่
๓. วัตถุทาน ให้ผ้า
๔. ยานทาน ให้ยานพาหนะคือช้างเป็นต้นรวมไปถึง
รองเท้า
๕. มาลาทาน ให้ดอกไม้
๖. คันธทาน ให้ของหอม
๗. วิเลปนทาน ให้เครื่องลูบไล้
๘. เสยยทาน ให้ที่นอนคือเตียงตั้ง
๙. อวารสทาน ให้ที่พักคือที่อยู่อาศัย
๑๐. ปทีเปยยทาน ให้เครื่องประทีป คือ น้ำมันใส่ กระเบื้อง ถ้วย
ใส่น้ำมัน เป็นต้น

ตั้งข้อความว่า

โส อนันฺ เทติ ฯเปฯ ปานํ เทติ ... วัตถุํ เทติ ... ยานํ เทติ ... มาลํ
เทติ ... คันธํ เทติ ... วิเลปนํ เทติ ... เสยยํ เทติ ... อวารสํ เทติ ...
ปทีเปยยํ เทติ. โส ภายสฺส เภทา ปรี มรณา วลาหกกายิกานํ เทวานํ
สหพฺยตํ อูปชฺชติ.^{๑๖๐}

^{๑๖๐} ส.ป. ๑๗/๕๕๑/๑๑๘

“เขาให้ข้าว ... ให้เครื่องต้ม ... ให้ผ้า ... ให้ยานพาหนะ ... ให้ดอกไม้ ... ให้ของหอม ... ให้เครื่องลูบไล้ ... ให้ที่นอน ... ให้ที่ปัก ... ให้เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพทั้งหลายผู้นับเนื่องในหมู่เทพวลาหก

มาลนจ คนธนจ วิเลปนนจ
 ปทีปียํ เสยยมุปลสยนจ
 อจฉาหนํ สายนมนนปานํ
 สกุกจจํ ทานานิ อทมห ตตถ.^{๑๖๑}

“ฉันและพระสวามีได้ถวายทาน คือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประทีป ที่นอน ที่ปัก ฝ้านุ่งห่ม ผ้าปูนอน ข้าว และน้ำโดยเคารพ”

อนนํ ปานํ ฆรํ วตถํ ยานํ มาลา วิเลปนํ
 คนโร เสยยา ปทีเปยยํ ทานวตถุ สियํ ทส.^{๑๖๒}

“ทานวัตถุ ๑๐ ประการ คือ ข้าว ปาน (เครื่องต้ม) ที่อยู่อาศัย ยานพาหนะ ดอกไม้ เครื่องลูบไล้ ของหอม ที่นอน และเครื่องประทีป”

ส่วนทานตามนัยที่พบในพระวินัยและพระอภิธรรมมี ๔ ประเภท และ ๖ ประเภทตามลำดับ กล่าวคือ ในพระวินัยมีทาน ๔ ประเภท ได้แก่

๑. จีวรทาน การให้จีวร
๒. ปิณฑปาตทาน การให้ปิณฑปาต

^{๑๖๑} พุ.ชา. ๒๘/๑๖๑๘/๒๕๒

^{๑๖๒} อภิธาน. ๒/๔๒๒

๓. เสนาสนทาน การให้เสนาสนะ
๔. เกสัชชทาน การให้เกสัช

ตามพระอภิธรรมมีทาน ๖ ประเภท ได้แก่

๑. รูปทาน การให้รูปารมณ
๒. สัทททาน การให้สัททารมณ
๓. คันธทาน การให้คันธารมณ
๔. รสทาน การให้รสารมณ
๕. โภกฺกัปปทาน การให้โภกฺกัปปารมณ
๖. ธรรมทาน การให้ธรรมารมณ

ดังข้อความว่า

ตตถ จีวราทิสฺ จตุสฺ ปจฺจเยสฺ รูปาทิสฺ วา ฌสฺ อารมมเณสฺ
อนนาทิสฺ วา ทสฺ ทานวตฺถุสฺ ตํ ตํ เทนตสฺส เตสํ เตสํ อูปาหนโต
ปฏฺจาย ปุพฺพภาเค ปริจจาคกาเล ปจฺฉา โสมนสฺสจิตฺเตน
อนุสฺสรณกาเล จาติ ทิสฺ กาลेषฺ ปวตฺตา เจตนา ‘ทานมยํ ปุณฺณกิริยวตฺถุ’
นาม.^{๑๖๓}

“บุญกิริยาวัตถุคือทาน เป็นเจตนาที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ คือ ใน
กาลเบื้องต้น ในขณะที่บริจาค และในขณะที่ตามระลึกถึงด้วยจิตโสมนัสใน
ภายหลัง ตั้งแต่การเกิดขึ้นแห่งปัจจัยเป็นต้นนั้นๆ มีแก่บุคคลผู้ให้ปัจจัย
เป็นต้นในบรรดาปัจจัยทั้ง ๔ มีจีวรเป็นต้น หรือในอารมณ ๖ มีรูปเป็นต้น
หรือในทานวัตถุ ๑๐ มีข้าวเป็นต้นนั้น”

^{๑๖๓} อภิ.ส.อ. ๑/๑๕๖-๗/๒๐๘

การถวายสังฆทาน

การถวายสังฆทานในเมืองไทยมีความเข้าใจต่างกันไป บางท่านกล่าวว่า การใส่บาตรแก่ภิกษุที่มาจากจตุรทิศโดยไม่เลือกภิกษุถือว่าเป็นการถวายสังฆทาน เพราะมิได้เจาะจงภิกษุ บางท่านกล่าวว่า การนำของไปถวายสงฆ์ในวัดโดยมีภิกษุรูปใดรูปหนึ่งหรือภิกษุ ๔ รูปในวัดเป็นผู้รับ ก็จะเป็นสังฆทานเช่นเดียวกัน เพราะถือว่าเป็นตัวแทนของสงฆ์ แต่ความเข้าใจดังกล่าวยังไม่ถูกต้องตามข้อความในพระสูตรและพระวินัยที่เกี่ยวกับสังฆทาน มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ทักขิณาวีรังคสูตร มีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงกรอด้ายและทอจีวรเพื่ออุทิศถวายแต่พระผู้มีพระภาค พระนางได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับแล้วกราบทูลว่า

อิหิ เม ภนเต นวํ ทุสสยัคํ ภควนตํ อุททิสส สามิ กนตํ สามิ วายิตํ, ตํ เม ภนเต ภควา ปฏิกคณหาตุ อนุกมปิ อุปาทาย.^{๑๖๔}

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผ้าไหมคู่นี้ หม่อมฉันกรอด้ายเอง ทอเอง ตั้งใจอุทิศถวายพระผู้มีพระภาค ขอพระผู้มีพระภาคทรงอาศัยความอนุเคราะห์ รับผ้าไหมคู่นี้ของหม่อมฉันเถิด”

^{๑๖๔} ม.อ. ๑๔/๓๗๖/๓๒๑

ในขณะนั้นพระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

สงฆะ โคตมิ เทหิ. สงฆะ เต ทินเน อหฺลฺเจว ปุชฺชิตฺ ภาวิสฺสามิ
สงฺโฆ จ.^{๑๖๕}

“โคตมิ ขอพระนางจงถวายสงฆ์เถิด เมื่อพระนางถวายสงฆ์แล้ว
จักเป็นอันบูชาอตมภาพและสงฆ์”

ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ทรงรับจีวรของพระนางมหาปชาบดี
โคตมิ แต่ทรงแนะนำให้พระนางถวายสงฆ์ ตามข้อความในพระสูตร
ข้างต้น สังฆทาน คือ ทานที่ถวายภิกษุสงฆ์โดยไม่ระบุบุคคลว่าเป็น
ภิกษุรูปใด แต่เป็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่งที่มีอยู่ในวัด หรือภิกษุที่สงฆ์คัดเลือก
แล้วจัดสรรให้ การถวายสังฆทานนี้มีอานิสงส์มาก เพราะไม่จำกัด
ด้วยศีล สมาธิ ปัญญาของภิกษุผู้รับทาน แต่เป็นองค์รวมของภิกษุทั้งหมด
เนื่องจากสงฆ์ในสังฆทานเป็นหมู่ภิกษุที่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า
สงฆ์ผู้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าก็มีแต่ผู้ประเสริฐ เพราะภิกษุทุกศีลพ้น
จากความเป็นภิกษุแล้ว จึงไม่นับเข้าในสาวกของพระพุทธเจ้า ดังคัมภีร์
ฎีกาของมัชฌิมนิกายกล่าวว่

สงฺโฆ ทิ ทุสฺสีโล นาม นตฺถิ.^{๑๖๖}

“โดยแท้จริงแล้ว สงฆ์ผู้ชื่อว่าทุศีลหาไม่มี”

แม้ในขุททกนิกาย สุตตนิบาต พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าสังฆทานเป็น
ทานอันเลิศด้วยพระพุทธพจน์ว่า

^{๑๖๕} ม.อ. ๑๔/๓๗๖/๓๒๑

^{๑๖๖} ม.อ.ฎีกา ๔/๓๘๐/๒๓๑

อคคิหุตมุขา ยถยา	สาวิตติ ฉนทโส มุขิ
ราชา มุขิ มนุสสานิ	นทีนิ สาคโร มุขิ.
นภขตตานํ มุขิ จนโท	อาทิจโจ ตปต์ มุขิ
ปญญํ อากงขมานานํ	สีโฆ เว ยชต์ มุขนติ. ^{๑๖๗}

“การบูชาไฟเป็นการบูชาอันประเสริฐ สาวิตรีฉันท์เป็น
ประธานของพระเวท พระราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย
สมุทรรสาครเป็นศูนย์รวมแห่งแม่น้ำทั้งหลาย

ดาวนักษัตรทั้งหลาย มีดวงจันทร์เด่นสกา มวลความร้อนมีดวง
อาทิตย์เป็นเจ้า หมู่นผู้มุ่งแสวงบุญอยู่มีพระสงฆ์เท่านั้นเป็นทางเจริญ
แห่งบุญแท้จริงของผู้บูชา”

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะตรัสว่าการถวายสังฆทานมีผลมาก แต่การ
ที่ผู้ถวายวางใจให้เป็นกลางในภิกษุสงฆ์ที่นิมนต์มารับทานโดยไม่จำแนก
บุคคลว่าเป็นพระอรหันต์ พระเถระผู้ทรงศีล หรือภิกษุทุศีล เป็นสิ่งที่
ทำได้ยาก มีเรื่องที่ถูกคคะหบดี ชาวหมู่บ้านหัตถิคาม แคว้นวัชชี สามารถ
วางใจเป็นกลางได้ในภิกษุผู้รับทาน แม้จะมีเทวดามาแจ้งให้ทราบว่ามีภิกษุ
รูปโน้นเป็นพระอรหันต์ รูปโน้นเป็นผู้ทรงศีล หรือรูปโน้นเป็นผู้ทุศีล ท่าน
ก็มีใจสม่ำเสมอในภิกษุสงฆ์ที่มารับทาน จัดเป็นความอัศจรรย์อย่าง
หนึ่งในความอัศจรรย์ ๘ ประการของท่าน ดังข้อความว่า

อนจฉริยํ โข ปน เม ภนเต สัมเม นิมนติตเต เทวตา อุปสงกมิตวา
อาโรเจนติ “อโสโก คหปติ ภิกขุ อุภาโตภาควิมุตโต, อโสโก ปญญาวิมุตโต,

^{๑๖๗}
พ.ศ. ๒๕/๕๗๔-๗๕/๒๗๗

อสุโก กายสกชี, อสุโก ทิฏฐิปัตโต, อสุโก สทธาวิมุตโต, อสุโก
 ฌมมานุสारी, อสุโก สทธานุสारी, อสุโก สีลวา กลยาณธมโม, อสุโก
 ทุสสีโล ปาปธมโมติ. สัม โข ปนาหิ ภนเต ปริวิสนโต นาภิขานามิ
 เอว จิตตํ อุปปาเทนโต “อิมสส วา โลกํ เทมิ, อิมสส วา พหุกันติ. อถ
 ขวาหิ ภนเต สมจิตโตว เทมิ. อยํ โข เม ภนเต ฌญโ จ อจจริโย อพฺภูโต
 ธมโม สวีชชติ.”^{๑๖๘}

“ไม่น่าอัศจรรย์เลย ที่เมื่อโยมนิมนต์พระสงฆ์มาแล้ว พวก
 เทวดาเข้ามาหาโยม แล้วบอกว่า ‘ท่านคบดี ภิกษุรูปนั้นเป็น
 อุภโตภาควิมุต^{๑๖๙} ปัญญาวิมุต^{๑๗๐} กายสกชี^{๑๗๑} ทิฏฐิปัตตะ^{๑๗๒}

^{๑๖๘} อัง.อฎฐก. ๒๓/๒๒/๑๑๔

^{๑๖๙} ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ท่านที่ได้สัมผัสสัทธิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และสิ้นอาสวะแล้ว
 เพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้ได้เจโตวิมุตติขั้นอุปสมบัติมาก่อนที่จะได้ปัญญา
 วิมุตติ

^{๑๗๐} ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา คือ ท่านที่มีได้สัมผัสสัทธิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แต่สิ้นอาสวะแล้วเพราะ
 เห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติก็สำเร็จเลยทีเดียว)

^{๑๗๑} ผู้เป็นพยานด้วยนามกาย หรือ ผู้ประจักษ์กับตัว คือ ท่านที่ได้สัมผัสสัทธิโมกข์ ๘ ด้วย
 กาย และอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุ
 โสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล ที่มีสมาธิหรือหัตถ์ในการ
 ปฏิบัติ

^{๑๗๒} ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วและอาสวะบางส่วนก็สิ้น
 ไปเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็น
 ผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล ที่มีปัญญาหรือหัตถ์ในการปฏิบัติ

สัทธาวิมุต^{๑๗๓} อัมมานุสสารี^{๑๗๔} สัทธานุสสารี^{๑๗๕} รูปโน้นเป็นผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม รูปโน้นเป็นผู้ทุศีล มีบาปกรรม' ท่านผู้เจริญ เมื่ออังกาส พระสงฆ์ โยมไม่รู้สึกรู้สีกให้เกิดความคิดอย่างนี้ว่า 'จะถวายแก่ท่านรูปนี้น้อย หรือจะถวายแก่ท่านรูปนี้มาก' แท้จริงโยมวางจิตสมาธิเสมอถวาย นี้แลเป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์ ไม่เคยปรากฏประการที่ ๖ ที่โยมมีอยู่”

ในคัมภีร์อรรถกถาของทักษิณาวินิจฉัยกล่าวว่าการถวายสังฆทานประเภทนี้แม้ผู้รับจะเป็นปุถุชนหรือคนทุศีลก็มีอานิสงส์มากกว่า การถวายทานแก่พระอรหันต์ เหตุที่เป็นดังนั้นก็เนื่องจากว่าผลทานไม่ถูกจำกัดด้วยศีล สมาธิ และปัญญาของบุคคลผู้รับนั่นเอง ดังข้อความว่า

อิติ ภควตา พุทธูปปมฺเข สงฺฆเ ทินฺนทกฺขิณานิ คุณฺสงฺขาย อสงฺเขยฺยยาติ วุตฺตํ. กาสาวกณฺจสงฺฆเ ทินฺนทกฺขิณานิ คุณฺสงฺขายเว อสงฺเขยฺยยาติ วุตฺตา. สงฺฆคฺคา ทกฺขิณา หิ สงฺฆเ จิตฺตีการิ กาทู สกฺโกนฺตสฺส โหติ, สงฺฆเ ปน จิตฺตีกาโร ทุกฺกโร โหติ.^{๑๗๖}

^{๑๗๓} ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มีศรัทธาเป็นตัวนำหน้า หมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้วขึ้นไป จนถึงเป็นผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผลที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ

^{๑๗๔} ผู้แล่นไปตามธรรม หรือผู้แล่นตามไปด้วยธรรม คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้า อบรมอริยมรรคโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นทวิภูมิตะ

^{๑๗๕} ผู้แล่นไปตามศรัทธา หรือผู้แล่นตามไปด้วยศรัทธา คือ ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผลที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้า อบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นตัวนำ ท่านผู้นี้ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต

^{๑๗๖} ม.อ.อ. ๓/๓๘๐/๒๓๒

“ดังนั้น แม่ทักษิณาที่บุคคลถวายในสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็น
ประมุข พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า มีผลนับไม่ได้โดยการนับด้วยคุณ แม่
ทักษิณาที่บุคคลถวายในสงฆ์ที่มีผ้ากาสาวะพັນคอ พระองค์ก็ตรัสว่า มี
ผลนับไม่ได้โดยการนับด้วยคุณเหมือนกัน แท้จริงแล้วทักษิณาที่ถึงใน
สงฆ์ย่อมมีแก่บุคคลผู้สามารถทำความยำเกรงในสงฆ์ แต่การทำความ
ยำเกรงในสงฆ์ก็เป็นสิ่งทำได้ยาก”

พระพุทธองค์ทรงจำแนกทานที่ถวายเฉพาะบุคคล (ปาฏิปุคคโลก
ทาน) ๑๔ ประเภทไว้ในทักษิณาวិภังคสูตร ดังนี้

๑. ทานที่ถวายในพระพุทธเจ้า
๒. ทานที่ถวายในพระปัจเจกพุทธเจ้า
๓. ทานที่ถวายในพระอรหันต์
๔. ทานที่ถวายในผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตผล
๕. ทานที่ถวายในพระอนาคามี
๖. ทานที่ถวายในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอนาคามีผล
๗. ทานที่ถวายในพระสกทาคามี
๘. ทานที่ถวายในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุสกทาคามีผล
๙. ทานที่ถวายในพระโสดาบัน
๑๐. ทานที่ถวายในผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล หมายถึง

ฌราวาสและภิกษุ

ตั้งข้อความว่า

จุกุทส โข ปนิมานนท ปาฏิปุคคโลกา ทกฺขิณา. กตมา จุกุทส.
ตถาคเต อรหนเต สมมาสมพุทฺเฐ ทานํ เทติ, อโย ปรมมา ปาฏิปุคคโลกา

ทกขินา. ปจเจกสมพุทเธ ทานํ เทติ, อัยํ ทุตติยา ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินา.
 ตถาคตสาวเก อรหนเต ทานํ เทติ, อัยํ ตุตติยา ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินา.
 อรหตฺตผลสจฺฉิกิริยาย ปฏฺฐิปนฺเน ทานํ เทติ, อัยํ จตฺตฺถิ ปาฏิปุคคฺคฺลิกา
 ทกขินา. อนาคามิสฺส ทานํ เทติ, อัยํ ปณฺจมี ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินา.
 อนาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏฺฐิปนฺเน ทานํ เทติ, อัยํ ฉนฺนํ ปาฏิปุคคฺคฺลิกา
 ทกขินา. สกทาคามิสฺส ทานํ เทติ, อัยํ สตฺตมี ปาฏิปุคคฺคฺลิกา
 ทกขินา. สกทาคามิผลสจฺฉิกิริยาย ปฏฺฐิปนฺเน ทานํ เทติ, อัยํ อณฺฺจมี
 ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินา. โสตาปนฺเน ทานํ เทติ, อัยํ นวมี ปาฏิปุคคฺคฺลิกา
 ทกขินา. โสตาปตฺตผลสจฺฉิกิริยาย ปฏฺฐิปนฺเน ทานํ เทติ, อัยํ ทสมี
 ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินา. พาหิรเก กามेषุ วีตฺราเค ทานํ เทติ, อัยํ
 เอกาทสมี ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินา. ปุณฺณชฺชนสึลวณฺเต ทานํ เทติ, อัยํ
 ทวาทสมี ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินา. ปุณฺณชฺชนทุสสีเล ทานํ เทติ, อัยํ
 เตรสมี ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินา. ติรจฺฉานคเต ทานํ เทติ, อัยํ จุทฺทสมี
 ปาฏิปุคคฺคฺลิกา ทกขินาติ.^{๑๗๗}

“อานนทํ ทักขินาเป็นปาฏิปุคคฺคฺลิก (การถวายทานเจาะจงบุคคล)
 นี้ มี ๑๔ ประการ ทั้ง ๑๔ ประการมีอะไรบ้าง คือ

๑. บุคคลยอมถวายทานในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
 นี้เป็นทักขินาปาฏิปุคคฺคฺลิกประการที่ ๑

๒. บุคคลยอมถวายทานในพระปัจเจกพุทธะ นี้เป็นทักขินา
 ปาฏิปุคคฺคฺลิกประการที่ ๒

^{๑๗๗}
 ม.อ.อ. ๓/๓๗๙/๓๒๓-๒๔

๓. บุคคลย่อมถวายทานในพระสาวกของตถาคตผู้เป็นพระอรหันต์ นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๓

๔. บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอรหัตตผล นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๔

๕. บุคคลย่อมถวายทานในพระอนาคามี นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๕

๖. บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งอนาคามีผล นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๖

๗. บุคคลย่อมถวายทานในพระสกทาคามี นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๗

๘. บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งสกทาคามีผล นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๘

๙. บุคคลย่อมถวายทานในพระโสดาบัน นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๙

๑๐. บุคคลย่อมถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งโสดาปัตติผล นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๑๐

๑๑. บุคคลย่อมถวายทานในบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายแล้ว นี่เป็นทักษิณาปาฏิปุคคติกประการที่ ๑๑

๑๒. บุคคลย่อมให้ทานในปุถุชนผู้มีศีล๑ นี้เป็นทักษิณาปาฏิ
ปุคคสิกปรการที่ ๑๒

๑๓. บุคคลย่อมให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีล นี้เป็นทักษิณาปาฏิปุคคสิก
ปรการที่ ๑๓

๑๔. บุคคลย่อมให้ทานในสัตว์ดิรัจฉาน นี้เป็นทักษิณาปาฏิ
ปุคคสิกปรการที่ ๑๔

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวว่า ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล คือ
ผู้ที่ดำรงอยู่ในไตรสรณคมน์โดยมีพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์
เป็นที่พึ่ง นอกจากนั้นยังหมายรวมถึงอุบาสกผู้รักษาศีล ๕, อุบาสก
ผู้รักษาศีล ๑๐, สามเณร, ภิกษุผู้อุปัสมบทแล้วในวันนั้น, ภิกษุผู้อุปัสมบท
แล้วที่สมบูรณ์ด้วยวัตร, ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา (ในระดับญาณ ๑-๑๐)
ภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา (ในระดับญาณ ๑๑) และท่านผู้บรรลุโสดาปัตติ
มรรค ดังข้อความว่า

โสดาปัตติผลสจฉิกิริยาย ปฎิปนเนติ เอตถ เหฎฐิมโกฎฐิยา
ติสรณํ คโต อุปาสโกปิ โสดาปัตติผลสจฉิกิริยาย ปฎิปนโน นาม,
ตสมิ ติพนทานมปิ อสงเขยยโย อปเปเมยโย. ปญจสีเล ปติฎฐิตสส ตโต
อุตฺตริ มหปผลํ. ทสสีเล ปติฎฐิตสส ตโต อุตฺตริ ตทหุพพชิตสส
สามเณรสส, ตโต อุตฺตริ อุปสมปนฺนภิกขุโน, ตโต อุตฺตริ อุปสมปนฺนส
เสว วตตสมปนฺนสส, ตโต อุตฺตริ วิปสสกสส, ตโต อุตฺตริ อารทฺธ-
วิปสสกสส, ตโต อุตฺตริ อุตฺตมโกฎฐิยา ปน มคฺคสมงฺคิ โสดาปัตติผล-
สจฉิกิริยาย ปฎิปนโน นาม.^{๑๗๘}

^{๑๗๘} ม.อ.อ. ๓/๓๗๙/๒๒๙

“ในคำว่า (โศดาปัตติผลสัจฉิกิริยาย ปฏิปนเน) ในท่านผู้ปฏิบัติ เพื่อให้แจ้งโศดาปัตติผล หมายความว่า :-

๑. แม้อุบาสกผู้ถึงไตรสรณะเป็นอย่างต่ำ ก็เชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อ ทำให้แจ้งโศดาปัตติผล แม้ทานที่ให้ในอุบาสกนั้นก็นับไม่ได้ ประมาณ ไม่ได้
๒. ทานที่ให้แก่บุคคลผู้ดำรงมั่นอยู่ในศีล ๕ มีผลมากกว่าทานนั้น
๓. ทานที่ให้แก่บุคคลผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีล ๑๐ มีผลมากกว่าทานนั้น
๔. ทานที่ถวายแก่สามเณรผู้บวชในวันนั้น มีผลมากกว่าทานนั้น
๕. ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้อุปสมบทแล้ว มีผลมากกว่าทานนั้น
๖. ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้อุปสมบทแล้วที่สมบูรณ์ด้วยวัตร มีผล มากกว่าทานนั้น
๗. ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา[ในระดับต่ำกว่าสังขารุ เพกชาญาณ] มีผลมากกว่าทานนั้น
๘. ทานที่ถวายแก่ภิกษุผู้ปรารภวิปัสสนา[ในระดับสังขารุเพกชา ญาณ] มีผลมากกว่าทานนั้น
๙. ท่านประกอบด้วยมรรคเป็นอย่างสูง เชื่อว่าผู้ปฏิบัติเพื่อให้ แจ้งโศดาปัตติผล ทานที่ถวายแก่ท่านผู้นี้มีผลมากกว่าทานที่กล่าวมานั้น แน่นนอน”

๑๑. ทานที่ให้แก่มุขคนนอกศาสนา ผู้ปราศจากความกำหนัด
ในกาม คือ ผู้บรรลุนิยาม ๕ ได้แก่ ฤๅษีผู้บรรลุนิยามอภินิยาม การ
ถวายทานแก่มุขคนเหล่านี้มีอานิสงส์น้อยกว่าผู้ที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิยาม
โสดาปัตติผล

๑๒. ทานที่ให้แก่มุขคนผู้มีศีล

๑๓. ทานที่ให้แก่มุขคนผู้ทุศีล

๑๔. ทานที่ให้แก่มุขคนผู้มั่งคั่ง

จะเห็นได้ว่าใน ๑๔ ข้อนี้ ไม่มีข้อใดที่กล่าวถึงสังฆทานที่ให้แก่มุขคนผู้เดียวแล้วจะจงถึงพระสงฆ์ นอกจากนั้น พระพุทธองค์ได้ทรง
แสดงอานิสงส์ของทานที่ให้แก่มุขคนเหล่านั้น ดังนี้

๑. บุคคลผู้ให้ทานในมั่งคั่งมั่งคั่ง ได้รับอานิสงส์ ๑๐๐ อัฐภาพ

๒. ให้ทานในผู้ทุศีล ได้รับอานิสงส์ ๑,๐๐๐ อัฐภาพ

๓. ให้ทานในมุขคนผู้มีศีล ได้รับอานิสงส์ ๑๐๐,๐๐๐ อัฐภาพ

๔. ให้ทานในมุขคนนอกศาสนาผู้บรรลุนิยามอภินิยามได้อานิสงส์
แสนโกฏิอัฐภาพ

๕. ให้ทานในผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิยามอภินิยาม มีอานิสงส์นับไม่ได้

๖-๑๔. ทานที่ให้ในพระโสดาบัน, ทานผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้ง
สัทธาคามิผล, พระสัทธาคามิ, ทานผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล,
พระอนาคามิ, ทานผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล, พระอรหันต์,

พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีอานิสงส์นับไม่ได้ตามลำดับ

ตั้งข้อความว่า

ตตฺรานนฺท ติริจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา สตฺคฺฉนา ทกฺขิณา ปาฎิถฺกขิตฺตพฺพา. ปุถุชฺชนทฺสสีเล ทานํ ทตฺวา สทฺสคฺฉนา ทกฺขิณา ปาฎิถฺกขิตฺตพฺพา. ปุถุชฺชนสีลวณฺเต ทานํ ทตฺวา สตฺสทฺสคฺฉนา ทกฺขิณา ปาฎิถฺกขิตฺตพฺพา. พาหิรเก กามesu วีตราเค ทานํ ทตฺวา โภถิสฺตสทฺสคฺฉนา ทกฺขิณา ปาฎิถฺกขิตฺตพฺพา. โสตาปตฺติผลสจฺฉนิกิริยาเย ปฏิปนฺเน ทานํ ทตฺวา อสงฺเขยยา อปฺเปเมยยา ทกฺขิณา ปาฎิถฺกขิตฺตพฺพา. โภ ปน วาโท โสตาปนฺเน. โภ ปน วาโท สกทาคามิผลสจฺฉนิกิริยาเย ปฏิปนฺเน. โภ ปน วาโท สกทาคามิสฺส. โภ ปน วาโท อนาคามิผลสจฺฉนิกิริยาเย ปฏิปนฺเน. โภ ปน วาโท อนาคามิสฺส. โภ ปน วาโท อรหตฺตผลสจฺฉนิกิริยาเย ปฏิปนฺเน. โภ ปน วาโท อรหฺนเต. โภ ปน วาโท ปจฺเจกสมฺพุทฺเธ. โภ ปน วาโท ตถาคเต อรหฺนเต สมฺมาสมฺพุทฺเธ.^{๑๗๙}

“อานนท ในทักษิณาปาฎิปุคคฺลิก ๑๔ ประการนั้น :-

๑. บุคคลให้ทานในสัตว์ดิรัจฉานแล้ว ฟังหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑๐๐ อัฐภาพ
๒. ให้ทานในปุถุชนผู้ทุศีลแล้ว ฟังหวังทักษิณาอันมีอานิสงส์ ๑,๐๐๐ อัฐภาพ

^{๑๗๙}
ม.อ.อ. ๓/๓๗๙/๓๒๔

๓. ให้ทานในบุุคคลผู้มีศีลแล้วพึงหวังทักษิณานิสงส์
๑๐๐,๐๐๐ อัถภาพ

๔. ถวายทานในบุคคลภายนอกศาสนาผู้ปราศจากความกำหนัด
ในกามทั้งหลายแล้ว พึงหวังทักษิณานิสงส์แสนโกฏิอัถภาพ

๕. ให้ทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผลแล้วพึงหวัง
ทักษิณานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้

๖. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระโสดาบัน

๗. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้
แจ้งสกทาคามีผล

๘. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระสกทาคามี

๙. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้
แจ้งอนาคามีผล

๑๐. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระอนาคามี

๑๑. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในท่านผู้ปฏิบัติเพื่อ
ทำให้แจ้งอรหัตตผล

๑๒. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระสาวกของตถาคต
ผู้เป็นพระอรหันต์

๑๓. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระปัจเจกพุทธเจ้า

๑๔. ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการถวายทานในพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”

หลังจากที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงทานที่ให้เฉพาะบุคคลซึ่งเรียกว่า ปาฏิบุคลิกทานแล้ว ได้ทรงจำแนกถึงสังฆิกทาน คือ ทานที่ถวายแต่สงฆ์ มี ๗ ประเภท คือ

๑. บุคคลย่อมถวายทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข (พุทธปมุข อุภโตสงฆ ทานํ เทติ)

๒. เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้วบุคคลย่อมถวายทานในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (ตถาคตปรินิพพุเต อุภโตสงฆ ทานํ เทติ)

๓. บุคคลย่อมถวายทานในภิกษุสงฆ์ (ภิกษุสงฆ ทานํ เทติ)

๔. บุคคลย่อมถวายทานในภิกษุณีสงฆ์ (ภิกษุณีสงฆ ทานํ เทติ)

๕. บุคคลถวายทานโดยกล่าวว่า ขอท่านเจาจะจงให้ภิกษุและภิกษุณีจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจาก[ภิกษุและภิกษุณี]สงฆ์ (เอตตกา เม ภิกขุ จ ภิกขุณีโย จ สงฆโต อุททิสสชาติ ทานํ เทติ)

๖. บุคคลถวายทานโดยกล่าวว่า ขอท่านเจาจะจงให้ภิกษุจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจาก[ภิกษุ] สงฆ์ (เอตตกา เม ภิกขุ สงฆโต อุททิสสชาติ ทานํ เทติ)

๗. บุคคลถวายทานโดยกล่าวว่า ขอท่านเจาจะจงให้ภิกษุณีจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจาก[ภิกษุณี]สงฆ์ (เอตตกา เม ภิกขุณีโย สงฆโต อุททิสสชาติ ทานํ เทติ)

ตั้งข้อความว่า

สวด โข ปนิมานนท สงฆคตา ทกฺขิณา. กตมา สดต. พุทฺธปมฺมุเข
 อุภโตสงฺฆเม ทานํ เทติ, อัยํ ปจฺจมา สงฆคตา ทกฺขิณา. ตถาคเต
 ปรีนิพฺพุเต อุภโตสงฺฆเม ทานํ เทติ, อัยํ ทุตฺติยา สงฆคตา ทกฺขิณา.
 ภิกฺขุสงฺฆเม ทานํ เทติ, อัยํ ตตฺติยา สงฆคตา ทกฺขิณา. ภิกฺขุณีสงฺฆ
 ทานํ เทติ, อัยํ จตฺตถึ สงฆคตา ทกฺขิณา. เอตฺตเก เม ภิกฺขุ จ ภิกฺขุณีโย จ
 สงฺฆโต อุทฺทิสฺสธาดิ ทานํ เทติ, อัยํ ปญฺจมี สงฆคตา ทกฺขิณา.
 เอตฺตเก เม ภิกฺขุ สงฺฆโต อุทฺทิสฺสธาดิ ทานํ เทติ, อัยํ ฉฺฉฐี สงฆคตา
 ทกฺขิณา. เอตฺตเก เม ภิกฺขุณีโย สงฺฆโต อุทฺทิสฺสธาดิ ทานํ เทติ, อัยํ
 สดตฺมี สงฆคตา ทกฺขิณา.^{๑๘๐}

“อานนทํ ทักฺขิณาที่ถวายเป็นสงฆ์ ๗ ประการเหล่านี้ ทั้ง ๗ ประการ
 มีอะไรบ้าง คือ

๑. บุคคลย่อมนถวายทานในสงฆ์ ๒ ฝ่ายมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข
 นี้เป็นทักฺขิณาที่ถวายเป็นสงฆ์ประการที่ ๑

๒. เมื่อพระตถาคตปรีนิพพานแล้วบุคคลย่อมนถวายทานในสงฆ์
 ๒ ฝ่าย นี้เป็นทักฺขิณาที่ถวายเป็นสงฆ์ประการที่ ๒

๓. บุคคลย่อมนถวายทานในภิกษุสงฆ์ นี้เป็นทักฺขิณาที่ถวายเป็น
 ในสงฆ์ประการที่ ๓

๔. บุคคลย่อมนถวายทานในภิกษุณีสงฆ์ นี้เป็นทักฺขิณาที่ถวายเป็น
 ในสงฆ์ประการที่ ๔

^{๑๘๐} ม.อ.อ. ๓/๓๘๐/๓๒๔-๒๕

๕. บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า ขอท่านจงเจาะจงให้ภิกษุและภิกษุณีจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจากสงฆ์ แล้วถวายทาน นี่เป็นทักษิณาทิถวายในสงฆ์ประการที่ ๕

๖. บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า ขอท่านจงเจาะจงให้ภิกษุจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจากสงฆ์ แล้วถวายทาน นี่เป็นทักษิณาทิถวายในสงฆ์ประการที่ ๖

๗. บุคคลเผด็จสงฆ์ว่า ขอท่านจงเจาะจงให้ภิกษุณีจำนวนเท่านี้แก่ข้าพเจ้าจากสงฆ์ แล้วถวายทาน นี่เป็นทักษิณาทิถวายในสงฆ์ประการที่ ๗”

จะเห็นได้ว่า ในทานที่ถวายเป็นสงฆ์ ๗ ประการเหล่านี้ ไม่มีข้อที่กล่าวว่าบุคคลถวายภิกษุรูปใดรูปหนึ่งแล้วตั้งใจอุทิศสงฆ์กันบเข้าเป็นสังฆทาน หากแต่ต้องเข้าไปหาภิกษุรูปใดรูปหนึ่งในวัด อาจจะเป็นเจ้าอาวาสหรือพระภิกษุผู้แจกภัต) แล้วขอนิมนต์ภิกษุจากบุคคลดังกล่าว ดังเช่นบางท้องถิ่นในประเทศไทยและสหภาพพม่ามีการถวายสลากภัตโดยนิมนต์ภิกษุจากวัดมารับสลากภัต จัดเป็นการถวายสังฆทานเจาะจงภิกษุที่ได้รับเลือกมาจากวัดแล้ว

หลังจากพระพุทธองค์ตรัสสังฆทาน ๗ ประเภทแล้ว ได้ตรัสต่อไปว่า

ภวิสสนติ โข ปนนานนท อนาคตมทธานัน โคตรภุโน กาสาวกณฺฐา ทุสสีลา ปาปชฺฌมา. เตสุ ทุสสีเลสุ สมนิ อุกทิสฺส ทานัน ทสฺสนติ, ตทาปาหิ อานนท สงฺฆคตฺ ทกฺขิณิ อสงฺเขยฺยิ อปฺปเมยฺยิ วทามิ, น เตววาหิ

อานนท เกนจิ ปรียาเยน สงฆคตาย ทกขินาย ปาฏิปุคคสิกั ทานัน
มหปผลตรั วทามิ.^{๑๘๑}

“อานนท์ ในอนาคตกาลจักมีแต่เหล่าโคตรภูภิกษุ มีผ้ากาสาวะ
พันคอ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม คนทั้งหลายจักถวายทานเจาะจง
สงฆ์ได้ในภิกษุผู้ทุศีลเหล่านั้น แม้ในเวลานั้น เราก็กังกล่าวทักษิณาที่
ถวายในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่เราไม่กล่าวทาน
ให้เจาะจงบุคคลว่ามีผลมากกว่าทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ด้วยเหตุใดๆ”

ข้อนี้หมายความว่า ในอนาคตกาลเมื่อภิกษุหมดสิ้นไป มีเพียง
พระโคตรภู คือ ภิกษุผู้รักษาระกฐล พวกเขาประกอบอาชีพการงาน
มีครอบครัว เลี้ยงบุตรภรรยาเหมือนชาวบ้านทั่วไป แต่เป็นวงศ์ตระกูล
ซึ่งสืบทอดมาจากเหล่าภิกษุในกาลก่อน พวกเขาซึ่งชาวโลกถือว่าเป็น
ภิกษุนั้นมีผ้ากาสาวะพันคอ เรียกว่าพระโคตรภู

ในขณะนั้นแม้บุคคลจะถวายทานแก่พระโคตรภูภิกษุโดยเจาะจง
สงฆ์ ก็นับว่าเป็นสังฆทานเช่นเดียวกัน เพราะพระโคตรภูเหล่านั้นเป็น
ตัวแทนซึ่งผู้ถวายทานขอมาจากภิกษุสงฆ์ จึงจะนับว่าเป็นสังฆทานได้
ในอรรถกถาของทักษิณาวិภังคสูตร^{๑๘๒} มีเรื่องเล่าว่า มีเศรษฐีท่านหนึ่ง

^{๑๘๑} ม.อ.อ. ๓/๓๘๐/๓๒๕

^{๑๘๒} ตตถ ทิ เอโก วิหารสามิ กุญฺมพิโก “สงฆคตํ ทกขินํ ทสสามิติ สงฆโต อุททิสิตวา
เอกํ ภิกขุ เทถาติ ยาจิ. โส เอกํ ทุสสิลภิกขุ ลภิตวา นิสินนญฺจานํ โอปุลฺลชาเปตวา อาสนํ
ปุลฺลชาเปตวา อุปริ วิตานํ พนฺธิตวา คนฺธธุมปฺปเฬหิ ปุเชตวา ปาเท โธวิทฺวา เตเลน มกฺเขตฺวา
พฺพุทธสฺส นิจฺจการํ กโรนโต วิย สงฺฆเ จิตฺติกาเรน เทยฺยธมฺมํ อทาสิ. โส ภิกขุ ปจฺฉาภตฺติ
วิหารชคฺคนตฺตถาย กุทาลกํ เทถาติ ชฺรทฺวารํ อากโต อุปาสโก นิสินโนว กุทาลํ ปาเพน

ได้รับภิกษุทุศีลจากสงฆ์ แต่ท่านต้อนรับอย่างนอบน้อม ถวายอาหารอันประณีต ทำให้ภิกษุนั้นเข้าใจว่าเศรษฐีเลื่อมใสตน ครั้นถึงเวลาเย็นได้เข้าไปหาเศรษฐีเพื่อขอจอบไปตายหญ้า เศรษฐีจึงเอาเท้าซ้ายจอบให้ โดยกล่าวว่าจงรับไปเถิด ทำให้ชาวบ้านสงสัยจึงสอบถาม เศรษฐีตอบว่าเมื่อเช้าฉันถวายภิกษุที่เป็นตัวแทนของสงฆ์ แต่เย็นวันนี้ฉันให้ภิกษุทุศีล จึงทำอากัปกิริยาต่างกัน

จะเห็นได้ว่า การถวายสังฆทานนี้มีอานิสงส์มาก ก็เพราะว่ามีได้เจาะจงภิกษุรูปใดรูปหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นการเจาะจงสงฆ์ ในอรรถกถาของทักษิณาวินิจฉัยคสูตรและกัณฑ์ชาวิตถรณีได้จำแนกสังฆทานโดยย่อ ๒ ประเภท คือ

ขิปิตวา “คุณหาติ อทาสี. ตมเมนิ มนุสสา อาหุสุ “ตุมเหติ ปาโตว เอตสส กตสกุกาโร วตตุ น สกกา อิทานิ อุปจารมตตกมปิ นตถิ กิ นามตตนิ. อุปาสโก “สงฆสส โส อยยา จิตติกาโร น เอตสสาติ อาท. (ม.อุ.อ. ๓/๓๘๐/๓๒๕)

“ในบรรดาอุบาสกเหล่านั้น อุบาสกคนหนึ่งเป็นภุมมพีเจ้าของวิหารคิดว่า ‘เราจักถวายทักษิณาทันถึงในสงฆ์’ จึงร้องขอว่า ‘ขอท่านทั้งหลายจงให้ภิกษุรูปหนึ่ง เจาะจงจากสงฆ์เถิด’ เขาได้ภิกษุทุศีลรูปหนึ่ง เชื้อเชิญไปสู่สถานที่นั่ง ปูลาดอาสนะ กั้นเพดานเบื้องบน บูชาด้วยของหอม ธูปและดอกไม้แล้ว ล้างเท้าทำด้วยน้ำมัน เป็นดุจทำความนอบน้อมแต่พระพุทธเจ้า ได้ถวายไทยธรรมด้วยความยำเกรงในสงฆ์

ในเวลาเย็นภิกษุรูปนั้นมายังประตูเรือนพร้อมกับกล่าวว่า ขอท่านจงให้จอบเพื่อประโยชน์แก่การดูแลวิหาร อุบาสกนั่งอยู่นั่นเองใช้เท้าซ้ายจอบถวายโดยกล่าวว่า ท่านจงถือเอาเถิด

มนุษย์ทั้งหลายได้กล่าวกับเขาว่า ใครๆ ไม่อาจพูดถึงสักการะที่ท่านทำแก่ภิกษุนั้น แต่เข้าตู่ได้ บัดนี้ แม้เพียงมรยาทก็ไม่มี นี่มันเรื่องอะไรกัน

อุบาสกกล่าวว่า แน่หนาย นั้นเป็นการทำความยำเกรงต่อสงฆ์ ไม่ใช่การทำความยำเกรงต่อภิกษุนี้”

๑. สังฆทานที่ถวายภายในวัด
๒. สังฆทานที่ถวายภายนอกวัด

สังฆทานที่ถวายภายในวัด คือ การถวายแก่ภิกษุสามเณรทุกรูปที่อยู่ในวัด โดยนั้บรวมนามสามเณรเข้าในสงฆ์อีกด้วย และภิกษุสามเณรเหล่านั้นต้องอยู่พร้อมหน้ากันภายใน ๑๒ คอกในวัดที่มีรั้วล้อม ถ้าเป็นวัดที่ไม่มีรั้วล้อม ให้นำ ๑ เลขทุบาค คือ สถานที่ข้างก้อนดินออกไปสุดแรงของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง

สังฆทานที่ถวายภายนอกวัด คือ การถวายนอกวัดโดยทายกไปขอนิมนต์ภิกษุจากเจ้าอาวาส หรือพระภิกษุคฤหัสถ์ (พระแจกภัก) ผู้รับกิจนิมนต์แทนสงฆ์ แล้วนำภิกษุหรือสามเณรที่ตนได้จากสงฆ์นั้นไปฉันที่บ้านหรือศาลาในหมู่บ้าน ดังนั้น การนิมนต์พระจากวัดไปฉันเช้าหรือฉันเพลที่บ้านก็ตาม การทำสลากภัตแล้วรับภิกษุสามเณรที่ได้รับสลากไปฉันที่บ้านก็ตาม จัดเป็นสังฆทานประเภทนี้

สังฆทานประเภทที่ ๒ ต้องเป็นการถวายภายนอกวัดเท่านั้น ถ้าทายกนิมนต์พระบางรูปที่อยู่ในวัดแล้วถวายอาหารหรือสิ่งของไม่จัดเป็นสังฆทาน เพราะสังฆทานประเภทแรกต้องเป็นการถวายภิกษุและสามเณรทั้งหมดวัดเท่านั้น ส่วนสังฆทานประเภทที่ ๒ ต้องเป็นการถวายภายนอกวัดเท่านั้น และผู้ถวายต้องเจาะจงสงฆ์เป็นหลักด้วยใจเป็นกลาง ถ้าผู้ถวายรู้สึกดีใจที่พระเถระมารับทาน หรือรู้สึกเสียใจที่สามเณรน้อยมารับทาน ก็ไม่จัดเป็นสังฆทาน แต่นับว่าเป็นปาฏิปุคคคลิกทาน คือ ทานเจาะจงบุคคล

ตั้งข้อความว่า

ภิกขุสงฆ์ อปริจินนคมหาภิกขุสงฆ์.^{๑๘๓}

“คำว่า ภิกขุสงฆ์ (ในภิกขุสงฆ์) คือ ในหมู่ภิกษุจำนวนมากที่มีได้
ระบุจำนวน”

“เอตตกาเยว ภิกขุ อุทิสถาติ เอวํ ปริจเฉทสส อกรณน
อุปะจารสีมาปริยาปนนานํ เขตตปริยาปนนานํ วเสน อปริจินนค-
มหาภิกขุสงฆ์.^{๑๘๔}

“คำว่า ในหมู่ภิกษุจำนวนมากที่มีได้ระบุจำนวน คือ ในหมู่ภิกษุ
จำนวนมากที่มีได้ระบุจำนวนโดยเนื่องด้วยหมู่ภิกษุที่อยู่ในเขตวัดที่นับ
เข้าในอุปะจารสีมา (เขตวัดที่มีรั้วล้อมรอบหรือถ้าเป็นวัดที่ไม่มีรั้วล้อม
ให้นับ ๑ เลหตุปะต) โดยไม่ทำการระบุจำนวนอย่างนี้ว่า ‘จงเจาะจงให้
ภิกษุเพียงเท่านั้น’ ”

สงฆสส เทตตีติ เอตถ วิหารํ ปวิสิตวา “สงฆสส ทมมีตี ทินนํ
อุปะจารสีมาคตानญจ ตโต พหิทฐาปี เตหิ สหุธี เอกาพฐานญจ
ปาปุณาติ, ตสฺมา เตสํ คาทเก สติ อสมปตตानมปิ ภาโค ทาทพโพ.
ยํ ปน พหิ อุปะจารสีมาย ภิกขุ ทิสฺวา “สงฆสสาตี ทียตี, ตํ เอกาพฐ-
ปริสาย ปาปุณาติ. เย ปน ทฺวาทสฺหิ หตฺเถหิ ปริสํ อสมปตตฺตา, เตสํ
น ปาปุณาติ.^{๑๘๕}

^{๑๘๓} ม.อุ.อ. ๓/๓๘๐/๒๓๐

^{๑๘๔} ม.อุ.ฎีกา ๓/๓๘๐/๔๘๙

^{๑๘๕} กงฺขา. ๑๙๒

“ในคำว่า สงฆสส เทติ (ถวายแก่สงฆ์) นี้ ฟังทราบเนื้อความดังนี้

สิ่งของที่ทายกเข้าไปวัดแล้วถวายโดยกล่าวว่า สงฆสส ทมมิ (กระผมถวายแก่สงฆ์) ย่อมถึงแก่ภิกษุผู้อยู่ในอุปัชฌาย์ และภิกษุผู้เนื่องเป็นแถวกันกับภิกษุเหล่านั้นแม้ในภายนอกอุปัชฌาย์มานั้น ดังนั้นเมื่อมีผู้แทนของภิกษุเหล่านั้น ต้องให้ส่วนแบ่งแม้แก่ภิกษุผู้ยังมาไม่ถึง

ส่วนสิ่งของใดทายกเห็นภิกษุในภายนอกอุปัชฌาย์แล้วถวายว่า สงฆสส ทมมิ (กระผมถวายแก่สงฆ์) สิ่งของนั้นย่อมถึงแก่บริษัทผู้นั้นเนื่องเป็นแถวเดียวกัน แต่ภิกษุเหล่าใดยังไม่ทันถึงบริษัทภายใน ๑๒ ศอก สิ่งของนั้นย่อมไม่ถึงแก่ภิกษุเหล่านั้น”

เอกภาพุทธา เจตถ ทวาทสทตถพณตโรโต ปริจฉินทิตพพา.
เตนาห “เย ปนาตืออาทิ.^{๑๘๖}

“อนึ่ง ความเนื่องเป็นอันเดียวกันในเรื่องนี้ บุคคลพึงกำหนดด้วยระหว่าง ๑๒ ศอก ฉะนั้นจึงกล่าวว่า เย ปน (แต่ภิกษุเหล่าใด) เป็นต้น”

อนึ่ง คำว่า สงฆ์ ในคัมภีร์อรรถกถาจำแนกไว้ ๒ ลักษณะ^{๑๘๗} คือ

๑. ทักขิณยสงฆ์ คือ สงฆ์ผู้ควรรับทักษิณาได้แก่ พระอริยบุคคล ๔ คู่ ๘ จำพวก ซึ่งเป็นภิกษุหรือฆราวาส สงฆ์ประเภทนี้พบในคำว่า สงฆ์ สรณิ คจฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง) คำว่า สงฆ์ มีความหมาย ๔ ประการในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และไวยากรณ์ คือ

^{๑๘๖} กงขา.อภินวฎีกา ๓๑๕

^{๑๘๗} กงขา.อภินวฎีกา ๓๑๕

ก. ผู้ประชุมกันด้วยความเสมอกันแห่งทิวาฐิคือปัญญาอันเกิดจากการบรรลุมรรคผล) และศีล[อันมั่นคง แม้จะต้องเสียชีวิตก็ไม่ทำผิดศีล] = ทิวาฐิสีลสามถณ สหโตติ สงฺโฆ (สํ บทหน้า + หน ธาตุ = ประชุมกัน + ร ปัจจัยในกัตตุสาธนะ อุปสรรคคือ สํ คล้อยตามอรรถของ หน ธาตุ) <วิ.มหา.อ. ๑๕/๑๗๔, ที.สี.อ. ๒๕๐/๒๐๖, ม.มุ.อ. ๑/๕๖/๑๔๑, อง.จตุกกก.อ. ๑/๑๖/๑๘>

ข. ผู้กำจัดกิเลสความเร่าร้อนโดยชอบแล้วด้วยมรรคผลนั้นๆ = เตหิ เตหิ มคคผลเหหิ สมมเทว กิเลสทรเถ หนิตถาติ สงฺโฆ (สํ บทหน้า + หน ธาตุ = เบียดเบียน + ร ปัจจัยในกัตตุสาธนะ อุปสรรคคือ สํ มีอรรถว่า โดยชอบ) <กงขา.อภินวฎีกา ๑๒๙>

ค. ผู้กำจัดกิเลสด้วยตาบคือมรรคนั้นๆ ด้วยดี = สฎฺฐุ กิเลสเหนติ เตน เตน มคคาสินา มาเรตีติ สงฺโฆ (นิตติ.ธาตฺ. ๑๕๔)

ฆ. ผู้ที่กำจัดกิเลสความเร่าร้อนโดยชอบ = สมมเทว กิเลสทรเถ หนตีติ สงฺโฆ (สํ บทหน้า + หน ธาตุ = เบียดเบียน + ร ปัจจัยในกัตตุสาธนะ อุปสรรคคือ สํ มีอรรถว่า โดยชอบ) <รูป. ๗/๕๙๕>

๒. สมมุติสงฆ์ คือ สงฆ์โดยสมมุติ หมายถึง ภิกษุผู้ได้รับการอุปสมบทตามวินัยกรรม ซึ่งอาจจะเป็นปุถุชนหรือพระอริยบุคคล และใช้ในคำว่า สังฆทาน คือ ทานที่ถวายสงฆ์ ซึ่งหมายถึง ถวายแต่สมมุติสงฆ์ดังกล่าว ซึ่งอาจเป็นพระอริยะ ปุถุชน สามเณร และยังหมายรวมถึงภิกษุทุศีลอีกด้วย ถ้าเขาได้รับมอบหมายจากสงฆ์ให้ไปรับทานก็จัดเป็นสงฆ์เช่นเดียวกัน คำว่า สงฆ ตามความหมายนี้มีรูปวิเคราะห์ว่า

สำนัคดี สมคัค กมมัม สมุปกจณตตี สงโฆ^{๑๘๘} (ผู้เข้าถึงกรรมโดยพร้อมเพรียงกัน ชื่อว่า สงฆ์)

ตั้งข้อความว่า

สงโฆติ อิมินา ปน ปเทน กิญจาปี อวิเสสโต ปุคฺคสมุโห วุตโต, อถ โข โส ทกฺขิณฺณยสงโฆ สมฺมุติสงโฆ จาติ ทูวิโธ โหติ. ตตถ ทกฺขิณฺณยสงโฆติ อฏฺฐอริยปุคฺคสมุโห วุจฺจติ. สมฺมุติสงโฆติ อวิเสเสน ภิกฺขุสมุโห โส อธิ อธิปเปโต.^{๑๘๙}

“อนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสถึงกลุ่มบุคคลโดยสามัญทั่วไปด้วยคำว่า สงโฆ (สงฆ์) นี้ก็จริง แต่สงฆ์นั้นจำแนกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ทักขิณฺณยสงฆ์ (สงฆ์ผู้ควรแก้ทักษิณา) คือ กลุ่มอริยบุคคล ๘

๒. สมฺมุติสงฆ์ (สงฆ์โดยสมมติ) คือ หมู่ภิกษุโดยทั่วไป [หมายถึง พระภิกษุผู้ได้รับการอุปสมบทตามวินัยกรรม ซึ่งอาจจะเป็นปุถุชนหรือ พระอริยบุคคลก็ได้]

พระพุทธองค์ทรงประสงค์เอาสมมติสงฆ์นั้นในญัตติของอุโบสถนี้ [ว่า สุนาตุ เม ภนฺเต สงโฆ]”

ตั้งข้อความว่า

โส จ สงโฆ ทูวิโธ สมฺมุติสงโฆ, ทกฺขิณฺณยสงโฆติ. ตตถ สมคเคน สงฺเขน กตฺติ อุปสมปทา กมมัม สมฺมุติ นาม. ตาย สมฺมุติยา อุปสมปนนฺภูมิมิ

^{๑๘๘} รุป. ๗/๕๙๕, นิตฺติ.ชาตุ. ๑๕๔

^{๑๘๙} กงฺขา. ๑๐๖

ปตวา จีโต ภิกขุสงฆो สมมุติสงฆो नाम. सो विनयगममेसु पस्तिषो.
 तक्षिण्ययसंग्घो नाम अणुजोरियपुकुक्कलसमुहो. सो पन गिणजापि
 समुत्तिसंग्घेपि अनोटोकेयेवो होति. तथापि सरणकमन वनथना मान
 पुचासकगरानुससत्तिग्गजानेसु अनुत्तरपुण्यकखेतत्तविसेषपिककहतत्तं
 णकवता तथा तथा सवणनेत्तवा सो विसु वुत्तत्ति त्थग्गप्पो. पुणुखनसंग्घो
 हि पुण्यकखेतत्तं समापि अनुत्तरं पुण्यकखेतत्तं न होति. कसमा.
 सालिकखेतत्ते दिणानं विय खेतत्तत्थग्गजानं सकगायत्तिग्गि विजिज्जनसयानं
 सपुण्णावत्ति.^{๑๙๐}

“สงฆ์มี ๒ ประเภท คือ สมมุติสงฆ์ (สงฆ์โดยสมมุติ) และทักษิณย
 สงฆ์ (สงฆ์ผู้ควรรับทักษิณา)

คำว่า สมมุติ คือ อุปสมบทกรรมอันสงฆ์พร้อมเพรียงกันกระทำ

สมมุติสงฆ์ คือ ภิกษุสงฆ์ผู้ถึงฐานะของผู้อุปสมบทด้วยสมมุติกรรม
 สมมุติสงฆ์นั้นปรากฏในวันัยกรรม

ทักษิณยสงฆ์ คือ หม่อมอริยบุคคล ๘

แม้ทักษิณยสงฆ์จัดว่าเป็นสมมุติสงฆ์ แต่ก็ได้รับการยกย่องโดย
 ประการนั้นๆ แล้วกล่าวไว้เฉพาะ เพื่อกำหนดนาบุญอันประเสริฐในฐานะ
 ที่เข้าถึงสรณะ นบโหวิ์ เคารพบูชา สักการะ และระลึกถึงเป็นนิตย์ จริ่ง
 อยู่ สงฆ์ปุณุชนแม้เป็นนาบุญก็หาใช้นาบุญอันประเสริฐไม่

ถามว่า : เหตุใดสงฆ์ปุณุชนจึงไม่ใช้นาบุญอันประเสริฐ

^{๑๙๐} ปรมตถ.ฎีกา ๑/๗/๑๒

ตอบว่า : เพราะมีอนุสัยกิเลสคือสักกายทิฏฐิและวิจิกิจฉาซึ่งเปรียบเสมือนหญ้าในนาข้าวสาละที่ให้นาเสียหาย”

ดังนั้น ในเมืองไทยปัจจุบันมักเข้าใจสังฆทานว่า

๑. การออกไปใส่บาตรในตอนเช้าเป็นการถวายสังฆทาน เพราะเราไม่ได้ระบุถึงภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แต่มุ่งถึงพระอริยสงฆ์ ความเห็นนี้ไม่ถูกต้อง เพราะสังฆทานที่ถวายนอกวัดต้องเป็นการถวายแก่ภิกษุที่เป็นตัวแทนของสงฆ์ซึ่งได้รับเลือกให้มารับทานเท่านั้น

๒. การเข้ามาในวัดแล้วถวายสังฆทานแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเพื่อให้เป็นของส่วนรวมแก่ภิกษุสามเณรในวัด ความเห็นนี้ไม่ถูกต้อง เพราะสังฆทานที่ถวายภายในวัดต้องเป็นการถวายแก่ภิกษุและสามเณรทั้งหมดที่อยู่ในวัด

๓. การนิมนต์พระ ๔ รูปแล้วถวายสังฆทานในวัด ความเห็นนี้ไม่ถูกต้อง เพราะภิกษุ ๔ รูปนั้นเป็นสงฆ์ตามวินัยกรรมเพื่อการทำอุโบสถกรรมเป็นต้น ไม่ใช่สงฆ์ในการถวายสังฆทาน

จะเห็นได้ว่า การถวายทานสังฆทานตามความเข้าใจข้างต้นไม่ได้เป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในอรรถกถาของทักษิณาวินัยกัณฐสูตรและกัณฐาวตฺตวรรณิ ตามที่กล่าวมาแล้ว

มหาปริจาค ๕

การปริจาคใหญ่ทั้ง ๕ พบในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาหลายแห่ง แต่มีข้อความไม่ตรงกัน ซึ่งสรุปความได้ว่า

๑. การปริจาคอวัยวะ (องคปริจาค) และดวงตา (นยนปริจาค) ใช้แยกกันเป็น ๒ ข้อ พบในอรรถกถาของทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย อังคุตตรนิกาย และมหานิทเทส อีกในทั้งฎีกาของมูลปิณณาสก์ ตามความเห็นนี้ การปริจาคใหญ่มี ๕ อย่าง คือ

- ๑) ปริจาคอวัยวะ (องคปริจาค)
- ๒) ปริจาคดวงตา (นยนปริจาค)
- ๓) ปริจาคทรัพย์ (ธนปริจาค)
- ๔) ปริจาคราชสมบัติ (รชชปริจาค)
- ๕) ปริจาคบุตรภรรยา (ปุตตทวารปริจาค)

ดังข้อความว่า

อลวา ยถา วิปสสี ภควา ฯเปฯ ยถา กสสโป ภควา ทานปารมี
 ปุเรตวา สีลเนกขมมปณณาวิริยขนตีสจจอธัญญานเมตตาทุเปกขาปารมี
 ปุเรตวา อีมา ทส ปารมีโย ทส อุปปารมีโย ทส ปรมตถปารมีโยติ
 สมตีสปารมีโย ปุเรตวา องคปริจาคํ นยนธนรชชปุตตทวารปริจาคนติ
 อิเม ปณจ มหาปริจาคเค ปริจจชิตวา ปุพพโยคปุพพจริยธมมกขาน-
 ญาตตถจริยาทโย ปุเรตวา พุทฺธจริยาย โภกฺกั ปตฺวา อาคโธ, ตถา
 อมหากมปิ ภควา อาคโธ.^{๑๙๑}

^{๑๙๑} ที.สี.อ. ๑/๗/๕๙, ม.ม.อ. ๑/๑๒/๕๐, อ.อ.อ.อ. ๑/๑๗๐/๙๔, ช.ม.อ. ๑๔/๑๗๔

“อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี ฯลฯ พระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ ทรงบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ชั้นดีบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมีแล้ว ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศนี้ คือ บารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐ ทรงกระทำความบริจาคน ๕ ประการนี้ คือ ๑) บริจาคอวัยวะ ๒) บริจาคทรัพย์ ๓) บริจาคบุตร ๔) บริจาคภรรยา ๕) บริจาคชีวิต แล้วทรงบำเพ็ญปุพพโยคะ (ความเพียรเป็นเบื้องต้นแรก), ปุพพจรिया (ความประพฤติเป็นเบื้องต้นแรก) และ ฌัมมิกขานะ (ธรรมที่แสดงด้วยการยังเหล่าสัตว์ให้ตั้งมั่นและให้อบรมในโพธิญาณสาม) พร้อมด้วยญัตตจรिया (ความประพฤติประโยชน์แก่ญาติ) เป็นต้น เสด็จมาถึงที่สุดด้วยพุทธจรियाแล้วโดยประการใด แม้พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายก็เสด็จมาแล้วโดยประการนั้น”

องคปริจจาคโค นยนธรรชชปุตตทวารปริจจาคโคติ ปญจมหาปริจจาคา.^{๑๙๖}

“การบริจาคนใหญ่ทั้ง ๕ คือ ๑) บริจาคดวงตา ๒) บริจาคทรัพย์ ๓) บริจาคราชสมบัติ ๔) บริจาคบุตร ๕) บริจาคภรรยา”

๒. การบริจาคดวงตาเข้าในการบริจาคอวัยวะ เพราะดวงตาก็เป็นอวัยวะอย่างหนึ่ง และแยกการบริจาคบุตรภรรยาเป็นสองข้อ พบในคัมภีร์อภิธานปิทีปิกาและปริตตฎีกา ตามความเห็นนี้ การบริจาคนใหญ่มี ๕ อย่าง คือ

^{๑๙๖} ม.มู.ฎีกา ๑/๑๒/๑๒๔

- ๑) บริจาคอวัยวะ (องคปริจาค)
- ๒) บริจาคทรัพย์ (ธนปริจาค)
- ๓) บริจาคราชสมบัติ (รชชปริจาค)
- ๔) บริจาคบุตร (ปุตตปริจาค)
- ๕) บริจาคภรรยา (ทารปริจาค)

ตั้งข้อความว่า

ปณจมหาปริจาคโค วุตโต เสฏฐชนสส จ
วเสน ปุตตทารานํ รชชสสงคานเมว จ.^{๑๙๓}

“การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ กล่าวไว้โดยจำแนกเป็นทรัพย์อันประเสริฐ
บุตร ภรรยา ราชสมบัติ และอวัยวะ”

ปณจ มหาปริจาคเคติ องคธนภริยาปุตตรชวเสน ปณจ เอว
อุตตมภูเณ มหนตา, ปริจจชิตพภูเณ ปริจาคา, เต.^{๑๙๔}

“คำว่า ปณจ มหาปริจาคเค (การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕) หมายความว่า
ของ ๕ อย่าง คือ อวัยวะ ทรัพย์ ภรรยา บุตร และราชสมบัติ ชื่อว่า
มหา เพราะเป็นสิ่งที่สูงสุด และชื่อว่า การบริจาค เพราะเป็นสิ่งที่ควร
สละ [เจริญพระพุทศคุณคือ]การบริจาคใหญ่เหล่านั้น”

๓. การบริจากร่างกาย (อตตปริจาค) ใช้แทนการบริจาคอวัยวะ
พบในอรรถกถาของอติวุตตกะ ตามความเห็นนี้ การบริจาคใหญ่มี
๕ อย่าง คือ

^{๑๙๓} อภิธาน. ๒/๔๒๑

^{๑๙๔} ปริตตฎีกา ๓๓

- ๑) บริจาคร่างกาย(องคปริจาค)
- ๒) บริจาคดวงตา (นยนปริจาค)
- ๓) บริจาคราชสมบัติ (รชชปริจาค)
- ๔) บริจาคบุตร (ปุตตปริจาค)
- ๕) บริจาคภรรยา (ทารปริจาค)

ตั้งข้อความว่า

อตตปริจาโค นยนรชชปุตตทารปริจาโคติ ปณจ มหา-
ปริจาคา.^{๑๙๕}

“การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ คือ ๑) บริจาคร่างกาย ๒) บริจาคดวงตา
๓) บริจาคราชสมบัติ ๔) บริจาคบุตร ๕) บริจาคภรรยา”

๔. การบริจาคอวัยวะ ใช้แทนการบริจาคทรัพย์ พบในฎีกาของ
คัมภีร์สคาถวรรค ตามความเห็นนี้ การบริจาคใหญ่มี ๕ อย่าง คือ

- ๑) บริจาคอวัยวะ (องคปริจาค)
- ๒) บริจาคชีวิต (ชีวิตปริจาค)
- ๓) บริจาคราชสมบัติ (รชชปริจาค)
- ๔) บริจาคบุตร (ปุตตปริจาค)
- ๕) บริจาคภรรยา (ทารปริจาค)

ตั้งข้อความว่า

^{๑๙๕} ขุ.อิติ.อ. ๘

องคปริจจาคโค, ชีวิต, รชช, ปุตต, ทารปริจจาคโคติ ปณจ
มหาปริจจาคา.^{๑๙๖}

“การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ คือ ๑) บริจาคอวัยวะ ๒) บริจาคชีวิต
๓) บริจาคราชสมบัติ ๔) บริจาคบุตร ๕) บริจาคภรรยา”

๕. การบริจาคชีวิต (ชีวิตปริจจาค) ใช้แทนการบริจาคดวงตา
พบในอรรถกถาของพุทธวงศ์ ตามความเห็นนี้ การบริจาคใหญ่มี
๕ อย่าง คือ

- ๑) บริจาคอวัยวะ (องคปริจจาค)
- ๒) บริจาคชีวิต (ชีวิตปริจจาค)
- ๓) บริจาคทรัพย์ (ธนปริจจาค)
- ๔) บริจาคราชสมบัติ(รชชปริจจาค)
- ๕) บริจาคบุตรและภรรยา (ปุตตทารปริจจาค)

ดังข้อความว่า

กถํ ภควา ตถา อากโตติ ตถาคโต. ยถา เยน อภินินทาเรณ
ทานปารมี ปุเรตวา สीलเนกขมมปณณาวีริยขนตีสจจจอิฏฐานเมตตุ-
เปกขาปารมี ปุเรตวา อีมา ทส ปารมีโย ทส อุปปารมีโย ทส ปรมตถ-
ปารมีโยติ สมตตีส ปารมีโย ปุเรตวา องคปริจจาคํ ชีวิตปริจจาคํ

^{๑๙๖} ส.ส.ฎีกา ๑/๑/๓๗

ธรรชชปุตตทวารปริจจาคนฺติ อิเม ปญจ มหาปริจจาคเ ปริจจชิตวา
ยถา วิปสฺสืออาทโย สมนฺนาสมพุทฺธา อาคตา ตถา อมฺหากมปิ ภควา
อาคโตติ ตถาคโโต.^{๑๙๗}

“พระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่า พระตถาคต เพราะเสด็จมาโดย
ประการนั้นอย่างไร คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระวิปัสสีเป็นต้น
ทรงบำเพ็ญทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี
ขันติบารมี สัจจบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี
แล้ว ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศเหล่านี้ คือ บารมี ๑๐ อุปปบารมี ๑๐
ปรมัตถบารมี ๑๐ ทรงกระทำมหาปริจาค ๕ ประการนี้ คือ ๑) ปริจาค
อวยวระ ๒) ปริจาคชีวิต ๓) ปริจาคทรัพย์ ๔) ปริจาคราชสมบัติ ๕) ปริจาค
บุตรและภรรยา เสด็จมาแล้วโดยประการใด แม้พระผู้มีพระภาคของเรา
ทั้งหลายก็เสด็จมาแล้วโดยประการนั้น”

๖. ในคัมภีร์อรรถกถาของเวสสันดรชาดก พบการปริจาคใหญ่ ๕
อย่าง คือ

- ๑) ปริจาคทรัพย์ (ธนปริจาค)
- ๒) ปริจาคอวยวระ (องคปริจาค)
- ๓) ปริจาคบุตร (ปุตตปริจาค)
- ๔) ปริจาคภรรยา (ภริยาปริจาค)
- ๕) ปริจาคชีวิต (ชีวิตปริจาค)

^{๑๙๗} ขุ.พุทธ.อ. ๒/๒๒

ตั้งข้อความว่า

สพพโพธิสตุตตานํ ฌนปริจจาคํ องคปริจจาคํ ปุตุตปริจจาคํ
ภริยปริจจาคํ ชีวิตปริจจาคนฺติ อิเม ปญจ มหาปริจจาคเ อปริจจชิตวา
พุทฺธภูตฺพุทฺโ นาม นตฺถิ.^{๑๙๘}

“ในบรรดาพระโพธิสัตว์ทั้งปวง ผู้ที่มีได้บริจาคการบริจาคใหญ่
ทั้ง ๕ เหล่านี้ คือ ๑) บริจาคทรัพย์ ๒) บริจาคอวัยวะ ๓) บริจาคบุตร
๔) บริจาคภรรยา ๕) บริจาคชีวิต ขึ้นชื่อว่าได้เคยเป็นพระพุทธรเจ้า
หาไม่มี”

ในบรรดาความเห็นเหล่านี้ ความเห็นของอรรถกถาชาดกน่าจะ
สมบูรณ์ที่สุด เพราะกล่าวถึงการบริจาคที่ทำได้ยากตามลำดับ คือ ทรัพย์
อวัยวะ บุตร ภรรยา และชีวิต ที่จริงแล้ว การบริจากราชสมบัติตาม
ที่พบในบางคัมภีร์ได้นับเข้าในทรัพย์ และการบริจาคร่างกายก็คือ
การบริจาคชีวิตนั่นเอง ความเห็นที่กล่าวถึงการบริจาคชีวิตจึงสมบูรณ์
เพราะการบริจาคชีวิตจัดเป็นปรมัตถบารมีของท่านตามหลักฐาน
ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า

ตตฺถ ทานปารมียํ ตาว พาหิรณฺทปริจจาโค ปารมียํ นาม, องค-
ปริจจาโค อุปปารมียํ นาม, ชีวิตปริจจาโค ปรมตฺถปารมียํ นามาติ.^{๑๙๙}

“ในเรื่องนั้น ลำดับแรกในทานบารมี การบริจาคของใช้ภายนอก
ชื่อว่า บารมี การบริจาคอวัยวะ ชื่อว่า อุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า
ปรมัตถบารมี”

^{๑๙๘} พุ.ชา.อ. ๑๐/๒๑๕๙/๓๙๖

^{๑๙๙} พุ.พุทฺธ.อ. ๗๖-๗/๙๗

พาทิรภณฑปรีจจาโค ทานปารมี นาม, องคปรีจจาโค ทาน-
อุปปารมี นาม, ชีวิตปรีจจาโค ทานปรมตถปารมี นาม.^{๒๐๐}

“การบริจาคของใช้ภายนอก ชื่อว่า ทานบารมี การบริจาคอวัยวะ
ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาคชีวิต ชื่อว่า ทานปรมตถบารมี”

ปุตตทারণาทีอุปกรณปรีจจาโค ปน ทานปารมี, อตตโน
องคปรีจจาโค ทานอุปปารมี, อตตโน ชีวิตปรีจจาโค ทานปรมตถปารมี.^{๒๐๑}

“การบริจาคบุตรภรรยาและของใช้มีทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า
ทานบารมี การบริจาคอวัยวะของตน ชื่อว่า ทานอุปบารมี การบริจาค
ชีวิตของตน ชื่อว่า ทานปรมตถบารมี”

ปุตตทারণาทีอุปกรณปรีจจาโค ปารมีโย. อตตโน องคปรีจจาโค
อุปปารมีโย. อตตโนว ชีวิตปรีจจาโค ปรมตถปารมีโย.^{๒๐๒}

“การบริจาคบุตรภรรยาและของใช้มีทรัพย์เป็นต้น ชื่อว่า บารมี
การบริจาคอวัยวะของตน ชื่อว่า อุปบารมี การบริจาคชีวิตของตนั้น
แหละ ชื่อว่า ปรมตถบารมี”

แม้ความเห็นเกี่ยวกับบารมีและอุปบารมีของท่านจะต่างกัน
ในบางที่ แต่ความเห็นเกี่ยวกับปรมตถบารมีเป็นอย่างเดียวกัน ดังนั้น
การบริจาคใหญ่ทั้ง ๕ จึงต้องมีการบริจาคชีวิตร่วมด้วยจึงจะสมบูรณ์

^{๒๐๐} พุ.ชา.อ. ๑/๔๐

^{๒๐๑} ที.สี.ฎีกา ๑/๗/๑๑๓

^{๒๐๒} อัง.อฎฐก.ฎีกา ๓/๑๒/๒๗๐

กฐินทาน

ความหมายของกฐิน พบในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ (หน้า ๕) ดังนี้

“กฐิน คือ ผ้าพิเศษที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตแก่ภิกษุสงฆ์เฉพาะ กฐินกาล ตามศัพท์แปลว่า ไม้สะดึง คือ ไม้แบบสำหรับซึ่งผ้าที่จะ เย็บเป็นจีวร คำ กฐิน นี้ใช้ประกอบกับคำอื่นอันเนื่องด้วยพิธีกฐิน ผ้าที่ ถวายแก่ภิกษุสงฆ์ในพิธีนี้ เรียกว่า ผ้ากฐิน ในฤดูกาลเรียกว่า กฐินกาล [กะถินนกะกาล] คือระยะเวลาตั้งแต่ แรมค่ำหนึ่ง เดือน ๑๑ ถึงกลางเดือน ๑๒ ระยะเวลานี้เรียกเป็นสามัญว่า เทศกาลกฐิน[เทศสะกานกะถิน]”

อย่างไรก็ตาม ความหมายว่า ไม้สะดึง ตามคำอธิบายข้างต้น ไม่ พบในวรรณกรรมบาลีใดๆ ตามคำอธิบายในสารัตถทีปนี วิมตวิโนทนี และกัณฐากฎีกาใหม่ กล่าวว่ คำว่า กถิน เป็นอนิพนฺนปาฏิภทิกะ คือ นามศัพท์ที่ไม่สำเร็จด้วยความเป็นสมาส ตัทธิต หรือกิตก์ จึงตั้ง รูปวิเคราะห์ไม่ได้ ดังคำว่า ฆฎ (หม้อ), ปฎ (ผ้า) เป็นต้น หรือชื่อว่า รุฬหิศัพท์ คือศัพท์ที่ยกขึ้นกล่าวโดยไม่มองหาเนื้อความตามรากศัพท์^{๒๐๓}

^{๒๐๓} รุฬหิศัพท์โตติ สมาสตททธิตทกทวิคคเหหิ อนิพนฺนโน ปาฏิภทิกสทโท. วุตตถจ-

นิพนฺนโน จ อนิพนฺนโน โส ปาฏิภทิกโก ยถา

นิพนฺนโน การโกตยาทิ- ตโร ฆฎปาฎาทิกโก

ตททธิตาทิตตยาสิทโร นิพนฺนโน อิตโร มโต. (นิรุตติมณฑุสาฎีกา ๔๘๖)

“คำว่า รุฬหิศัพท์ (รุฬหิศัพท์) คือ นามศัพท์ที่มีได้สำเร็จด้วยรูปวิเคราะห์ที่เป็นสมาส ตัทธิต หรือกิตก์ สมจริงดังคำกล่าวว่

‘ปาฏิภทิกศัพท์นั้นจำแนกเป็นนิปทิกะ และอนิพนฺนปาฏิภทิกะ นิพนฺนปาฏิภทิกะ เช่น การโก (ผู้ทำ) เป็นต้น และจำแนกเป็นอนิพนฺนปาฏิภทิกะอื่นมิได้สำเร็จด้วยตัทธิตเป็นต้น

คำว่า กถิน มีความหมายว่า มั่นคง หมายความว่า

๑. สามารถทำให้อานิสงส์ของกฐิน ๕ ประการอยู่ภายในวัดที่
ภิกษุกรานกฐินนั้น ถ้าภิกษุย้ายวัดไปหลังกรานกฐินแล้วโดยตั้งใจว่าจะ
ไม่กลับมาอีกก็จะไม่ได้รับอานิสงส์กฐิน เรียกว่า ตัดอวาสาปลิโพธ คือ
ความห่วงใยในวัด

๒. รับเอาอานิสงส์ของกฐิน ๕ ไว้ไม่ให้ไปสู่สถานที่อื่นจากวัดที่
ภิกษุกรานกฐิน

ตั้งคำอธิบายในคัมภีร์ฎีกาเหล่านั้นว่า

กถินนติ ปยจานิส์เส อนโตกรณสมตถตาย ถิรนติ อตโถติ
คณธิปะเทศุ วุตต.^{๒๐๔}

“ในคัมภีร์คัณฐิบททั้งหลายกล่าวไว้ว่า คำว่า กฐิน หมายความว่า
มั่นคง โดยสามารถทำอานิสงส์ ๕ ในภายใน[วัดที่ภิกษุกรานกฐิน]”

ทั้ง ๓ อย่างปผันนปาฏิ เช่น ฆฎ (หม้อ) และปฏ (ผ้า) เป็นต้น นิปผันนปาฏิปทิกะอื่นพึงทราบ
ว่า สำเร็จด้วยตัทธิต เป็นต้นทั้ง ๓ อย่าง’ ”

ธาดุจันตยา เย มุตตา อนิปผันนติ เต มตา

เต จาปี พหโว สนติ ปีตโลหิตกาทโย. (นิตติ.ธาด. ๔๙๔)

“นามศัพท์เหล่านี้ได้พ้นแล้วจากการจำแนกธาตุ นามศัพท์เหล่านั้นชื่อว่าอนิปผันนนะ
อนึ่ง แม้ศัพท์เหล่านั้นก็มีจำนวนมาก มีศัพท์ว่า ปีต และ โลหิต เป็นต้น”

รุฬหิชาตํ นิปาตญจ- ปสคคาลปนํ ตถา

สพพนามิกเมตสุ น กโต วิคคโห ฉสุ. (วินยา.ฎีกา ๒/๘๐)

“รูปวิเคราะห์ในบท ๖ ประเภทเหล่านี้ คือ รุฬหิศัพท์ อาชยาต นิปาตอุปสรรค อาลปะนะ
และสรรพนาม บุคคลกระทำไม่ได้”

^{๒๐๔} สารตถ.ฎีกา ๓/๓๐๖/๔๐๓

กถินนติ ปญจานิสังเส อนโตกรณสมตถตตาย ถรินติ อตโถ.^{๒๐๕}

“คำว่า กถิน หมายความว่า มั่นคง โดยสามารถทำอานิสงส์ ๕ ในภายใน[วัดที่ภิกษุกรานกถิน]”

ปญจานิสังเส อถยตถ คนตุ อทตวา สงคณหนฎเจเน กถินิ, ถรินติ อตโถ.^{๒๐๖}

“ชื่อว่า กถิน โดยความหมายว่า รับเอาอานิสงส์ ๕ ไว้ไม่ให้ไปสู่สถานที่อื่น[จากวัดที่ภิกษุกรานกถิน] หมายความว่า เป็นของมั่นคง”

อีกอย่างหนึ่ง ตามความเห็นของคัมภีร์วินยาลังการ (เล่ม ๒ หน้า ๘๐) คำว่า กถิน จัดเป็นนิปผันนปาฏิพทิกะ คือ นามศัพท์ที่สำเร็จด้วย รูปวิเคราะห์ มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. วินัยกรรมที่รวมเอาอานิสงส์ ๕ ไว้ไม่ให้ไปสู่สถานที่อื่น = ปญจานิสังเส อถยตถคนตุ อทตวา กถติ สงคณหาตีติ กถินิ (กถ ชาติ = รวมเอา + อธิ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ)

๒. วินัยกรรมที่มีความมั่นคง = กจติ กิจเจเน ชิวตีติ กถินิ, รุกโข, ตสส เอโสติกถินิ, ถรินาโว, โส เอตสส อตถิติ กถินิ (กถิน ศัพท์ + ณ ปัจจัยในอัสสัถิตัตถิต)

๓. วินัยกรรมที่พระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรรเสริญไว้ = กถียเต สีสามเต ปสัสยเตพุทธาทีตีติ กถินิ (กถ ชาติ <กถเน = สรรเสริญ> + อธิ ปัจจัยในกรรมสาธนะ)

^{๒๐๕} วิมติ.ฎีกา ๒/๓๐๖/๒๕๒

^{๒๐๖} กงขา.อภินวฎีกา ๒๙๐

กฐินเป็นประเพณีที่อยู่คู่กับพุทธศาสนิกชนไทยมาช้านานตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพราะเป็นวินัยบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาครบ ๓ เดือนแล้ว สามารถรับมานุ่งห่มได้ โดยคำว่า การกรานกฐินจัดเป็นสังฆกรรมประเภทหนึ่งตามพระวินัยบัญญัติเถรวาทที่มีกำหนดเวลา คือพระสงฆ์สามารถกระทำสังฆกรรมนี้ได้นับแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ไปจนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เท่านั้น โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญคือการอนุเคราะห์ภิกษุผู้ทรงคุณที่มีจีวรชำรุด ดังนั้นกฐินจึงจัดเป็นเรื่องเกี่ยวกับสังฆกรรมของพระสงฆ์โดยเฉพาะ

การได้มาของผ้าไตรจีวรอันจะนำมากรานกฐินตามพระวินัยบัญญัติของเถรวาทนี้ พระพุทธองค์ไม่ทรงห้ามการรับผ้าจากผู้ศรัทธาเพื่อนำมากรานกฐิน ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้เกิดทานพิธีการถวายผ้ากฐิน หรือการทอดกฐินของพุทธศาสนิกชนขึ้น และด้วยการที่การถวายผ้ากฐินนั้น จัดเป็นสังฆทาน คือถวายแก่คณะสงฆ์โดยไม่เจาะจงภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เพื่อให้คณะสงฆ์นำผ้าไปอุปโลกน์ ยกให้แก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งตามที่คณะสงฆ์ลงมติด้วยญัตติทุติยกรรมวาจา และจัดเป็นกทานที่มีกำหนดเขตเวลาถวายแน่นอน คณะสงฆ์วัดหนึ่งๆ สามารถรับได้ครั้งเดียวในรอบปี จึงทำให้ประเพณีการทอดกฐินเป็นบุญประเพณีนิยมที่สำคัญของพุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป

กฐินทานมีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. มีภิกษุผู้จำพรรษาดัน
๒. สงฆ์ผู้ร่วมกรานกฐินต้องมีไม่ต่ำกว่า ๕ รูป

๓. เวลากรานกฐินเป็นจิวรกาล คือ ระยะเวลา ๑ เดือนหลังออกพรรษาแล้ว

๔. ภิกษุได้รับกฐินจิวรโดยชอบธรรม

ชาวพุทธเชื่อว่ากฐินทานเป็นบุญใหญ่ เหตุที่กฐินทานเป็นบุญใหญ่ก็เพราะว่ามีข้อพิเศษต่างจากทานอย่างอื่น ๗ ประการ คือ

๑. จำกัดผู้รับ หมายความว่า ภิกษุผู้รับกฐินต้องอยู่จำพรรษาแรกครบ ๓ เดือน และได้บวรณาในวันเพ็ญเดือน ๑๑ ถ้าเป็นภิกษุผู้ไม่ได้จำพรรษา หรือว่าขาดพรรษา หรือว่าไม่ได้บวรณาในวันเพ็ญเดือน ๑๑ ก็ไม่อาจรับกฐินได้ ในวัดที่เราไปทอดกฐินนั้นอาจมีภิกษุจำพรรษาเพียง ๑ รูป ก็รับกฐินได้ เพราะคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาของพระวินัยระบุว่า ภิกษุที่จำพรรษาอยู่เพียงรูปเดียวในวัดแห่งหนึ่งก็รับกฐินได้เช่นเดียวกัน แต่ในเวลากรานกฐินนั้นจะต้องนิมนต์ภิกษุจากวัดอื่นมาอีก ๔ รูป รวมเป็น ๕ รูปเพื่อกกรานกฐิน คือ การประกาศต่อสงฆ์ว่าภิกษุนั้นได้รับผ้ากฐินแล้ว หลังจากที่ท่านได้กรานกฐินแล้วก็จะได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ ดังข้อความว่า

คณนวเสน ตาว ปจฺฉิมโกฏฺฐิยา ปญฺจ ชนา ลภนฺติ, อุทฺธํ สตสทสสมปี. ปญฺจนนํ เหมฺจฺจา น ลภนฺติ. วุตถวสฺสวเสน ปุริมิกายวสฺสํ อุปกนฺตวา ปชมปวารณาย ปวาริตา ลภนฺติ, ฉินฺนวสฺสา วา ปจฺฉิมิกาย อุปกตฺตา วา น ลภนฺติ. อถฺยสฺมี วิหาเร วุตถวสฺสาปี น ลภนฺตีติ มหาปจฺจริยํ วุตฺตํ.^{๒๐๗}

^{๒๐๗} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

“ในคัมภีร์มหาปัจจกรีกกล่าวว่า ภิกษุ ๕ รูปย่อมนได้กฐินตามจำนวน เป็นอย่างต่ำก่อน แม้ตั้งแสนรูปย่อมนได้กฐินอย่างสูง แต่ต่ำกว่า ๕ รูป ลงมาย่อมไม่ได้

ว่าด้วยอำนาจภิกษุผู้อยู่จำพรรษา ภิกษุผู้เข้าจำพรรษาต้นแล้ว ปวารณาในวันปวารณาต้นย่อมนได้กฐิน ส่วนภิกษุผู้มีพรรษาขาดหรือภิกษุ ผู้อยู่จำพรรษาหลังย่อมนไม่ได้ แม้ภิกษุผู้อยู่จำพรรษาในวิหารอื่นก็ไม่ได้ กฐิน”

สเจ ปุริมิกาย อุคคตา จตตารโ วา โหนติ ตโย วา เทว วา เอโก วา, อิตเร คณปุรเก กตวา กถินิ อตถริตพพ. อถ จตตารโ ภิกขุ อุคคตา, เอโก ปริปุณณวสโส สามณโร, โส เจ ปจฉิมิกาย อุปสมปชชติ, คณปุรโก เจว โหติ อานิสฺสณจ ลภติ. ตโย ภิกขุ เทว สามณเระ, เทว ภิกขุ ตโย สามณเระ, เอโก ภิกขุ จตตารโ สามณเระติ เขตถาปี เอสewnโย.^{๒๐๘}

“ถ้าพวกภิกษุผู้อยู่จำพรรษาต้นมี ๔ รูป ๓ รูป ๒ รูป หรือรูปเดียว พึงนิมนต์พวกภิกษุนอกนี้มาเป็นคณปุรกะแล้วกรานกฐิน อนึ่ง ถ้าภิกษุ ๔ รูปจำพรรษาต้น หากสามณรูปหนึ่งมีพรรษาครบถ้วนบวชในพรรษา หลัง สามณเป็นทั้งคณปุรกะและได้รับอานิสงส์ พึงทราบนัยนี้แน่นอนทีเดียว แม้ในข้อความนี้ว่า

ถ้าภิกษุ ๓ รูปจำพรรษา ถ้าสามณ ๒ รูปมีอายุครบบริบูรณ์บวช ในพรรษาหลัง สามณเป็นทั้งคณปุรกะและได้รับอานิสงส์

^{๒๐๘} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒-๙๓

ถ้าภิกษุ ๒ รูปจำพรรษา ถ้าสามเณร ๓ รูปมีอายุครบบริบูรณ์บวช
ในพรรษาหลัง

ถ้าภิกษุ ๑ รูปจำพรรษา ถ้าสามเณร ๔ รูปมีอายุครบบริบูรณ์บวช
ในพรรษาหลัง สามเณรเป็นทั้งคณปุรณะและได้รับอาณิสงส์”

ปณฺจนํ ชนานํ วัฏฺฐตีติ ปจฺฉิมโกฏฺฐิยา จตฺตารโ ภณินทุสฺสสส
ทายกา, เอโก ปฏฺิกคฺคาหโกติ ปณฺจนํ ชนานํ วัฏฺฐตี. เกจิ ปน
“ปณฺจวคฺคกรณียตฺตา ‘ปณฺจนํ ชนานํ วัฏฺฐตีติ วุตฺตนฺติ วทฺนฺติ,
ตํ เตสํ มติมตฺตํ “ตฺตร ภิกฺขเว ยวายํ จตฺวคฺโค ภิกฺขุสฺงฺโฆ จเปตฺวา
ตีณิ กมฺมานิ อฺปสมฺบํทํ ปวารณํ อฺพภานนฺติ จมฺเปยฺยกฺขนฺธเก วุตฺตตฺตา.”^{๒๐๙}

“คำว่า ปณฺจนํ ชนานํ วัฏฺฐตี (ควรแก่ภิกษุ ๕ รูป) หมายความว่า
ควรแก่ภิกษุ ๕ รูป คือ ภิกษุ ๔ รูปโดยจำนวนต่ำสุดเป็นผู้ให้ผ้ากฐิน
รูปหนึ่งเป็นผู้รับ

บางท่านกล่าวว่า คำว่า ปณฺจนํ ชนานํ วัฏฺฐตี กล่าวไว้เพราะเป็น
กรรมที่สงฆ์ปัญจวรรคพึงกระทำ คำกล่าวนั้นเป็นเพียงความเห็นของ
ท่านเหล่านั้น เพราะพระพุทธองค์ตรัสไว้ในจัมเปยฺยขันธกะว่า

‘ภิกษุทั้งหลาย ในสงฆ์เหล่านั้น สงฆ์จตุวรรคพร้อมเพรียงกันโดย
ธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นกรรม ๓ อย่าง คือ อฺปสมฺบท ปวารณา
อฺพภาน’ ”

๒. จำกัดไทยธรรม หมายความว่า กฐินต้องมีจีวร ๑ ผืนขึ้นไป
เป็นอย่างน้อย อาจจะเป็นสบง จีวร หรือสังฆาฎก็ได้ ส่วนไทยธรรมอื่นๆ

^{๒๐๙} กงฺขา.อภินวฎฺฐิกา ๒๙๑

ถือว่าเป็นบริวารกฐิน การถวายจีวรแก่สงฆ์มีอันสูงส่งที่สุดแก่สตรีผู้ถวาย คือได้รับเครื่องประดับมหาลดาที่ทำด้วยรัตนะ ๗ ตั้งแต่ศีรษะคลุมถึงหลังเท้า มีราคา ๙ โกฎิ ในสมัยพุทธกาลมีสตรี ๓ ท่านที่มีเครื่องประดับประเภทนี้ก็คือ นางวิสาขามหาอุบาสิกา นางมัลลิกาภรรยาของพันธุเสนาบดี และธิดาของเศรษฐีในกรุงพาราณสี ส่วนอันสูงส่งที่สุดที่เกิดแก่บุรุษผู้ถวาย คือได้รับบาตรและจีวรอันสำเร็จด้วยฤทธิ์ในเวลาออกบวช ในสำนักของพระพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

กิสฺส ปน นิสฺสนฺเทน ตาเยตํ ปสาธนํ ลทฺชนฺติ? สา กิร กสฺสปสมฺมาสมพุทฺธกาเล วิสฺตียา ภิกฺขุสทฺสสานํ จีวรสาฎกํ ททฺวา สุตฺตมฺปิ สุจฺฉโยปิ รชนมฺปิ อตฺตโน สนฺตกเมว อทาสี. ตสฺส จีวรทานสฺส นิสฺสนฺเทน อิมํ มหาลตาปสาธนํ ลภี. อิตถีนฺนฺหิ จีวรทานํ มหาลตา-ปสาธนญฺเฒฺน มตถกํ ปโปปฺติ ปุริสานํ อิทฺธิมยปตฺตจิวเรนาติ.^{๒๑๐}

“ถามว่า เครื่องประดับนั้น อันนางวิสาขานั้นได้แล้ว เพราะผลแห่งกรรมอะไร ? แก้วว่า ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า นางถวายจีวรสาฎกแก่ภิกษุ ๒ หมื่นรูปแล้ว ได้ถวายด้วยบ้าง เข็มบ้าง เครื่องย้อมบ้าง ซึ่งเป็นของตนนั่นเอง นางได้เครื่องประดับนี้เพราะผลแห่งจิตทานนั้น จีวรทานของหญิงทั้งหลาย ย่อมถึงที่สุดด้วยเครื่องประดับชื่อมหาลดาปสาธน์ จีวรทานของบุรุษทั้งหลายย่อมถึงที่สุดด้วยบาตรและจีวรอันสำเร็จแล้วด้วยฤทธิ์”

^{๒๑๐} พ.ธ.๑/๕๓/๒๙๒

๓. จำกัดเวลา หมายความว่า เวลาทอดกฐินนั้นมีระยะเวลาเพียง ๑ เดือน ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ จนถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ตั้งข้อความว่า

จิวรกาลสมโย นาม อนตถเต กจิเน วสสานสส ปจฉิโม มาโส,
อตถเต กจิเน ปญจ มาสา.^{๒๑๑}

“ที่ชื่อว่า สมัยที่เป็นจิวรกาล คือ เมื่อยังไม่ได้กรานกฐินมีเวลาทำย
กฐิน ๑ เดือน เมื่อกรานกฐินแล้ว ขยายเวลาออกไปอีกเป็น ๕ เดือน”

ยาว จิวรกาลสมยติ อนตถเต กจิเน ยาว วสสานสส ปจฉิโม
มาโส อตถเต กจิเน ยาว ปญจ มาสา ตาว นิคุชิปิตพพิ.^{๒๑๒}

“คำว่า ยาว จิวรกาลสมย (ถึงสมัยที่เป็นจิวรกาล) หมายความว่า
พึงเก็บจิวรได้จนถึงทำยกฐิน ๑ เดือนเมื่อยังไม่ได้กรานกฐิน แต่เมื่อ
กรานกฐินแล้ว พึงเก็บจิวรได้จนถึง ๕ เดือน”

ดังนั้น กฐินจึงนับว่าเป็นกาลทาน ก็คือทานที่ให้ในเวลาอันควร
เช่น ทานที่ให้แก่คนเดินทางบ้าง คนเจ็บป่วยบ้าง หรือให้ในเวลาข้าวยาก
หมากแพงบ้าง เป็นต้น การให้กาลทานนั้นมีอานิสงส์ก็คือ ทำให้เจ้าของ
ทานสามารถบริโภคใช้สอยทรัพย์สมบัติของตนได้ในเวลาอันควรตั้งแต่
ปฐมวัยเป็นต้นไป หมายความว่า เขาจะอยู่ดีมีสุขร่ำรวยเงินทองตั้งแต่
ยังเด็กๆ จนกระทั่งแก่ชรา คนที่ไม่ได้ให้กาลทานนั้น บางคนอาจได้รับ
ทรัพย์ในเวลาที่ดินแก่ชราตีมิได้ ก็ถือว่าอานิสงส์กฐินนี้ทำให้เรา
ได้รับทรัพย์ตั้งแต่ยังอยู่ในปฐมวัยเป็นต้นไป ในเวลาที่สามารถบริโภค

^{๒๑๑} วิ.มหา. ๒/๖๔๙/๙๕

^{๒๑๒} กงขา. ๘/๒๒๓

ใช้สอยทรัพย์เหล่านั้นได้ เพราะกฐินทานจัดว่าเป็นกาลทานนั่นเอง
ตั้งข้อความว่า

กาเลน โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ ยตถ ตสฺส ทานสฺส
วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหฺตฺธโน มหาโภโค, กาลาคตา จสฺส
อตฺถา ปรีปุรา โหนติ.^{๒๑๓}

“ครั้นให้ทานตามกาลอันควรแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก
มีโภคะมาก และเป็นผู้มีความปรารถนาที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ในที่ที่
ทานนั้นเกิดผล”

๔. จำกัดสถานที่ หมายความว่า บุคคลผู้ถวายนั้นจะต้องถวาย
กฐินภายในวัดที่ภิกษุจำพรรษาเท่านั้น จะนิมนต์ภิกษุที่จำพรรษาไป
ถวายกฐินที่วัดอื่นหรือที่บ้านของเราก็ไม่ได้ ตั้งข้อความว่า

อถฺยสฺมี วิหาเร วุตฺถวสฺสาปิ น ลภนฺติ.^{๒๑๔}

“แม้พวกภิกษุผู้จำพรรษาในวิหารอื่นก็ไม่ได้กฐิน”

๕. กฐินดังกล่าวนี้เป็นสังฆทาน คือทานที่ถวายแต่สงฆ์ ซึ่งรวมไป
ถึงภิกษุและสามเณรทุกรูปที่อยู่ในวัด อย่างไรก็ตาม ในเวลาที่ถวายกฐิน
นี้ อาจจะมีภิกษุหรือสามเณรจากวัดอื่นมาร่วมงานด้วย ทั้งหมดนั้นจะ
ต้องอยู่ในพิธีโดยพร้อมเพรียงกัน เพราะถือว่าเป็นสังฆทานที่ต้องมีภิกษุ
สามเณรทุกรูปอยู่ร่วมพิธีในสถานที่แห่งเดียวกัน และสังฆทานนี้ก็นับว่า
เป็นทานอันสูงสุดเช่นเดียวกัน

^{๒๑๓} อัง.ปณจก. ๒๒/๑๔๘/๙๔

^{๒๑๔} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

สังฆทานนั้นเป็นทานที่ถวายเป็นสังฆทานโดยไม่จำกัดบุคคล ใน
 ทักขิณาวินัยปิฎก พระพุทธองค์ตรัสว่า สังฆทานเป็นทานอันยิ่งใหญ่
 ก็เนื่องจากว่ามีได้จำกัดด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ของผู้รับทานนั่นเอง
 สังฆทานนี้แตกต่างกับบุคคลิกทาน ก็คือทานที่ให้เฉพาะบุคคล เช่น
 ถ้าเราให้ทานแก่สัตว์เดรัจฉาน แก่คนที่ไม่มีศีล แก่คนที่มีศีล หรือแก่
 พระอริยบุคคลเป็นต้นไป ผลทานของเราก็มีความแตกต่างกัน โดยขึ้น
 อยู่กับความประพฤติหรือศีล สมาธิ และปัญญาของบุคคลผู้รับนั้น
 แต่สังฆทานนี้ได้จำกัดด้วย ศีล สมาธิ และปัญญาของผู้รับแต่อย่างใด
 เพราะภิกษุสงฆ์เป็นหมู่บรรพชิตสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ออกบวชตาม
 คำสอนของพระพุทธองค์

มีตัวอย่างในเรื่องนี้ว่า ครั้งหนึ่งเปรตอดีตมารดาของท่าน
 พระสารีบุตรได้มาหาท่านแล้ว ขอให้ท่านช่วยทำบุญอุทิศส่วนบุญให้
 ท่านพระสารีบุตรได้นิมนต์พระทั้งวัดมาถวายสังฆทาน แล้วอุทิศส่วนบุญ
 ให้นางเปรต ส่งผลให้นางพ้นจากภาวะของเปรตไปเกิดเป็นเทพธิดา จะ
 เห็นได้ว่า ในเรื่องนี้ท่านพระสารีบุตรมิได้ถวายแก่ท่านพระโมคคัลลานะ
 หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แต่นิมนต์พระทั้งวัดมารับทาน ก็เนื่องจากว่า
 ต้องการให้ทานของท่านนั้นมีอานิสงส์สูงสุดนั่นเอง ดังข้อความว่า

มาตุยา วจนํ สุตวา	อุปติสฺสโสนุกมปิโก
อามนุตฺติ โมคฺคฺลลนํ	อนรุฑฺถณฺจ กปฺปินํ.
จตสฺสโ สกุฎฺติโย กตฺวา	สํเข จาตุทฺทิสฺเส อทา
กุฎฺติโย อนนฺนปानณฺจ	มาตุ ทกฺขิณฺมาทิสฺสิ.

สมนนตราอนุทฎิฎุเจ
โกชนั ปานียั วตถั

วิปาโก อุทปชชถ
ทกขินนาย อิทั ผล.^{๒๑๕}

“พระสารีบุตรเถระฟังคำของมารดาแล้วคิดจะช่วยเหลือ
จึงปรึกษาพระมหาโมคคัลลานเถระ พระอนุรุทธะ และพระกัปปินะ

ได้สร้างกุฎิ ๔ หลัง แล้วถวายกุฎิ ข้าว และน้ำแด่พระสงฆ์ผู้มา
จากทิศทั้ง ๔ อุทิศส่วนบุญให้มารดา

ในลำดับที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้นั่นเอง วิชาคือ อาหาร
น้ำดื่ม และเครื่องนุ่งห่มก็เกิดขึ้นแก่นางเปรตนั้น นี้เป็นผลแห่งทักษิณา”

มีอีกตัวอย่างหนึ่งที่มีการถวายสงฆ์มีอานิสงส์มาก พบในคัมภีร์
อรรถกถาของธรรมบทว่า

อล นั สตถา “เอวั กิร เสฎฐีติ ปุจฉิตวา “อาม ภนเตติ วุตเต
“อุปาสก ปุณณั นาม อปฺปกนฺติ น อวมณฺณิตพฺพ. มาทิสสส พุทฺธปฺมุขสส
ภิกขุสงฺขสส ทานั ทตฺวา อปฺปกนฺติ น อวมณฺณิตพฺพ. ปณฺทิตมนุสฺสา
หิ ปุณณั กโรนฺตา วิวฏฺฐาชนั วีย อุทเกน อนุกฺกเมน ปุณฺเณน
ปุรณฺติเยวาทิ วตฺวา อนุสนฺธิ ฆฏฺฐตฺวา ธมฺมึ เทเสนโต อิมิ คาคมาห-

มววมณฺเณถ ปุณฺณสส
อุทพินฺทุนิปาเตน
ธีโร ปุรติ ปุณฺณสส

น มนฺทึ อาคมิสฺสติ
อุทกฺกมฺโหปี ปุรติ
โลกั โลกมฺปิ อาจिन.^{๒๑๖}

^{๒๑๕} พ.เป. ๒๖/๑๒๒-๒๔/๑๒๙

^{๒๑๖} พ.ธ.อ. ๒/๑๒๒/๑๕

“ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสถามเศรษฐีนั้นว่า นัยว่า เป็นอย่างนั้นหรือ? เศรษฐี เมื่อเขากราบพูลว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า ตรัสว่า อุบาสก ขึ้นชื่อว่าบุญ อันใครๆ ไม่ควรดูหมิ่นว่า นิดหน่อย อันบุคคลถวายทาน แก่ภิกษุสงฆ์ผู้มีพระพุทธเจ้าเช่นเราเป็นประธานแล้วไม่ควรดูหมิ่นว่า เป็นของนิดหน่อย ด้วยว่า บุรุษผู้บัณฑิตทำบุญอยู่ ย่อมเต็มไปด้วยบุญโดยลำดับแน่แท้ เปรียบเหมือนภาชนะที่เปิดปากเต็มไปด้วยน้ำ เมื่อจะทรงสืบนุสนธิแสดงธรรม จึงตรัสพระคาถานี้ว่า

“บุคคลไม่ควรดูหมิ่นบุญว่า นิดหน่อย จักไม่มาถึง แม้หม้อน้ำยังเต็มด้วยหยาดน้ำที่ตกลงมา (ที่ละหยาดๆ) ได้ฉันใด ชีรชน (ชนผู้มีปัญญา) สักสมบุญแม้ทีละน้อยๆ ย่อมเต็มด้วยบุญได้ ฉะนั้น”

มีข้อความอื่นที่กล่าวว่าการถวายสังฆทานมีอานิสงส์มากกว่า การถวายบุคคลิกทานในวรรณกรรมบาลี ดังนี้

มโนภาวนีโย ภิกขุ	สนทิกฺโข เม ปุเร อหุ
ตาทิ ภาตเตน นิมนเตสึ	เรวติ อตตณฺณฐมฺ.
โส เม อตถปุเรกขาโร	อนุกมปาย เรวโต
สํเม เทหิติ มิวาจ	ตสฺสาทํ วจฺนํ กรึ.
สา ทกฺขิณา สํชคตา	อปปเมยเย ปตฺติภูจิตา
ปุคฺคเลสุ ตยา ทินนา	น ตํ ตว มหปผลํ.

อิทาเนวาทิ ชานามิ สัมเม ทินนํ มหปผลํ
 สาทํ คนตฺวา มนุสฺสสตฺตํ วทณฺญู วิตมจฺจรา
 สัมเม ทานานิ ทสฺสามิ อปฺปมตฺตา ปุณฺนปฺปนี.^{๒๑๗}

(สุภัทราเทพธิดาตอบว่า)

“ชาติก่อนดิฉันได้พบภิกษุรูปหนึ่ง น่าเจริญใจ จึงได้นิมนต์ภิกษุรูปนั้น คือพระเรวตะ เป็นรูปที่ ๘ ให้ฉันภัตตาหาร

พระเรวตะเระนั้นมุ่งจะอนุเคราะห์ให้เกิดประโยชน์แก่ดิฉัน จึงบอกดิฉันให้ถวายสงฆ์ ดิฉันได้ทำตามคำแนะนำของท่าน

ทักษิณาของดิฉันนั้นถวายเป็นสังฆทาน มีผลประมาณมิได้ ส่วนทานของพี่ที่ถวายเป็นรายบุคคลนั้นมีผลไม่มาก”

(ภัทราเทพธิดาเมื่อจะรับรองความข้อนั้นจึงกล่าวว่า)

“พี่เพิ่งรู้เดี๋ยวนี้เอง ทานที่ถวายเป็นสังฆทานนี้มีผลมาก เมื่อพี่นั้นไปเกิดเป็นมนุษย์อีก จักรู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ไม่ประมาท ถวายสังฆทานบ่อยๆ”

สงฺฆเม เทหิติ มโวจาติ “ยทิ ตฺวํ สุภทฺเท อฏฺฐจฺจนฺนํ ภิกฺขุณฺโณ ทาทฺตุกา มา ยสฺมา ปุคฺคคฺลตฺตาย ทกฺขิณาย สงฺฆคฺตา เอว ทกฺขิณา มหปฺผลตฺรา, ตสฺมา สงฺฆเม เทหิ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส ทานํ เทหิติ มํ อภาสิ.^{๒๑๘}

^{๒๑๗} พุ.วิ. ๒๕/๖๓๑-๓๔/๔๕

^{๒๑๘} พุ.วิ.อ. ๖๓๒-๓/๑๗๑-๗๒

“บาทคาคาว่า สงฆะ เทหิติ มิวัจ หมายความว่า พระคุณเจ้า เรวตะได้บอกฉันว่า ดูก่อนสุภัททา หากว่าท่านประสงค์จะถวายทาน แก่ภิกษุ ๘ รูปไซ้ เพราะการถวายทานที่เป็นไปในสงฆ์มีผลมากกว่า การถวายทานที่เป็นไปในบุคคล ฉะนั้น ท่านจงถวายทานในสงฆ์เถิด จงถวายทานเฉพาะสงฆ์เถิด”

ภวิสฺสนติ โข ปนนานนุท อนาคตมทธานํ โคตรภูโน กาสาวกณฺธา ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา. เตสุ ทุสฺสีเลสุ สํขํ อุทฺทิสฺส ทานํ ทสฺสนติ, ตทาปาหํ อานนฺท สงฺฆคตํ ทกฺขิณํ อสงฺเขยฺยํ อปฺปเมยฺยํ วทามิ, น เตววาหํ อานนฺท เกนจิ ปริยาเยน สงฺฆคตาย ทกฺขิณาย ปาฎิปุคฺคฺลิกํ ทานํ มหปฺผลตรํ วทามิ.^{๒๑๙}

“อานนท ในอนาคตกาลจักมีแต่เหล่าโคตรภิกษุ มีผ้ากาสาจะ พันคอ เป็นผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม คนทั้งหลายจักถวายทานเจาะจง สงฆ์ได้ในภิกษุผู้ทุศีลเหล่านั้น แม้ในเวลานั้น เราก็ยังกล่าวทักษิณาที่ ถวายในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่เราไม่กล่าวทาน ให้เจาะจงบุคคลว่ามีผลมากกว่าทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ด้วยเหตุใดๆ”

เถโร จริตฺวา ปิณฺฑาย	ภิกฺขุ อณฺเณ จ ทฺวาทส
เอกขณฺโณ สนนิปตฺตีสุ	ภตฺตวิสสคฺคการณา.
เถโร สพฺเพปิ เต อาห	ยถา ลทฺธํ ททาถ เม
สงฺฆภตฺตํ กริสฺสามิ	อนุกมฺปาย ญาตินิ.

^{๒๑๙} ม.อ.อ. ๓/๓๘๐/๓๒๕

นิยายาทยีสู เถรสุส	เถโร สัมมิ นิมนตติ
ทตวา อนวาทิสี เถโร	ปีตุ มาตุ จ ภาตโน
อิหิ เม ภาตินิ โหตุ	สุชิตา โหนตุ ภาตโย.
สมนนตรานุทิกฺกุเจ	โกชนิ อุปปชชถ
สุจี ปณินตี สมปนฺนิ	อเนกรสพยถชนิ.
ตโต อุททสสตี ภาตา	วณณวา พลวา สุชี
ปหุติ โกชนิ ฆนเต	ปสส นคคมหเส มยิ
ตถา ฆนเต ปรกกม	ยถา วตถิ ลภามหเสตี.
เถโร สงการกุกฺกโต	อุจฺจินิตวาน นนตเก
ปีโลตีกิ ปฏฺฐิ กตวา	สํเข จาตุทฺทิสเ อทา.
ทตวา อนวาทิสี เถโร	ปีตุ มาตุ จ ภาตโน
อิหิ เม ภาตินิ โหตุ	สุชิตา โหนตุ ภาตโย.
สมนนตรานุทิกฺกุเจ	วตถานิ อุปปชชิสฺสุ
ตโต สุวตถวสโน	เถรสุส ทสฺสยิตฺตุมิ. ^{๒๒๐}

“พระเถระและภิกษุอื่นอีก ๑๒ รูป เห็นวบิณฑบาตแล้วกลับมาประชุมกัน เพราะต้องทำภัตกิจร่วมกัน

พระเถระกล่าวกับภิกษุเหล่านั้นแม้ทั้งหมดว่า ขอท่านทั้งหลายจงให้ภัตตอาหารตามที่ได้มาแก่ผมเถิด ผมจักทำสังฆภัตเพื่ออนุเคราะห์ญาติทั้งหลาย

^{๒๒๐} ขุ.เป. ๒๖/๔๑๖-๒๓/๑๗๑-๗๒

ภิกษุเหล่านั้นจึงมอบถวายพระเถระ พระเถระจึงนิมนต์สงฆ์มา แล้วถวายทาน

ครั้งถวายแล้วอุทิศส่วนกุศลให้ว่า ขอผลทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลาย คือ มารดา บิดา และพี่ชายของเรา ขอญาติทั้งหลายจงมีความสุขเถิด

ในลำดับที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้นั่นเอง โภชนะสะอาด ประณีต สมบูรณ์ พร้อมด้วยกับมึรต่างๆ ก็เกิดขึ้นแก่เปรตเหล่านั้น

หลังจากที่ได้ของกินนั้น เปรตผู้เป็นพี่ชายมีผิวพรรณดี มีกำลัง มีความสุข ก็มาแสดงตนกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ดูเอาเถิด โภชนะมีมากมาย แต่พวกเรายังเปลือยกายอยู่ ขอท่านจงพยายามที่จะให้พวกเราได้ผ้าห่ม ผ้าห่มเถิด

พระเถระเลือกเก็บผ้าเก่าจากกองขยะ เย็บผ้าเก่าให้เป็นจีวร แล้วได้ถวายสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔

ครั้งถวายแล้ว ได้อุทิศส่วนกุศลให้ว่า ขอผลทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลาย คือ มารดา บิดา และพี่ชายของเรา ขอญาติทั้งหลายจงมีความสุขเถิด

ในขณะที่พระเถระอุทิศส่วนบุญให้นั่นเอง ผ้าทั้งหลายก็เกิดมีแก่เปรตเหล่านั้น

หลังจากได้ผ้าแล้ว เปรตผู้เป็นพี่ชายห่มผ้าสวยงาม มีผิวพรรณดี มีกำลัง มีความสุข ได้มาแสดงตนแก่พระเถระ”

๖. เป็นทานที่ห้ามขอ หมายความว่า ตามปกติแล้วภิกษุสามารถขอบาตรและจีวรเป็นต้นได้ สิ่งของอะไรก็ตาม ก็สามารถขอได้จากโยมอุปัฏฐาก หรือบิดามารดา แต่กฐินทานนี้เป็นข้อยกเว้น ซึ่งภิกษุไม่อาจขอจากทุกคนรวมไปถึงบุคคลเหล่านั้นก็คือโยมอุปัฏฐากก็ตาม บิดามารดาก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการขอโดยตรงก็ตามหรือการขอโดยอ้อมก็ตาม หากว่าภิกษุขอโดยตรงหรือขอโดยอ้อมเช่นนี้ กฐินทานนั้นไม่จัดว่าเป็นกฐิน ถือว่าผิดวินัยและทำให้กฐินทานนั้นไม่สำเร็จได้ ดังข้อความในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยว่า

กถินิ นาม อติอุกกฏจि วกฺกฺกฺติ, มาตรมปี วิญญาเปตุ น วกฺกฺกฺติ, อากาสโต โอตินฺณสทิสเมว วกฺกฺกฺตีติ.^{๒๒๑}

“ชื่อว่าผ้ากฐินควรให้บริสุทธิ์อย่างยิ่ง แม้แต่โยมมารดาของตนก็ไม่ควรออกปากขอ ผ้ากฐินควรจะเป็นดุษฎีมาลาจากอากาศเลยทีเดียว”

๗. เป็นทานที่ทำให้ภิกษุพ้นจากอาบัติบางข้อได้ หมายความว่า ภิกษุผู้กรานกฐินนั้นได้รับพุทธานุญาตพิเศษ โดยทำให้ได้รับอาณิสสส์คือ ข้อยกเว้นตามหลักพระวินัยอีก ๕ ข้อ ตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑ จนถึง ๑๕ ค่ำเดือน ๔ เป็นเวลา ๔ เดือน ดังข้อความว่า

เต ตโต ปฏฺจาย ยาว กถินสสุพฺพารา อนามนตจโร, อสมาทานจโร, ยาวตถถจิวโร, คณโฆชนิ, โย จ ตถถ จิวรูปปาโท, ตสมิ อวาเส

^{๒๒๑} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๘/๑๘๗

สงฆสส อุปฺปนฺนจิวฺรณฺจาทิ อิมํ ปญฺจานิสฺสํเส ลภฺนติ, อยํ ตาว
กถินฺตถาโร.^{๒๒๒}

“ภิกษุเหล่านั้นย่อมได้อานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้ตั้งแต่การกราน
และอนุโมทนานั้นจนถึงการถอนกฐิน ดังนี้

- ๑) การเที่ยวไปโดยไม่บอกลา (จาริตตสิกขาบท)
- ๒) การเที่ยวไปโดยไม่นำจีวรไป (อุทฺทิสิตสิกขาบท)
- ๓) การเก็บจีวรไว้ตามต้องการ (ปฐฺมกถินสิกขาบท)
- ๔) การรับโภชนาร่วมกันของหมู่ภิกษุ (คณฺโภชนสิกขาบท)
- ๕) จีวรที่เกิดขึ้นในสีมาที่กรานกฐินนั้น และจีวรที่เกิดขึ้นแก่สงฆ์
ในวัดนั้น [จักเป็นของภิกษุเหล่านั้น]

ทั้งหมดนี้เป็นการกรานกฐินก่อน”

มีคำอธิบายง่ายๆ เกี่ยวกับข้อยกเว้นทางพระวินัย ๕ ข้อเหล่านี้
ดังต่อไปนี้

- ๑) ไม่ต้องบอกกล่าวภิกษุรูปอื่นในวัดแล้วไปรับกิจนิมนต์ตาม
บ้านได้ (อนามนฺตจาโร) หมายความว่า เมื่อภิกษุได้รับนิมนต์จากชาว
บ้านเพื่อฉันภัตตาหาร ชาวบ้านที่มานิมนต์ภิกษุนั้นควรใช้ถ้อยคำที่
สมควร เช่นกล่าวว่า ขอนิมนต์ฉันภัตตาหาร อย่าพูดว่าขอนิมนต์ฉันข้าว
หรือขอนิมนต์ฉันปลา ฉันเนื้อ เป็นต้น เพราะหากกล่าวเช่นนั้น ถือว่า
เป็นการกล่าวด้วยถ้อยคำที่ไม่สมควร

^{๒๒๒} กงฺขา ๑๘๖

ถ้าภิกษุรับนิมนต์ไปฉันอาหารด้วยถ้อยคำที่ไม่สมควร ก่อนจะไปฉันจะต้องขออนุญาตภิกษุรูปอื่นก่อน หากว่าไม่ขออนุญาตจะต้องอาบัติปาจิตตีย์ ตามสิกขาบทที่เรียกว่าจาริตตสิกขาบท๒๒๓ แต่หากว่าผู้ที่นิมนต์ฉันภัตตาหารได้กล่าวด้วยถ้อยคำที่เหมาะสมเรียกว่ากัมปิยโวหาร เช่นนี้ภิกษุที่ไปฉันก็ไม่ต้องอาบัติ

อย่างไรก็ตาม แม้ฆราวาสไม่เข้าใจ จะกล่าวนิมนต์ว่าขอนิมนต์ไปฉันข้าว ขอนิมนต์ฉันปลา ฉันเนื้อ เป็นต้น แล้วภิกษุรับไปฉัน ก็ไม่ต้องอาบัติภายในช่วง ๔ เดือนนี้ ด้วยอาณิสสจากกฐินที่เราได้รับเป็นข้อแรกนี้ ก็คือ อนามนตจาโร หมายความว่าเป็นการออกจากวัดไปโดยที่ไม่ต้องขออนุญาตภิกษุรูปอื่น ดังข้อความว่า

ตตถ อนามนตจาโรติ ยาว กลินี น อุทฺธริยติ, ตาว อนามนตตวาจรณํ กบฺปิสฺสติ, จาริตตสิกขาบทเณ อนาปตติ ภาวิสฺสตีติ อตฺเถ.^{๒๒๔}

“ในข้อนี้ คำว่า อนามนตจาโร (เที่ยวไปไม่ต้องบอกลา) หมายความว่า สงฆ์ยังไม่รู้ (เดาะ) กฐินเพียงใด การเที่ยวไปไม่ต้องบอกลาจักควรเพียงนั้น คือไม่ต้องอาบัติ เพราะจาริตตสิกขาบท”

^{๒๒๓} โย ปน ภิกขุ นิมนฺตโต สภตโต สมานโน สนฺตํ ภิกขุ อนาปุจฺฉา ปุเรภตฺตํ วา ปจฺฉาภตฺตํ วา กุเลสฺ จาริตฺตํ อาปชฺเชยฺย อณฺดร สมฺยา ปาจิตฺตีย์. ตตถายํ สมฺโย- จีวรทานสมฺโย จีวรการสมฺโย, อยํ ตตถ สมฺโยติ. (วิ.มหา. ๒/๒๙๗/๒๕๗)

“อนึ่ง ภิกษุได้รับนิมนต์ไว้แล้ว มีภัตตาหารอยู่แล้ว ไม่บอกลาภิกษุที่มีอยู่เที่ยวสัญจรไปในตระกูลทั้งหลายก่อนเวลาฉันภัตตาหาร หรือหลังเวลาฉันภัตตาหารนอกสมัย ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สมัยในข้อนี้ คือ สมัยที่ถวายจีวร สมัยที่ทำจีวร นี้เป็นสมัยในข้อนี้”

^{๒๒๔} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

ตตถ อนามนตจาโร นาม ปญจนันิ โภชนานิ อณตเรน
นิมนติตสส สนตํ ภิกขุํ อนาปุจฉา กุเลสุ จาริตตาปชชนิ.^{๒๒๕}

“ในเรื่องนั้น การเที่ยวไปโดยไม่บอกลา คือ การไม่บอกลาภิกษุ
ที่มีอยู่แล้วถึงการเที่ยวไปในสกุลของภิกษุผู้ได้รับนิมนต์ด้วยโภชนะ ๕
อย่างใดอย่างหนึ่ง”

๒) ออกเดินทางได้โดยไม่ต้องนำจีวรไปให้ครบ ๓ ผืน (อสมาทาน
จาโร) หมายความว่า ภิกษุสามารถออกจากวัดไปได้โดยไม่ต้องถือเอา
จีวรให้ครบ ๓ ผืน กล่าวคือ เวลาที่ภิกษุอธิษฐานจีวรนี้ จะต้องระบุ
ชื่อจีวรด้วยตามหลักของเตจิวริกอธิษฐาน ก็คือระบุว่

- ก. อิมิ อุตตราสงค์ อธิฎฐามิ (ข้าพเจ้าขออธิษฐานผ้าอุตตราสงค์นี้)
- ข. อิมิ อนตราสงค์ อธิฎฐามิ (ขออธิษฐานผ้าอันตราสงค์นี้)
- ค. อิมิ สงฆาฎิ อธิฎฐามิ (ขออธิษฐานผ้าสังฆาฎินี้)

การอธิษฐานในลักษณะนี้เรียกว่าการอธิษฐานโดยระบุชื่อ เมื่อ
ภิกษุอธิษฐานจีวรโดยระบุชื่อดังที่กล่าวมานี้ ถ้าค้างคีนนอกวัดจะต้อง
นำจีวรให้ครบ ๓ ผืนไปด้วย ถ้านำจีวรไม่ครบ ๓ ผืนไปจะต้องอาบัติ
นิสสัคคิยปาจิตตีย์ตามอุทเทสติกขาบท๒๒๖ แต่หากว่าได้รับอานิสงส์
กฐินก็สามารถออกเดินทางได้ภายในช่วงนี้ โดยที่ไม่จำเป็นต้องนำผ้าให้

^{๒๒๕} กงขา.อภินิวฎฐิกา ๒๙๔

^{๒๒๖} นิฎฐิตจิวรสมี ภิกขุณา อุพทตสมี กถิเน เอกรตตมปิ เจ ภิกขุ ติจิวเรน วิปปวเสยย,
อณตตร ภิกขุสมมุติยา นิสสัคคิย ปาจิตตีย์. (วิ.มหา. ๒/๔๗๕/๕)

“เมื่อจีวรของภิกษุสำเร็จแล้ว เมื่อกฐินถูกถอนแล้ว ถ้าภิกษุอยู่ปราศจากไตรจีวร
แม้เพียงราตรีหนึ่ง เว้นสมมติที่สงฆ์ให้แก่ภิกษุ[อาพาธ] ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์”

ครบ ๓ ผืน ถือเพียงจิวรกับสบง ๒ ผืนก็เพียงพอ ถ้าผ้าสังฆาฏิหนัก หรือผืนใหญ่ ก็ทิ้งไว้ที่วัดได้โดยไม่ต้องนำติดตัวไปด้วย ดังข้อความว่า

อสมาทานจาโรติ ติจิวริ อสมาทาย จรณิ, จิวรวิปวาโส
กบปิสสตีติ อตถิ.^{๒๒๗}

“คำว่า อสมาทานจาโร (ไม่ต้องถือไตรจิวรไปครบสำหรับ) หมายความว่า เทียบไปไม่ต้องเอาไตรจิวรไปด้วย อธิบายว่า การอยู่ปราศจากจิวรจักควร”

อสมาทานจาโร นาม นามเนาธิฏฐิตสส จิวรสส อสมาทานจรณิ, นามเนาธิฏฐิตานิ ตินณิ จิวรานมณตริ จิวริ ยตถ กตถจิ นิคุชิปิตวา อณตถ อรุณฎฐาปนนติ อตถิ, จิวรวิปวาโสติ วุตติ โหติ.^{๒๒๘}

“การเทียบไปโดยไม่นำจิวรไป คือ การเทียบไปไม่ถือเอาจิวรที่ อธิษฐานโดยระบุชื่อไว้ หมายถึง การเก็บจิวรผืนใดผืนหนึ่งในจิวร ๓ ผืนที่อธิษฐานโดยระบุชื่อไว้ในที่ใดที่หนึ่งแล้วยังอรุณให้ขึ้นในสถานที่อื่น หมายความว่า การอยู่ปราศจากจิวร”

๓) เก็บจิวรที่ได้รับมาโดยไม่ต้องทำวินัยกรรมที่เรียกว่าอธิษฐาน หรือวิกัปปนา (ยาวทตถจิวริ) หมายความว่า จิวรตามที่ต้องการ ตามหลักพระวินัยนั้น เมื่อภิกษุได้รับจิวรแล้วจะต้องทำอธิษฐานภายใน

^{๒๒๗} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

^{๒๒๘} กงขา.อภินวฎีกา ๒๙๔

๑๐ วัน^{๒๒๙} ถ้าไม่ทำอธิษฐานก็ต้องทำวิกัปปนาภายในเวลานั้น^{๒๓๐} หากว่า

^{๒๒๙} จีวรที่ภิกษุอธิษฐานว่าเป็นสมบัติของตน ชื่อว่า จีวรที่ทำอธิษฐาน การอธิษฐานเป็นไตรจีวร (ไตรจีวรอธิษฐาน) คือ การกล่าวระบุผ้าที่จะอธิษฐานที่ละผืนไปโดยกล่าวว่า

- อิมํ สงฆาภี อธิญฺจามิ = ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าสังฆาภี (ผ้าห่มซ้อน) นี้
- อิมํ อุตฺตฺราสํคํ อธิญฺจามิ = ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าอุตฺตฺราสํคํ (ผ้าจีวร) นี้
- อิมํ อนฺตฺราวาสกํ อธิญฺจามิ = ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าอนฺตฺราวาสก (ผ้าสบง) นี้

^{๒๓๐} วิกัปปนา คือ การทำเป็นสองเจ้าของ เหมือนฝากให้ภิกษุรูปอื่น แล้วขออนุญาตใช้เองได้ ภิกษุจึงทำวิกัปปนาว่า อิมํ จีวรํ วิกปเปมิ (เราทำวิกัปปนาจีวรนี้) สาเหตุที่พระพุทธรองค์ไม่ทรงอนุญาตให้ทำวิกัปปนาโดยระบุชื่อว่า สังฆาภี เป็นต้น ก็เพราะว่า ผ้าสังฆาภีเป็นต้นได้ชื่อดังกล่าวด้วยการอธิษฐานเท่านั้น ถ้ายังไม่อธิษฐานตามแบบอธิษฐานไตรจีวร ผ้าเหล่านั้นก็ได้ชื่อทั่วไปว่าเป็นผ้า ไม่ใช่ผ้าสังฆาภี

วิกัปปนามิ ๒ ประเภท คือ

๑. สัมมุขวิกัปปนา : วิกัปปนาด้วยปากของตนเอง = สสฺส มุขํ สัมมุขํ, สัมมุขเณน วิกปฺปนา สัมมุขวิกปฺปนา.

สัมมุขวิกัปปนา คือ การพูดด้วยตนเอง มีวิธีทำดังนี้

ภิกษุผู้มอบ : อิมํ จีวรํ ตฺยหํ วิกปเปมิ (ข้าพเจ้าทำวิกัปปนาจีวรนี้แก่ท่าน)

ผู้รับมอบ : มยฺหํ สฺนตํกํ ปริภุญฺช วา วิสฺสขฺเซหิ วา ยถาปจฺจยํ กโรหิ (ท่านจงใช้สอยหรือสละสิ่งของของข้าพเจ้า จงทำตามเหตุปัจจัย)

ภิกษุผู้มอบหรือผู้ทำวิกัปปนานั้น เมื่อกล่าวประโยคว่า อิมํ จีวรํ ตฺยหํ วิกปเปมิ (ข้าพเจ้าทำวิกัปปนาจีวรนี้แก่ท่าน) แล้ว ก็อาจเก็บจีวรนั้นไว้ได้เกิน ๑๐ วัน แต่ไม่อาจใช้สอยหรือสละให้แก่ผู้อื่นได้ เพราะถือว่ามีมอบให้แก่ผู้อื่นแล้ว ถ้าใช้สอยก็ต้องอาบัติตามวิกัปปนาสิกขาบทในปาจิตตีย์ วรรค ๖ ข้อ ๙ ดังนั้น จึงต้องให้ผู้รับมอบทำปัจจุทธรณ์ก่อน คือ ถอนวิกัปปนาว่า มยฺหํ สฺนตํกํ ปริภุญฺช วา วิสฺสขฺเซหิ วา ยถาปจฺจยํ กโรหิ (ท่านจงใช้สอยหรือสละสิ่งของของข้าพเจ้า จงทำตามเหตุปัจจัย) เมื่อทำดังนี้แล้วจึงใช้สอยหรือสละให้แก่ผู้อื่นได้

๒. ปรมมุขวิกัปปนา : วิกัปปนาด้วยปากของผู้อื่น = ปฺรสฺส มุขํ ปรมมุขํ, ปรมมุขเณน วิกปฺปนา ปรมมุขวิกปฺปนา.

ปรมมุขวิกัปปนา คือ การมอบจีวรหรือบาตรให้แก่พระวินัยธรแล้วให้พระวินัยธรนั้นพูดแทนตน เพราะภิกษุนั้นไม่รู้วินัยหรือมีเหตุที่จะออกเสียงไม่ได้ มีวิธีทำดังนี้

ไม่ทำอธิษฐานหรือวิกัปปนาดังกล่าวก็จะต้องอาบัตินิสัคคีย์ปาจิตติย์ตามปฐมกฐินสิกขาบท^{๒๓๑} แต่เมื่อได้รับอาณิสงส์กฐินแล้ว ภิกษุสามารถ

ภิกษุผู้มอบ : อิม จีวรํ ตฺยหํ วิกัปปนตถาย ทมมิ (ข้าพเจ้าให้จีวรนี้แก่ท่านเพื่อทำวิกัปปนา)

ผู้รับมอบ : อหํ อิมํ จีวรํ ติสสสส ภิกขุโน ทมมิ (ข้าพเจ้าให้จีวรนี้แก่พระตีสสะ), ติสสสส สนตํ ปริภุชฺช วา วิสสชฺเชหิ วา ยถาปัจจยํ กโรหิ (ท่านจงใช้สอยหรือสละสิ่งของของพระตีสสะ จงทำตามเหตุปัจจัย)

อนึ่ง ก่อนทำวิกัปปนาพระวินัยธรต้องถามก่อนว่าภิกษุผู้จะทำวิกัปปนาต้องการจะมอบจีวรให้แก่ใครในสหธรรมิก ๕ เมื่อทราบว่าเป็นพระตีสสะแล้วจึงทำวิกัปปนาโดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าให้จีวรนี้แก่พระตีสสะ” หลังจากนั้นจึงทำปัจจุทธรณ์ว่า “ท่านจงใช้สอยหรือสละสิ่งของของพระตีสสะ จงทำตามเหตุปัจจัย”

คำอธิบายเกี่ยวกับวิกัปปนาที่กล่าวมานี้อาศัยความในกัณฑ์ชาวิตถณี วิกัปปนาสิกขาบท (หน้า ๒๘๔) แต่ต้นฉบับกัณฑ์ชาวิตถณีพบรูปว่า สมมุขาวิกัปปนา, ปรมมุขาวิกัปปนา รูปดังกล่าวไม่สอดคล้องกับรูปวิเคราะห์ในกัณฑ์ชาฎีกาใหม่ว่า

สมมุเขน วิกัปปนา สมมุขวิกัปปนา, ปรมมุเขน วิกัปปนา ปรมมุขวิกัปปนา. (กชข. อภินวฎีกา ๔๓๐)

“วิกัปปนาด้วยปากของตน ชื่อว่า สัมมุขวิกัปปนา

วิกัปปนาด้วยปากของผู้อื่น ชื่อว่า ปรมมุขวิกัปปนา”

แม้ในขุททลิกชาฎีกาใหม่ก็กล่าวว่า

สมมุขา ปรมมุขาทิ สสส มุขํ, ปรสส มุขนติ วิกคโห, สมมุเขน ปรมมุเขนาติ อตโธ.

(ขุทท.อภินวฎีกา ๓๑/๒๒๑)

“คำว่า สมมุขา ปรมมุขา (ด้วยปากของตน และด้วยปากของผู้อื่น) มีรูปวิเคราะห์ว่า ปากของตน [ชื่อว่า สัมมุขะ] ปากของผู้อื่น [ชื่อว่า ปรมมุขะ] หมายความว่า ด้วยปากของตน และด้วยปากของผู้อื่น”

^{๒๓๑} นิฎจิตจีวรสมิ ภิกขุณา อุพทตสมิ กถิเน ทสาหปรมิ อติเรกจีวรํ ธาเรตพพํ, ตํ อติกกามยโต นิสสคคีย์ ปาจิตติยํ. (วิมहा. ๒/๔๖๒/๒)

เก็บผ้าจีวรตามที่ต้องการได้เกิน ๑๐ วันโดยที่ไม่ต้องอธิษฐานและไม่ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ด้วย ถือว่าเป็นอาณิสสขข้อที่ ๓ ดังข้อความว่า

ยาวทตถจีวรนติ ยาวตเคน จีวเรน อตโถ, ตาวตกั อนธิฏฐิตัง อวิกบปิตัง กบปิสสตีติ อตโถ.^{๒๓๒}

“คำว่า ยาวทตถจีวรัง (ทรงอธิเรกจีวรไว้ได้ตามต้องการ) หมายความว่า ต้องการจีวรเท่าใด จีวรเท่านั้นไม่ต้องอธิษฐาน ไม่ต้องวิกัปป์ จักควร”

ยาวทตถจีวรนติ ยาวตา จีวเรน อตโถ โหติ, ตาวตกั อนธิฏฐิตัง อวิกบปิตัง จีวรธารณัง, ทสาหมตักกมิตวา จีวรสส จปนนติ อตโถ.^{๒๓๓}

“คำว่า ยาวทตถจีวรัง หมายความว่า ความต้องการจีวรมีอยู่เพียงใด ก็เก็บจีวรไว้เพียงนั้นไม่ต้องทำอธิษฐานหรือวิกัปป์นา ความหมายคือ การเก็บจีวรไว้เกิน ๑๐ วัน”

๔) ฉันทตอาหารที่ผู้ถวายได้ระบุชื่อว่า นิมนต์ฉันปลา ฉันทเนื้อ เป็นต้นได้ (คณโกชน) อาณิสสขข้อนี้เกี่ยวกับการรับนิมนต์ของภิกษุ ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปรับนิมนต์ด้วยถ้อยคำที่ไม่สมควรว่า ขอนิมนต์ฉันข้าว

“เมื่อจีวรสำเร็จแล้ว เมื่อกรฐินถูกถอนแล้ว ภิกษุพึงเก็บอธิเรกจีวร (จีวรที่ไม่ได้ทำอธิษฐานหรือวิกัปป์นา) ไว้ ๑๐ วันเป็นอย่างมาก เมื่อภิกษุยังจีวรนั้นให้พ้น ๑๐ วันนั้นไปต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์”

^{๒๓๒} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๘๒

^{๒๓๓} กงขา.อภินวฎีกา ๒๙๔

ขอนิมนต์ฉันปลา ขอนิมนต์ฉันเนื้อในบ้านของข้าพเจ้า แล้วไปฉันอาหาร
ถือว่าทำให้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ตามคณโกชนสิกขาบท^{๒๓๔} แต่ถ้าภิกษุได้
รับอานิสงส์กฐิน ก็จะทำให้หลุดพ้นจากสิกขาบทข้อนี้ คือแม่ฆราวาส
ผู้นิมนต์จะนิมนต์ด้วยถ้อยคำที่ไม่สมควร ก็สามารถไปฉันได้โดยไม่ต้อง
อาบัติ ดังข้อความว่า

คณโกชนนติ คณโกชนมปิ กบปิสุสตี.^{๒๓๕}

“คำว่า คณโกชน (การฉันเป็นคณะ) คือ แม่การฉันเป็นคณะก็จัก
ควร”

คณสส โกชน คณโกชน. คโณติ เจตถ จตตารโ วา ตตตตริ วา
ภิกขุ. เตสํ วิถยตติโต วา นิมนตโนโต วา ลทสส โอทนาทินิ ปญจนฺนิ
อถยตรโกชนสส สห คหณนติ อตโถ.^{๒๓๖}

“การรับโภชนะร่วมกันของหมู่ภิกษุ ชื่อว่า คณโภชนะ อนึ่ง
ภิกษุ ๔ รูปหรือยิ่งกว่านั้นชื่อว่า หมู่ภิกษุ ในเรื่องนี้ หมายความว่า
การที่ภิกษุเหล่านั้นรับโภชนะอย่างใดอย่างหนึ่งในโภชนะ ๕ อย่างมีข้าว
สุกเป็นต้น ซึ่งภิกษุได้รับด้วยการขอหรือการนิมนต์[ที่ไม่สมควร]”

^{๒๓๔} คณโกชนเน อถยตร สมยา ปาจิตตีย์. ตตถาย สมโย: คิลานสมโย จีวรทานสมโย
จีวรการสมโย อทธานคมนสมโย นาวาภิกขุหนสมโย มหาสมโย สมณภตตสมโย. อย ตตถ
สมโย”ติ. (วิ.มหา. ๒/๒๑๗/๒๑๙)

“ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะฉันคณโภชนะนอกสมัย สมัยในข้อนั้น คือ สมัยที่เป็น
ไข้ สมัยที่ถวายจีวร สมัยที่ทำจีวร สมัยที่เดินทางไกล สมัยที่โดยสารเรือ มหาสมัย สมัยที่เป็น
ภัตตาหารของสมณะ นี่เป็นสมัยในข้อนั้น”

^{๒๓๕} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

^{๒๓๖} กงขา.อภินวฎีกา ๒๙๔-๙๕

๕) การได้รับภคินและจิวรที่ถวายสงฆ์ในงานภคิน (โย จ ตตถ จิวรูปปาโท, ตสมี อวาเส สงฆสส อุปปนจิวรณจ) หมายความว่า จิวรที่เกิดขึ้นในวัดนั้นเป็นจิวรที่เกิดขึ้นแต่พระสงฆ์ในวัดที่จำพรรษานั้นนั่นเอง เป็นจิวรที่เกี่ยวกับภิกษุผู้จำพรรษา หมายความว่าหลังจากออกจากพรรษาแล้ว ภายในช่วง ๔ เดือนนี้ หากว่ามีญาติโยม มีทายกมาถวายจิวรแต่พระสงฆ์ จิวรที่ถวายสงฆ์ในช่วงนี้ ถือว่าเป็นจิวรที่ต้องแบ่งปันให้แก่ภิกษุผู้จำพรรษาเท่านั้น ภิกษุที่มาจากวัดอื่นมิได้จำพรรษาในวัดนี้ไม่มีสิทธิ์ที่จะได้รับจิวรภายในช่วงนี้ เพราะว่าถือว่าเป็นอานิสงส์พิเศษเป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงอนุญาตไว้เพื่อให้ภิกษุได้อยู่จำพรรษาครบ ๓ เดือนนั่นเอง ดังข้อความว่า

โย จ ตตถ จิวรูปปาโทติ ตตถ ภคินตตสึมายิ มตทจิวริ วา โหตุ สมิ อุตทิสส ทินนึ วา สมิเกน ตตรูปปาเทน อากตฺ วา, เยน เกนจิ อากาเรน ยิ สมิกิ จิวริ อุปปชชติ, ตฺ เตสฺ ภวิสสตีติ อตโถ.^{๒๓๗}

“คำว่า โย จ ตตถ จิวรูปปาโท (จิวรที่เกิดขึ้นในที่นั้น) หมายความว่า จะเป็นจิวรของภิกษุสามเณรผู้มรณภาพในสีมาที่ได้กรานภคินนั้น จิวรที่ทายกถวายเฉพาะสงฆ์ หรือจิวรที่จ่ายมาด้วยค่ากัลปนาของสงฆ์ที่เกิดขึ้นในวิหารนั้นก็ตาม จิวรใดเป็นของสงฆ์ เกิดขึ้นด้วยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง จิวรนั้นจักเป็นของพวกเธอ”

โย จ ตตถ จิวรูปปาโทติ ตตถ ภคินตตสึมายิ มตทจิวริ วา โหตุ, สงฆ์ อุตทิสส ทินนึ วา สงมิเกน ตตรูปปาเทน อากตฺ วา, เยน เกนจิ

^{๒๓๗} วิ.ม.อ. ๓/๓๐๖/๑๙๒

อากาศเรน ยัม สงฆิกัม จีวรํ อุปปชชติ, ตัม เตสํ ภวิสสตีติ อตโถ. เตนานห
 “ตสมิ อวาเส สงฆสส อุปปนนจีวรณจาทิ.”^{๒๓๘}

“คำว่า โย จ ตตถ จีวรูปปาโท (จีวรที่เกิดขึ้นในสีมาที่กรานกฐิน
 นั้น) หมายความว่า จีวรใดอันเป็นของสงฆ์เกิดขึ้นด้วยลักษณะอย่างใด
 อย่างหนึ่ง คือ จีวรเพื่อผู้ตายในสีมาที่กรานกฐินนั้น, จีวรที่ถวายระบุงสงฆ์
 หรือจีวรที่นำมาด้วยวัตถุสิ่งของอันเกิดขึ้นในวัดนั้นอันเป็นของสงฆ์
 จีวรนั้นจักเป็นของภิกษุเหล่านั้น ฉะนั้นจึงตรัสว่า ตสมิ อวาเส สงฆสส
 อุปปนนจีวรณจ (และจีวรที่เกิดขึ้นแก่สงฆ์ในวัดนั้น)”

สิทธิพิเศษ ๔ ข้อแรกนี้ทำให้ภิกษุไม่ต้องอาบัติที่เกี่ยวกับการบอก
 กล่าว การออกเดินทาง การฉันภัตตาหาร การเก็บจีวร ทั้ง ๔ ข้อนี้
 ส่วนข้อที่ ๕ นั้นทำให้ภิกษุนั้นได้รับลาภก็คือจีวรมากขึ้นกว่าเดิม ทำให้
 ท่านไม่ลำบาก ทำให้ภิกษุผู้รับกฐินนั้นได้รับสิทธิพิเศษ ๕ ข้อ เราก็จะได้
 รับอานิสงส์ ๕ ข้อที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้

๑) ออกเดินทางไปไหนมาไหนได้โดยปราศจากอันตราย

๒) สิ่งของใช้สอยของเราเองแม้จะไม่อยู่กับเรา คนอื่นก็นำไป
 ครอบครองไม่ได้ ศัตรูไม่สามารถรบกวนได้

๓) ได้รับอาหารเครื่องบริโภคนที่ดีเลิศกว่าคนทั่วไป อาหารไม่เป็น
 พิษและยาพิษก็ไม่แก่กล้าตาย

๔) สิ่งของอุปโภคบริโภคที่เป็นของรานั้นแม้เราจะลืมไปเป็นเวลา
 นาน ก็ยังคงอยู่ไม่หายไป

^{๒๓๘} กงขา.อภินวฎีกา ๒๙๕

๕) ได้รับทรัพย์มากกว่าผู้อื่น มีลาภสักการะมากกว่าคนอื่น ในขณะที่ทำงานหรือประกอบอาชีพการงานอย่างเดียวกัน มีความพยายามเท่ากัน มีสติปัญญาเท่ากัน ก็จะได้รับผลที่แตกต่างออกไป

ดั่งโบราณจารย์กล่าวว่า

สคามาวจร ภาร-	นิกเขโป พหุตถิโก
เนกโภชนลาภี จ	นาทินนาทานโกควา.
ปยจตเถเต ลภิสสนติ	ยสมา กถินทายิโน
ทุลลภี กถินี ทานี	ทเทยฺยุ พุทฺธวณฺณิตี. ^{๒๓๙}

“การเดินทางตามความต้องการของตน การปล่อยวางภาระคือกิเลส มีเสื้อผ้ามาก ได้รับโภชนาหารจำนวนมาก มีโภคทรัพย์ที่ผู้อื่นแย่งชิงไปไม่ได้”

ทาน ๓ ประเภท

ทานมี ๓ ประเภท ดังนี้

๑. อามิสทาน คือ อามิสทาน คือ การให้สิ่งของเป็นทาน จำแนกออกเป็นสิ่งของภายในและสิ่งของภายนอก สิ่งของภายในคืออวัยวะของตน สิ่งของภายนอก คือ ปัจจัย ๔ ตามทานในพระวินัย หรือการให้ทานวัตถุ ๑๐ ประการ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พักอาศัย และเครื่องประทีป ตามทานในพระสูตร

^{๒๓๙} สัทธัมมการี ๒/๑๘๓

หรือการให้รูปารมณเป็นต้น ๖ ประการตามทานในพระอภิธรรม นอกจากนั้น ยังรวมไปถึงการให้ทรัพย์สมบัติต่างๆ นานาประการ เช่น แก้วมณี ทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วประพาฬ เป็นต้น นา สวน ที่ดิน เป็นต้น และทาสหญิง ทาสชาย โค กระบือ เป็นต้น ที่จริงแล้วอาหาร และน้ำเป็นทรัพย์โดยปรมาตถ์ สิ่งอื่นเป็นทรัพย์โดยบัญญัติเพราะเกิดจากการสมมุติของของคนที่ทำให้เกิดความจำเป็น เช่น เสื้อผ้าไว้ใส่กันอายุ เงินทองเพชรที่กินไม่ได้เหมือนอาหาร

๒. อภัยทาน คือ การยกโทษด้วยการไม่พยาบาทจองเวร รวมไปถึงการให้ความคุ้มครองผู้อื่นจากภัยอันตรายต่างๆ เช่น ผู้ปกครอง ประเทศ โจร ไฟ น้ำ คนมีเวรกัน สัตว์ร้ายมีราชสีห์และเสือเป็นต้น รวมไปถึงมนุษย์มีนาค ยักษ์ รากษส และปีศาจเป็นต้น บันฑิตกล่าวว่าเป็นทานที่ให้ได้ยากที่สุด โดยเฉพาะการให้อภัยศัตรูหรือผู้ที่ทำร้ายตนอย่างสาหัส

อภัยทานเป็นการให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีภัยแก่ตนและผู้อื่น ไม่ถือโทษโกรธเคืองในการล่วงเกินของผู้อื่น ไม่มีเวร ไม่ผูกเวรกับผู้ใด ทั้งยังมีจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นเป็นนิตย์

การให้อภัยเป็นการให้ที่ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เป็นการให้ที่ง่าย แต่สำหรับคนที่ทำได้ยากเพราะมีกิเลสอยู่ในใจ ต้องอาศัยการฟังธรรม และประพฤติปฏิบัติธรรมบ่อยๆ จนเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นคุณประโยชน์ของการให้อภัย แล้วจะทำได้ง่ายขึ้น

หากมองเผินๆจะดูเหมือนว่าการให้อภัยเป็นการให้ประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นมีความสุขสบายใจ แต่แท้ที่จริงแล้ว ผู้ที่ได้รับประโยชน์สุขมากที่สุดก็คือตนเอง เพราะทุกครั้งที่ให้อภัยได้ จะรู้สึกปลอดโปร่ง เบาอกเบาใจ สดชื่นแจ่มใส มีความสุข

นอกจากนี้ การช่วยเหลือผู้ที่ตกอยู่ในอันตรายให้ปลอดภัย พ้นจากอันตรายนั้นได้ เช่น การปล่อยสัตว์ที่เขาจะนำไปฆ่าให้พ้นจากการถูกฆ่า ดังประเพณีปล่อยสัตว์ปล่อยปลา ก็นับว่าเป็นอภัยทานเช่นกัน เพราะได้ให้ความไม่มีภัย ให้ความเป็นอิสระแก่สัตว์เหล่านั้น

การให้ความปลอดภัย ให้ความไม่มีเวรไม่มีภัยแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายด้วยการไม่เบียดเบียน จัดเป็นการให้ที่สูงขึ้นไปอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า มหาทาน ซึ่งจัดไว้ในเรื่องศีล ส่วนการให้อภัย คือ ทำตนเป็นผู้ไม่มีภัยกับตนเอง ใครที่สามารถสละภัยคือโทษออกจากใจได้ มีจิตใจสงบ สะอาด จิตจะประกอบไปด้วยเมตตา เมื่อทำไปถึงระดับหนึ่งแล้วจัดว่าเป็นการภาวนา ซึ่งเรียกว่า เมตตาภาวนา ซึ่งมีอานิสงส์สูงยิ่งดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

๓. ธรรมทาน คือ การให้คำแนะนำสั่งสอนสิ่งที่ดี บอกศิลปวิทยาที่ดี รวมถึงการอธิบายให้รู้และเข้าใจในเรื่องบุญบาป ให้ละสิ่งที่เป็นอกุศล ดำรงตนอยู่ในทางกุศล ซึ่งจะนำพาตนให้สะอาดบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสอาสวะทั้งปวงได้ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์ในภพนี้ ประโยชน์ในภพหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพาน รวมไปถึงการประพฤติปฏิบัติทาน ศีล สมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาอันเป็นทางแห่งความหลุดพ้นด้วยตนเอง

ความรู้ที่เป็นธรรมะนั้นยังเป็นสิ่งที่ประเสริฐ ด้วยเหตุที่ว่า การดำเนินชีวิตของทุกคนนั้น ถ้าขาดเสียซึ่งหลักธรรม ชีวิตจะพบแต่ความทุกข์ เดือดร้อน ผิดหวังตลอดไป ต่อเมื่อได้ยินได้ฟังธรรมะ และนำธรรมะมาประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสม ย่อมเกิดความเจริญงอกงามในชีวิตของตน ทำให้จิตใจปลอดโปร่ง สะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส ในที่สุดก็ทำให้รู้แจ้งเห็นแจ้งในพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเข้าถึงความสุขที่แท้จริงได้

การให้คำสอนคือธรรมะที่ถูกตองนั้น เปรียบเหมือนการให้ขุมทรัพย์ที่เป็นอมตะติดตัวไว้หรือให้ประทีปแสงสว่างที่คอยติดตามไป ดังนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่า การให้ธรรมทานเปรียบเหมือนการให้ขุมทรัพย์ หรือประทีปที่จะเป็นเครื่องส่องทางชีวิต ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้องดีงาม นำชีวิตไปสู่ความสุขความเจริญ เมื่อยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ย่อมเป็นผู้ไม่ตกต่ำ ย่อมมีชีวิตที่ดีงามเกิดในสุคติภพ เมื่ออบรมบ่มบารมีแก่กล้าแล้วย่อมสละสะสางกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เข้าถึงพระนิพพานได้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สพพทานํ ฌมมทานํ ชินาติ^{๒๔๐} (การให้ธรรมทานชนะการให้ทั้งปวง)

ทาน ๓ ประเภทดังกล่าวพบในอรรถกถาของคัมภีร์จรียาปิฎกว่า

ตตถ อามิสทานํ อภยทานํ ฌมมทานนติ ทาทพพตถุวเสน ทิวิจิ
ทานิ.^{๒๔๑}

^{๒๔๐} พุ.ธ. ๒๕/๓๕๔/๕๕

^{๒๔๑} พุ.จรียา.อ. ๑๒๒/๓๕๒

“ในเรื่องนั้น ทานมี ๓ ประเภทโดยจำแนกตามวัตถุที่บุคคลพึงให้ คือ อามิสทาน อภัยทาน และธรรมทาน”

อามิสทาน แบ่งตามทายก คือ ผู้ให้ มี ๓ ประเภท ดังนี้

๑) **ทานทาสะ** คือ การเป็นทาสของทาน หมายถึง การที่ทายกให้ของที่ดีกว่าของที่ตนบริโภคใช้สอยเอง เช่น เมื่อได้มะม่วงมา ๓ ผล ก็เลือกผลที่เล็กที่สุดให้ไป หรือได้ ๓ ผลที่มีขนาดเท่าๆ กัน ก็เลือกผลที่ไม่ชอบใจให้ไป การให้อย่างนี้เรียก ทานทาสะ เพราะว่าใจของทายกตกเป็นทาสของความตระหนี่แล้วจึงให้ เปรียบได้กับการให้สิ่งของแก่คนที่เป็นข้าทาสบริวาร

๒) **ทานสหาย** คือ การเป็นสหายของทาน หมายถึง ทายกให้ของที่เสมอกันกับที่ตนบริโภคใช้สอย ตนบริโภคใช้ของอย่างไร ถึงคราวจะให้ผู้อื่นก็ให้ของอย่างนั้นเช่น ได้มะม่วงมา ๓ ผล ก็ให้ผลที่ดีเช่นเดียวกับที่ตนจะบริโภค เหมือนการให้สิ่งของแก่คนที่เป็นมิตรสหาย

๓) **ทานบดี** คือ ผู้เป็นใหญ่ในทาน หมายถึง เป็นผู้มั่งใจที่ไม่ถูกความตระหนี่ครอบงำ เป็นอิสระในทานนั้น ไม่ตกเป็นทาสหรือสหายของความตระหนี่ แต่เป็นใหญ่ในทานนั้นสม่ำเสมอทุกเวลา กล่าวคือ ทายกให้ของที่ดีประณีตกว่าของที่ตนบริโภคใช้สอย โดยเลือกเอาสิ่งของที่ดีที่สุดให้ไป ซึ่งชาวพุทธทั้งหลายเวลาจะให้ก็ให้ทานประเภทนี้เป็นส่วนมาก เช่น เวลาจะตักบาตรพระจะคดข้าวปากหม้อ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนที่ดีที่สุดเอาไว้ถวายพระก่อน หรือเวลาเลี้ยงภิกษุสามเณร จะตักแต่งข้าว

ปลาอาหารอย่างประณีตบรรจงกว่าที่ตนเองบริโภคถวายท่าน หรือเวลาที่จะให้ของแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง แม้ว่าจะมีฐานะเสมอหรือต่ำกว่าเรา ก็เลือกของที่ดีที่ชอบใจให้ไป อย่างนี้เรียกว่าทานบดี เพราะใจของผู้ให้อาชนะความตระหนี่ เป็นนาย เป็นเจ้าของ เป็นอิสระ แล้วจึงให้ทาน เหมือนให้สิ่งของแก่คนที่ตนเคารพหรือมีพระคุณแก่ตน เช่น บิดา มารดา ครูบา อาจารย์ และภิกษุสงฆ์

ดังข้อความว่า

ทานปตฺติติ ยํ ทานํ เทติ, ตสฺส ปติ หุตฺวา เทติ, น ทาโส น สหาโย.
โย หิ อตฺตนา มจฺจํ ภูณฺชติ, ปเรสํ อมจฺจํ เทติ, โส ทานสงฺขาตสฺส,
เทยฺยธมฺมสฺส ทาโส หุตฺวา เทติ. โย ยํ อตฺตนา ภูณฺชติ, ตเทว เทติ,
โส สหาโย หุตฺวา เทติ. โย ปน อตฺตนา เยน เกนจิ ยาเปติ, ปเรสํ มจฺจํ
เทติ, โส ปติ เขฎฺฐโก สามิโก หุตฺวา เทติ, อयํ ตาทีโสติ อตฺโถ.^{๒๔๒}

“คำว่า ทานปติ (ทรงเป็นทานบดี) หมายความว่า เป็นนายของทานที่ตนให้ ไม่เป็นทาส ไม่เป็นสหาย อธิบายว่า ผู้ใดบริโภคของอร่อยด้วยตนเอง ให้ของไม่อร่อยแก่ผู้อื่น ผู้นั้นจัดว่าให้อย่างเป็นทาสแห่งไทยธรรมคือทาน ผู้ใดบริโภคสิ่งใดด้วยตนเอง ก็ให้สิ่งนั้นนั้นแหละ ผู้นั้นจัดว่าให้อย่างเป็นสหายทาน ส่วนผู้ใดตนเองดำรงชีพด้วยอาหารตามมีตามเกิด ให้ของอร่อยแก่ผู้อื่น ผู้นั้นจัดว่าให้อย่างเป็นนาย คือ เป็นเจ้าของผู้เจริญที่สุด พระเจ้ามหาวิชิตพระองค์นี้ทรงเป็นเช่นนั้น”

อามิสทาน แบ่งตามเจตนาของผู้ให้ มี ๒ ประเภท คือ

^{๒๔๒} ที.สี.อ. ๑/๓๔๐/๒๖๗

๑) ปาฏิปุคคกิทาน คือ ทานที่ให้เฉพาะเจาะจงบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เช่น เราทำบุญถวายพระที่นิมนต์มารับทาน

๒) สังฆทาน คือ ทานที่ให้แก่หมู่คณะ ไม่เฉพาะเจาะจงผู้ใดผู้หนึ่ง เมื่อผู้ให้ต้องการถวายปัจจัยไทยธรรม (สิ่งของที่ควรถวายพระ) ก็เต็มใจถวายแก่ภิกษุทั้งนั้นด้วยความเคารพยำเกรงในสงฆ์คือหมู่ภิกษุ โดยมีได้เจาะจงผู้ใดผู้หนึ่ง เช่น เมื่อจะนิมนต์พระไปทำบุญบ้าน ก็เข้าไปหาเจ้าอาวาสหรือเจ้าหน้าที่รับนิมนต์ของวัด กราบเรียนท่านว่าจะทำบุญบ้าน ขอนิมนต์พระสงฆ์ไปรับไทยธรรม ทางวัดจะส่งพระรูปใดรูปหนึ่งไปรับไทยธรรม ครั้นได้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งมาแล้ว ผู้ถวายก็มีความเคารพยำเกรงในภิกษุรูปนั้น ยินดีว่าได้สงฆ์มาแล้ว ก็เต็มใจถวายทานนั้น ลักษณะเช่นนี้เรียกว่าสังฆทาน อีกอย่างหนึ่ง ทายกอาจจะนิมนต์ภิกษุสงฆ์ทั้งวัดมารับทานพร้อมกัน ก็นับว่าเป็นสังฆทานเช่นเดียวกัน

ยัญญสัมปทา

ผู้ให้ทานจะต้องทำให้ครบด้วยเจตนาที่มีองค์ ๓ ทานจึงจะมีผลมาก องค์ ๓ เหล่านี้เรียกว่า ยัญญสัมปทา คือ ความถึงพร้อมแห่งทาน องค์ ๓ ดังกล่าว คือ

๑. บุปพเจตนา คือ เจตนาก่อนจะให้ทาน ก็มีใจผ่องใสเกิดปีติ โสมนัสว่าเราจะได้ทำบุญด้วยการให้ทาน หมายความว่า ตั้งแต่เวลาที่แสวงหาสะสมทรัพย์ก่อนจะให้ทาน บุคคลคิดว่าทานเป็นเหตุทำให้ได้รับสมบัติฝ่ายโลกียะและโลกุตตระทุกอย่าง เขาปราศจากโทษของทาน คือความตระหนี่หวงแหน (มัจฉริยะ) ความผูกพันในสิ่งของ (โลภะ) ความ

ไม่พอใจคนบ้านใกล้เรือนเคียง เพื่อนร่วมงาน หรือผู้รับทาน (โทสะ) และ ความไม่เข้าใจอันประสงค์ของทานอย่างแท้จริง (โมหะ) การยกตนเพื่อ โอ้อวด (อัตตูกังสนะ) การข่มผู้อื่นให้ต่ำกว่าตน (ปรวิมภนะ) เป็นต้น

๒. มุญจเจตนา คือ เจตนาในขณะที่กำลังให้วัตถุสิ่งของแก่ผู้รับทาน ก็มีใจผ่องใสเกิดปีติโสมนัสว่าเรากำลังเปลี่ยนสมบัติที่ไร้แก่นสารให้เป็นเสบียงทิพย์ติดตามตัวในชาติต่อไป

๓. อปรเจตนา คือ เจตนาหลังจากที่ให้ทาน ก็มีใจผ่องใสเกิดปีติโสมนัสว่าเราได้ดำเนินรอยตามปฏิบัติของผู้มีปัญญาในกาลก่อนที่สรรเสริญทานไว้ ไม่รู้สึกความร้อใจหรือนึกเสียดายสิ่งที่ให้ไปแล้ว มีแต่ความแช่มชื่นเบิกบานใจ นึกถึงบุญเมื่อใดก็มีความสุขใจเมื่อนั้น

ผู้ที่ให้ทานโดยเพียบพร้อมด้วยเจตนา ๓ ย่อมจะได้รับอานิสงส์ของทานอย่างสูงสุด ดังข้อความว่า

อล โข ภูฏทนตสส พุราหมณสส เอตทโหสิ “สุตฺ โข ปน เมตฺ สมณฺ โคตโม ติวริํ ยถฺยสมฺปทํ โสฬสปริกฺขารํ ชานาตีติ. น โข ปนาหํ ชานามิ ติวริํ ยถฺยสมฺปทํ โสฬสปริกฺขารํ, อิจฺฉามิ จาหํ มหายถฺยญฺ ยชิตฺตุํ, ยนฺนุนาหํ สมณฺ โคตมํ อุปสงฺกमितฺวา ติวริํ ยถฺยสมฺปทํ โสฬส-ปริกฺขารํ ปุจฺเจยฺยนฺติ.”^{๒๔๓}

“ลำดับนั้น พราหมณ์ภูฏทนตะคิดว่า เราได้ยินมาว่า พระสมณโคดมทรงทราบยัญญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ ส่วนเราไม่รู้เลย

^{๒๔๓} ที.สี. ๙/๓๒๘/๖๗

แต่ปรารถนาจะบูชามหาอัณู ทางที่ดี เราควรไปเข้าเฝ้าพระสมณโคดม แล้วทูลถามยัญสมบัติ ๓ ประการ ซึ่งมีองค์ประกอบ ๑๖”

อถ โข พราหมณ ปุโรหิตโต พราหมโณ รณโณ มหาวิชิตสส ปุพเพว ยถา ติสโส วิชา เทเสสิ ‘สียา โข ปน โภโต รณโณ มหายถณั ยัญจุกามสส โกจิเทว วิปปฏิสาโร ‘มหา วต เม โภคกขนโธ วิจฉิสสตีติ, โส โภตา รณนา วิปปฏิสาโร น กรณีย. สียา โข ปน โภโต รณโณ มหายถณั ยชมานสส โกจิเทว วิปปฏิสาโร ‘มหา วต เม โภคกขนโธ วิจฉตีติ, โส โภตา รณนา วิปปฏิสาโร น กรณีย. สียา โข ปน โภโต รณโณ มหายถณั ยัญจุกามสส โกจิเทว วิปปฏิสาโร ‘มหา วต เม โภคกขนโธ วิจฉตีติ, โส โภตา รณนา วิปปฏิสาโร น กรณีย. อีมา โข พราหมณ ปุโรหิตโต พราหมโณ รณโณ มหาวิชิตสส ปุพเพว ยถา ติสโส วิชา เทเสสิ.^{๒๔๔}

“ลำดับนั้น พราหมณ์ปุโรหิตแสดงยัญพิธี ๓ ประการถวายแด่ พระเจ้ามหาวิชิตราชก่อนจะทรงบูชาว่า

๑. เมื่อพระองค์ปรารถนาจะทรงบูชามหาอัณูก็ไม่ควรทำความเดือดร้อนพระทัยว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราจักสิ้นเปลือง

๒. เมื่อพระองค์กำลังทรงบูชามหาอัณูอยู่ก็ไม่ควรทำความเดือดร้อนพระทัยว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเรากำลังสิ้นเปลืองไป

๓. เมื่อพระองค์ทรงบูชามหาอัณูแล้วก็ไม่ควรทำความเดือดร้อนพระทัยว่า กองโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ของเราได้สิ้นเปลืองไปแล้ว

^{๒๔๔} ที.สี. ๙/๓๔๒/๗๒

พราหมณ์บุโรหิตแสดงยัญพิธี ๓ ประการดังกล่าวนี้ถวายแด่
พระเจ้ามหาวชิตราชก่อนจะทรงบูชายัญ”

ปุพฺพเว ทานา สุมนิ ททํ จิตฺตํ ปสาทเย
ทตฺวา อตฺตมโน โหติ เอสสา ยถฺยสฺส สมฺปทา.^{๒๔๕}

“ทายกมีใจดีก่อนจะให้ เมื่อกำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส ครั้นให้
แล้วก็มีใจเบิกบาน นี่เป็นความถึงพร้อมแห่งทาน”

ทักษิณาทันพร้อมด้วยองค์ ๖ อันมีผลยิ่งใหญ่ ซึ่งในด้านทายกหรือ
ทายิกา คือฝ่ายผู้ให้ มีองค์ ๓ ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น และฝ่ายผู้รับ
มีองค์ ๓ คือ

๑. เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ
๒. เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ
๓. เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

ในอังคุตตรกัถย ฉกฺกนิบาต ทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสปรารภ
การถวายทานของนันทมาตา ชาวเมืองเวฬุกันทกะ ซึ่งถวายทาน
อันประกอบด้วยองค์ ๖ เหล่านั้นแก่หมู่ภิกษุมิพระสารีบุตรและ
พระโมคคัลลานะเป็นประธานว่ามีอานิสงส์มากไม่อาจนับประมาณได้
เหมือนบุคคลไม่อาจนับจำนวนน้ำในมหาสมุทรได้ว่า น้ำมีจำนวน ๑๐๐
กระบุง หรือ ๑,๐๐๐ กระบุง หรือ ๑๐๐,๐๐๐ กระบุง ดังข้อความว่า

^{๒๔๕} อจ.ฉกก. ๒๒/๓๗/๑๘๕

กถญจ ภิกฺขเว ฉฬงคสมนฺนาคตา ทกฺขินฺนา โหติ? อธิ ภิกฺขเว ทายกสฺส ตีณฺงคานิ โหนฺติ, ปฏิกฺคาหกาณํ ตีณฺงคานิ. กตฺมานิ ทายกสฺส ตีณฺงคานิ? อธิ ภิกฺขเว ทายโก ปุพฺพเพว ทานา สุมฺโน โหติ, ทํ จิตฺตํ ปสาเทติ, ทตฺวา อตฺตมฺโน โหติ. อิมานิ ทายกสฺส ตีณฺงคานิ.

กตฺมานิ ปฏิกฺคาหกาณํ ตีณฺงคานิ? อธิ ภิกฺขเว ปฏิกฺคาหกา วิตฺราคา วา โหนฺติ ราควินฺยาย วา ปฏิปนฺนา, วิตฺโทสา วา โหนฺติ โทสวินฺยาย วา ปฏิปนฺนา, วิตฺโหมหา วา โหนฺติ โมหวินฺยาย วา ปฏิปนฺนา. อิมานิ ปฏิกฺคาหกาณํ ตีณฺงคานิ. อิติ ทายกสฺส ตีณฺงคานิ, ปฏิกฺคาหกาณํ ตีณฺงคานิ. เอวํ โข ภิกฺขเว ฉฬงคสมนฺนาคตา ทกฺขินฺนา โหติ.

เอวํ ฉฬงคสมนฺนาคตาย ภิกฺขเว ทกฺขินฺนํ น สุกฺรํ ปุณฺณสฺส ปมาณํ คเหตุํ “เอตตฺโก ปุณฺณภิสฺสนฺโท กุสฺลาภิสฺสนฺโท สุขสฺสาหาโร โสวคฺคิโก สุขวิปาโก สคฺคสํวตฺตนิโก อิกฺขราย กนฺตาย มนาปาย หิตาย สุขาย สํวตฺตตีติ. อถ โข อสงฺขเยโย อปฺปเมโย มหาปุณฺณกฺขนฺโธเตวว สงฺข์ คจฺจติ.

เสยฺยถาปี ภิกฺขเว มหาสมฺมุเท น สุกฺรํ อุกฺกสฺส ปมาณํ คเหตุํ “เอตตฺกานิ อุกฺกาฬฺกานีติ วา “เอตตฺกานิ อุกฺกาฬฺกสฺตานีติ วา “เอตตฺกานิ อุกฺกาฬฺกสฺสานีติ วา “เอตตฺกานิ อุกฺกาฬฺกสฺสสฺสานีติ วา “เอตตฺกานิ อุกฺกาฬฺกสฺสสฺสานีติ วา, อถ โข อสงฺขเยโย อปฺปเมโย มหาอุกฺกกฺขนฺโธเตวว สงฺข์ คจฺจติ, เอวเมว โข ภิกฺขเว เอวํ ฉฬงคสมนฺนาคตาย ทกฺขินฺนํ น สุกฺรํ ปุณฺณสฺส ปมาณํ คเหตุํ “เอตตฺโก ปุณฺณภิสฺสนฺโท กุสฺลาภิสฺสนฺโท สุขสฺสาหาโร โสวคฺคิโก สุขวิปาโก สคฺคสํวตฺตนิโก อิกฺขราย กนฺตาย

มनाปาย หิตาย สุขาย สํวตตตีติ. อถ โข อสงขเยโย อปปเมโย
มหาปุณณกชนโรเตวว สงขํ คจจตีติ.^{๒๔๖}

ทักษิณานันประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างไร คือ ฝ่ายทายก(ผู้ให้)
มีองค์ ๓ ประการ ฝ่ายปฏิคาหก (ผู้รับ) มีองค์ ๓ ประการ องค์ ๓ ประการ
ของทายกมีอะไรบ้าง คือ ทายกในธรรมวินัยนี้:-

๑. ก่อนให้ก็มีใจดี
๒. กำลังให้ก็ทำจิตให้เลื่อมใส
๓. ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน

เหล่านี้คือองค์ ๓ ประการของทายก

องค์ ๓ ประการของปฏิคาหามีอะไรบ้าง คือ ปฏิคาหกในธรรม
วินัยนี้

๑. เป็นผู้ปราศจากราคะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ
๒. เป็นผู้ปราศจากโทสะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโทสะ
๓. เป็นผู้ปราศจากโมหะ หรือปฏิบัติเพื่อกำจัดโมหะ

นี่คือองค์ ๓ ประการ ของปฏิคาหก

องค์ ๓ ประการของทายก องค์ ๓ ประการของปฏิคาหก มีด้วย
ประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย ทักษิณานันประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างนี้แล

^{๒๔๖} อก.ฉก.ก. ๒๒/๓๗/๑๘๕

ภิกษุทั้งหลาย การกำหนดประมาณบุญแห่งทักษิณานันประกอบ ด้วยองค์ ๖ อย่างนี้ว่า “ห้วงบุญ ห้วงกุศลมีประมาณเท่านี้ นำความสุข มาให้ มีอารมณ์ดีเลิศ มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อ เกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มิใช่ทำได้ง่าย แท้จริง ห้วงบุญ ห้วงกุศลแห่งทักษิณานันถึงการนับว่าเป็นกองบุญใหญ่ที่นับ ไม่ได้ ประมาณไม่ได้

อุปมาเหมือนการกำหนดปริมาณของน้ำในมหาสมุทรว่า น้ำมี ปริมาณเท่านี้ กระบุง น้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑๐๐ กระบุง น้ำมีปริมาณ เท่านี้ ๑,๐๐๐ กระบุง หรือน้ำมีปริมาณเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กระบุง มิใช่ ทำได้ง่าย แท้จริง น้ำในมหาสมุทรนั้นถึงการนับว่า เป็นห้วงน้ำใหญ่ที่นับ ไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ฉนใด

ภิกษุทั้งหลาย การกำหนดประมาณบุญแห่งทักษิณานันประกอบ ด้วยองค์ ๖ อย่างนี้ว่า ห้วงบุญ ห้วงกุศลมีประมาณเท่านี้ นำความสุขมา ให้ มีอารมณ์ดีเลิศ มีวิบากเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ มิใช่ทำได้ง่าย แท้จริง ห้วงบุญ ห้วงกุศลของทักษิณานัน ถึงการนับว่า เป็นกองบุญใหญ่ที่นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ฉนนัน”

การที่ชาวโลกจะพูดรับปากคนอื่นว่าเราจะให้สิ่งที่หวงแหนแก่ ผู้อื่น เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แม้การขจัดความผูกพันในวัตถุสิ่งของแล้วให้ ทางตามที่ได้รับปากไว้ ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่งกว่า นอกจากนั้น แม้การ รักษาใจให้ไม่เสียดายสิ่งของที่ได้ให้ทานไป ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุด

ดังนั้น ผู้ให้ทานควรรักษาใจของตนไม่ได้เสียตายหรือนึกเสียใจทานที่ได้
ให้ไปแล้วเพื่อไม่ได้ปรารถนาเสียหาย ดังข้อความว่า

ททยย บุริโส ทานั	อปปี วา ยทิวา พหุ
โย จ ทตวา นานตปเป	ตัม ทุกกรตริ ตโต
สพพณณั สุกรั จานั	เอวั ชานาหิ มททว. ^{๒๔๗}

“ทานจะน้อยหรือมากก็ตาม คนก็ควรจะให้ แต่ว่าผู้ใดเมื่อให้แล้ว
ภายหลังไม่เดือดร้อน การให้ของผู้นั้นทำได้ยากกว่า เหตุอื่นทั้งหมดทำได้
ง่าย ขอเดชะพระเจ้ามีททวะผู้สมมติเทพ ขอพระองค์ทรงทราบอย่างนี้”

ผลกรรมของเจตนาทั้ง ๓

เจตนาทั้ง ๓ ที่สม่ำเสมอกันสามารถส่งผลให้เป็นผู้มีอายุยืนได้
ดังเรื่องในทสกนิบาต มหาธัมมपालชาดก มีเรื่องเล่าว่าบุตรชายของ
อาจารย์ทิสปาโมกข์ที่เมืองตักกสิลาเสียชีวิตในวัยเด็ก ศิษย์ที่เรียนอยู่
ชื่อว่าธัมมปาละกล่าวว่าในตระกูลของข้าพเจ้าไม่มีคนที่เสียชีวิตในวัย
เด็ก แต่จะเสียชีวิตในวัยชรา อาจารย์ทิสปาโมกข์ไม่เชื่อคำของศิษย์
จึงแกล้งนำกระดูกสัตว์ไปหมู่บ้านของธัมมปาละแล้วพูดว่าบุตรชาย
ของท่านเสียชีวิตแล้ว ข้าพเจ้านำกระดูกมาเป็นหลักฐาน แต่บิดาของ
ธัมมปาละที่ชื่อว่ามหาธัมมपालพราหมณ์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ของเรา
ทั้งหลายไม่เชื่อ และกล่าวว่าคนในตระกูลของเราไม่เสียชีวิตในวัยเด็ก
อาจารย์ทิสปาโมกข์จึงสอบถามเรื่องนี้ว่า

^{๒๔๗} พุ.ชา. ๒๗/๔๔/๑๖๗

ก็ เต วตฺ กิ ปน พรหมจรรย์
 กิสฺส สุจิณฺณสฺส อโย วิปาโก
 อกฺขาหิ เม พฺราหฺมณ เอตมตฺถิ
 กสฺมา นุ ตุมฺหิ ทฺหฺรา น มียฺเย.^{๒๔๘}

วัตรของท่านเป็นอย่างไร อนึ่ง พรหมจรรย์ของท่านเป็นอย่างไร นี่เป็นผลแห่งวัตรและพรหมจรรย์ที่ท่านประพฤติดีแล้วอย่างไร พราหมณ์ ขอท่านโปรดบอกเนื้อความนั้นแก่ข้าพเจ้าว่า เพราะเหตุไรหนอ พวกท่านจึงไม่ตายแต่หนุ่มๆ

มหาธัมมपालพราหมณ์ตอบว่าเพราะคนในตระกูลให้ทานโดยมีเจตนาในกาลทั้ง ๓ คือ ก่อนให้ทาน ขณะให้ทาน และหลังให้ทาน ตั้งข้อความว่า

ปุพฺเพว ทานา สุมนา ภวาม
 ททฺปิ เว อตฺตมฺนา ภวาม
 ทตฺวาปิ เว นานฺตุปฺปาม ปจฺฉา
 ตสฺมา หิ อมฺหิ ทฺหฺรา น มียฺเย.^{๒๔๙}

“ก่อนจะให้ทาน พวกเราก็ตีใจ แม้ขณะให้ก็พอใจ แม้ให้ไปแล้วก็ไม่เดือดร้อนในภายหลัง เพราะฉะนั้น พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่มๆ”

ในอรรถกถาของทีฆนิกายกล่าวว่าผลทานจะมีกำลังมากก็ต่อเมื่อเจตนาในกาล ๓ สมบูรณ์แล้วเท่านั้น ถ้าเจตนาก่อนจะให้ทาน ขณะให้

^{๒๔๘} พุ.ชา. ๒๗/๙๒/๒๒๔

^{๒๔๙} พุ.ชา. ๒๗/๙๕/๒๒๕

ทาน หรือหลังจากให้ทานแล้วบกพร่อง ผลทานก็ไม่อาจให้ผลอย่างสมบูรณ์ได้ ดังข้อความว่า

วิปปฏิสาโร น กรณียโติ “โภคานํ วิคมเหตุโก ปจฺจนุตฺตาโป น กาทพฺโพ, ปุพฺพเจตนา ปน อจลา ปตฺติฏฺฐเปตพฺพา, เอวํ ทิ ทานํ มหปผลํ โหตีติ ทสเสติ. อิตเรสุปิ ทวีสุ จาเนสุ เอเสว นโย. มุญฺจนเจตนาปิ ทิ ปจฺจาสมนุสฺสรณเจตนาปิ นิจฺจลาว กาทพฺพา. ตถา อภิโรนตสส ทานํ น มหปผลํ โหติ, นาปิ อุฬารesu โภเคสุ จิตฺตํ นมตี, มหาโรรฺวํ อุปปนฺนสส เสฏฺฐิจิหปตีโน วีย.^{๒๕๐}

“คำว่า **วิปปฏิสาโร น กรณียโติ (ไม่ควรทำความเดือดร้อน)** แสดงว่า ไม่ควรทำความเดือดร้อนในภายหลัง อันมีความสิ้นเปลืองไปแห่ง โภคสมบัติเป็นเหตุ แต่บุรพเจตนาควรให้ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว เพราะทาน อย่างนี้ย่อมมีผลมาก ในฐานะ ๒ อย่างแม้นอกนี้ก็มียันนี้เหมือนกัน

อนึ่ง เจตนาที่กำลังบริจจาคก็ดี เจตนาที่ระลึกถึงในภายหลังก็ดี ควรทำมิให้หวั่นไหว เมื่อไม่กระทำเช่นนั้น ทานย่อมไม่มีผลมาก ทั้งจิต ก็จะไม่โน้มไปในโภคสมบัติอันยิ่งใหญ่ เหมือนทานของเศรษฐีคบดี ผู้ไปเกิดในโรรฺวณรกขณะนั้น”

ผู้บกพร่องจากบุพเจตนาอาจยากจนตรากตรำลำบากหรือถูก ทำร้ายจนทรัพย์สินวิบัติไปในปฐมวัย หรืออาจมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ ดังตัวอย่างของบุคคล ๒ คน คือ

^{๒๕๐} ที.สี.อ. ๑/๓๔๒/๒๖๔

๑) พระเจ้ากุสะที่มีหน้าตาอัปลักษณ์ พบในกุสชาดก^{๒๕๑} ในชาติก่อนพระเจ้ากุสะเสวยพระชาติเป็นน้องเขย วันหนึ่งพี่สะใภ้ นำขนมของตนไปถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงไม่พอใจและแย่งขนมคืนจากบาตรด้วยโทสะ ด้วยผลกรรมนี้ทำให้ท่านมีหน้าตาอัปลักษณ์เหมือนยักษ์ เพราะบุพเจตนาในการให้ทานไม่ดี ดังข้อความว่า

มหาสโตปิ อูยยานโต นครํ ปวีสิตวา อลงกตปาสาทํ อภิรุทธิ.
 โภธิสตตถยหิ สา ปุพฺพปตถนาวเสน น อิจฺฉิ โสปี ปุพฺพกมฺมวเสเนว
 วิรุโป อโหสิ. อตีเต กิร พาราณสียํ ทวารคามे อุปริมวียา จ
 เหมจิมวียา จ ทเว กุลานิ วสีสุ. เอกสฺส กุลสฺส เทว ปุตฺตา อหสิ.
 เอกสฺส เอกาว อีตา อโหสิ. ทวีสุ ปุตฺเตสุ โภธิสตโต กนิฏฺโฐ. ตํ
 กุมาริกํ เขมฺมกสฺส อหสิ. กนิฏฺโฐ อหารภรโณ ภาคุ สนติเกเยว วสี.
 อถกทิวสํ ตสฺมี ฆเร อติรสกฺปูเว ปจีสุ. โภธิสตโต อรณฺณํ คโต โหติ.
 ตสฺส ปูริ จเปตฺวา อวเสเส ภาคฺเตวา ขาทิสฺสุ. ตสฺมี ขณฺเ ปจฺเจกพุทฺโธ
 ภิกฺขาย ฆรทวารํ อคฺมาสิ. โภธิสตตสฺส ภาคุขายา “จฺหปติโน อณฺณํ
 ปูริ ปจีสุสํมิตฺติ ตํ คเหตุวา ปจฺเจกพุทฺธสฺส อทาสิ. โสปี ตํ ขณฺณเวยว
 อรณฺณโต อาคจฺฉิ. อถ นํ สา อาห:- “สํมิ จิตฺตํ ปสาเทหิ ตว โภจฺจาโส
 ปจฺเจกพุทฺธสฺส ทินฺโน”ติ. โส “ตว โภจฺจาโส ขาทิตฺวา มม โภจฺจาโส
 เทสิ อหํ ก็ ขาทิสํมิตฺติ กุทฺโธ ปจฺเจกพุทฺธํ อณุคนฺตฺวา ปตฺตโต ปูริ
 คณฺหิ. สา มาตุ ฆริํ คนฺตฺวา นววิสินํ จมฺปกปฺปผวณฺณํ สบปี อหาริตฺวา
 ปจฺเจกพุทฺธสฺส ปตฺตํ ปุเรสิ ตํ โอภาสํ มุญฺจิ. สา ตํ ทิสฺวา ปตฺถนํ
 ปฏฺฐเปสิ:- “ภนฺเต อิมินา ทานพฺเลน นิพฺพตฺตนิพฺพตฺตภูจฺาเน เม สริริ

^{๒๕๑} ขุ.ชา. ๒๘/๑-๙๑/๓๙-๔๗

โอบาสชาติ โหตุ อุตตมรูปธรา จ ภเวยย์ อิมินา จ เม อสปปุริเสน
 สหธิ เอกภูจนาเน วาโส มา อโหสีติ. อิติ सा อิมิสสา पुपुपत्तनय
 वसेन तं न अज्जि. पोธิสत्तोปี तं पुव त्समी सपปีत्ते ओสีทาเปตวา
 पत्तनं ปฏฐเปสิ- “ภนเต อิมं โยชนสते वसनติมปี आनेत्वा मम
 पाथปริจารिकं गातुं समत्तो भवेयन्ति. तत्तล यं सो गुत्तो कन्त्वा पुवं
 कन्थि त्सस पुपुพกम्मสส वसेन วิรูปो อโหสิ पुपुพत्तनय सा ज
 तं न अज्जिति.^{๒๕๒}

“กล่าวโดยละเอียดว่า พระนางมิได้ทรงมีความยินดีพระโพธิสัตว์เจ้า
 ด้วยอำนาจการที่ได้ทรงตั้งความปรารถนาไว้ในปางก่อน แม้พระโพธิสัตว์
 นั้นที่มีพระรูปกายไม่งดงามก็ด้วยอำนาจบุญกรรมขอพระองค์เอง

ไต่ขึ้นมาว่า ในอดีตกาล มีหมู่บ้านอันตั้งอยู่ข้างประตูเมือง
 พาราณสีตระกูล ๒ ตระกูล คือ ตระกูลที่อาศัยอยู่ข้างถนน หน้าหมู่บ้าน
 ตระกูล ๑ อาศัยอยู่ข้างถนนหลังหมู่บ้านตระกูล ๑ ตระกูลหนึ่งมีลูกชาย
 ๒ คน ตระกูลหนึ่งมีลูกสาว ๑ คน ในบรรดาบุตรชายทั้ง ๒ คนนั้น
 พระโพธิสัตว์เป็นน้องชาย มารดาบิดาได้ไปขออนางกุมาริกานั้น มาให้แก่
 พี่ชาย พระโพธิสัตว์ผู้เป็นน้องชาย ยังไม่มีภรรยา จึงอาศัยอยู่ในบ้านของ
 พี่ชาย

อยู่มาวันหนึ่งพี่สะใภ้ได้ทอดขนมที่มีรสชาติอร่อยยิ่งนัก ใน
 เรือนนั้นแต่พระโพธิสัตว์ได้ไปป่าเสีย พี่สะใภ้จึงได้แบ่งขนมไว้ให้แก่
 พระโพธิสัตว์นั้นส่วนหนึ่ง ส่วนที่เหลือนั้นก็แจกกันบริโภคนหมด

^{๒๕๒} ขุ.ชา.อ. ๘/๑/๑๓๕-๓๖

ในขณะนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าได้มาถึงประตูเรือนเพื่อการศึกษา
พีสะไก้ของพระโพธิสัตว์ จึงคิดว่า เราจักค่อยทำขนมให้น้องผิวใหม่
ตั้งนี้แล้ว จึงถือเอาขนมส่วนที่เก็บไว้ให้พระโพธิสัตว์นั้น ไปถวายแด่
พระปัจเจกพุทธเจ้าเสีย แม้พระโพธิสัตว์นั้น ก็กลับมาจากป่าในขณะนั้น
พอดี

ตอนนั้น นางจึงพูดกับพระโพธิสัตว์นั้นว่า น้องชายเอ๋ยจงทำ
จิตใจให้ผ่องใสเถิดหนา ขนมอันเป็นส่วนของน้อง พี่ได้ถวายแด่
พระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว พระโพธิสัตว์นั้นกลับโกรธว่า เจ้ากินขนม
อันเป็นส่วนของเจ้าหมดแล้ว กลับมาเอาขนมอันเป็นส่วนของข้าไป
ถวายพระชัชเช่ แล้วข้าจักกินอะไรเล่า จึงรีบตามพระปัจเจกพุทธเจ้าไป
เอาขนมจากบาตรกลับคืนมา

พีสะไก้นั้น จึงรีบไปยังเรือนมารดาแล้ว นำเอาเนยใสที่ยังใหม่
และใสสะอาดมีสีคล้ายดอกจำปามาแล้ว ใส่บาตรจนเต็มถวาย
พระปัจเจกพุทธเจ้าแทน เนยใสนั้นได้แผ่เป็นรัศมีออกไปแล้ว นางพอได้
เห็นรัศมีนั้นแล้ว จึงตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในที่ที่ดิฉัน
จะเกิดแล้วข้างหน้า ขอให้ร่างกายของดิฉันจงเกิดมีรัศมีเปล่งปลั่ง
และมีรูปร่างสดสวยงดงามเป็นอย่างยิ่งเถิด อนึ่ง ขออย่าให้ดิฉันได้อยู่
ร่วมในที่แห่งเดียวกันกับคนที่เขื่อนอัสตบุรุษตั้งน้องผิวของดิฉันคนนี้เลย
พระนางประภาวดี มิได้ทรงยินดีขอบใจพระโพธิสัตว์เจ้านั้น ก็ด้วยอำนาจ
ความปรารถนา ที่ทรงตั้งไว้แล้วในกาลก่อนด้วยประการฉะนี้

แม้พระโพธิสัตว์ ก็ใส่ขมมนั้นลงในบาตรที่เต็มด้วยเนยใสแล้ว ตั้งความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พี่สะใภ้ของข้าพเจ้าคนนี้ แม้จะอยู่ในที่ไกลแสนไกลตั้งร้อยโยชน์ก็ตาม ขอให้ข้าพเจ้าพึงมีความสามารถไปนำมาเป็นบาทบริจาริกาของข้าพเจ้าให้จงได้เถิด ด้วยอำนาจแห่งบุรพกรรมที่พระโพธิสัตว์นั้นโกรธ แล้วเอาขมมกลับคืนมานั้น พระโพธิสัตว์เจ้าจึงได้เป็นผู้มีรูปร่างอันไม่งดงาม น่าเกลียดแล้วแล ฝ่ายพระนางประภาวดีนั้น ก็ได้ทรงปรารถนาพระโพธิสัตว์นั้นเลย”

๒) นางปัญจปาปี คือ นางอัปลักษณ์ ๕ ประการ ได้แก่ มืออเท่างอ ปากเบี้ยว ตาเหล่ และจมูกแหว่ง พบในอรรถกถาของกุณาชาดก มีเรื่องเล่าว่า ในชาติก่อนนางเกิดเป็นนางกุมารีคนหนึ่งกำลังขยำดินเหนียวฉาบทาฝาเรือนอยู่ ขณะนั้นมีพระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง กุฎิที่ท่านอาศัยมีรุโห่ ท่านจึงออกแสวงหาดินเหนียวไปอุดรูกุฎิของท่าน เมื่อท่านผ่านมาเห็นนางกุมารีนางนี้กำลังขยำดินเหนียวอยู่ ท่านจึงถือบาตรเดินตรงไปหานางกุมารีนั้นเพื่อขอขบดินเหนียวใส่บาตรมาสักก้อน นางกุมารีเห็นดังนั้นก็โกรธคิดว่า “สมณะเหล่านี้ตอนเช้าเที่ยวเดินขอข้าวชาวบ้านชาวเมืองกินยังไม่พอ ตัวเรานี้สู้อุตสาหะไปขุดดินเหนียวหอบหิ้วมานั่งขยำ กว่าจะได้ที่ก็ต้องขยำแทบมืออเท่างอ สมณะนี้กลับมาเย็นเฝ้าจะขอดินที่เราขยำดีแล้วไปอีก ช่างไม่รู้จักไปหาเองเอาเสียเลย” คิดดังนี้แล้วก็ค้อนควัก เชิดจมูก ปากบ่นอุบอิบพึมพำ เพื่อจะให้พระปัจเจกพุทธเจ้าล่วงรู้อาการว่านางไม่เต็มใจจะให้ จะได้ไปเสีย ฝ่ายพระปัจเจกพุทธเจ้าก็มีความเมตตาอารีอยากจะโปรดนางกุมารีน้อย ให้ได้ทำบุญ จึงสร้างทำเป็นไม้ทราบอาการของนาง ยืนนิ่งเปิดบาตรรอ

รับการบริจาคของนางต่อไป นางกุมารีเห็นดังนั้นก็คิดว่า “ชะรอยสมณะองค์นี้ถ้าไม่ได้อะไรคงจะไม่ไปแน่” นางจึงโกรธกระทบกระเทียดขึ้นดินได้ก้อนหนึ่งก็โยนใส่บาตรโดยไม่เคารพ พระปัจเจกพุทธเจ้าเมื่อได้ดินแล้วท่านก็เดินจากไปเพื่อทำกิจของท่าน

นางกุมารีนั้นเมื่อตายจากชาตินั้นได้มาเกิดในตระกูลคนจน มีอวัยวะที่บิดเบี้ยวอัปลักษณ์ ๕ แห่งคือ มือ เท้า ปาก นัยน์ตา จมูก จึงมีชื่อเรียกว่านางปัญญาปายี แปลว่านางอัปลักษณ์ ๕ ประการ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่านางมีความโกรธเมื่อพระปัจเจกพุทธเจ้ามาบิณฑบาตดินเหนียว นางคิดว่าเราสู้อุตสาหะไปขนดินเหนียวมาขายำแทบมือเท้า งอ สมณะนี้กลับจะมาขอเอาไปเฉยๆ เพราะเหตุนี้จึงทำให้นางมีมือและเท้างอคอดอัปลักษณ์ไม่น่าดู และก็เนื่องจากนางใช้ดวงตาค้อนควักใช้จมูกขีดใส่ ใช้ปากบ่นอุบอิบพึมพำให้พระปัจเจกพุทธเจ้า นางจึงมีดวงตา จมูก และปากบิดเบี้ยวพิกลอัปลักษณ์ ฉะนั้นนางจึงมีชื่อว่าปัญญาปายี

อย่างไรก็ตาม ด้วยอานิสงส์การถวายดินเหนียวก่อนนั้นแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าก็มีผลอันยิ่งใหญ่แก่นาง คือทำให้ร่างกายผิวพรรณของนางนั้นมีความนุ่มเนียนเรียบลื่นน่าสัมผัสเปรียบประดุจสัมผัสอันเป็นทิพย์ของนางฟ้านางสวรรค์ ใครถูกต้องนางจะตั้งใจไม่สามารถตัดใจจากนางได้ ด้วยผลบุญที่นางได้ถวายดินเหนียว ทำให้นางได้เป็นอัครมเหสีของพระราชาถึง ๒ พระองค์ คือพระเจ้าพกะ และพระเจ้าที่ปวาริกะ

ตั้งข้อความว่า

อปโรปิ อตีเต พาราณสียํ พโโก นาม ราชา ฌมเมเน รชชํ การะสิ.
 ตทา พาราณสียา ปาจันทวารวาสีโน เอกสฺส ทลิตฺทสฺส ปญฺจปาปี
 นาม อีตา อโหสิ. สา กิร ปุพฺเพปิ เอกา ทลิตฺทธีตา มตฺติกํ มทฺทิตฺวา
 เคเห ภิตฺตี วิลิมฺปติ. อเถโก ปจฺเจกพฺพุโธ อตฺตโน ปพฺพการปริภณฺทกรณตฺถํ
 “กหํ มตฺติกํ ลภิสฺสามีติ จินฺเตตฺวา “พาราณสียํ ลทฺถุํ สกฺกาติ จีวรํ
 ปารุปีตฺวา ปตฺตทตฺโถ นครํ ปวิสิตฺวา ตสฺสา อวิทฺุเร อฏฺฐจาสิ. สา
 กุชฺฌิตฺวา อุลฺโลเกนฺตี ปทฺฐุเจเน มนฺสา “มตฺติกมฺปิ ภิกฺขตฺตี อโวจ.
 ปจฺเจกพฺพุโธ นิจฺจโลว อโหสิ. อถ สา ปจฺเจกพฺพุธํ นิจฺจลิตํ ทิสฺวา ปุณ
 จิตฺตํ ปสาเทตฺวา “สมณ มตฺติกมฺปิ น ลภสฺสีติ วตฺวา มหนฺตํ มตฺติกาปิณฺฑํ
 อาหริตฺวา ปตฺเต ฐเปสิ. โส ตาย มตฺติกาย ปพฺพการะ ปริภณฺทมกาสิ.
 สา นจิริสฺเสว ตโต จวิตฺวา ตสฺมีเยว นคเร พหิทฺวารคาเม ทฺคคตฺติตฺถิยา
 กุจฺฌิมฺหิ ปฏิสฺนฺธี คณฺหิ. สา ทสฺมาสจฺจเยน มาตุ กุจฺฉิโต นิภฺขมิ. ตสฺสา
 มตฺติกาปิณฺฑมฺเลน สรีรํ ผสฺสสมฺปนฺนํ อโหสิ กุชฺฌิตฺวา อุลฺโลกิตตฺตา
 ปน หตฺถปาทฺมุขอกฺขินาสาณิ ปาปาณิ วิรูปาณิ อหฺลฺสุ. เตน ตํ “ปญฺจปาปี
 เตวว สณฺขานีสุ.^{๒๕๓}

เรื่องอื่นยังมีอยู่อีก ในอดีตกาล พระราชาพระนามว่า พกะ ทรง
 ครองราชในพระนครพาราณสีโดยธรรม ในครั้งนั้น มีหญิงคนหนึ่ง
 ชื่อ ปญฺจปาปี เป็นธิดาของคนยากไร้คนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในหมู่บ้านข้างประตู
 บูรพาของเมืองพาราณสี เล่ากันว่า ในชาติก่อนนางเกิดเป็นธิดาของ

^{๒๕๓} พ.ชา.อ. ๘/๓๑๒/๓๕๒

คนยากไร้คนหนึ่ง กำลังนั่งขยำดินเหนียวยาฝางเรือ่นอยู่ ขณะนั้นมี พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง คิดว่า เราจักหาดินเหนียวละเอียดได้จาก ที่ไหนหนอมาฉาบทาเงื่อมฝางที่อยู่อาศัย ครั้นตัดสินใจว่า สามารถหาได้จากในเมืองพาราณสี ดังนี้แล้ว จึงห่มคลุมถือบาตรเข้าไปในเมืองไปยืน อยู่ใกล้หญิงนั้น พอนางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเท่านั้นก็โกรธ จึงพูดขึ้น ด้วยโทสะว่า กระทั่งดินก็ยังขอ พระปัจเจกพุทธเจ้าก็นิ่งมิได้ห้วนไหว นางเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ามิได้ห้วนไหว จึงมีจิตเลื่อมใสเกิดขึ้นมาอีก แล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่สมณะ ท่านต้องการดินเหนียวหรือ กล่าวแล้วก็ยกก้อนดินเหนียวก้อนใหญ่ใส่ลงในบาตร พระปัจเจกพุทธเจ้าก็นำดินเหนียวนั้นไปฉาบทาเงื่อมฝางที่อาศัย ไม่นานนักนางก็ตายจากอัฐภพนั้น ไปถือปฏิสนธิในครรภ์ของหญิงยากไร้คนหนึ่ง ซึ่งเป็นชาวบ้านใกล้ประตู เมืองนั้นนั่นเอง เมื่อครบ ๑๐ เดือนแล้ว นางก็ออกจากครรภ์ ด้วยผลแห่งกรรมที่ถวายดินเหนียวเรือนกายของนาง จึงประกอบด้วยสัมผัสอัน ดีเลิศยิ่งนัก แต่เพราะวิบากแห่งกรรมที่แลดูพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยความโกรธ มือ เท้า ปาก ตา หู และจมูก ๕ แห่ง จึงวิกลผิดปกติไป ดังนั้น คนทั้งหลายจึงพากันตั้งชื่อให้นางว่า ปัญจปาปี”

ผู้บกพร่องจากบุญเจตนาอาจเกิดเป็นคนที่มีอวัยวะคือมือเท้า พิการ หรือเกิดในสกุลต่ำ หรือมีชีวิตตกต่ำไร้เกียรติยศชื่อเสียงตลอด ชีวิต

ผู้บกพร่องจากอปรเจตนา แม้จะเกิดในตระกูลที่มั่งคั่งมีโภคะมาก ก็ไม่มีใจน้อมไปเพื่อบริโภคะคุณ ๕ ที่ประณีต ที่เป็นของดียิ่งๆ ขึ้นไป หรือได้รับภัยพิบัติที่ทำให้โภคทรัพย์วิบัติไปฉับพลัน หรืออาจถูกปลด

ออกจากตำแหน่งหน้าที่การงาน รวมไปถึงภัยพิบัตินานาประการ ดังตัวอย่างของบุคคล ๒ คน คือ

ก. อปุตตกเศรษฐี มีเรื่องเล่าว่า อปุตตกเศรษฐี แปลว่า เศรษฐีผู้ไม่มีบุตร เขาเป็นชาวเมืองสาวัตถี ในอดีตชาติได้สั่งให้จัดเตรียมอาหารบิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี ด้วยผลกรรมนั้นจึงบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ๗ ครั้ง ต่อมาด้วยเศษผลของกรรมนั้นจึงไปเกิดเป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ๗ ครั้ง แต่ในภายหลังเขาได้มีความเสียดายว่า อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาสหรือกรรมกรบริโภคมิยังดีกว่าส่งผลให้ในชาตินี้เขาไม่คิดอยากบริโภคอาหารอันเลิศ ไม่คิดอยากใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มอันเลิศ ไม่คิดอยากใช้ยานพาหนะอย่างโอ้อ่า ไม่คิดอยากบริโภคคามคุณ ๕ ที่ดีๆ เขาเพียงบริโภคปลายข้าวกับน้ำผักดอง ใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มคือผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชิ้นเย็บติดกัน ใช้ยานพาหนะคือรถเก่าๆ ก็นั่งรถไปด้วยไปไม้ ต่อมาเมื่อเขาเสียชีวิตแล้วพระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งให้ชนทรัพย์สมบัติที่ไม่มีบุตรนั้นมาไว้ในพระราชวัง เฉพาะเงินเท่านั้นมี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ กหาปณะ ส่วนเครื่องเงินนั้นไม่ต้องพูดถึง

นอกจากนี้ ในชาติก่อนเขายังปลิดชีวิตบุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุอีกด้วย ด้วยผลกรรมนั้นทำให้เขาถูกไฟเผาอยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ทรัพย์สมบัติที่ไม่มีบุตรรับเอา จึงถูกชนเข้าคลังหลวงนี้เป็นครั้งที่ ๗ และในชาตินี้ บุญเก่าของเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และบุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้ ในวันนี้ เขาจึงถูกไฟเผาอยู่ในมหาโรจวนรก

ตั้งข้อความในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค อปุตตกสูตรที่ ๒
ตั้งต่อไปนี้

อถ โข ราชา ปเสนทิโกสล ไทวา ทิวสส เยน ภควา เตนุปสงกมิ,
อุปสงกมิตวา ภควนตํ อภิวาเทตวา เอกมนตํ นิสีทิ. เอกมนตํ นิสินน
โฆ ราชานํ ปเสนทิโกสล ภควา เอตทโวจ “หนท กุโต นุ ตวํ มหาราช
อาคจฉสิ ไทวา ทิวสสาติ.

อิธ ภนฺเต สาวตถิยํ เสฏฺฐิ คหปติ กาลกโต, ตมหํ อปุตตกํ
สาปเตยยํ ราชนเตปุริ อติหริตวา อาคจฉามิ. สตํ ภนฺเต สตสทสสานิ
หิรณฺยสเสว, โก ปน วาโท รูปิยสส. ตสฺส โข ปน ภนฺเต เสฏฺฐิสฺส
คหปตีสฺส เอวรूप ภาตตโกโค อโหสิ. กณฺชาทํ ภูณฺชติ พิลงฺคหุตฺติยํ,
เอวรूप วัตถโกโค อโหสิ: สาณํ ธารติ ติปกฺขวสนํ, เอวรूप ยานโกโค
อโหสิ. ชชฺชรรณเณน ยาติ ปณฺณจจตฺตเณน ธาริยาเนนาติ.

เอวเมตํ มหาราช เอวเมตํ มหาราช, ภูตปุพฺพํ โส มหาราช เสฏฺฐิ
คหปติ ตครสิขี นาม ปจฺเจกสมฺพุทฺธํ ปิณฺฑปาเตน ปฏฺิปาเทสิ “เทถ
สมณฺสส ปิณฺฑนฺติ วัตฺวา อฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ. ทตฺวา จ ปน ปจฺฉา
วิปฺปฏิสารี อโหสิ “วรเมตํ ปิณฺฑปาตํ ทาสา วา กมฺมกราว วา
ภูณฺเชยฺยุนฺติ. ภาตฺ จ ปน เอกํ ปุตตกํ สาปเตยฺยสฺส การณา ชีวิตา
โวโรเปสิ.

ยํ โข โส มหาราช เสฏฺฐิ คหปติ ตครสิขี ปจฺเจกสมฺพุทฺธํ
ปิณฺฑปาเตน ปฏฺิปาเทสิ, ตสฺส กมฺมสฺส วิปาเกน สตตกฺขตฺตํ สุกฺติ
สคคํ โลกํ อุปฺปชฺชิ, ตสฺเสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน อิมิสฺสาเยว

สาวตติยา สดตฤชตติ์ เสฏฐิจิตต์ กาทเรสิ. ยัม โข โส มหาราช เสฏฐี
 คหปติ ทตวา ปจฉา วิปปฏิสารี อโหสิ “วรเมตัม ปิณฑปาตัม ทาสา วา
 กम्मมกรา วา ภูณเชยยุนติ. ตสส กम्मสส วิปาเกณ นาสสุหาราย
 ภาตตโกคาย จิตต์ นมตี, นาสสุหาราย วตถโกคาย จิตต์ นมตี,
 นาสสุหาราย ยานโกคาย จิตต์ นมตี, นาสสุหารานัม ปญจนัน
 กามคูนานัม โภคาย จิตต์ นมตี. ยัม โข โส มหาราช เสฏฐี คหปติ ภาตจ
 ปน เอกัม ปุตตกัม สาปเตยยสส การณา ซีวิตา โวโรเปสิ, ตสส กम्मสส
 วิปาเกณ พหุณี วสสานิ พหุณี วสสตานิ พหุณี วสสสทสสานิ พหุณี
 วสสสทสสทานิ นิริเย ปจจิตถ, ตสเสว วสสสตานิ พหุณี กम्मสส
 วิปากาวเสเสน อิทัม สดตมัม อปุตตกัม สาปเตยยัม ราชโกสสัม ปเวเสตี. ตสส
 โข ปน มหาราช เสฏฐีสส คหปตีสส ปุราณญจ ปุณณัม ปริกชีณัม
 นวณจ ปุณณัม อนุปจิตัม, อชช ปน มหาราช เสฏฐี คหปติ มหาโรรุเว
 นิริเย ปจจตีตี. เอวัม ฆนเต เสฏฐี คหปติ มหาโรรุเว นิริยัม อูปปนโนตี.
 เอวัม มหาราช เสฏฐี คหปติ มหาโรรุเว นิริยัม อูปปนโนตี.^{๒๕๔}

“ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
 แต่ย้งวัน ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคได้
 ตรัสกับพระเจ้า ปเสนทิโกศลดังนี้ว่า เชิญเถิด มหาบพิตร พระองค์เสด็จ
 มาจากไหนแต่ย้งวัน

พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คหปตี
 ผู้เป็นเศรษฐี ในกรุงสาวัตถีนี้ ถึงแก่กรรมแล้ว ข้าพระองค์ให้ชนทรัพย์

^{๒๕๔} ส.ส. ๑๕/๑๓๑/๖๙-๗๐

สมบัติที่ไม่มีบุตรนั้นมาไว้ในพระราชวังแล้วก็มาเข้าเฝ้า เฉพาะเงินเท่านั้น มี ๑๐,๐๐๐,๐๐๐ ส่วนเครื่องเงินนั้น ไม่ต้องพูดถึง อนึ่ง คหบดีผู้เป็น เศรษฐีนั้น ได้บริโภคอาหารเช่นนี้ คือ บริโภคปลายข้าว กับน้ำผักดอง ได้ใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มเช่นนี้ คือ นุ่งห่มผ้าเนื้อหยาบที่ตัดเป็นสามชั้น เย็บติดกัน ได้ใช้ยานพาหนะเช่นนี้ คือ ใช้รถเกาๆ กันร่มทำด้วยใบไม้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร ข้อนี้เป็นอย่างนั้น มหาบพิตร ข้อนี้ เป็นอย่างนั้น เรื่องเคยมีมาแล้ว คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น ได้สั่งให้ จัดเตรียมบิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขีว่า ท่านทั้งหลายจงถวายอาหารบิณฑบาตแก่สมณะ แล้วลุกจากอาสนะเดิน จากไป ภายหลังได้มีความเสียดายว่า อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาสหรือ กรรมกรบริโภคยิ่งดีกว่า นอกจากนี้ เขายังปลิดชีวิตบุตรน้อยคนเดียว ของพี่ชาย เพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุอีกด้วย

มหาบพิตร ด้วยผลของกรรมที่คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้น สั่งให้จัด เตรียมอาหาร บิณฑบาตถวายพระปัจเจกสัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี เขาจึงบังเกิดในสุคติโลก สวรรค์ ๗ ครั้ง ด้วยเศษผลของกรรมนั้นเหมือนกัน ได้เป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถีนี้ แหละถึง ๗ ครั้ง

มหาบพิตร ด้วยผลของกรรมที่คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้นถวายอาหาร บิณฑบาตแล้ว ภายหลังได้มีความเสียดายว่า อาหารบิณฑบาตนี้ให้ทาส หรือกรรมกรบริโภค ยิ่งดีกว่า เขาจึงไม่คิดอยากบริโภคอาหารอันเลิศ ไม่ คิดอยากใช้ผ้าเครื่องนุ่งห่มอันเลิศ ไม่คิดอยากใช้ยานพาหนะอย่างโอ้อ่า ไม่คิดอยากบริโภคกามคุณ ๕ ที่ดีๆ

มหาบพิตร อนึ่ง ด้วยผลของกรรมที่คหบดีผู้เศรษฐีนั้นปลิดชีวิต บุตรน้อยคนเดียวของพี่ชาย เพราะทรัพย์สมบัติเป็นเหตุ เขาจึงถูกไฟเผา อยู่ในนรกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี ด้วยเศษผลของ กรรมนั้นเหมือนกัน ทรัพย์สมบัติที่ไม่มีบุตรรับเอา จึงถูกขนเข้าคลังหลวง นี่เป็นครั้งที่ ๗

มหาบพิตร บุญเก่าของคหบดี ผู้เป็นเศรษฐีนั้นหมดสิ้นแล้ว และ บุญใหม่ก็ไม่ได้สะสมไว้ ในวันนี้ คหบดีผู้เป็นเศรษฐีนั้นถูกไฟเผาอยู่ใน มหาโรรวนรก

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คหบดี ผู้เป็นเศรษฐี บังเกิดในมหาโรรวนรกอย่างนั้นหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อย่างนั้น มหาบพิตร คหบดีผู้เป็น เศรษฐี บังเกิดในมหาโรรวนรกแล้ว”

ข. เรื่องพระนางปทุมวดี มเหสีของพระเจ้าพาราณสี พบใน อรรถกถาของอังคุตตรนิกาย^{๒๕๕} และอรรถกถาของเถรีคาถา^{๒๕๖} พระนาง ได้ถวายข้าวตอกกับดอกปทุมในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่เมื่อ พระปัจเจกพุทธเจ้าไปได้หน่อยหนึ่ง นางก็คิดขึ้นว่า “ธรรมดาบรรพชิต ทั้งหลายไม่ต้องการดอกไม้ เราจักไปเอาดอกไม้มาประดับ” แล้วไปเอา ดอกไม้จากมือของพระปัจเจกพุทธเจ้า แล้วคิดอีกว่า “ถ้าพระผู้เป็นเจ้า จักไม่ต้องการดอกไม้ ท่านคงจะไม่ให้วางดอกไม้นั้นไว้บนบาตร พระผู้

^{๒๕๕} อัง.เอกก.อ. ๑/๒๓๗/๓๐๖-๑๓

^{๒๕๖} ขุ.เถรี.อ. ๒๓๗/๙๔

เป็นเจ้าของกิจการแน่แท้” จึงไปวางไว้บนบาตรอีกแล้วให้พระปัจเจก
พุทธเจ้ายกโทษให้ ด้วยผลกรรมที่อปรเจตนาเสียหาย ทำให้นางถูก
ใส่ร้ายว่าเป็นนางยักษินีแล้วถูกขับไล่ออกจากพระนคร

อานิสงส์ของเจตนาบริสุทธิ์

เมื่อผู้ใดมีเจตนาบริสุทธิ์ครบทั้ง ๓ ระยะเวลาอย่างนี้ ย่อมได้บุญมาก
มีความสุขสมบูรณ์ตลอดชีวิต อีกทั้งได้รับภพสมบัติและโภคสมบัติในภพ
ต่อๆ ไปอีกหลายชาติ เพราะมัจจุเจตนามีอานุภาพส่งผลให้เกิดปฏิสนธิ
๑ ภพ ส่วนเจตนาที่เป็นบุพเจตนาและอปรเจตนามีอานุภาพส่งผลให้เกิด
ปฏิสนธิในภพต่อๆ ไปได้ จะเห็นได้ว่า ในคัมภีร์เถรคามีเรื่องที่ว่าบางคน
ถวายเป็นดอกไม้เพียงดอกเดียวก็ไปเกิดเป็นเทวดาและมนุษย์นับพันชาติ
หรืออุปตตกเศรษฐีได้สั่งให้ถวายเป็นอาหารบิณฑบาตถวายพระปัจเจก-
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าตครสิขี จึงบังเกิดในสวรรค์ ๗ ครั้ง แล้วไปเกิด
เป็นเศรษฐีในกรุงสาวัตถี ๗ ครั้ง การไปเกิดในชาติต่างๆ หลายชาตินี้มี
ได้ด้วยอำนาจของบุพเจตนาและอปรเจตนา เพราะมัจจุเจตนาดวงเดียว
ส่งผลให้ไปเกิดได้ภพเดียว ดังข้อความว่า

เอตถ จ เอกเจตนา เอกเมว ปฏิสนธิ เทติ. ปวตติวิปากัง ปน
อสงขเยยเยสุปี ภาเวสุ เทติเยว. เอตถ ลียา-

เอกบุปผัง ยชิตวาน

สหสสกบุปโกฏิโย

เทเวสุ จ มนุสเสสุ

เสเสน ปรินิพพุตติ

หิ วุตต์. ตสฺมา เอกา เจตนา เอกเมว ปฏิสนธิ เทตติ อิทํ น
 ยุชชตีติ. น น युชชติ. ปุพฺพาปรเจตนาหิ สหธิ สหสสกบฺปโกฏิปริमाणสส
 วตตพฺพตฺตา. จิตตถฺยหิ นาม เอกจฺจรฺกขณฺปิ อเนกสตสสสโกฏิสงฺข
 อฺปฺปชชติ. ตโต จิรตเรกาเล วตตพฺพเมว นตฺถิติ. สหสสกบฺปโกฏิโยติ จ
 สหสสอายุกบฺปโกฏิโย สหสสอตตภาวโกฏิโยติ เนตติอฏฺฐกถายํ วุตต์.
 ปุพฺพาปรเจตนา นนฺจ ปฏิสนฺธิทานภาโว โกสลสํยุตฺตเกน ทีเปตพฺโพ.
 เอกปิณฺฑปาตทานสมฺมิตฺติ เอกา เจตนา เทว ปฏิสนฺธิโย น เทติ.
 ปุพฺพปจฺฉิมเจตนา วเสน สตตฺกขตฺตํ สคฺเค สตตฺกขตฺตํ เสฏฺฐิจฺจุเล
 นิพฺพตฺโตติ หิ สํยุตฺตฏฺฐกถายํ วุตต์.^{๒๕๗}

“ในเรื่องนี้ เจตนาดวงหนึ่งให้ผลปฏิสนธิคราวเดียว แต่ให้ผลใน
 ปรวัติกาลได้ในภพชาตินับไม่ถ้วน

ถามว่า : ข้อความว่า “เจตนาดวงหนึ่งให้ผลปฏิสนธิคราวเดียว”
 นี้ ย่อมไม่สมควร มีใช้หรือ ดังหลักฐาน[ในเถรคาถา]ว่า

เอกบุปฺผํ ยชิตวาน	สหสสกบฺปโกฏิโย
เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ	เสเสน ปรีนิพฺพุโต. ^{๒๕๘}

“เราบูชาดอกไม้ดอกหนึ่งแล้วท่องเที่ยวไปมนุษยและเทวดาตลอด
 พันโกฏีกัป ได้ปรีนิพพานด้วยผลที่เหลือ”

ตอบว่า : ข้อความนั้นย่อมสมควร เพราะอาจกล่าวจำนวนพันโกฏีกัปด้วยบุพเจตนา (เจตนา ก่อนทำ) และอปรเจตนา (เจตนา หลังทำ) ความ

^{๒๕๗} ปรมตถ. ฎีกา ๕/๑๕๓/๒๒๘

^{๒๕๘} ขุ.เถร. ๒๖/๙๖/๒๘๑

จริงจิตย่อมเกิดขึ้นนับได้แสนโกฏิขณะมากมายในช่วงติดนิ้วมือคราวหนึ่ง จึงไม่ควรกล่าวถึงเวลาที่นานกว่านั้น ดังหลักฐานในอรรถกถาของ เนตติปกรณ์ว่า

สหสสกปปโกฏิโยติ จ สหสสาयุกปปโกฏิโย สหสสอตตภาว-
โกฏิโย.^{๒๕๙}

“คำว่า ตลอดพันโกฏิก็ป หมายความว่า ตลอดอายุกับพันโกฏิ คือ ตลอดอัตภาพพันโกฏิ”

พึงแสดงการที่บุพเจตนาและอปรเจตนาให้ผลปฏิสนธิได้ด้วย โกสลสังยุต หมายความว่า เจตนาดวงหนึ่งในขณะให้ก่อนชั่วคำหนึ่ง ย่อมไม่ให้เกิดผลปฏิสนธิ ๒ คราว ดังสาธก ในอรรถกถาสังยุตว่า

บุพพจฉิมเจตนาเวสเส สตตกขตตุ สคเค สตตกขตตุ เสฏฐิจูเล
นิพพตโต.^{๒๖๐}

“อุปุตตกเศรษฐีนันไปเกิดในสววรรค์ ๗ คราว ในสกุลเศรษฐี ๗ คราวด้วยอำนาจของบุพเจตนาและอปรเจตนา”

กุศลของผู้ให้ทานที่ประกอบด้วยเจตนา ๓ เหล่านี้ ชื่อว่าอุกัฏฐ- กุศล คือ กุศลอย่างยิ่งยวด เนื่องจากแวดล้อมด้วยบุพเจตนาและอปรเจตนาที่เป็นกุศลในขณะก่อนทำและหลังทำ แต่ถ้าบุพเจตนาหรืออปรเจตนาบกพร่องไป กุศลนั้นจัดเป็นโอมกกุศล คือ กุศลอย่างอ่อน เพราะแวดล้อมไปด้วยอกุศลในขณะก่อนทำและหลังทำ

^{๒๕๙} พุ.เนตติ.อ. ๙๕/๒๔๙

^{๒๖๐} ส.ส.อ. ๑/๑๓๑/๑๕๔

ตามหลักพระอภิธรรม มีเจตสิก ๓ ดวงที่อยู่ในฝ่ายกุศลเหตุ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ ซึ่งอโมหเหตุในที่นี้คือปัญญาที่เรียกว่า กัมมสกตาปัญญา คือ ปัญญาที่เข้าใจว่าเหล่าสัตว์มีกรรมเป็นสมบัติของตน เหตุเหล่านี้เหมือนรากไม้ที่ทำให้ต้นไม้เติบโตแข็งแรงผลิดอกออกผลได้เต็มที่ โดยทำให้บุญกุศลของผู้ทำมั่นคงและให้ผลเต็มที่เหมือนรากไม้ กุศลจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๒ คือ อโลภเหตุ และอโทสเหตุ เรียกว่า ทวิเหตุกุศล คือ กุศลที่มีเหตุ ๒ ส่วนกุศลจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๓ คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ เรียกว่า ตีเหตุกุศล คือ กุศลที่มีเหตุ ๓

จะเห็นได้ว่า เด็กน้อยที่ยังไม่เข้าใจกรรมและผลกรรมอาจทำบุญใส่บาตรให้ของแก่คนอื่น หรือยกมือไหว้พระตามคำแนะนำของมารดาบิดา การทำบุญของเขาจัดเป็นทวิเหตุกุศล คือ กุศลที่มีเหตุ ๒ เพราะไม่ประกอบด้วยปัญญา แต่คนทั่วไปที่เข้าใจกรรมและผลกรรม เมื่อทำบุญโดยประกอบด้วยปัญญาในลักษณะนี้ เรียกว่า ตีเหตุกุศล ตีเหตุกุศล คือ กุศลที่มีเหตุ ๓ เพราะไม่ประกอบด้วยปัญญา

ดังข้อความว่า

ตตถาปี ตีเหตุกมุกกุญฺจํ กุสลํ ตีเหตุกํ ปฏิสันนํ ทตฺวา ปวตฺเต
โสฬส วิปากานิ วิปจฺจติ. ตีเหตุกโมมกํ ทฺวิเหตุกมุกกุญฺจณฺจ กุสลํ
ทฺวิเหตุกํ ปฏิสันนํ ทตฺวา ปวตฺเต ตีเหตุกรหิตานิ ทฺวาทส วิปากานิ
วิปจฺจติ. ทฺวิเหตุกโมมกํ ปน กุสลํ อเหตุกเมว ปฏิสันนํ เทติ, ปวตฺเต จ
อเหตุกวิปากาเนว วิปจฺจติ.^{๒๖๑}

^{๒๖๑} สจฺคท ๕/๗๑-๓/๓๓

“ในกามาวจรกุศลกรรมเหล่านั้น กุศลกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่าง ยิ่งยวด ย่อมให้ผลปฏิสนธิที่มีเหตุ ๓ แล้วก่อให้เกิดวิปากจิต ๑๖ ดวงใน ๖ ชาติ [ปฏิสนธิจิตที่มีเหตุ ๓ คือ มหาวิปากจิตที่ประกอบด้วยญาณ ๔ ส่วนวิปากจิต ๑๖ ดวงใน ๖ ชาติ คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ และ มหาวิปากจิต ๘]

กุศลกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างอ่อน และมีเหตุ ๒ อย่างยิ่งยวด ย่อมให้ผลปฏิสนธิที่มีเหตุ ๒ แล้วก่อให้เกิดวิปากจิต ๑๒ ดวงยกเว้นที่มีเหตุ ๓ ใน ๖ ชาติ [ปฏิสนธิจิตที่มีเหตุ ๒ คือ มหาวิปากจิตที่ไม่ประกอบด้วยญาณ ๔ ส่วนวิปากจิต ๑๒ ดวงใน ๖ ชาติ คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ และมหาวิปากจิตที่ไม่ประกอบด้วยญาณ ๔]

กุศลกรรมที่มีเหตุ ๒ อย่างอ่อน ย่อมให้ผลปฏิสนธิเป็นอเหตุกจิต และก่อให้เกิดอเหตุกวิปากจิตใน ๖ ชาติเท่านั้น [อเหตุกจิต คือ อุกเขขาสันตริณจิตที่เป็นกุศลวิปากจิต ส่วนอเหตุกวิปากจิตใน ๖ ชาติ คือ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘]

อุกกุฏจุนติ กุศลปริวารลาภโต, ปจฉา อาเสวนปวัตติยา วา วิสิฏฺฐัง. ยณฺหิ กมฺมํ อตฺตโน ปวตฺติกาเล บุริมปจฉาภาคปวตฺเตหิ กุสลกมฺเมหิ ปริวาริตฺ, ปจฉา วา อาเสวนลาภเณ สมฺทาจิณฺณํ, ตํ อุกกุฏฺจํ. ยํ ปน กรณฺกาลเ อกุสลกมฺเมหิ ปริวาริตฺ, ปจฉา วา “ทุกกุฏเมตํ มยาติ วิปฺปฏิสารถุปาทเนน ปริภาวิตฺ, ตํ โอมกนฺติ ทฎฺฐพฺ”^{๒๖๒}

^{๒๖๒} วิกิวิที ๕/๗๑-๒/๒๕๙

“คำว่า อุกกกุฏิจิ (อย่างยิ่งยวด) หมายความว่า โดยพิเศษ เพราะได้รับเครื่องแวดล้อมคือกุศล หรือมีอาเสวนปัจจัยดำเนินไปในภายหลัง กล่าวคือ กรรมที่ถูกแวดล้อมด้วยกุศลกรรมที่ดำเนินไปก่อนและหลัง เวลาที่ตนเกิดขึ้น หรือกรรมที่ถูกสั่งสมไว้เสมอเพราะได้รับอาเสวนปัจจัย ในภายหลัง เรียกว่า กรรมอย่างยิ่งยวด ส่วนกรรมที่ถูกแวดล้อมด้วย อุกุศลกรรมในขณะที่ทำ หรือถูกรบกวนด้วยการก่อให้เกิดวิปฏิสารใน ภายหลังว่า เราทำไว้ไม่ดี พึงทราบว่าเป็นกุศลอย่างอ่อน”

ติเหตุกมุกกุฏจุนติ อุกกกุฏจภูตํ ปณิตภูตํ จตุพพิธิ ติเหตุกํ.
ติเหตุกปฏิสนธิจุนติ จตุพพิธิ ติเหตุกปฏิสนธิวิปากํ. ๑เปฯ ติเหตุกํปิ
กมมํ ปฏิปกุเขหิ อภิภุขยมานํ วิหตสามตถิยํ หุตฺวา ติเหตุกวิปากํ
ชเนตฺถํ น สกโกติ. น จ ตํ อติทพฺพลํปี สมานํ โกสลสงฺขาเตน ญาเณน
ยุตตตฺตา อติพยามุหฺพจจยภูตํ ชจจนาธาวิปตฺติสหิตํ อเหตุกวิปากํ
ชเนตฺติ วุตตํ ติเหตุกโมมกนฺตืออาทิ.^{๒๖๓}

“คำว่า ติเหตุกมุกกุฏจุนติ (กุศลกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างยิ่งยวด) คือ กุศลกรรมที่มี เหตุ ๓ อย่างยิ่งยวดรวม ๔ ประเภท [คือกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล และโลกุตตรกุศล]

คำว่า ติเหตุกปฏิสนธิ (ผลปฏิสนธิที่มีเหตุ ๓) คือ ผลปฏิสนธิที่มี เหตุ ๓ รวม ๔ ประเภท ฯลฯ

เมื่อกรรมที่มีเหตุ ๓ ถูกปฏิบัติชำระกรรมครอบงำอยู่ก็ถูกกำจัด กำลังไป จึงให้ผลที่มีเหตุ ๓ ไม่ได้ ทั้งกรรมนั้นแม้จะมีกำลังน้อยก็ไม่ให้

^{๒๖๓} ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๕๓/๒๒๘

ผลที่ไม่มีเหตุอันเกิดร่วมกับวิบัติมีความเป็นคนตาบอดเป็นต้นซึ่งทำให้เกิดเป็นความหลงยิ่งนัก เพราะประกอบด้วยปัญญาที่เรียกว่า ความฉลาด ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ตีเหตุกโมมกั (กุศลกรรมที่มีเหตุ ๓ อย่างอ่อน และที่มีเหตุ ๒ อย่างยิ่งยวด ย่อมให้ผลปฏิสนธิที่มีเหตุ ๒ แล้ว ก่อให้เกิดวิปากจิต ๑๒ ดวงยกเว้นที่มีเหตุ ๓ ในอดีตกาล) เป็นต้น”

บุคคลผู้รับทาน

อนึ่ง การที่ผู้ให้จะมีเจตนาบริสุทธฺิ์ในกาลทั้ง ๓ ก็จำต้องมีผู้รับทานที่เรียกว่า บุคคลบริสุทธฺิ์อีกด้วย เพราะถ้าผู้รับทานเป็นคนทุศีลก็จะส่งผลให้อปฺรเจตนาบกพร่องไปตามสมควร ด้วยเหตุนี้ ผู้ให้ควรเลือกหาผู้รับทานที่มีศีลาจารวัตรตรงงาม มีคุณธรรมสูง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสอุปมาไว้ในขุททกนิกาย เขตตูปมเปตวัตถุว่า พระอรหันต์ผู้รับทานเปรียบเหมือนนาที่มีดินดี ผู้ถวายเปรียบเหมือนชาวนา สิ่งของที่ถวายเปรียบเหมือนพืช ดังข้อความว่า

เขตตูปมา อรหนโตะ	ทายกา กสฺสกุปมา
พีชูปมํ เทยฺยธมฺมํ	เอตโตะ นิพฺพตฺตเต ผลํ.
เอตํ พีชํ กสิ เขตตํ	เปตานิ ทายกสฺส จ
ตํ เปตา ปรีภฺยชนฺติ	ทาทา ปุณฺณเณน วฑฺฒติ.
อิเธว กุสลํ กตฺวา	เปเต จ ปภฺวิปฺมุชฺย
สคฺคณฺจ กมฺติ ฐานํ	กมฺมํ กตฺวาน ภาทฺทกํ. ^{๒๖๔}

^{๒๖๔} ขุ.เปต. ๒๖/๑-๓/๑๑๗-๑๘

พระอรหันต์ทั้งหลายเปรียบเหมือนนา ทายกทั้งหลายเปรียบเหมือนชาวนา ไทยธรรมเปรียบเหมือนพืช ผลทานย่อมเกิดจากการที่ ทายกบริจาคไทยธรรมแก่ปฎิคาหก

เหตุ ๓ อย่างนี้ คือ พืช การหว่าน นา ย่อมมีอุปการะแก่พวกเปรต และทายก เปรตทั้งหลายย่อมบริโภคนั้น ทายกย่อมเจริญด้วยบุญ

ทายกทำกุศลในอัตภาพนี้แล้วอุทิศให้พวกเปรต ครั้นทำกรรม ดีแล้วย่อมไปสวรรค์”

เมื่อชาวนาหว่านพืชลงในนาที่ดี ผลย่อมไพบูลย์ คือ มีผลมาก ด้วยเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้พิจารณาถึงนาบุญหรือบุญเขตตามปกติไร่นามี ๓ ระดับ คือ ระดับไม่ดี ระดับดีปานกลาง และระดับดี มาก ผู้รับทานก็เช่นเดียวกัน ถ้าผู้รับทานปราศจากกิเลสคือราคะ โทสะ และโมหะ ผลทานของผู้ให้ก็มีมาก เหมือนการหว่านพืชในไร่นาที่ปราศจากวัชพืช ย่อมทำให้ต้นกล้าเติบโตได้ดี และถ้าผู้รับทานมีคุณธรรมสูงด้วยศีล สมาธิ และปัญญา ผลทานของผู้ให้ก็จะยิ่งมีมากเพียงนั้น เหมือนการหว่านพืชในไร่นาที่มีปุ๋ยอุดมสมบูรณ์ ย่อมทำให้ต้นกล้าเติบโตอย่างรวดเร็ว

ในสังยุตตนิกาย อีสัตถสูตร มีเรื่องเล่าว่า ในปฐมโพธิกาลหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควางไม้โพธิ์แล้ว^{๒๖๕}

^{๒๖๕} ปฐมโพธิกาล คือ เวลาเริ่มตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มีความเห็นต่างกัน ๒ มติ คือ

๑. ภายใน ๑๕ พรรษาของพระพุทธเจ้านับแต่ตรัสรู้ พบในฎีกาของสังยุตตนิกาย สคาถวรรคว่า

ภิกษุสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้ามีลาภสักการะเกิดขึ้นมากมาย ส่งผลให้
 เดียรถีย์เสื่อมจากลาภสักการะ พวกเดียรถีย์จึงปล่อยข่าวว่าพระสมณโคดม
 มกล่าวว่ บุคคลควรถวายทานแก่ตถาคตและสาวกเท่านั้น ไม่ควรถวาย
 ทานแก่นักบวชในศาสนาอื่น ทานที่ถวายแก่ตถาคตและสาวกเท่านั้น

อภิมุขาเวณ สมมเทว สพพมเม พุชฌตีติ อภิสัมโพธิ, สพพญุตตณณานิ, เตน
 สมณนาคตตตา จ ภควา อภิสัมพุทโธติ วุจจติ. ตสส ปยจจตตาลีสาย วสเสสุ อาทีโต
 ปนนรส วสสาณิ ปรมโพธิ. (ส.ส.ฎีกา ๑๓๗/๒๑๔)

“อภิสัมโพธิ คือ ญาณที่รู้แจ้งธรรมทั้งปวงโดยชอบเฉพาะหน้า คือ พระสัมพัญญุตญาณ
 และพระผู้มีพระภาคเรียกว่า อภิสัมพุทโธ (ผู้รู้แจ้งโดยชอบเฉพาะหน้า) เพราะทรงเพียบพร้อม
 ด้วยญาณนั้น เวลา ๑๕ ปีแรกใน ๔๕ พรรษาของพระองค์ เป็นปฐมโพธิกาล”

๒. ภายใน ๒๐ พรรษา พบในอรรถกถาของพระวินัยปิฎก มหาวรรคว่า

ภควโต ทิ ปรมโพธิยิ วิสตีวสสพพตเร นินทฐุปุฏฐาโก นาม นตถิ. (วิ.มหา.อ.
 ๑/๑๖/๑๘๑)

“กล่าวโดยละเอียดว่า ในช่วง ๒๐ พรรษา ครั้งปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคไม่มีภิกษุ
 ผู้อุปฐากประจำพระองค์”

ตสมา อมหากมปิ ภควา ปรมโพธิยิ วิสตีวสสมตตเมว อิหิ โอวาทปาตีโมกข์ อุตทิสสิ.
 (วิ.มหา.อ. ๑/๑๙/๑๙๒)

“เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคของพวกเราทรงแสดงโอวาทปาตีโมกข์นี้ตลอดเวลา
 ๒๐ ปีในปฐมโพธิกาล”

อปุปถนตเต สิกขาปเทติ ปรมปาราชิกสิกขาปเท อฏฐปีเต. ภควโต กิร ปรมโพธิยิ
 วิสตีวสสาณิ ภิกขุ จิตต์ อารายีสสุ, น เวารูปิ อชฌาจารย์มกัสสุ. ตี สนธายเว อิหิ สุตตมาห
 “อารายีสสุ วต เม ภิกขเว ภิกขุ เอกัง สมยิ จิตตุนติ. (วิ.มหา.อ. ๑/๓๖/๒๒๑)

“คำว่า อุปุปถนตเต สิกขาปเท (ยังมีได้ทรงบัญญัติสิกขาปท) หมายความว่า เมื่อ
 พระผู้มีพระภาคยังไม่ได้ทรงบัญญัติปฐมปาราชิกสิกขาปท ได้สดับมาว่า ตลอด ๒๐ พรรษา
 ในปฐมโพธิกาลของพระผู้มีพระภาค ภิกษุทั้งหลายทำพระหฤทัยของพระผู้มีพระภาคให้ทรง
 ยินดี มิได้ทำอชฌาจารย์เห็นปานนั้น พระผู้มีพระภาคทรงมุ่งข้อนั้น จึงตรัสพระสูตรนี้ว่า
 อารายีสสุ วต เม ภิกขเว ภิกขุ เอกัง สมยิ จิตต์ (ภิกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง ภิกษุจำนวนมากได้
 ทำให้เรามีจิตยินดีแล้วหนอ)”

มีผลมาก ทานที่ถวายแก่นักบวชในศาสนาอื่นไม่มีผลมาก เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลได้สดับข่าวนั้นจึงทูลถาม พระผู้มีพระภาคว่า บุคคลควรให้ทานแก่ใคร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลควรให้ทานแก่ผู้ที่ตนเคารพเลื่อมใส อย่างไรก็ตาม การถวายทานแก่ผู้ที่กำจัดนิวรณ์ ๕ ได้ ก็ยังมีผลมากกว่า ส่วนการถวายทานแก่ผู้ที่บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมอันเป็นโลกียะและโลกุตตระ ๕ ประการ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งเป็นคุณธรรมของพระอรหันต์ มีอานิสงส์มากที่สุด ดังข้อความว่า

เอวเมว โข มหาราช ยสฺมา เจปิ กุลา อคารสฺมา อนคาริยํ
 ปพพชิตฺโต โหติ, โส จ โหติ ปญฺจควิปปีโน ปญฺจคสมนฺนาคโต, ตสมิ
 ทินฺนํ มหปผลํ โหติ. กตมานิ ปญฺจคานิ ปหีนานิ โหนติ? กามจฺจนฺโท
 ปหีนํ โหติ, พยาปาโท ปหีนํ โหติ, ถีนมิทฺธํ ปหีนํ โหติ, อุทฺธจฺจกุกฺกจฺจ
 ปหีนํ โหติ, วิจิกิจฺฉา ปหีนํ โหติ. อิมานิ ปญฺจคานิ ปหีนานิ โหนติ.
 กตเมหิ ปญฺจหฺงเคหิ สมนฺนาคโต โหติ? อเสกฺเขน สीलฺกขณฺเณ
 สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน สมาธิกฺขณฺเณ สมนฺนาคโต โหติ,
 อเสกฺเขน ปญฺญาภกฺขณฺเณ สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน วิมุตฺติกฺขณฺเณ
 สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน วิมุตฺติญาณทัสสนกฺขณฺเณ สมนฺนาคโต
 โหติ. อิมานิ ปญฺจหฺงเคหิ สมนฺนาคโต โหติ. อิติ ปญฺจควิปปีเน
 ปญฺจคสมนฺนาคเต ทินฺนํ มหปผลนฺติ.^{๒๖๖}

“ฉันนั้นนั่นแล มหาบพิตร แม้หากว่ากุลบุตรออกจากเรือนบวช
 เป็นบรรพชิต จากตระกูลใด และกุลบุตรนั้นเป็นผู้ละองค์ ๕ เป็น

^{๒๖๖} ส.ส. ๑๕/๑๓๕/๗๔

ผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ทานที่ให้แล้วในกัลบุตรนั้นจากตระกูลนั้น ย่อมมีผลมาก

องค์ ๕ อะไรบ้างอันกัลบุตรนั้นละได้ คือ

๑. กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) อันกัลบุตรนั้นละได้
๒. พยาบาท (ความคิดปองร้าย) อันกัลบุตรนั้นละได้
๓. ถีนมิทตะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) อันกัลบุตรนั้นละได้
๔. อุทธัจจุกุกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) อันกัลบุตรนั้นละได้
๕. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) อันกัลบุตรนั้นละได้

องค์ ๕ นี้แลอันกัลบุตรนั้นละได้

กัลบุตรนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อะไรบ้าง คือ กัลบุตรนั้น

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลชั้นของพระอเสขะ
๒. เป็นผู้ประกอบด้วยสมาธิชั้นของพระอเสขะ
๓. เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาชั้นของพระอเสขะ
๔. เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติชั้นของพระอเสขะ
๕. เป็นผู้ประกอบด้วยวิมุตติญาณทัสสนชั้นของพระอเสขะ

มีพระสูตรจำนวนที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้บุคคลเลือกให้ทานแก่ผู้ทรงศีลทรงธรรม ยิ่งผู้รับมีคุณธรรมสูงเพียงใด ผู้ถวายย่อมได้รับอานิสงส์มากเพียงนั้น จะเห็นได้ว่า การถวายทานแก่พระอรหันต์แล้ว อธิษฐานให้บรรลุธรรม เป็นพลวปัจจัยที่สามารถส่งผลให้บรรลุธรรม

เป็นพระอรหันต์ได้ในชาติต่อไป ดังเรื่องพระติสสะผู้ช่ำนก ได้เคยถวายทานแก่พระอรหันต์ในชาติสุดท้ายได้ออกบวช แม้ท่านจะเจ็บป่วยด้วยกรรมเก่าที่ได้หักกระดูกนกไว้ ก็ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ก่อนจะเสียชีวิต พระพุทธองค์จึงแนะนำให้เลือกถวายวัตถุทานแก่ปฎิคาหกที่เหมาะสม เช่น พระสงฆ์สาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระอริยสงฆ์ เพราะพระอริยสงฆ์เป็นบุญเขต คือเป็นเนืองนาบุญที่ยอดเยี่ยมที่สุดในโลก การถวายทานแก่พระอริยสงฆ์ผู้เป็นอริยบุคคลย่อมมีผลมากกว่าให้ทานแก่บุคคลทั่วไป เพราะพระอริยสงฆ์มีคุณสูงกว่าบุคคลทั่วไปนั่นเอง แม้ในพระสูตรอื่นๆ ก็ตรัสถึงการเลือกถวายทานแก่ผู้ทรงศีลโดยเฉพาะพระอริยสงฆ์ไว้ ดังต่อไปนี้

อปิจ วิเจยย ทานปี สารุทานัน
 วิเจยย ทานัน สุกตปุปสตถ
 เย ทกขิณเณยยา อธิ ชิวโลเก
 เอเตสุ ทินนนานิ มหปผลานิ
 วีชานี วุตตานิ ยถา สุขเขตเต.^{๒๖๗}

“อนึ่ง แม้ทานที่บุคคลเลือกให้ก็เป็นทานให้ประโยชน์สำเร็จได้ ทานที่บุคคลเลือกให้ พระสุคตทรงสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่าใดควรแก่ทักษิณามีอยู่ในโลกคือหมู่มนุษย์นี้ ทานทั้งหลายที่บุคคลเลือกให้แล้วในบุคคลเหล่านั้นย่อมมีผลมาก เหมือนพืชทั้งหลายที่บุคคลหว่านลงในนาชั้นดี ฉะนั้น”

^{๒๖๗} ส.ส. ๑๕/๓๓/๑๖

ยถาปิ ภาททเก เขตเต
สมมาธารี ปเวจฉนเต

พีชํ อปุปมิ ไรปีตํ
ผลํ โตเสติ กสสกํ.

ตเถว สีลวนเตสุ
อปุปกปิ กตํ การํ

คุณวนเตสุ ตาทิสุ
ปุณณํ โหติ มหปผลนติ.

วิเจยย ทานํ ทาทพพิ
วิเจยย ทานํ ทตวาน

ยตถ ทินนํ มหปผลํ
สคคํ คจฉนติ ทายกา.

วิเจยย ทานํ สุกตปโปสสุจํ
เย ทกขิณเวยยา อธิ ชิวโลเก
เอเตสุ ทินนานิ มหปผลานิ
พีชานิ วุตตานิ ยถา สุเขตเต.^{๒๖๘}

“พีชแม้้น้อยที่บุคคลหว่านลงในนาดี เมื่อฝนตกสม้ำเสมอ ผลย่อม
ทำชาวนาให้ปลื้มใจ ฉันทใด

อุปการะแม้้น้อยที่บุคคลทำแล้วในท่านผู้มีศีล มีคุณความดี ผู้คงที่
บุญย่อมกลับมีผลมาก ฉันทนั้นเหมือนกัน

ควรเลือกให้ทานในเขตที่บุคคลให้แล้วมีผลมาก ทายกเลือกให้
ทานแล้ว จึงไปสู่สวรรค์

ทานที่เลือกให้พระสุคตทรงสรรเสริญ ทานที่ทายกให้ใน
ทักษิณเวยบุคคลทั้งหลายซึ่งยังอยู่ในมนุษยโลกนี้ ย่อมมีผลมาก เหมือน
พีชที่หว่านลงในนาดี”

^{๒๖๘} ขุ.เปต. ๒๖/๓๒๗-๓๐/๑๔๗

มหาทาน ๕

นอกจากนั้น เจตนาที่เป็นเครื่องดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น พระพุทธองค์ก็ตรัสว่าเป็นมหาทาน เป็นทานที่ยิ่งใหญ่ดังที่ตรัสไว้ใน ปุณฺณยาสันทสูตร อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาตว่า

๑. การงดเว้นจากปาณาติบาต คือ การไม่ฆ่าสัตว์ทั้งด้วยตนเอง และใช้ผู้อื่น เป็นการให้ความไม่มีเวรไม่มีภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นการให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์

๒. การงดเว้นจากอกินนาทาน คือ การถือเอาของที่เจ้าของเขามีได้ให้ทั้งโดยตนเอง และใช้ผู้อื่น เป็นการให้ความปลอดภัยแก่ทรัพย์สินของผู้อื่น

๓. การงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร คือการประพฤตินิโคตร ภรรยา หรือสามีของผู้อื่น ชื่อว่าให้ความบริสุทธิ์แก่บุตร ภรรยา สามีของผู้อื่น

๔. การงดเว้นจากมุสาวาท คือการกล่าวเท็จ กล่าวไม่จริง ชื่อว่าให้ความจริงแก่ผู้อื่น

๕. การงดเว้นจากสุรา เมรัย และของมีนเมาเสพติด อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ชื่อว่าให้ความปลอดภัยแก่ทุกสิ่ง คือให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตสัตว์ แก่ทรัพย์สินของผู้อื่น แก่บุตร ภรรยา สามีของผู้อื่น และให้แต่คำพูดที่เป็นจริงแก่ผู้อื่น ทั้งนี้เพราะผู้ที่มีนเมาแล้ว ย่อมขาดสติ เป็นผู้ประมาท สามารถจะประพฤติล่วงศีลได้ทุกข้อ รวม

ทั้งประพตติผิดอื่นๆ ด้วย ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่อัศจรรย์ขาดแคลนทรัพย์สิ่งของที่จะนำออกให้เป็นทานก็ไม่ควรเดือดร้อนใจ เพราะเราสามารถจะบำเพ็ญทานที่ยิ่งใหญ่เป็นมหาทาน เป็นทานที่ไม่เจาะจง เป็นทานที่แผ่ไปยังสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ด้วยการรักษาศีล ๕ ยิ่ง ถ้าสามารถจะทำได้ทั้งสองอย่างก็ยิ่งประเสริฐ

ตั้งข้อความว่า

ปถุจิมานิ ภิกขเว ทานานิ มหาทานานิ อคคณณานิ รตตณณานิ
 วัสณณานิ โปราณานิ อสงกณณานิ อสงกณณปุพพานิ น สงกियนติ น
 สงกियสสนติ, อปปฏิกุฏจฺจานิ สมณฺเหติ พราหมณฺเหติ วิญญฺหิ. กตมานิ ปถุจ?

๑. อิธ ภิกขเว อริยสาวโก ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา
 ปฏิวิโรโต โหติ. ปาณาติปาตา ปฏิวิโรโต ภิกขเว อริยสาวโก อปริมาณานํ
 สตตทานํ อภยํ เทติ, อเวรํ เทติ, อพฺยาปชฺฌํ เทติ. อปริมาณานํ สตตทานํ
 อภยํ ทตฺวา อเวรํ ทตฺวา อพฺยาปชฺฌํ ทตฺวา อปริมาณสฺส อภยสฺส
 อเวรสฺส อพฺยาปชฺฌสฺส ภาคิํ โหติ. อิํ ภิกขเว ปจฺมํ ทานํ มหาทานํ
 อคคณณํ รตตณณํ วัสณณํ โปราณํ อสงกณณํ อสงกณณปุพฺพํ น สงกียติ
 น สงกียสสติ, อปปฏิกุฏจฺจํ สมณฺเหติ พราหมณฺเหติ วิญญฺหิ. อยํ ภิกขเว
 จตฺตโต ปุณฺณวาภิสฺสนโห กุสลาภิสฺสนโห สุขสสาหาโร โสวคฺคิโก สุขวิปาโก
 สคฺคสํวตฺตนิโก อิฏฺฐาย กนฺตาย มนาปาย หิตาย สุขาย สํวตฺตติ.

๒. ปุณ จปรํ ภิกขเว อริยสาวโก อทินนาทานํ ปหาย
 อทินนาทานา ปฏิวิโรโต โหติ ฯเปฯ

๓. กาเมสุ มิจฺฉาจารย์ ปหาย กาเมสุ มิจฺฉาจารย์ ปฏิวิโรโต โหติ
 ฯเปฯ

๔. นางสาวท่ ปหาย มุสาวาทา ปฎิวีโรโต โหติ ฯเปฯ

๕. สุราเมรยมชชปมาทฎจานัน ปหาย สุราเมรยมชชปมาทฎจานา ปฎิวีโรโต โหติ. สุราเมรยมชชปมาทฎจานา ปฎิวีโรโต ภิกขเว อริยสาวโก อปริมาณานัน สุตตทานัน อภยํ เทติ, อเวรํ เทติ, อพยาปชฌมํ เทติ. อปริมาณานัน สุตตทานัน อภยํ ทตฺวา อเวรํ ทตฺวา อพยาปชฌมํ ทตฺวา อปริมาณสฺส อภยสฺส อเวรสฺส อพยาปชฌมสฺส ภาคิ โหติ. อิทํ ภิกขเว ปญจมนํ ทานัน มหาทานัน อคคณณัน รตตณณณัน วสณณณัน โปราณัน อสงกิณณณัน อสงกิณณณณปุพฺพนํ สงกียติ น สงกียิสฺสตี, อปปฏิกุฎฺฐจัน สมณเณหิ พุราหมณเณหิ วิณญูหิ.^{๒๖๙}

ภิกษุทั้งหลาย ทาน ๕ ประการนี้ เป็นมหาทาน ที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบัน ไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน

ทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ อริยสาวก ผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้ว ชื่อว่าให้ความไม่มีภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่มุ่งปองร้ายแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่มุ่งปองร้าย อันไม่มีประมาณ นี้เป็นทานประการที่ ๑ เป็นมหาทานที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบันไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูก

^{๒๖๙} อัง.อุฎฺฐก. ๒๓/๓๙/๑๓๑-๓๒

สมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน นี่เป็นห้วงบุญกุศลประการที่ ๔ นำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อ เกื้อกูล เพื่อสุขที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ

๒. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ

๓. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤตินิन्दในกาม ฯลฯ

๔. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ ฯลฯ

๕. อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท อริยสาวกผู้เว้นขาดจากการเสพของ มีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว ชื่อว่า ให้ ความไม่มีภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่มุ่งปองร้ายแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความ ไม่มีเวร ความ ไม่มุ่งปองร้ายอันไม่มีประมาณ นี่เป็นทานประการที่ ๕ เป็นมหาทานที่ รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ ถูกกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบัน ไม่ถูกลบล้าง ในอนาคต ก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ ผู้รู้คัดค้าน”

ขอกล่าวถึงทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า ทานของอสัตบุรุษ และทานของสัตบุรุษ ตามที่แสดงไว้ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต อัสสปุริสทานสูตร และสัปปุริสทานสูตร ดังต่อไปนี้

ทานของอัสตบुरुษ ๕

ทานของคนไม่ดี มีอยู่ ๕ อย่าง คือ ให้โดยไม่เคารพ ๑ ให้โดยไม่ยำเกรง ๑ ไม่ให้ด้วยมือของตนเอง ๑ ให้โดยทิ้งขว้าง ๑ ไม่เห็นผลในอนาคตแล้วให้ ๑ ดังข้อความว่า

ปถุจิมานิ ภิกขเว อสปปุริสทานานิ. กตมานิ ปถุจ? อสกกจจังเทติ, อจิตตี กตวา เทติ, อสहतถา เทติ, อปวิภูถัง เทติ, อนาคมนทิสสุทธีโก เทติ. อิมานิ โข ภิกขเว ปถุจ อสปปุริสทานานิ.^{๒๗๐}

“อัสปปุริสทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ให้โดยไม่เคารพ
๒. ให้โดยความไม่อ่อนน้อม
๓. ไม่ให้ด้วยมือตนเอง
๔. ให้ของที่เปื้อนดิน
๕. ไม่เห็นผลที่จะพึงมาถึงก็ให้

ภิกษุทั้งหลาย อัสปปุริสทาน ๕ ประการนี้แล”

ทานของอัสตบुरुษ ๕ นัยที่ ๑

๑. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยความเต็มใจ ไม่ได้ให้ด้วยความเกรงกลัวหรือจำใจให้ เวลาให้ก็ให้ด้วยกิริยาที่นอบน้อมยิ้มแย้มแจ่มใส

๒. ให้ทานโดยยำเกรง คือ เคารพในทานของตนและเคารพในผู้รับ การเลือกให้แต่ของดี ของมีประโยชน์ ของสะอาดมีรสดีเป็นต้น ชื่อ

^{๒๗๐} อัง.ปถุจก. ๒๒/๑๔๗/๙๔

ว่าเคารพทานของตน อีกประการหนึ่ง ผู้ที่ให้ของที่พอใจ ย่อมได้ของที่พอใจ ผู้ที่ให้ของที่เลิศ ย่อมได้ของที่เลิศ ผู้ที่ให้ของที่ดี ย่อมได้ของดี ผู้ที่ให้ของที่ประเสริฐย่อมเข้าถึงสถานที่ประเสริฐ นรชนใดให้ของที่เลิศ ให้ของที่ดี ให้ของที่ประเสริฐ นรชนนั้นจะบังเกิดในที่ใดๆ ย่อมมีอายุยืน มียศ นี้เป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้า

การเลือกผู้รับที่สมควรแก่ของ และเลือกผู้รับที่เป็นผู้มีศีล มีคุณธรรม ชื่อว่าเคารพในผู้รับ ข้อนี้มีได้หมายความว่าถ้าผู้รับเป็นสัตว์ดิรัจฉาน หรือเป็นผู้ไม่มีศีลแล้ว ไม่ต้องให้ ควรให้ทั้งสิ้น แต่ของที่ดี ของที่ประณีต ของที่สะอาด มีรสเลิศ ย่อมสมควรแก่ผู้รับที่เลิศ คือผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรม ผู้มีศีลยิ่งกว่าผู้อื่น ยิ่งให้แก่ผู้มีศีลจำนวนมากเป็นประโยชน์สุขแก่ผู้มีศีลจำนวนมาก ที่เรียกว่าสังฆทาน ยิ่งมีผลมากจนประมาณไม่ได้ว่าเท่านั้นเท่านั้นชาติ

๓. ให้ด้วยมือของตน ข้อนี้หมายความว่า เวลานี้เราเป็นมนุษย์ มีมือ มีเท้า มีอวัยวะครบบริบูรณ์ เราจึงควรทำทานนั้นด้วยมือตนเอง ไม่ควรใช้ผู้อื่นทำแทนอยู่เสมอๆ ถ้าจะใช้ก็ควรใช้เป็นบางครั้งบางคราว ในเวลาจำเป็น นอกจากนั้นแล้วควรทำทานด้วยมือของตนเอง เพราะนอกจากจะทำให้เกิดเจตนาที่เป็นบุญในขณะที่กำลังให้แล้ว ในวิภวภูมิจานานานนี้ เราไม่อาจทราบได้ว่าเราจะเกิดเป็นคนมือขาดเท้าขาดเมื่อใด ถ้าเราเกิดเป็นคนมือขาดแล้ว แม้ขอมืออยู่และเราอยากให้เราทานด้วยมือของเราเอง เราจะให้ได้อย่างไร นอกจากจะอาศัยผู้อื่นทำแทนเท่านั้น

๔. ให้โดยไม่ทิ้งขว้าง ข้อนี้หมายถึงไม่ทิ้งขว้างการให้ คือให้อยู่โดยสม่ำเสมอ ให้อยู่เป็นประจำ

๕. เห็นผลในอนาคตจึงให้ หมายความว่า ให้เพราะเชื่อว่า ทานมีจริง ผลของทานมีจริง ทานทำให้เกิดในสวรรค์ได้จริง แม้เกิดเป็นมนุษย์ ก็เป็นผู้มั่งคั่งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน หรือเชื่อว่าทานเป็นการขัดเกลาความตระหนี่ เป็นบันไดก้าวไปสู่สวรรค์และมรรคผล นิพพานได้ สัตบุรุษท่านเชื่ออย่างนี้จึงให้ทาน ถ้าเป็นทานของอสัตบุรุษ ก็มีนัยตรงข้ามกับที่กล่าวนี้ ดังข้อความว่า

ปณจิมานิ ภิกขเว สปปุริสทานานิ. กตมานิ ปณจ? สกุกจจํ เทติ, จิตฺติ กตฺวา เทติ, สหตฺถา เทติ, อนปวิภูจฺจํ เทติ, อาคมนทิกฺกุจฺจิกโก เทติ. อิมานิ โข ภิกขเว ปณจ สปปุริสทานานีติ.^{๒๗๑}

“ภิกษุทั้งหลาย สัปปุริสทาน(ทานของสัตบุรุษ) ๕ ประการนี้

สัปปุริสทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ให้โดยเคารพ
๒. ให้ด้วยความอ่อนน้อม
๓. ให้ด้วยมือตนเอง
๔. ให้ของที่ไม่เป็นเดน
๕. เห็นผลที่จะพึงมาถึงจึงให้

ภิกษุทั้งหลาย สัปปุริสทาน ๕ ประการนี้แล”

^{๒๗๑} อัง.ปณจก. ๒๒/๑๔๗/๙๔

ทานของสัตบุรุษ ๕ นัยที่ ๒

๑. ให้ทานโดยศรัทธา คือ ผู้ที่เป็นสัตบุรุษนั้นยอมให้ทานเพราะเชื่อกรรม และผลของกรรมว่ามีจริงจึงให้ ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโอกาสมาก และเป็นผู้มีรูปร่าง น่าดูน่าเลื่อมใส มีผิวพรรณงดงามในที่ๆ ทานนั้นแผ่ถึงผล

๒. ให้ทานโดยเคารพ คือ ให้ด้วยกิริยาที่เคารพนอบน้อม ครั้นให้แล้วย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโอกาสมาก และเป็นผู้มีบุตร ภรรยา ทาส และคนใช้หรือคนงาน เป็นผู้เคารพเชื่อฟัง สนใจสดับรับฟังคำสั่ง ตั้งใจใคร่รู้ในที่ๆ ทานนั้นแผ่ถึงผล

๓. ให้ทานตามกาลอันควร ครั้นให้แล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโอกาสมาก และยอมเป็นผู้มีความต้องการที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ ในที่ๆ ทานนั้นแผ่ถึงผล คือ เป็นผู้มั่งคั่งมาตั้งแต่วัยเด็ก สามารถจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ในขณะที่ยังมีกำลังวังชาแข็งแรง สติปัญญาเฉียบแหลม ไม่ใช่ได้ทรัพย์มาเมื่อหมดกำลังกายและกำลังปัญญาจะนำทรัพย์สินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์แล้ว

กาลทานที่ให้ในกาลอันควรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ใน กาลทานสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตว่ามีอยู่ ๕ อย่าง^{๒๗๒} คือ

^{๒๗๒} ปรณิฆานี ภิกขเว กาลทานานิ. กตมานิ ปญจ? อาคนตฺกสฺส ทานํ เทติ, คมิกสฺส ทานํ เทติ, คิลานสฺส ทานํ เทติ, ทุพฺภิกฺข ทานํ เทติ, ยานิ ตานิ นวสฺสทานิ นวผลานิ, ตานิ ปรมํ สีลวนตฺสฺส ปตฺติฏฺฐาเปติ. อิมานิ โข ภิกขเว ปญจ กาลทานานิตี. (อง.ปญจก. ๒๒/๓๖/๒๑)

“ภิกษุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้

กาลทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑) อาคันตูกทาน คือ ทานที่ให้แก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน หมายความว่า ผู้นั้นเป็นผู้มาใหม่ ยังไม่รู้จักสถานที่และบุคคลในถิ่นนั้น เราก็ช่วยสงเคราะห์ให้ที่พักหรือข้าวของต่างๆ เพื่อให้เขาได้รับความสะดวกสบาย

แม้ภิกษุที่จรมาจากที่อื่น ท่านยังไม่รู้จักทางที่จะไปบิณฑบาต เป็นต้น ภิกษุที่อยู่ก่อนหรืออุบาสก อุบาสิกา ก็ช่วยอนุเคราะห์ท่าน ด้วยการถวายอาหารบิณฑบาต และของใช้ที่จำเป็นแก่สมณะ ทำให้ท่านได้รับความสะดวกสบายไม่เดือดร้อน อย่างนี้จัดเป็น อาคันตูกทาน และเป็นกาลทาน

๒) คมิกทาน คือทานที่ให้แก่ผู้เตรียมตัวจะไป หมายความว่า ให้แก่บุคคลที่เตรียมตัวจะไปยังถิ่นอื่น สัตบุรุษย่อมสงเคราะห์คนที่จะเดินทางไปนั้น ด้วยค่าพาหนะ หรือด้วยยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องมืออุปโภคบริโภคที่สมควร

๓) ทุพภิกขทาน คือ ทานที่ให้ในสมัยข้าวยากหมากแพง ผู้คนอดอยาก ได้รับความเดือดร้อน แม้ในสมัยที่น้ำท่วม ไฟไหม้ ผู้คนเดือดร้อนไร้ที่อยู่ การให้ที่พักอาศัย และข้าวของ เครื่องใช้ข้าวปลาอาหาร ในเวลานั้น ก็จัดเป็นกาลทาน

-
๑. ให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน
 ๒. ให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป
 ๓. ให้ทานแก่ผู้เป็นไข้
 ๔. ให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก
 ๕. ให้ข้าวอย่างดี และผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล
- ภิกษุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้แล”

๔) นวสีสทาน การให้ข้าวใหม่แก่ผู้มีศีล

๕) นวผลทาน การให้ผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล

การที่ข้อ ๔ และข้อ ๕ จัดเป็นกาลทาน ก็เพราะว่าข้าวใหม่ก็ดีผลไม้ออกใหม่ตามฤดูกาลก็ดี มิใช่ว่าจะมีอยู่เสมอตลอดปี มีเป็นครั้งเป็นคราวตามฤดูกาลเท่านั้น สัตบุรุษย่อมนำข้าวใหม่และผลไม้ที่เพิ่งออกใหม่ ถวายแก่พระภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีล แล้วจึงบริโภคนเองต่อภายหลัง ท่านที่เคยมีชีวิตอยู่ในชนบทคงจะเคยพบเห็นว่า เวลาที่ข้าวออกรวงเป็นน้ามน ข้าวานาก็จะเก็บเอารวงข้าวอ่อนมาทำเป็นข้าวยากถวายพระ ข้าวแก่อีกชนิดก็เอามาทำเป็นข้าวเม่า ข้าวสุกแล้วก็เอามาสีเป็นข้าวสารหุงถวายภิกษุผู้ทรงศีลก่อน แม้ชาวสวนเมื่อผลไม้แก่จัดเขาก็จะเก็บเอมาถวายพระเสียก่อน แล้วจึงนำออกขายหรือบริโภคนเอง คนที่มีใจชวานาชาวสวนบางคน เมื่อเห็นข้าวใหม่หรือผลไม้ออกใหม่วางขายตามตลาดก็ซื้อมาแบ่งถวายพระเสียก่อนแล้วจึงบริโภคน นับว่าท่านเหล่านี้ ได้ทำบุญของท่านถูกกาลเทศะเป็นอย่างยิ่ง ตรงต่อคำสอนของพระบรมศาสดาในข้อกาลทาน บางแห่งท่านรวมเอาการให้ข้าวใหม่ และการให้ผลไม้ใหม่ไว้เป็นข้อเดียวกัน แล้วเพิ่มคิลานทาน คือการให้ทานแก่คนเจ็บไข้ ไร้ที่พึ่ง ด้วยยา และอาหารเป็นต้น ซึ่งคิลานทาน นี้ก็สมควรจะเป็นกาลทานได้เช่นกัน เพราะเหตุที่กาลทาน เป็นทานที่ให้ในเวลาจำกัดทำไม่ได้โดยสม่ำเสมอ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าเป็นทานที่มีผลมาก ยิ่งให้ในผู้มีศีลผู้ประพฤติตรงยังมีผลมาก แม้บุคคลผู้อนุโทษนาต่อทานของผู้นั้น หรือช่วยเหลือให้ทานของผู้นั้นสำเร็จผล ก็ได้รับผล ทั้งบุญของผู้ให้ก็ไม่บกพร่อง เพราะฉะนั้นบุคคลจึงควรยินดีในการให้ทาน ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผลมาก ทั้งยังติดตามไปเป็นที่พึ่งแก่เขาในโลกหน้าด้วย

๔. มีจิตไม่ผูกพันในวัตถุสิ่งของ หมายความว่า สัตบุรุษนั้น เมื่อเห็นผู้ใดได้รับความลำบาก ขาดแคลนสิ่งใด ก็มีจิตคิดช่วยเหลือคนเหล่านั้นด้วยความเต็มใจ โดยไม่หวังผลตอบแทนโดยไม่คิดว่าเมื่อเราช่วยเหลือเขาแล้ว เขาจะต้องตอบแทนคุณของเรา แต่ช่วยเหลือเพราะต้องการให้คนเหล่านั้นได้รับความสุขสบาย ครั้นให้แล้วยอมเป็นผู้มั่งคั่งมีโภคะมาก และเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อบริโภคกามคุณ ๕ ที่สูงๆที่ประณีตที่เป็นของดียิ่งๆ ขึ้นไปในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

๕. ให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น หมายความว่า ไม่กระทบคุณงามความดีของตน และไม่กระทบคุณงามความดีของผู้อื่น บางคนเคยทำทานด้วยทรัพย์สินและเงินทองครั้งละมากๆ แต่บางคนก็ทำเพียงครั้งละเล็กละน้อยๆ ตามฐานะของตน คนที่ทำมากบางคนทำแล้วก็ชอบชมคนอื่น ชอบบอกล่าวจาถูกผู้อื่นที่ทำน้อยกว่า เป็นการยกตนชมท่าน อย่างนี้ชื่อว่าทำให้คุณงามความดีของตนลดน้อยลง เพราะเราอุตสาหะความตระหนี่ นำทรัพย์สินเงินทองออกทำบุญให้ทาน แต่แล้วเราก็กลับทำลายความดีของเราเองด้วยการเพิ่มกิเลส คือดูถูก ดูหมิ่นผู้อื่น ทั้งผู้ที่ทำบุญให้ทานน้อยนั้นเกิดได้ยินคำพูดอันไม่เพราะหูนั้นเข้า ถ้าเขาขาดโยนิโสมนสิการ จิตใจที่เป็นกุศลของเขาก็ดับวูบลง แล้วอกุศลคือความโทมนัสเสียใจก็จะเกิดขึ้นแทน อย่างนี้ชื่อว่าทำลาย คุณงามความดีของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเสื่อมจากคุณความดี คืออกุศลที่มีอยู่ หรือบางคนเป็นผู้รักชาติ ๕ โดยเคร่งครัด แต่ได้ให้สุรายาเมาเป็นทานแก่ผู้อื่นไม่ว่าจะด้วยกรณีใดๆ ก็ตาม ทำให้ผู้รับมีเมามาขาดสติ สามารถจะกระทำบาปอกุศลต่างๆ มีการฆ่าสัตว์เป็นตนได้ อย่างนี้ก็เป็นการทำที่กระทบ

ความดีของตนและผู้อื่นเช่นกัน เพราะเราเป็นผู้มีศีลอยู่แล้ว แทนที่จะชักชวนคนอื่นให้เขามีศีลอย่างเรา กลับทำให้เขาเสื่อมเสียจากศีล ทานอย่างนี้สัตบุรุษท่านไม่กระทำ สัตบุรุษครั้นให้ทานโดยไม่กระทบตนและผู้อื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโศกมาก และโศกทรัพย์นั้นย่อมไม่เป็นอันตรายจากไฟ จากน้ำ จากพระราชา จากทายาทหรือจากคนที่ไม่เป็นที่รักในที่ๆ ทานนั้นให้ผล นี่คือการให้ทานของสัตบุรุษ ถ้าวางกันข้ามก็เป็นทานของอสัตบุรุษ ดังข้อความว่า

ปถุจิมานิ ภิกขเว สปุริสทานานิ. กตมานิ ปถุจ? สทฺธาย ทานํ เทติ, สกุกจํ ทานํ เทติ, กาเลน ทานํ เทติ, อนคฺคหิตจิตฺโต ทานํ เทติ, อตฺตานญจ ปถุจ อนุปฺหจจ ทานํ เทติ.

สทฺธาย โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อจฺโฆ จ โหติ มหฺตฺโน มหาโภโก, อภิรุโป จ โหติ ทสฺสนิโย ปาสาทิโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตฺาย สมฺนนาคโต.

สกุกจํ โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อจฺโฆ จ โหติ มหฺตฺโน มหาโภโก, เย ปิสฺส เต โหนติ “ปุตฺตาติ วา “ทาราติ วา “ทาสาติ วา “เปสฺสาติ วา “กมฺมกราติ วา, เตปิ สฺสุสฺสนติ, โสโต โอทหนติ, อณฺณาจิตฺโต อฺปฺภุจฺเปนติ.

กาเลน โข ปน ภิกขเว ทานํ ทตฺวา ยตฺถ ยตฺถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อจฺโฆ จ โหติ มหฺตฺโน มหาโภโก, กาลาคตา จสฺส อตฺถา ปริปุรา โหนติ.

อนคฺคหิตจิตฺโต โข ปน ภิกฺขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ ยตถ ตสฺส
ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหทฺธโน มหาโภโค, อุฬารสฺสุ
จ ปญฺจสุ กามคฺเณสุ โภคาย จิตฺตํ นมตี.

อตฺตานถจ ปฺรณจ อนุปฺทจจ โข ปน ภิกฺขเว ทานํ ทตฺวา ยตถ
ยตถ ตสฺส ทานสฺส วิปาโก นิพฺพตฺตติ, อทฺโธ จ โหติ มหทฺธโน
มหาโภโค, น จสฺส กุโธจจิ โภคานํ อุปฺมาโต อาคจฺฉติ อคฺคิโต วา
อุทกโต วา ราชโต วา โจรโต วา อปฺปิยโต วา ทายาทโต วา. อิมานิ
โข ภิกฺขเว ปญฺจ สปฺบุริสทานานีตี.^{๒๗๓}

“ภิกษุทั้งหลาย สัปปุริสทาน ๕ ประการนี้ สัปปุริสทาน ๕ ประการ
อะไรบ้าง คือ

๑. ให้ทานด้วยศรัทธา
๒. ให้ทานโดยเคารพ
๓. ให้ทานตามกาลอันควร
๔. เป็นผู้มีจิตไม่ผูกพัน
๕. ให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่น

ภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษครั้งให้ทานด้วยศรัทธาแล้ว ย่อมเป็น
ผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์ มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส
มีฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักในที่ที่ทานนั้นแผ่ถึงผล

^{๒๗๓} อัง.ปญจก. ๒๒/๑๔๘/๙๔

ครั้นให้ทานโดยเคารพแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้ที่บุตร ภรรยา ทาส คนใช้ และกรรมกรตั้งใจฟังด้วยดี เจียโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้

ครั้นให้ทานตามกาลอันควรแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีความปรารถนาที่เกิดขึ้นตามกาลบริบูรณ์ในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ครั้นเป็นผู้มีจิตไม่ผูกพันในวัตถุสิ่งของ ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีจิตน้อมไปเพื่อบริโศกคามคุณ ๕ สูงยิ่งขึ้น ในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ครั้นให้ทานไม่กระทบตนและผู้อื่นแล้ว ย่อมเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก และเป็นผู้มีโศกทรัพย์ ไม่มีภัยอันตรายมาแต่ที่ไหน ๆ คือ จากไฟ จากน้ำ จากพระราชา จากโจร จากคนไม่เป็นที่รัก หรือจากทายาทในที่ที่ทานนั้นผลัดผล

ภิกษุทั้งหลาย สัปปริสทาน ๕ ประการนี้แล”

การให้ทาน ๘ ประเภท

การให้ทานมีลักษณะ ๘ ประเภท คือ

๑. ให้ทานตามจารีตประเพณีแก่ผู้ที่บ้าน
๒. ให้ทานเพราะเกรงว่าผู้รับทานจะทำอันตรายถ้าไม่ได้รับทาน แม้การเกรงว่าจะถูกตำหนิหรือกลัวภัยในนรกก็นับเข้าในเรื่องนี้

๓. ให้ทานเพราะคิดว่าผู้รับทานจะให้ทานคืน แม้การให้ทานโดยหวังว่าจะได้รับทรัพย์สมบัติในภพต่อไปเมื่อเกิดในสุคติภูมิ ก็นับเข้าในข้อนี้

๔. ให้ทานเพื่อตอบแทนคนอื่นที่เคยให้สิ่งของแก่เรามาก่อน

๕. ให้ทานตามประเพณีของบิดามารดา ปู่ย่าตายาย

๖. ให้ทานด้วยคิดว่าชนเหล่าอื่นไม่ได้หุงอาหาร

๗. ให้ทานด้วยความต้องการจะได้รับคำชมเชยว่าเป็นทานบดี

๘. ให้ทานเพื่อเป็นบาทฐานของการเจริญสมณะและวิปัสสนาด้วยความปรารถนาจะบรรลุผลที่พ้นไปจากวิภวัญญะ

การให้ทานประเภทที่ ๘ เป็นทานอันสูงสุด ดังข้อความว่า

อฏฐิมานี ภิกขเว ทานานิ. กตมานิ อฏฐ. อาสชช ทานํ เทติ. ภยา ทานํ เทติ, “อหาสี เมติ ทานํ เทติ, “ทสสติ เมติ ทานํ เทติ, “สาหุ ทานนติ ทานํ เทติ, “อหํ ปจามิ, อิเม น ปจนติ, นารหามิ ปจนโต อปจนตานิ ทานํ น ทาตุนติ ทานํ เทติ, “อิมํ เม ทานํ ททโต กลยาโณ กิตติสทโท อพุกุคจจตีติ ทานํ เทติ, จิตตาลงการจิตตปริกขารตถิ ทานํ เทติ.^{๒๗๔}

“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทานมี ๘ ประการ เหล่านี้ ทานทั้ง ๘ ประการมีอะไรบ้าง คือ

๑. บุคคลบางคนให้ทานเพราะประสพเข้า

^{๒๗๔} อัง.อฏฐก. ๒๓/๓๑/๑๒๖

๒. บุคคลบางคนให้ทานเพราะความกลัว
 ๓. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราแล้ว
 ๔. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า เขาก็ให้แก่เรา
 ๕. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า การให้ทานเป็นการดี
 ๖. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร
 ๗. บุคคลบางคนให้ทานด้วยคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป
 ๘. บุคคลบางคนให้ทานเพื่อทำให้จิตใจงมงายและเป็นอุปการะแก่จิต [คือสมณะและวิปัสสนา]
- ภิกษุทั้งหลาย ทานมี ๘ ประการเหล่านี้”

อานิสงส์ของทาน

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ทานานิสังสสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงอานิสงส์ของทาน ๕ ประการ คือ

๑. เป็นที่รักที่ชบใจของชนหมู่มาก
๒. สัตบุรุษมีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมคบหาผู้ให้ทาน
๓. กิตติศัพท์อันงามขจรขยายไปทั่ว

๔. ไม่เห็นห่างจากธรรมของคฤหัสถ์ คือมีศีล ๕ ไม่ขาด
๕. เมื่อเสียชีวิตแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ตั้งข้อความว่า

ปณฺจิเม ภิกฺขเว ทาเน อานิสฺสา. กตเม ปณฺจ? พหุโน ชนสฺส
 ปิโย โหติ มนาโป, สนฺโต สบฺบุริสา ภขนฺติ, กลยาโณ กิตฺติสทฺโท
 อพฺภุคฺคจฺฉติ, คิหิธมฺมา อนปคฺโต โหติ, กายสฺส เกทา ปรมมรณา
 สุคฺตี สคฺคํ โลกํ อูปชชติ, อิเม โข ภิกฺขเว ปณฺจ ทาเน อานิสฺสาติ.^{๒๗๕}

“ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้

อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่พอใจของคนหมู่มาก
๒. สัตบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
๓. กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
๔. ผู้ให้ทานย่อมไม่ห่างเหินจากธรรมของคฤหัสถ์
๕. ผู้ให้ทานหลังจากตายแล้วย่อมเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์การให้ทาน ๕ ประการนี้แล

ในอังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต สีหเสนาบดีสูตร พบแสดงอานิสงส์
 ของทาน ๗ ประการ คือ

๑. ได้รับการอนุเคราะห์จากพระอรหันต์ทั้งหลายก่อนบุคคลอื่น
๒. เป็นผู้ที่พระอรหันต์เข้าไปหาก่อนบุคคลอื่น

^{๒๗๕} อัง.ปณฺจก. ๒๒/๓๕/๒๑

๓. ได้รับโอกาสถวายทานแก่พระอรหันต์ก่อนบุคคลอื่น
 ๔. ได้รับโอกาสฟังธรรมจากพระอรหันต์ก่อนบุคคลอื่น
 ๕. มีกิตติศัพท์อันงามขจรขจายไป
 ๖. เป็นผู้องอาจ ไม่เก้อเขินเข้าไปยังบริษัทนั้นๆ คือ กษัตริย์
พราหมณ์ คหบดี หรือสมณะ
 ๗. เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์หลังจากเสียชีวิตแล้ว
- ตั้งข้อความว่า

ยานิมานิ ภนฺเต ภควตา ฉ สนฺทิภูจิกานิ ทานผลานิ อุกขาตานิ,
 นานํ เอตถ ภควโต สทฺธาย คจฺฉามิ. อหํปิ เอตานิ ชานามิ- อหํ ภนฺเต
 ทายโก ทานปติ, มํ อรหฺนโต ปจฺมํ อนุกมฺปนฺตา อนุกมฺปนฺติ. อหํ ภนฺเต
 ทายโก ทานปติ, มํ อรหฺนโต ปจฺมํ อุปสงฺกมฺนฺตา อุปสงฺกมฺนฺติ. อหํ
 ภนฺเต ทายโก ทานปติ, มยฺหํ อรหฺนโต ปจฺมํ ปฏฺิกคฺคณฺหนฺตา
 ปฏฺิกคฺคณฺหนฺติ. อหํ ภนฺเต ทายโก ทานปติ, มยฺหํ อรหฺนโต ปจฺมํ ฐมฺมํ
 เทเสฺนฺตา เทเสฺนฺติ. อหํ ภนฺเต ทายโก ทานปติ, มยฺหํ กลฺยาโณ
 กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต “สีโห เสนาปติ ทายโก การโก สํชฺชุปฺภูจาทิ.
 อหํ ภนฺเต ทายโก ทานปติ, ยถฺยทฺเวท ปริสํ อุปสงฺกมามิ ยถิ ขตฺติย-
 ปริสํ ยถิ พฺราหฺมณฺปริสํ ยถิ คหฺปติปริสํ ยถิ สมณฺปริสํ, วิสาร์โท
 อุปสงฺกมามิ อมฺงฺกุฏฺโต. ยานิมานิ ภนฺเต ภควตา ฉ สนฺทิภูจิกานิ
 ทานผลานิ อุกขาตานิ, นานํ เอตถ ภควโต สทฺธาย คจฺฉามิ. อหํปิ
 เอตานิ ชานามิ. ยถฺจ โข มํ ภนฺเต ภควา เอวมาห “ทายโก สีห

ทานปติ ภายสุส เกทา ปรมมรณา สุขตี สคัค โลกั อุปชชตีติ เอตาหิ
น ชานามิ, เอตถ จ ปนาหิ ภควโต สทชาย คจฉามตี.^{๒๗๖}

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
พระผู้มีพระภาคตรัสบอกแล้ว ในผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการ
นั้น ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบ
อีกด้วย

๑. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะ
อนุเคราะห์ ย่อมอนุเคราะห์ข้าพระองค์ก่อน

๒. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะเข้า
ไปหา ย่อมเข้าไปหาข้าพระองค์ก่อน

๓. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะรับทาน
ย่อมรับทานของข้าพระองค์ก่อน

๔. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี พระอรหันต์เมื่อจะแสดง
ธรรม ย่อมแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ก่อน

๕. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี กิตติศัพท์อันงามของ
ข้าพระองค์ขจรไปแล้วว่า ‘สีหะเสนาบดี เป็นการกบบุคคล เป็นผู้อุปัฏฐาก
พระสงฆ์’

๖. ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี เข้าไปยังบริษัทใดๆ จะ
เป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม

^{๒๗๖} อัง.สตตก. ๒๓/๕๗/๔๔

สมณบริษัทก็ตาม ย่อมเป็นผู้แก้แล้ว ไม่ก่อเงินเข้าไปยังบริษัท
นั้นๆ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการพระ
ผู้มีพระภาค ตรัสบอกแล้ว ในผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเอง ๖ ประการนั้น
ข้าพระองค์ไม่เพียงแต่เชื่อพระผู้มีพระภาคเท่านั้น แต่ยังทราบอีกด้วย

๗. ส่วนผลแห่งทานที่จะพึงเห็นเองประการที่ ๗ ที่พระผู้มี
พระภาคตรัสบอกข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ‘สึหะ ทายก ทานบดี หลังจาก
ตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ ข้าพระองค์ยังไม่ทราบ แต่
ข้าพระองค์เชื่อพระผู้มีพระภาคในข้อนี้”

ศีลมัย บัญญัติวัตถุ

ศีล คือ ข้อปฏิบัติตนขั้นพื้นฐานในทางพระพุทธศาสนาเพื่อ
ควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงามมีความ
ปกติสุข เพื่อให้เป็นกติกาข้อห้ามที่ใช้แก้ปัญหาขั้นพื้นฐาน ๕ ปัญหาหลัก
ซึ่งทำให้เกิดความสงบสุข และไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกันในสังคม

ประโยชน์ของศีลในขั้นพื้นฐานคือทำให้กาย วาจา ใจ สงบไม่มุง
ปองร้ายตนเองและผู้อื่น ทำให้สามารถที่จะทำให้จิตสงบได้ง่ายในการ
ทำสมาธิ ในระดับของบรรพชิต ศีลจะมีจำนวนมาก เพื่อกำกับให้
พระภิกษุสงฆ์สามเณรสามารถครองตนในสมณภาวะได้อย่างสมบูรณ์
และเอื้อต่อการประพฤติพรหมจรรย์ในขั้นสูงต่อไปได้

ศีลแบ่งออกเป็นหลายประเภท เช่น ศีล ๕ ศีล ๑๐ ศีลเหล่านี้จัดเป็นวินัย คือ กฎหมายสากลที่ทำให้เราเคารพสิทธิของผู้อื่น สำหรับผู้ที่อยู่ในสังคม ก่อนที่ประเทศต่างๆ จะตั้งกฎหมายขึ้นมา ศีล ๕ เป็นกฎหมายที่มีมานานแต่ครั้งบรรพกาล ไม่ว่าจะจะมีพระพุทธเจ้าอุบัติหรือไม่มี ก็เป็นสิ่งที่ชาวโลกควรรักษาอยู่เสมอ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้น พระองค์ก็จะแนะนำให้ชาวโลกรักษาศีล ในสมัยที่ไม่มีพระพุทธเจ้าอุบัติ สมณพราหมณ์ผู้ทรงธรรม พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย หรือผู้มีปัญญา มักชักชวนชาวโลกให้รักษาศีล ดังนั้น ศีล ๕ จึงเป็นกฎหมายสากลอย่างแท้จริง ดังข้อความว่า

ปถุจคทสงคสีลํ ตาว สีลเมว. ตํ หิ พุทฺเธ อุปฺปนฺเนปิ อนฺุปฺปนฺเนปิ โลเก ปวตฺตติ. อุปฺปนฺเน พุทฺเธ ตสฺมี สีเล พุทฺธาปิ สวากาปิ มหาชนํ สมาทเพนฺติ, อนฺุปฺปนฺเน พุทฺเธ ปจฺเจกพุทฺธา จ กมฺมวาทีโน จ ฌมฺมิกา สมณพฺราหมณา จกฺกวตฺตี จ มหาราชาโน มหาโพธิสฺตตา จ สมาทเพนฺติ, สามมฺปิ ปณฺชิตา สมณพฺราหมณา สมากิยฺนฺติ. เต ตํ กุสลํ ฌมฺมํ ปริปุเรตฺวา เทเวสุ จ มนุสฺเสสุ จ สมปตฺตี อนฺุโณนฺติ.^{๒๗๗}

“ศีลที่มีองค์ ๕ และที่มีองค์ ๑๐ ชื่อว่าศีลทั้งนั้น ศีลนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติหรือยังไม่ทรงอุบัติ ย่อมเป็นไปในโลก เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกย่อมให้มหาชนสมาทานศีลนั้น เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่าสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติธรรมเป็นกรรมวาที พระเจ้าจักรพรรดิ

^{๒๗๗} วิ.มหา.อ. ๑/๔๕/๒๕๙

มหาราช และมหาโพธิสัตว์ยอมให้มหาชนสมาทาน เหล่าสมณพราหมณ์ ผู้เป็นบัณฑิต สมาทานด้วยตนเองบ้าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นบำเพ็ญ กุศลธรรมแล้วยอมสวดยสมบัติในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”

สัตว์ดิรัจฉานทั่วไปไม่มีศีล สัตว์ที่อ่อนแอจึงตกเป็นเหยื่อของสัตว์ ที่แข็งแรงกว่า แต่มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่มีศีล ศีลจึงทำให้มนุษย์ต่าง จากสัตว์ดิรัจฉาน

ดังนั้น ศีลทั้ง ๕ ข้อนี้จึงเป็นกฎหมายสากลที่ทำให้เราไม่ล่วงละเมิด สิทธิของผู้อื่น เปรียบได้กับกฎจราจร ไม่ว่าบุคคลนั้นจะเข้าใจกฎจราจร หรือไม่ ถ้าเขาปฏิบัติตามกฎจราจร อุบัติเหตุก็ไม่เกิดขึ้น แต่ถ้าเขาไม่ ประพฤติตามกฎจราจร อุบัติเหตุก็เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา

ก่อนจะกล่าวถึงศีลโดยละเอียด ผู้วิจัยประสงค์จะกล่าวถึงบท มหานมัสการและการรับไตรสรณคมน์ก่อน เพราะผู้ที่สมาทานศีล จากภิกษุ หรือสมาทานศีลด้วยตนเองต่อหน้าพระพุทธรูปต้องว่าบท มหานมัสการและการรับไตรสรณคมน์เป็นลำดับแรกก่อนที่จะสมาทาน ศีล

บทมนานมัสการ

บทมนานมัสการ คือ ประโยคว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส (ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาค ผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์นั้น) การที่บทธสวดนี้เรียกว่า มหานมัสการ ก็เพราะว่าเป็นบทนอบน้อมอันยิ่งใหญ่ เนื่องจากเป็นบท

แรกที่ชาวพุทธนิยมสวดนอบน้อมพระพุทธรูปเจ้าก่อนจะรับไตรสรณคมน์ และสมาทานศีล นอกจากนั้น ยังเป็นบทที่ครอบคลุมพระพุทธรูปคุณทั้ง ๓ ประการ คือ

๑. พระมหากรุณาคุณ กล่าวไว้ด้วยบทว่า ภควโต (พระผู้มีพระภาค, พระผู้มีการจำแนกธรรม)

๒. พระวิสุทธิคุณ กล่าวไว้ด้วยบทว่า อรหโต (ผู้ไกลจากกิเลส)

๓. พระปัญญาคุณ กล่าวไว้ด้วยบทว่า สมมาสมพุทฺธสฺส (ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง)

คำว่า ตสฺส (พระองค์นั้น) หมายถึง พระพุทธรูปเจ้าโคตมะที่ตรัสรู้ในภัทรกัปนี้ มิใช่หมายถึงพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ก่อนๆ เพราะ ต ศัพท์จัดเป็นปฬิทธิวิสัย คือ มีเนื้อความที่ประจักษ์เป็นวิสัย ดังนั้นจึงระบุถึงพระพุทธรูปเจ้าโคตมะพระองค์นี้เป็นหลัก ดังข้อความว่า

โส ภควาติ เอตถ โสติ ปสิทธิยิ โย โส สมตติส ปารมิโย ปุเรตวา สพุทฺทิกิเลส ภูชิตวา ทสสทสสิโลกธาตุ กมเปนโต อนุตตรสมมาสมโพธิ อภิสมพุทฺโธ, โส โลกเอ อติปากโฏติ “โส ภควาติ วุตติ”^{๒๗๘}

“บทว่า โส ในคำว่า โส ภควา (พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น) เป็นไปในพระพุทธรูปเจ้าผู้ประจักษ์ กล่าวว่าเป็นพระโคตมพุทธเจ้าผู้ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ ขจัดกิเลสทั้งปวงแล้วยังมีโลกธาตุให้หวั่นไหวอยู่ ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ทรงปรากฏยิ่งนักในโลก ดังนั้น จึงทรงพระนามว่า พระผู้มีพระภาค”

^{๒๗๘} วมติ.ฎีกา ๑/๑/๕๖

ชื่อเรียกว่ามทานมัสการนี้พบในสัททนีติปกรณ์ (ปทมาลา) ที่แต่ง
ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ว่า

ปาฐะ มทานมกการ- สงฆาเต สาธุณนทเน
สมปทานะ นโมโยเค อายาเทโส น ทิสสติ.^{๒๗๙}

“อาเทศคือ อาย ย่อมไม่ปรากฏท้ายศัพท์ที่ประกอบกับ นโม
ในสัมปทาน ในปาฐะที่เรียกว่า มทานมัสการ อันเป็นที่ชอบใจของ
สาธุชน”

นอกจากนั้น บทนี้อาจเรียกว่า ปณามอุทาน คือ คำอุทานด้วยความ
นอบน้อม หมายความว่า คำอุทานเป็นคำที่เปล่งออกด้วยความปิติ
โสมนัสโดยไม่มุ่งหมายเพื่อแสดงธรรมให้ผู้ฟังคนใดคนหนึ่ง หรือเป็นคำ
ที่เปล่งออกด้วยธรรมสังเวช คือ ความสลัดใจในธรรม ดังข้อความว่า

อุทานิ อุทานะสีติ อุทาหริ อุทาหริ. ยถา ทิ ยัม เตลลึ มานัน คเหตุ
น สกโกติ, วิสสนทิตวา คจจติ, ตัม “อวเสโกติ วุจจติ. ยถจ ชลัม ตพากัม
คเหตุ น สกโกติ, อชโฆตถริตวา คจจติ, ตัม “โอโฆติ วุจจติ, เอวเมว
ยัม ปิติวจันนัม หทยัม คเหตุ น สกโกติ, อธิกัม หุตวา อนนโต อสณฺจหิตวา
พหิ นิภขมติ, ตัม “อุทานนติ วุจจติ, เอวรूपิ ปิติมยัม วจันนัม นิจฺจาเรสีติ
อตฺถเ.^{๒๘๐}

“คำว่า อุทานิ อุทานะสีติ แปลว่า ทรงเปล่งอุทาน อุปมาเหมือน
น้ำมันที่ล้นเครื่องตวงจนไม่สามารถตวงได้ เขาเรียกว่าน้ำมันล้น ฉันทิด
และน้ำที่ท่วมสระจนไม่สามารถขังอยู่ได้ เขาก็เรียกกันว่าน้ำล้น ฉันทิด

^{๒๗๙} นีติ.ปท. ๒๑๗

^{๒๘๐} ที.สี.อ. ๑/๑๕๐/๑๒๘

คำว่า **ปิตีที่เปี่ยมใจจนไม่สามารถเก็บไว้ได้ ตั้งอยู่ในใจไม่ได้ล้นออกมาภายนอก** นั้น ท่านก็เรียกว่า**คำอุทาน** ฉะนั้น พระราชาทรงเปล่งคำที่สำเร็จด้วยปิตีเห็นปานนี้”

อุทานํ อุทานะสีติ สํเวควเสน อุทานํ อุทานะสี สํเวควสปฺพตฺตํ วาจํ นิจฺจนาเรสีติ อตฺถโถ.^{๒๘๑}

“ปาฐะว่า อุทานํ อุทานะสี (เปล่งอุทานแล้ว) หมายความว่า เปล่งอุทานแล้วด้วยความสังเวช ความหมายก็คือ เปล่งคำที่เป็นไปด้วยความสังเวช”

คำอุทานดังกล่าวเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าบ้าง พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเถระหรือพระเถรีบ้าง อุบาสกหรืออุบาสิกาบ้าง เทวดาบ้าง ผู้กล่าววบทมหานมัสการนี้พบในพระบาลีและอรรถกถา ๘ ท่าน คือ

๑. ท้าวสักกะ พบในทิมนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร (ที.ม. ๒/๓๗๑/๑๔๗)

๒. พระเจ้าปเสนทิโกศล พบในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ปิยชาติกสูตร (ม.ม. ๑๓/๓๕๗/๒๕๖)

๓. พรหมายุพราหมณ์ พบในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ พรหมายุสูตร (ม.ม. ๑๓/๓๘๘/๒๗๙)

๔. ชาณุโสณิพราหมณ์ พบในมัชฌิมนิกาย มूलปัณณาสก์ จุฬหัตถิปโทปมสูตร (ม.ม. ๑๓/๒๙๐/๑๖๙)

^{๒๘๑} สารคดี. ฎีกา ๓/๒๕/๒๓๓

๕. นางธัญชาณี พบในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
สังคารวสุตฺร (ม.ม. ๑๓/๔๗๓/๓๔๖)

๖. อารามทัณฑพราหมณ์ พบในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต
(อง.เอกก. ๒๐/๓๘/๔๒)

๗. การณปาตีพราหมณ์ พบในอังคุตตรนิกาย ปัญจนิบาต
(อง.ปญจก. ๒๒/๑๙๕/๑๓๐)

๘. พระเจ้ามหินทะ พบในอรรถกถาธรรมบท สาริปุตตเถรวัตถุ
(ขุ.ธ.อ. ๑/๑๑-๒/๗๖)

ประโยคว่า นโม ตสฺส เป็นต้น แม้จะเป็นประโยคร้อยแก้วตาม
ปกติ แต่ก็จัดว่าเป็นคาถา ๕ บทตามข้อความที่กล่าวไว้ในฎีกาของ
สังยุตตนิกายว่า

“นโม ฯเปฯ สมพุทฺธสฺสาติ เอวํ วุตฺตา ปญฺจปทิกคาถา.
สตฺถุสฺสาเน หิ โลกียจฺจนฺทํ อนเปกฺขิตฺวา เอสา ปญฺจปทิกคาถาติ
ทฎฺฐพฺพา.^{๒๘๒}

“คาถาที่กล่าวอย่างนี้ว่า นโม ฯเปฯ สมพุทฺธสฺส เป็นคาถาที่มี
๕ บท ที่จริงแล้วพึงทราบว่าคาถานี้เป็นคาถาที่มี ๕ บทในศาสนาของ
พระศาสดาโดยไม่มองหาฉันท์ทางโลก”

บางอาจารย์แสดงความคิดเห็นว่า เทพ ๕ ตนกล่าวบทนี้เป็น
เบื้องต้น คือ

^{๒๘๒} ส.ส.ฎีกา ๑/๑๘๗/๒๗๐

๑. สาตาคิริเทพกล่าววว่า นโม
๒. อสุรินทราหูกล่าววว่า ตสส
๓. ท้าวจาตุมหาราชกล่าววว่า ภควโต
๔. ท้าวสักกเทวราชกล่าววว่า อรหโต
๕. ท้าวมหาพรหมกล่าววว่า สมมาสมพุทฺธสส

ความเห็นนี้พบในคัมภีร์ตถะเป็นเบื้องต้น และได้รับอ้างอิงไว้ต่อมาในกัจจายนเถกฏีกาใหม่ ดังข้อความว่า

สาตาคิริ นโม ยกฺโข ตสส จ อสุรินทโก
 ภควโต มหาราชฯ สกฺโก จ อรหโต ตถา
 สมมาสมพุทฺธ พฺรหฺมา จ เอเต ปญฺจ ปติฏฺฐิตา.^{๒๘๓}

อย่างไรก็ตาม บัณฑิตทั้งหลายไม่ยอมรับมันนี้ เพราะไม่มีหลักฐานอ้างอิง ในพระบาลีและอรรถกถา ทั้งในพระบาลีก็ปรากฏว่าเป็นคำอุทานที่บุคคลคนเดียวเปล่งออก

ไตรสรณคมน์

ไตรสรณคมน์ คือ การถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ผู้ที่จะปฏิญาณตนว่าเป็นชาวพุทธต้องกล่าวประโยคเหล่านี้ ๓ ครั้งว่า

๑. พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง),
 ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง), สงฺฆํ สรณํ
 คจฺฉามิ (ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง)

^{๒๘๓} คัมภีร์ตถ ๑๔, กจ.อภิวินยฎีกา ๑๐๔

๒. ทุติยมปิ พุทฺธิ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าขอถึง พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง), ทุติยมปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง), ทุติยมปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง)

๓. ตติยมปิ พุทฺธิ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าขอถึง พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง), ตติยมปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง), ตติยมปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ (แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง)

การกล่าวสามครั้งในการรับไตรสรณคมน์นี้เป็นการย้ำความให้หนักแน่น ซึ่งการย้ำความดังกล่าวเป็นประเพณีของชาวอินเดียในสมัยก่อน ซ่อนี่เหมือนกับการกล่าวบทมนามมัสการ ๓ ครั้ง การกล่าวสาธุการ ๓ ครั้ง หรือการกราบไหว้ ๓ ครั้ง เป็นต้น

คำว่า สรณ แปลโดยอรรถว่า ที่พึ่ง คำนี้มีความหมายตามศัพท์ว่า สภาวะกำจัดภัยในวิญญูะของผู้เข้าถึงสรณะ กล่าวคือ พระรัตนตรัยกำจัดภัยในวิญญูะ ๓ ประการ ดังนี้

๑. กิเลสวิญญู วนเวียนแห่งกิเลส ได้แก่ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

๒. กรรมวิญญู วนเวียนแห่งกรรม ได้แก่ กุศลกรรม และอกุศลกรรม

๓. วิปากวิญญู วนเวียนแห่งวิปาก ได้แก่ วิญญูณ นามรูปอายตนะ ผัสสะ และเวทนา อันนำไปสู่ส่วนเวียนกิเลสและวณเวียนกรรมซ้ำแล้วซ้ำเล่า

พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งของชาวโลกตามลำดับดังนี้ คือ

๑. พระพุทธเจ้ากำจัดภัยของเหล่าสัตว์ด้วยการแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์คือการเจริญไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา อีกห้ามสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์คือทุจริตทางกาย วาจา และใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงกำจัดภัยของเหล่าสัตว์

๒. พระธรรมกำจัดภัยของเหล่าสัตว์ด้วยการทำให้ข้ามพ้นจากการเวียนตายเวียนเกิดในภพต่างๆ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ และด้วยการให้เบาใจในภพ โดยพระโสดาบันไม่ไปเกิดในอบายภูมิ และเกิดอีกเพียง ๗ชาติ พระสกทาคามีเกิดอีกเพียงชาติเดียว พระอนาคามีไปเกิดในรูปภูมิหรืออรุภูมิ ส่วนพระอรหันต์ไม่เกิดอีกในภพใดภพหนึ่ง ที่จริงแล้วพระธรรมคือมรรคทำให้พ้นไปจากภพด้วยการกำจัดกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน ส่วนพระธรรมคือผลสามารถให้ความสุขอย่างแท้จริง ดังนั้น พระธรรมจึงกำจัดภัยของเหล่าสัตว์

๓. พระอริยสงฆ์กำจัดภัยของเหล่าสัตว์ด้วยการทำให้ได้รับผลอันไพบูรณ์แก่ผู้ถวายบูชาวัตถุสิ่งของ

ดังข้อความว่า

อิทานิ สรณคมนาทีสุ หีสตีติ สรณํ สรณคตานิ เตเนว
 สรณคมนเนน ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุกฺคตี ปริกฺกิลเสํ หีสตี วิมฺมติ นีหฺรตี
 นิโรเธตีติ อตฺถโถ. อถวา หิเต ปวตฺตเนน อหิตา จ นีวตฺตเนน สตฺตานิ
 ภยํ หีสตีติ พุทฺโธ ภวณฺตารา อุตฺตรเณน อสฺสาสทาเนน จ ฌมฺโม

อุปปกานมปิ การานํ วิปุลผลปฏิลาภกรณน สงฺโฆ. ตสฺมา อิมินาปิ
ปรียาเยน ตํ รตนตฺตยํ สรณํ.^{๒๘๔}

“บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในสรณะและการถึงเป็นต้น ดังต่อไปนี้
[ที่ชื่อว่าสรณะ เพราะเบียดเบียน อธิบายว่า สรณะนั้นย่อมเบียดเบียน
กำจัด นำออก ย้ายความกลัว ความสะดุ้ง ความทุกข์ การดำเนินชีวิต
อย่างยากลำบาก และความเศร้าหมองของเหล่าชนผู้ถึงพระรัตนตรัย
เป็นสรณะด้วยการถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น

อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า**พระพุทธเจ้า** เพราะกำจัดความกลัวของสัตว์
ทั้งหลายได้ ด้วยการแนะนำประโยชน์เกื้อกูล และด้วยการห้ามสิ่งที่ไม่ใช่
ประโยชน์เกื้อกูล ที่ชื่อว่า**พระธรรม** เพราะทำให้สัตว์ทั้งหลายข้ามจาก
ทางกันดารคือภพ และเพราะให้ความเบาใจ ที่ชื่อว่า**พระสงฆ์** เพราะทำ
สักการะแม้เล็กน้อยให้ได้ผลอันไพบูรณ์ เพราะฉะนั้น พระรัตนตรัยนั้น
จึงชื่อว่าเป็นสรณะด้วยเหตุดังกล่าว”

การรับไตรสรณคมนมี ๔ ประเภท พบในอรรถกถาของทีฆนิกาย
และชุททกปาฐะ^{๒๘๕} ดังนี้

๑. การมอบตน (อตุตตนิยยาตน) คือ การยอมสละตนแด่
พระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ก. อชฺชาที กตฺวา อหํ อตฺตานํ พุทฺธสฺส นียฺยาเทมิ, ฆมฺมสฺส, สํฆสฺส.

^{๒๘๔} ที.สี.อ. ๑/๒๕๐/๒๐๗, พุ.ปุ.อ. ๑/๗

^{๒๘๕} ที.สี.อ. ๑/๒๕๐/๒๐๘, พุ.ปุ.อ. ๑/๗

“ข้าพระองค์นั้นจะท่องเที่ยวไปจากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน จากเมืองสู่เมือง ขอนมัสการพระพุทธเจ้า และความเป็นพระธรรมอันดั่งงามของพระธรรม”

๓. การยอมเป็นศิษย์ (ลิสสภาวะุคมน) คือ การยอมเป็นศิษย์ โดยกล่าวอย่างนี้ว่า

ก. อชชาติ กตวา อหิ พุทฺธสฺส อนฺเตวาลิโก, ฌมฺมสฺส, สัมมสฺสาคิ มํ ชาเรถ.

“ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลายจงจำข้าพเจ้าไว้ว่า ข้าพเจ้าเป็นอันเตวาสิกของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์”

หรือ

สตถารณฺจ วตาคํ ปสฺเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺเสยฺยํ. สุคตณฺจ วตาคํ ปสฺเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺเสยฺยํ, สมนาสมฺพุทฺธณฺจ วตาคํ ปสฺเสยฺยํ ภควนฺตเมว ปสฺเสยฺยํ.

“เราพบพระศาสดา ก็เป็นอันพบพระผู้มีพระภาคด้วย เราพบพระสุคต ก็เป็นอันพบพระผู้มีพระภาคด้วย เราพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เป็นอันพบพระผู้มีพระภาคด้วย”

๔. การกราบไหว้ (ปาณิปาโต) คือ การทำความนอบน้อมอย่างสูงในพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นอย่างนี้ว่า

ก. อชชาติ กตวา อหิ อภิวาทนปจฺจุภูจฺจานํ อณฺชลิกมฺมสามิฉิมฺมํ พุทฺธาทีนึเวยว ติณฺณํ วตฺถุนํ กโรมีติ มํ ชาเรถ.

“ตั้งแต่วັນนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลายจงจำข้าพเจ้าไว้ว่า ข้าพเจ้า จะทำการกราบไหว้ การลูกรับ อัญชลีกรรม สามีจิกรรม แต่พระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเท่านั้น”

หรือ

ข. พรหมายุ อหิ โภ โคตม พราหมโณ, พรหมายุ อหิ โภ โคตม พราหมโณ.

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อพรหมายุ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์เป็นพราหมณ์ชื่อพรหมายุ”

สรณคมนีมี ๒ ประเภทตามบุคคล^{๒๘๖} คือ

๑. สรณคมนีที่เป็นโลกียะ เป็นการเข้าถึงสรณะของปุถุชน มีคุณของพระพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นอารมณ์ ตามหน้าที่ย่อมสำเร็จได้ด้วยการข่มความเศร้าหมองในการถึงสรณะได้ โดยองค์ธรรมคือการได้ศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นต้น และสัมมาทิฐิที่มีศรัทธาเป็นมูลเหตุ ซึ่งเรียกว่าทิฐุชุกกรรม คือ การทำความเห็นให้ตรง ในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

๒. สรณคมนีที่เป็นโลกุตตระ เป็นการเข้าถึงสรณะของพระอริยะ ผู้เห็นแจ้งสัจจะ ๔ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ตามหน้าที่ย่อมสำเร็จได้ในพระรัตนตรัยทั้งปวง เพราะกำจัดความเศร้าหมองในการถึงสรณะได้ในขณะบรรลุมรรค

บางท่านกล่าวว่า “การกล่าววาทมหานัมัสการสามครั้งนั้นเพื่อให้บรรลुบริการสมมติ อุปจารสมมติ และอัปนาสมมติตามลำดับ” ความ

^{๒๘๖} ที.สี.อ. ๑/๒๕๐/๒๐๘, ขุ.ขุ.อ. ๑/๗

เห็นนี้ไม่ตรงตามคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่แสดงว่า หพุธานุสสติกรรมฐานไม่
อาจก่อให้เกิดอัปนาสมาธิได้ ดังข้อความว่า

พุทฺธคุณ อนุวิตกยโต อนุวิจารณ์โต ปิตี อุปฺปชฺชติ. ปีติมฺนสฺส
ปีติปทฺฐจฺานาย ปสฺสทฺธิยา กายจิตตทฺรธา ปฏฺิปปสฺสมภฺนติ.
ปสฺสทฺทฺรธสฺส กายิกมฺปิ เจตสิกมฺปิ สุขํ อุปฺปชฺชติ. สุขิโน พุทฺธคุณา
รณฺมณํ หุตฺวา จิตฺตํ สมฺมาธิยตีติ อนุกฺกเมฺน เอกกฺขณฺเณ ฌานํคานิ
อุปฺปชฺชนฺติ. พุทฺธคุณานํ ปน คมฺภีรฺตาย นานปฺปการคฺุณานุสฺสรณฺา-
ธิมุตฺตตาย วา อุปฺปนํ อุปฺปตฺวา อุปฺจารปฺปตฺตเมว ฌานํ โหติ.
ตเทตํ พุทฺธคุณานุสฺสรณฺวเสน อุปฺปนฺนตฺตา พุทฺธานุสฺสติจฺเจว สงฺขํ
คจฺฉติ.^{๒๘๗}

“เมื่อเธอหมั่นตรึกตรองพระพุทฺธคุณอยู่ ปีติย่อมเกิดขึ้น ความ
เร้าร้อนทางกายและจิตของเธอผู้มีจิตประกอบด้วยปีติย่อมสงบไป
เพราะความสงบมีปีติเป็นเหตุใกล้ เมื่อเธอระงับความเร้าร้อนได้แล้ว
สุขทางกายและใจย่อมเกิดขึ้น จิตที่มีพระพุทฺธคุณเป็นอารมณ์ย่อม
ตั้งมั่นเป็นสมาธิ โดยประการดังนี้ องค์ฌานย่อมเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน
ตามลำดับ แต่เพราะพระพุทฺธคุณลุ่มลึก หรือเพราะการน้อมจิตไป
ในการระลึกถึงคุณนานาประการ ฌานจึงไม่ขึ้นถึงอัปนา ถึงเพียง
อุปจารเท่านั้น ฌานนั้นเรียกว่าพุทฺธานุสสติ เพราะเกิดขึ้นด้วยการระลึก
ถึงพระพุทฺธคุณ”

^{๒๘๗} วิสุทธิ. ๑/๑๔๕/๒๓๒

ความหมายของศีล

คำว่า ศีล มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑. สภาวะตั้งไว้ดี คือ การตั้งกายกรรมและวจีกรรมของเราไว้เป็นอย่างดี โดยไม่มุ่งปองร้ายผู้อื่นทางกายและวาจา

๒. สภาวะทรงไว้มั่น คือ การก่อให้เกิดกุศลธรรมขั้นสูง ได้แก่ สมาธิและปัญญานั่นเอง เมื่อเราเป็นผู้มีศีล เราก็ปราศจากความเดือดร้อนใจ เมื่อเป็นเช่นนั้น ในขณะที่ปฏิบัติธรรมก็จะทำให้เกิดสมาธิและปัญญาได้ง่าย มิฉะนั้นผู้ไม่มีศีลจะเกิดความรู้สึกเดือดร้อนใจในความผิดของตน อันจะส่งผลให้เขาปราศจากความเคารพตน เมื่อเขาตำหนิตนเอง เช่นนี้ก็จะไม่เกิดปิติในการปฏิบัติธรรม ไม่เกิดความสุข ความสุข รวมทั้งวิปัสสนาปัญญาขั้นต่างๆ อันเป็นผลของการปฏิบัติธรรมที่มีศีลเป็นพื้นฐานนั่นเอง

ตั้งข้อความว่า

สีลนฺภูเรน สีลํ. กิมิํ สีลนํ นาม. สมาธานํ วา, กายกมฺมาทีนํ
 สุกฺสีลยวเสน อวิปปกิณฺณตาติ อตฺโถ. อุปชารณํ วา, กุสลานํ ฌมฺมานํ
 ปติฏฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อตฺโถ.^{๒๘๘}

“ชื่อว่าศีลโดยความหมายว่า สีลนะ สีลนะ คืออะไร คือ การตั้งไว้ดี หมายความว่า การมีกายกรรมเป็นต้นไม่เกรงด้วยความมีศีลดีงาม หรือการทรงไว้มั่น หมายความว่า การเป็นที่รองรับกุศลธรรมโดยความเป็นที่อาศัย”

^{๒๘๘} วิสุทธิ. ๑/๗/๘

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า สีส มีความหมายตามรูปวิเคราะห์
๒ ประการ คือ

๑. สภาวะตั้งไว้ดี = สีสติ สมายิตี กายกมมาทีนํ สุสีลยวเสน
น วิปปกริตตี สีสํ (สภาวะตั้งกายกรรมเป็นต้นไว้ดี คือ ไม่เกรงด้วยความ
มีศีลดีงาม ชื่อว่า ศีล) <สีล ธาตุ สมามิหิ = ตั้งไว้ดี + อ ปัจจัย
ในกัตตุสาธนะ>

๒. สภาวะทรงไว้มั่น = สีเลติ กุสเล ธมฺเม อุปฺชาเรติ ปตฺถุจฺจาภาเวน
ภุโส ธาเรตีติ สีสํ (สภาวะทรงกุศลธรรมไว้ยิ่งโดยความเป็นที่อาศัย
ชื่อว่า ศีล <สีล ธาตุ อุปฺชาเรณ = ทรงไว้ยิ่ง/มั่น + เณ ปัจจัย + อ ปัจจัย
ในกัตตุสาธนะ)

รูปวิเคราะห์ข้างต้นพบในสัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา (หน้า ๒๑๘)
ที่กล่าวถึง สีส ธาตุในความหมายว่า ตั้งไว้ดี (สมามิหิ) และทรงไว้ยิ่ง
(อุปฺชาเรณ) โดยท่านยกข้อความจากคัมภีร์วิสุทธิมรรคมาเป็นตัวอย่าง
ของ สีส ธาตุในความหมายทั้งสองนั้น อนึ่ง คำว่า อุปฺชาเรณ โดยทั่วไป
มักแปลว่า “เข้าไปทรงไว้” โดย อุป ศัพท์มีความหมายว่า อุปคมน
(เข้าไป) ดังคำว่า นิสินนํ วา อุปนีสึเทย (พึงเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุผู้นั่งอยู่)
แต่ในที่นี้มีความหมายว่า ภูส (ยิ่ง, มั่น) ดังคำว่า อุปาทานํ (การถือมั่น),
อุปายาโส (ความทุกข์ใจอย่างแรงกล้า), อุปนิสสโย (เหตุที่อาศัยอันมี
กำลังมาก) ตามที่สัททนีติปกรณ์กล่าวว่า ภุโส ธาเรติ (ทรงไว้ยิ่ง/มั่น)

อย่างไรก็ตาม มีบางท่านแปล สีส ศัพท์ว่า ปกติ และอธิบายว่าศีล
เป็นปกติทางกายและวาจา แม้ สีส ศัพท์อาจแปลว่า ปกติ ในที่บางแห่ง

แต่ในที่นี้ไม่ควรแปลว่า ปกติ เพราะคัมภีร์วิสุทธิมรรคไม่ได้อธิบายไว้ เช่นนั้น นอกจากนั้น ศิล ๕ ชื่อว่า ปกติศิลป์ คือ ศิลปกติ ในศิลปะ ๕ ประเภท ตามที่กล่าวไว้ในเนตติปกรณ์ คือ

๑. ปกติศิลป์ ศิลโดยปกติ คือ ศิลที่บุคคลรักษาโดยมิได้สมาทาน ด้วยเห็นว่าศิลปะ ๕ เป็นปกติของชาวโลก ไม่ว่าจะสมาทานหรือไม่ก็ตาม ถ้าไม่ล่วงละเมิดก็ได้รับผลดี เช่น การไม่ฆ่าสัตว์ส่งผลให้มีอายุยืน และสุขภาพดี ถ้าล่วงละเมิดก็ได้รับผลไม่ดี เช่น การฆ่าสัตว์ส่งผลให้มีอายุสั้น มีโรคมาก เป็นต้น ศิลประเภทนี้เนื่องด้วยพระอรหันต์บุคคลเป็น พิเศษ ท่านย่อมไม่ละเมิดศิลปทั้งในภพนี้และภพต่อไปจนถึงเวลาที่ดับ ขันธปรินิพพาน

๒. สมาทานศิลป์ ศิลโดยการสมาทาน คือ การตั้งใจสมาทาน รักษาศิลปจากผู้อื่น เช่น พระภิกษุสงฆ์ หรือพระพุทธรูป เป็นต้น หรือตั้งใจว่าจะงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นด้วยตนเอง

๓. ความผ่องใสแห่งจิต ศิลที่เกิดขึ้นในขณะที่จิตผ่องใสจากการฟังธรรม ศิลที่เกิดขึ้นในขณะที่ฟังธรรมเป็นต้น ซึ่งจิตผ่องใสปราศจากนิวรณ์ด้วยศรัทธาที่เชื่อกรรม ผลกรรม และเลื่อมใสในพระรัตนตรัย ดังนั้น แม้บุคคลนั้นจะล่วงละเมิดศิลปมาก่อนฟังธรรม แต่เมื่อจิตของเขา ผ่องใสด้วยการฟังธรรม ก็จัดเป็นศิลปโดยอ้อม และสามารถบรรลุธรรมได้เหมือนคนมีศิลปบริสุทธิ์ จะเห็นได้ว่า สันตติอามาทย์แม้จะเมาสุราเป็นเวลานาน เมื่อฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้บรรลุธรรมด้วยจิตที่ผ่องใสอันนับเข้าในศิลปประเภทนี้

๔. สมณะ ศิลที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญสมถกรรมฐาน แม้เขาจะไม่ได้รับศีลโดยเฉพาะ ก็จัดว่าได้รับรักษาศีลโดยอ้อมแล้ว เพราะไม่คิดจะล่วงละเมิดศีลทางกายหรือวาจาด้วยอำนาจความสงบใจคือสมณะ

๕. วิปัสสนา ศิลที่เกิดขึ้นในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน แม้เขาจะไม่ได้รับศีลโดยเฉพาะ ก็จัดว่าได้รับรักษาศีลโดยอ้อมแล้ว เพราะไม่คิดจะล่วงละเมิดศีลทางกายหรือวาจาด้วยอำนาจวิปัสสนาปัญญาที่ยังเห็นไตรลักษณ์

ตั้งข้อความว่า

เต สีสวนโต ปยจ ปุคฺคฺลา ปกตีสีลํ สมาทานสีลํ จิตตูปฺปสาโท
สมโถ วิปสฺสนา จาติ.^{๒๘๙}

“บุคคลผู้มีศีลเหล่านั้น มี ๕ จำพวก คือ ผู้มีปกติศีล ผู้มีสมათานศีล ผู้มีความผ่องใสแห่งจิต ผู้เจริญสมณะ และผู้เจริญวิปัสสนา”

สรุปความว่า คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงเนื้อความ ๒ ประการของศีล ศัพท์ตามหลักภาษา อีกทั้งกล่าวถึงเนื้อความอื่นของ ศีล ศัพท์ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วิมุตติมรรคว่า

เอตฺเทว เหตุถ อตฺตทวํ สทฺทลฺกฺขณวิฑู อนุชานนฺติ. อญฺเณ
ปน สิริฎฺโจ สีสตฺโถ, สีสตฺถฺโจ สีสตฺโถติ เหวมาทินาปิ นเยเนตฺถ อตฺถํ
วณฺณยนฺติ.^{๒๙๐}

^{๒๘๙} พุ.เนตติ. ๑๒๕/๑๙๐

^{๒๙๐} วิสุทธิ. ๑/๗/๘

“อนึ่ง ผู้รู้ไวยากรณ์อนุญาตความหมายสองอย่างนี้เท่านั้นในที่นี้ แต่อาจารย์อื่นอธิบายเนื้อความตามนัยอย่างนี้ว่า สิริภูโจ สีสตฺโถ, สีสตฺภูโจ สีสตฺโถ (ความหมายว่า ศีรษะ เป็นอรรถของ สีส ศัพท์, ความหมายว่า เย็น เป็นอรรถของ สีส ศัพท์) เป็นต้นอีกด้วย”

ข้อความว่า “ผู้รู้ไวยากรณ์อนุญาตความหมายสองอย่างนี้เท่านั้น” หมายความว่า คัมภีร์ธาตุกล่าวว่ สีส ธาตุ ภูวาทิคณะ มีรูปว่า สีสติ ใช้ในความหมายว่า สมาธิมहि (ตั้งไว้ดี) ส่วน สีส ธาตุ จุราติคณะ มีรูปว่า สีสเลติ, สีสยติ ใช้ในความหมายว่า อุปธารณ (ทรงไว้มั่น) ดังข้อความว่า

ตตถ อตถทวยํ สทฺทลภฺขณ วิฑฺ อนุชานนฺตีติ อิหิ “สีล สมาธิมहि สีส อุปธารณติ ทฺวิกณิกสฺส สีสธาตฺสส อตเถ สนธาย วุตฺตํ. อิมสฺส หิ จุราติคณํ ปตตสฺส อุปธารณ “สีเลติ, สีสยตีติ รูปานิ ภวานติ, อุปธาเรตีติปิ เตสํ อตฺโถ. อิธ ปน ภูวาทิกณิกตฺตา สมาชานตเถ “สีลตีติ รูปํ ภวติ, สมายิตีติ ตสฺส อตฺโถ.”^{๒๙๑}

“ในเรื่องนั้น คำว่า อตถทวยํ สทฺทลภฺขณวิฑฺ อนุชานนฺติ (ผู้รู้ไวยากรณ์อนุญาตความหมายสองอย่าง) นี้ หมายเอาความหมายของ สีส ธาตุสองคณะ คือ สีส สมาธิมहि (ตั้งไว้ดี) และ สีส อุปธารณ (ทรงไว้มั่น) กล่าวคือ เมื่อธาตุนี้เป็นจุราติคณะ มีรูปว่า สีสเลติ, สีสยติ [เป็นไป]ในการทรงไว้มั่น ความหมายของรูปเหล่านั้น คือ ย่อมทรงไว้มั่น แต่ในที่นี้มีรูปว่า สีสติ [เป็นไป]ในความหมายว่า ตั้งไว้ดี เพราะเป็น ภูวาทิคณะ รูปนั้นมีความหมายว่า ย่อมตั้งไว้ดี”

^{๒๙๑} นิตฺติ.ธาตฺ. ๒๑๘

คำอธิบายข้างต้นกล่าวตามข้อความในสัททนีติ ธาตุมาลา ที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจະສວາ (พ.ศ. ๑๗๗๗-๙๓) แต่ท่านผู้แต่งวิสุทธิมรรคในรัชสมัยพระเจ้ามหานาม (พ.ศ. ๙๕๓ - ๗๕) ได้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตชื่อปาณินียาตุปาฐะ ตามข้อความในคัมภีร์นั้นคือ ธาตุมีรูปเป็นภูวาทิคณะในความหมายว่า ตั้งไว้ดี พบในข้อ ๕๒๔ ว่าคือ สมาธา (คือ ธาตุในความหมายว่า ตั้งไว้ดี) และเป็นจฺราทิคณะในความหมายว่า ทรงไว้มั่น พบในข้อ ๓๔๖ ว่า คือ อุปธารณ (คือ ธาตุในความหมายว่า ทรงไว้มั่น)

อาจารย์อื่นที่ท่านเอ่ยถึงในเรื่องนี้ คือ พระอุปติสสะผู้แต่งคัมภีร์วิมุตติมรรค ในคัมภีร์นั้นได้กล่าวว่า สีส ศัพท์มีความหมายว่า ศีรษะ และเย็น เป็นต้น แต่คัมภีร์นี้ไม่เห็นด้วย เพราะถือว่ามิได้มาจากรากศัพท์ของสีส ธาตุ มีข้อความเดิมในคัมภีร์วิมุตติมรรคว่า

กิมตถํ สีลํ. สีตลตถํ เสฏฺฐตถํ สีลนตถํ สภาวตถํ สุขทุกฺขภาว-
สมปยุตฺตตถํ สิริตถํ ปติฏฺฐจฺานตถํ.^{๒๙๒}

“ถามว่า : สีล ศัพท์มีความหมายอะไร

ตอบว่า : สีล ศัพท์มีความหมายว่า เย็น, ประเสริฐ, ตั้งไว้ดี, มีจริง โดยปรมาตถ, ประกอบด้วยสุขไม่มีทุกข์, ศีรษะ และเป็นที่ตั้ง[ของกุศล]”

คำว่า สิริฏฺโจ สีลตฺโถ (ความหมายว่า ศีรษะ เป็นอรรถของ สีล ศัพท์) หมายความว่า ถ้าศีรษะขาดไป ร่างกายทั้งหมดก็พินาศไปด้วย

^{๒๙๒} วิมุตติ. ๗/๒

ฉันใด เมื่อศีลวิบัติแล้ว ร่างกายคือคุณธรรมทั้งหมดก็พินาศไป ฉะนั้น
ตามคำอธิบายนี้คำว่า สील มีศัพท์เดิมมาจาก สิริ ทีฆะสระ อิ ใน สี เป็น
อี และแปลง ร เป็น ล จึงได้รูปว่า สील หรือมาจาก สีส แปลง ส เป็น ล
จึงได้รูปว่า สील (สภาวะเหมือนศีระชะ) = สิริโร วียาติ สीलํ หรือ สีสํ วียาติ
สีลํ.

คำว่า สีสตลฺโลจ สีสตฺโถ (ความหมายว่า เย็น เป็นอรรถของ
สีล ศัพท์) หมายความว่า คำว่า สील มาจากศัพท์เดิมว่า สีสล (เย็น) คือ
ทำให้กิเลสเร่าร้อนสงบเย็น เมื่อลบ ต อักษรใน สีสล แล้วจึงได้รูปว่า
สีล (สภาวะเย็น)

ศีล ๕

ศีลของฆราวาสคือศีล ๕ ศีล ๘ และศีล ๑๐ ในบรรดาศีลเหล่านี้
ศีล ๕ จัดเป็นศีลประจำของฆราวาสทั่วไป เรียกว่า ปกตศีล แปลว่า
ศีลโดยปกติ หมายความว่า เป็นศีลธรรมชาติของคนทั่วไปที่เราจะต้อง
รักษาไม่ล่วงละเมิดแน่นอน ไม่ขึ้นอยู่กับชนชาติหรือศาสนาใดๆ คือ
ไม่ว่าบุคคลนั้นจะนับถือศาสนาใด อยู่ในประเทศใด หรือแม้ไม่นับถือ
ศาสนาใดๆ เลย ไม่ว่าเขาจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจเรื่องศีล สมาทานหรือ
ไม่สมาทาน เกิดมาในยุคที่มีพระพุทธเจ้าหรือไม่มีพระพุทธเจ้า เกิด
เป็นคนหรือสัตว์ดิรัจฉาน ถ้าละเมิดศีลก็ย่อมได้รับโทษเหมือนกันหมด
แต่ถ้าเขารักษาศีลดี ก็จะได้รับอานิสงส์ คือ มีสุขภาพดี มีอายุยืน ดังนี้
เป็นต้น

แม้ศีลข้อที่ ๔ จะกล่าวถึงการงดเว้นจากการพูดเท็จ แต่ศีลข้อนี้
ยังรวมถึงการงดเว้นจากการพูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพื่อเจ้อ
อีกด้วย เพราะศีล ๕ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาชีวัฏฐมกศีล คือ
ศีลที่มีการเลี้ยงชีพเป็นที่ ๘ หมายถึง ศีลที่มีจำนวน ๘ ข้อเพิ่มการเลี้ยง
ชีพเป็นข้อสุดท้าย ได้แก่ กายสุจริต ๓ (รวมการดื่มสุราเข้าในข้อ ๓)
วจีสุจริต ๔ และสัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) การรักษาอาชีวัฏฐมก
ศีลนี้มีประโยชน์เพื่อการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๓ คือ สัมมาวาจา
สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ

แม้ชื่อว่าอาชีวัฏฐมกศีลนี้จะไม่ปรากฏโดยตรงในพระไตรปิฎก
แต่ก็พบในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา จึงเป็นชื่อที่โบราณจารย์ตั้งขึ้นเพื่อ
แสดงว่าศีลข้อ ๔ ยังหมายรวมถึงการงดเว้นจากการพูดส่อเสียดอีกด้วย
ดังข้อความว่า

จตุพพิธํ ปน วจีทฺถจฺริตํ ติวริณฺจ กายทฺถจฺริตํ ปหาย อุกฺภย
สุจฺริตํ ปุเรนฺตสฺเสว ยสฺมา อาชีวัฏฐมกํ สีลํ ปุเรติ, น อิตฺตสฺส, ตสฺมา
ตทฺถยานนฺตรํ สมนฺนาอาชีโว วุตฺโต. เอวํ วิสุทฺธาชีเวน ปน “ปริสุทฺโธ
เม อาชีโวติ.”^{๒๙๓}

“อนึ่ง อาชีวัฏฐมกศีลย่อมบริบูรณ์แก่บุคคลผู้ละวจีทุจริต ๔
กายทุจริต ๓ แล้วบำเพ็ญสุจริตทั้งสองอย่างเท่านั้น หาบริบูรณ์แก่บุคคล
อื่นไม่ ฉะนั้นจึงตรัสสัมมาอาชีวะในลำดับต่อจากสัมมาวาจาและ
สัมมากัมมันตะทั้งสองนั้น”

^{๒๙๓} ที.สี.อ. ๑/๓๗๕/๒๘๓

สุปริสุทธธานี ตีณิ กายกมmani, จตตาริ วจีกมmani, สุปริสุทโธ อาชีโวติ อิทํ อาชีวะฐมกั.^{๒๙๔}

“ศีลอย่างนี้ คือ กายกรรมอันหมดจดดี ๓ วจีกรรมอันหมดจดดี ๔ และการเลี้ยงชีพอันหมดจดดี ชื่อว่า อาชีวะฐมกศีล”

คำสมาทานอาชีวะฐมกศีล มีดังนี้คือ

ปาณาติปาตา เวรมณิสสิกขาบทํ สมายิยามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์”

อทินนาทานา เวรมณิสสิกขาบทํ สมายิยามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการลักทรัพย์”

กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณิสสิกขาบทํ สมายิยามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการประพฤติดินในกาม”

มุสาวาธา เวรมณิสสิกขาบทํ สมายิยามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการพูดเท็จ”

ปิสุณวาจา เวรมณิสสิกขาบทํ สมายิยามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการส่อเสียด”

ผรุสวาจา เวรมณิสสิกขาบทํ สมายิยามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท ที่งดเว้นจากการพูดคำหยาบ”

^{๒๙๔} วิสุทธิ.ฎีกา ๑/๑๑/๓๙

สมณุปปลาปา เวรมณีสึกขาปหิ สมอาทิตย์ามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมათานสึกขาบท ที่งดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า”

มิจฉาชีวา เวรมณีสึกขาปหิ สมอาทิตย์ามิ.

“ข้าพเจ้าขอสมათานสึกขาบท ที่งดเว้นจากมิจฉาชีพ”

ในสังยุตตนิกาย สุภาสิตสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า สุภาสิตคือ ถ้อยคำดีงาม ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. สุภาสิตะ ถ้อยคำดีงาม คือ คำที่ไม่ส่อเสียดให้เกิดความแตกแยก หลีกเลียงจากปิณฑวาทา เป็นการพูดถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีกัน

๒. ธรรมะ ถ้อยคำที่ประกอบด้วยธรรม คือ คำหลีกเลียงจากสัมผัปปลาปะ การพูดเพื่อเจ้า คือ พูดถ้อยคำที่มีประโยชน์ต่อผู้ฟัง เพราะคำพูดเพื่อเจ้ามิได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังแต่อย่างใด

อย่างไรก็ตาม ผู้ที่มีชีวิตอยู่ในครอบครัวและสังคมนั้น บางทีอาจหลีกเลียงจากสัมผัปปลาปะได้ยาก เช่น การเล่าเรื่องรามเกียรติ์แล้วสรุปความทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิดว่าเป็นเรื่องรามาวตาร ก็นับว่าเป็นสัมผัปปลาปะ แต่ถ้าเราไม่ได้กล่าวเช่นนั้นเพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิด แม้จะเป็นสัมผัปปลาปะก็ไม่ทำให้ศีลขาด เป็นแต่เพียงทำให้ศีลต่างพร้อย ดังนั้น การกล่าวเพื่อเจ้าจึงมีทั้งที่ทำให้ศีลขาดคือทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิด และทำให้ศีลต่างพร้อย เพราะพูดในสิ่งไม่เป็นประโยชน์ แต่ไม่มีคนเดือดร้อน

๓. ปิยะ ถ้อยคำไพเราะ คือ คำที่หลีกเลียงจากผรุสวาทา การพูดคำหยาบ

๔. สัจจะ ถ้อยคำจริง คือ คำที่หลีกเลี่ยงจากมุสาวาท การพูดเท็จ

ตั้งข้อความว่า

จตุหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมฺนนาคตา วาจา สุภาสิตา โหติ, โน
 ทุพฺภาสิตา, อนวชฺชา จ อนนฺวชฺชา จ วิญญฺณํ. กตเมหิ จตุหิ. อธิ ภิกฺขเว
 ภิกฺขุ สุภาสิตํเยว ภาสติ, โน ทุพฺภาสิตํ. ธมฺมํเยว ภาสติ, โน อธมฺมํ.
 ปิยํเยว ภาสติ, โน อปฺปิยํ. สจฺจํเยว ภาสติ, โน อลิกํ.^{๒๙๕}

“ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นสุภาสิต ไม่เป็น
 ทุพภาสิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน วาจาประกอบด้วย
 องค์ ๔ มีอะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้-

๑. กล่าวแต่วาจาดีงามอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาไม่ดีงาม

๒. กล่าวแต่วาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็น
 ธรรม

๓. กล่าวแต่วาจาที่ไพเราะอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาอันไม่ไพเราะ

๔. กล่าวแต่วาจาจริงอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาหละหละ”

ในสุภาสิตสูตรข้างต้น พระพุทธองค์ตรัสสอนให้หลีกเลี่ยงจากการ
 พูดส่อเสียดด้วยการพูดแต่ถ้อยคำที่ดีงาม ก่อให้เกิดความสมัคปรสมาน
 สามัคคี หลีกเลี่ยงจากการพูดเพื่อเจ้อด้วยการพูดถ้อยคำที่ประกอบ

^{๒๙๕} ส.ส. ๑๕/๒๑๓/๒๒๗-๒๘

ด้วยธรรม หลีกเลียงจากการพูดคำหยาบด้วยการพูดคำที่ไพเราะน่าฟัง และหลีกเลียงจากการกล่าวมุสาวาทด้วยการพูดความจริง

มีคำพังเพยกล่าวว่า “วิบัติเพราะปาก พิณาศเพราะกาย” คำว่า วิบัติเพราะปาก หมายความว่า เมื่อเราพูดไม่ดี คนอื่นก็ไม่พอใจ ทำให้เกิดเรื่องวุ่นวาย ในโลกนี้มีเรื่องวิวาททะเลาะเบาะแว้งเกิดขึ้นมากมายก็ เพราะคำพูดนั่นเอง ส่วนคำว่า “พิณาศเพราะกาย” หมายถึง การทำไม่ดี คือ การทำผิดศีลทางกาย

การพูดถ้อยคำไพเราะเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะก่อนที่เขากจะ กล่าวคำหยาบ เขาได้ทำร้ายตัวเองก่อน คือเกิดโทสะในใจของตนก่อน และโทสะนั้นก็ทำร้ายจิตของเขาก่อนที่จะกล่าวคำหยาบนั้นออกมาเสีย อีก กล่าวคือ ในหัวใจมีเลือดประมาณหนึ่งชองมือหล่อเลี้ยงหัวใจอยู่ และในหัวใจนั้นก็มียัตถุอยู่ โทสะที่เกิดขึ้นจะเผาหทัยัตถุและเลือดที่หล่อเลี้ยงหัวใจ แต่เลือดของเราสูบฉีดอยู่ตลอดเวลาเพื่อหล่อเลี้ยง ร่างกายตั้งแต่ศีรษะถึงปลายเท้า ทำให้เกิดการเผาทั้งร่างกายด้วยโทสะ เมื่อเราเผาตัวเองอย่างนี้แล้วก็เผาผู้อื่นด้วย เปรียบได้กับการใช้ขวานฟัน ร่างกายของตนเอง ดังข้อความว่า

ปุริสสส ทิ ชาตสส

กุจारी ชายเต มุเข

ยาย ฉินทติ อตตานัน

พาโล ทุพภาสิตํ ฌณ^{๒๙๖}

“คำหยาบเป็นเหมือนขวาน เกิดขึ้นที่ปากของบุรุษ ซึ่งทำให้คน พาลผู้กล่าวคำชั่วใช้ฟันร่างกายของตนเอง”

^{๒๙๖} ส.ส. ๑๕/๑๘๑/๑๗๙

นอกจากนั้น ในอังคตฺตฺรนิกาย ปัญจกนิบาต๒๙๗ พระพุทธองค์ ตรัสถึงการกล่าวถ้อยคำของชาวพุทธว่า

๑. กาเลน วุฑฺฆามิ, โน อกาเลน (เราจะกล่าวในเวลาที่เหมาะสม ไม่กล่าวในเวลาที่ไม่เหมาะสม) หมายความว่า รู้จักเลือกหาเวลาที่เหมาะสมแล้วกล่าวถ้อยคำนั้น เพราะถ้อยคำบางอย่างหากพูดผิดกาลเทศะก็ไม่น่าฟัง

๒. ภูเตน วุฑฺฆามิ, โน อลิเกน (เราจะกล่าวคำจริง ไม่กล่าวคำเท็จ) เพราะทุกคนมีสิทธิ์ได้รับรู้ความจริง เราไม่มีสิทธิ์หลอกลวงผู้อื่น

๓. สณฺเฬน วุฑฺฆามิ, โน ผรุเสณ (เราจะกล่าวคำไพเราะน่าฟัง ไม่กล่าวคำหยาบ) หมายความว่า แม้เราจะกล่าวถ้อยคำในเวลาที่เหมาะสม เราก็จะต้องกล่าวถ้อยคำที่ไพเราะน่าฟัง ไม่ควรกล่าวถ้อยคำหยาบคาย

๔. อตฺถสณฺหิตฺเตน วุฑฺฆามิ, โน อนตฺถสณฺหิตฺเตน (เราจะกล่าวถ้อยคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่กล่าวถ้อยคำที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์) หมายความว่า ถ้อยคำที่เรากล่าวนั้นจะต้องก่อประโยชน์ให้กับผู้ฟัง หากเป็นคำเพื่อเจ้าไร้อารยะ เราก็ไม่ควรพูด

๕. เมตฺตจิตฺเตน วุฑฺฆามิ, น โทสนตฺโร (เราจะกล่าวด้วยเมตตาจิต ไม่มีโทสะในใจ) นั่นก็คือ เมื่อเรากล่าวถ้อยคำที่ถูกกาลเทศะ เป็นคำจริง ไพเราะน่าฟัง และประกอบด้วยประโยชน์ ในขณะนั้นจิตของเรา

^{๒๙๗} อัง.ปญจก. ๒๒/๑๖๗/๑๘๕

จะต้องมีเมตตาประกอบไปด้วย ถ้าเรายังรู้สึกหงุดหงิดหรือมีโทสะอยู่ ก็ไม่ควรกล่าวถ้อยคำนั้น

ทั้งหมดนี้คือลักษณะของการกล่าวถ้อยคำที่พระพุทธองค์ตรัสสอนแก่ชาวพุทธ เมื่อเรากล่าวถ้อยคำที่ติงามเช่นนั้น ทุกคนจะอยู่ในสังคมอย่างสงบสุข ไม่มุ่งปองร้ายกันทางวาจา

นอกจากศีล ๕ แล้ว ขรราวาสทั่วไปอาจรักษาศีลอุโบสถ หรือศีล ๘ อีกด้วย ศีล ๘ นี้เป็นศีลที่มักรักษาในวันอุโบสถคือวันพระ นอกจากวันอุโบสถแล้วอาจรักษาศีล ๘ ในเวลาอื่นได้บ้าง เช่น ในช่วงที่ปฏิบัติธรรม เป็นต้น นอกจากนั้น ขรราวาสบางคนอาจรักษาศีลได้มากที่สุด คือ ศีล ๑๐ ซึ่งเป็นศีลของสามเณร ดังคัมภีร์ฎีกากล่าวว่า นายช่างหม้อชื่อขุฎฎิการในสมัยพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นผู้รักษาศีล ๑๐ ซึ่งก็คือเพิ่มการไม่รับเงินทองอีกด้วย^{๒๙๘}

อานิสงส์ของศีล

ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พระพุทธเจ้าตรัสอานิสงส์ของศีล ๕ ประการ ดังนี้

ปณฺจิเม ภิกฺขเว อานิสฺสา สีลวโต สีลสมฺปทาย. กตเม ปณฺจ?

^{๒๙๘} เอตถ ทิ ทสาดิ สามเณเรหิ รุกขิตพฺพสีลมาท ขุฎฎิการาทินิ วिय. (สารตถ.ฎีกา ๓/๑๐๖/๓๐๙)

“อนึ่ง ในเรื่องนี้ คำว่า ทส (ศีล ๑๐) ระบุถึงศีลที่สามเณรควรรักษาเหมือนศีลของนายช่างหม้อชื่อว่าขุฎฎิการะเป็นต้น”

๑. อธิ ภิภุขเว สีลวา สีลสมปนโน อปุปมาทาธิกรณั มหนตั โภคคภุขนธั อธิคจจติ. อัย ภิภุขเว ปจโม อานิสัโส สีลวโต สีลสมปทาย.

๒. ปุน จปรั ภิภุขเว สีลวโต สีลสมปนนสส กลยาโน กิตติสทโท อพภุคคจจติ. อัย ภิภุขเว ทุตติโย อานิสัโส สีลวโต สีลสมปทาย.

๓. ปุน จปรั ภิภุขเว สีลวา สีลสมปนโน ยถถเวทว ปริสั ออุปสงกมติ ยทิ ขตติยปริสั ยทิ พุราหมณปริสั ยทิ คหปติปริสั ยทิ สมณปริสั, วิสารโท ออุปสงกมติ อมงกุฎโต. อัย ภิภุขเว ตติโย อานิสัโส สีลวโต สีลสมปทาย.

๔. ปุน จปรั ภิภุขเว สีลวา สีลสมปนโน อสมมุโพท กาลั กโรติ. อัย ภิภุขเว จตตุโถ อานิสัโส สีลวโต สีลสมปทาย.

๕. ปุน จปรั ภิภุขเว สีลวา สีลสมปนโน กายสส เมทา ปรั มรณา สุกตึ สคคั โลกั ออุปชชติ. อัย ภิภุขเว ปญจโม อานิสัโส สีลวโต สีลสมปทาย. อิเม โข ภิภุขเว ปญจ อานิสัสา สีลวโต สีลสมปทายาติ.^{๒๙๙}

“ภิภุขุทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีลเพราะสมบรูณด้วยศีล มีอานิสงส์ ๕ ประการนี้ อานิสงส์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบรูณด้วยศีลในธรรมวินัยนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์ เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบรูณด้วยศีล

^{๒๙๙} อัง.ปญจก. ๒๒/๒๑๓/๑๓๘

๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมขจรไป นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๒ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใดๆ จะเป็นชาติตยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมแก่ล้ากว่า ไม่เก้อเงินเข้าไป นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี่เป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ ของบุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีล

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้มีศีลเพราะสมบูรณ์ด้วยศีลมีอานิสงส์ ๕ ประการนี้แล”

คำถามที่ ๓ : อะไรเล่ามีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย

คำถามข้อที่ ๓ ที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธเจ้าคือ กิสุ หเว สาธูตรี รसानํ (อะไรเล่ามีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย) คำถามข้อนี้กล่าวถึงรสต่างๆ ซึ่งเป็นรสชาติของอาหารคาวหวาน ผลไม้ หรือของทุกอย่างทุกอย่างก็ตาม ว่ารสอะไรเล่าจึงล้ำเลิศกว่ารสอื่นๆ

พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า สจฺจํ หเว สาธูตรี รसानํ (ความสัตย์นั้นแลมีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย) หมายความว่า คนทั่วไปนั้นต่างก็มีความชอบใจในรสชาติของอาหารที่มีความหลากหลายกันออกไป บางคนอาจชอบเนื้อหมู เนื้อไก่ บางคนอาจชอบผัก ผลไม้ ซึ่งแตกต่างกัน หากเราพิจารณาดูจะพบว่าสิ่งต่างๆ ที่มีรสชาติหลากหลายแตกต่างกันออกไปนั้น ไม่มีใครที่จะรับประทานอาหารเหมือนเดิม รสชาติเดิมๆ ได้ทุกมื้อ เมื่อเราบริโภคเข้าไปบ่อยๆ ซ้ำๆ ทุกวัน เราจะรู้สึกเบื่อหน่าย ซึ่งถือว่าเป็นธรรมชาติของคนทั่วไป แต่สิ่งที่มีรสล้ำเลิศแล้วไม่ก่อให้เกิดความเบื่อหน่ายซึ่งอาจจะแตกต่างจากความเข้าใจของคนทั่วไปและเป็นคำตอบที่ทุกคนคาดไม่ถึง นั่นคือพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า ความสัตย์นั้นแล มีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย คือสัจจวาจานั่นเอง

ความสัตย์หรือสัจจวาจานี้เป็นรสที่ยอดเยี่ยม มีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย ทั้งนี้เนื่องจากว่า ทุกคนนั้นล้วนชอบความจริง ความซื่อสัตย์ ไม่มีใครที่อยากถูกโกหกหลอกลวง แม้กระทั่งตัวเราเองก็ชอบให้ผู้อื่นพูดความจริงกับเรา ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ดีก็ตาม ต้องเป็นความ

จริง หากว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีจะต้องหาทางปรับปรุงแก้ไข ไม่ให้เกิดความผิดพลาดต่อไป ความจริงจึงถือว่ามีรสที่ล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย หากว่าเราเป็นคนที่มีความสัตย์คือเป็นผู้ที่มีความจริงใจ มีความซื่อสัตย์ พูดแต่คำจริง ไม่กล่าวคำเท็จ ไม่โกหกหลอกลวง กระทำแต่เรื่องจริง จะเป็นผู้มีความน่าเชื่อถือ คนที่ไม่พูดเท็จ ไม่พูดปดต่อผู้อื่น จะเป็นคนที่ผู้อื่นไว้วางใจ ในสังคมทั่วไปนั้น บางทีเราก็มักจะพูดปด เพราะคิดว่าอยากจะทำให้ผู้ฟังผู้อื่นสบายใจหรือแม้แต่เพื่อให้ตัวผู้พูดเองสบายใจ แต่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนให้เราพูดความจริงอยู่เสมอ เพราะหากบุคคลอื่นรู้ว่าเราพูดเท็จ ในภายหลังเขาก็จะเกิดความรู้สึกไม่พอใจ หมดความเชื่อถือ เพราะคนพูดเท็จคือคนไม่ซื่อสัตย์ เชื่อใจไม่ได้ คนโกหกทำความชั่วได้ทุกประการ ไม่มีบาปกรรมอันใดที่คนโกหกทำไม่ได้ สมดังพระพุทธดำรัสว่า

เอกธมมตีสสส

มุสาวาทิสส ชนตฺโน

วิติณฺณปรโลกสส

นตฺถิ ปาปํ อการิยฺ.^{๓๐๐}

“คนที่ล่วงศีลข้อที่ ๔ มักพูดเท็จ ไม่คำนึงถึงปรโลก จะไม่มีบาปที่ทำให้ไม่ได้”

ความสัตย์นี้เป็นสิ่งที่มีอนุภาพสูงส่งอย่างหนึ่ง ซึ่งคนทั่วไปอาจจะไม่รู้ถึงอนุภาพของความสัตย์นั้น ดังเช่นที่ปรากฏในวิภูฏกปริตรว่า ในสมัยหนึ่งขณะที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นนกคุ่ม มีไฟป่าลุกท่วมท่านไม่สามารถที่จะบินหนีได้ จึงได้ตั้งสัจจบารมีโดยกล่าวว่า ปีกของเราแม้มีอยู่ก็บินไม่ได้ เท้าแม้มีอยู่ก็เดินไม่ได้ มารดาบิดาก็หลีกหนีไปแล้ว

^{๓๐๐} พุ.ธ. ๒๕/๑๗๖/๔๗

ท่านจึงได้ตั้งสัตยาธิษฐานขอให้ไฟป่าจงหลีกไป และด้วยอำนาจของ
สัจวาจานี้ ไฟป่าก็ได้เปลี่ยนทิศไปทางอื่นห่างออกไปถึง ๑๖ กรีส
(ประมาณ ๑.๒๔ กิโลเมตร) ซึ่งเป็นอำนาจของความสัตย์ ซึ่งเป็นหนึ่ง
ในบารมี ๓๐ ทศ คือ สัจจบารมี

เวลาที่เราสวดมนต์หรือเจริญพระพุทธคุณ หลังจากที่เรารู้
สรรเสริญพระพุทธคุณแล้ว จะอ้างสัจวาจาโดยกล่าวว่า ด้วยสัจวาจา
ขอข้าพเจ้าจงมีความสุขสวัสดิ์ สัจวาจาเป็นการอ้างความจริง
คือคุณธรรมของพระพุทธองค์ คุณธรรมของสัตบุรุษผู้กล้าเลิศเหนือ
กว่าบุคคลใดในโลกสามนี้ และเมื่อเราได้อ้างสัจวาจาแล้ว จะทำให้
สัจวาจานั้นน้อมนำเข้ามาหาตัวเราให้เกิดความเจริญสุขสิริสวัสดิ์
พิพัฒนามงคล สมบูรณ์พูนผลในสิ่งที่ตั้งใจประการต่างๆ ได้

ความจริงแล้วเราไม่อาจที่จะขอพรจากพระพุทธเจ้าได้เลย ไม่ว่าจะ
จะขอให้พระพุทธเจ้าทรงลดบันดาลสิ่งต่างๆ ให้ ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้
รวมทั้งไม่ถูกต้องด้วย เนื่องจากว่าพระพุทธองค์ได้เสด็จดับขันธ
ปรินิพพานไปแล้ว การสวดมนต์นี้ไม่เหมือนกับการอ้อนวอนพระเจ้าตาม
ความเชื่อของเทวนิยมในศาสนาอื่นที่ยังมีอยู่ แต่เป็นการอ้างสัจวาจา
แล้วน้อมนำพระพุทธคุณนั้นเข้ามาหาตัวเรา

อำนาจของการสวดมนต์นั้นขึ้นอยู่กับที่เรารู้สัจวาจาในขณะที่
ที่จิตของเรามีสมาธิจากการระลึกถึงพระพุทธคุณ สมานนั้นจะต้องอยู่ใน
ระดับอุปจารสมาธิ ซึ่งจะทำให้จิตของเราได้หมดจดจากนิวรณ์ และ
ระดับจิตที่เป็นอุปจารสมาธินั้น จะทำให้เราได้สามารถตั้งสัจวาจานั้น

แล้วน้อมพระพุทธรูปเข้ามาหาตัวเราได้ ดังข้อความในรัตนสูตรและ
พระปริตรอื่นๆ ว่า

ยัม ภิกฺขุ จิ วิตตัม อิท วา หุรัม วา
สคฺเคสุ วา ยัม รตนํ ปณีตัม
น โน สมัม อตฺถิ ตถาคเตน
อิทมปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตัม
เอเตน สจฺเจเน สุวตฺถิ โหตุ.^{๓๐๑}

“ทรัพย์ในโลกนี้ หรือโลกอื่น หรือรัตนอันประณีตในสวรรค์
มีสิ่งใดที่จะเสมอกับพระตถาคตนั้นไม่มีเลย ข้อนี้เป็นพระรัตนคุณ
อันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ด้วยสัจวาจานี้ขอข้าพเจ้าจึงมีความสวัสดี”

เต จ ตัม อภินนทิตฺวา โรคา มุจฺจิสฺสุ ตัมเขน
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ เม โหตุ สพฺพทา.^{๓๐๒}

“พระเถระทั้งสองยินดีรับโพชฌงค์นั้น หายจากโรคทันที ด้วย
สัจวาจานี้ ขอข้าพเจ้าจึงมีความสวัสดีทุกเมื่อเทอญ”

ภาวตุ สพฺพมงฺคลี รกฺขนตุ สพฺพเวทฺตา
สพฺพพุทฺธานุภาเวเน สทา โสตฺถิ ภวานตุ เม.^{๓๐๓}

“ขอจงมีสรรพมงคล ขอปวงเทวดาจงคุ้มครอง ขอข้าพเจ้าจึงมี
ความสวัสดีด้วยพุทธานุภาพทั้งปวงเสมอ”

^{๓๐๑} ขุ.ขุ. ๒๕/๓/๔

^{๓๐๒} พระปริตรธรรม ๕/๓๗

^{๓๐๓} พระปริตรธรรม ๑/๓๘

มหาการุณีโก นาโถ	หิตาย สพพปาณินิ
ปุเรตวา ปารมี สพพา	ปตโต สมโพธิมุตตมัม
เอเตน สจจวชเชน	โสตถิ เม โหตุ สพพทา. ^{๓๐๔}

“พระโลกนาถผู้ทรงพระมหากรรณาคุณ ทรงบำเพ็ญบารมีครบถ้วน เพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ ทรงบรรลुพระสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ด้วยสัจวาจา นี้ ขอข้าพเจ้าจงมีความสุขสวัสดิ์ทุกเมื่อเทอญ”

แม้พระพุทธรองค์จะมีได้ทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ แต่คุณธรรมของ พระองค์ยังคงดำรงอยู่เสมอ คือบารมีทั้ง ๓๐ ทศที่พระองค์ได้ทรงสั่งสม บำเพ็ญไว้ตั้งแต่ทรงสร้างบารมีเรื่อยมา จนกระทั่งบรรลุนุตรสัมมา สัมโพธิญาณนั้นยังคงอยู่ในโลกนี้ และเราก็สามารถน้อมบารมีเหล่านั้น เข้ามาหาตัวเราได้ ด้วยการอ้างสัจวาจา คือกล่าวคำสัจนี้เอง

สรุปความว่า พระพุทธรองค์ตรัสว่า ความสัตย์แลมีรสล้ำเลิศกว่า รสทั้งหลาย เพราะความสัตย์นั้นทำให้บุคคลที่อยู่ร่วมกับเรามีความไว้ เนื้อเชื่อใจ มีความสบายใจ รู้สึกปลอดภัยที่ได้คบหาสมาคมด้วย นอกจากนี้ ความสัตย์นี้ยังมีพลาณภาพที่สูงส่ง หากเราอ้างความสัตย์ตามความ จริงก็อาจทำให้สำเร็จประโยชน์ตามที่มุ่งหวังได้

^{๓๐๔} พระปริตรธรรม ๑/๓๙

คำถามที่ ๔ :
นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของคน
ผู้เป็นอยู่อย่างไรว่าประเสริฐสุด

คำถามที่ ๔ ที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ คือ **กถิขิวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐัจ** (นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของคนผู้เป็นอยู่อย่างไรว่าประเสริฐสุด) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า **ปณฺญาชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐัจ** (นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้ที่อยู่ด้วยปัญญาว่าประเสริฐสุด) ซึ่งหมายถึง ปัญญาทางโลกและทางธรรม

ปัญญาทางโลก หมายถึง ความฉลาดที่คิดเป็นเหตุเป็นผล ความชำนาญในเรื่องราวหรือวิชาการต่างๆ เช่น หลังจากที่เราเจริญเติบโตขึ้นมา เราก็ต้องศึกษาเล่าเรียนหาวิชาความรู้ เพื่อให้ประกอบอาชีพการงาน และดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้

ปัญญาทางธรรม หมายถึง ปัญญาที่เข้าใจในเรื่องกรรมและผลของกรรม มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาวะธรรมที่มีในขณะนี้ ตามความเป็นจริงว่า สภาวะธรรมทั้งหมดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตถ์ตน

มีคำพังเพยกล่าวว่า “ความไม่รู้แยกว่าความไม่มี” หมายความว่า ความไม่รู้หรือความโง่เขลานั้นอาจทำให้เราประสบความทุกข์ยากลำบากมากยิ่งขึ้นกว่าความไม่มีเสียอีก คำพังเพยนี้ให้ความสำคัญกับปัญญาว่า ปัญญาทางโลกและทางธรรมเป็นสิ่งที่เราจะต้องเรียนรู้จากโรงเรียน

ครูบาอาจารย์ หรือตำรับตำราต่างๆ มิฉะนั้น เราก็ไม่อาจจะอยู่ในสังคมนี้ได้ ทำให้เรารู้จักผิดชอบชั่วดี รู้ถึงสิ่งที่ควรกระทำและไม่ควรกระทำ หรือไม่ทำอะไรด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ มีสติปัญญาพิจารณาใคร่ครวญให้ดีกว่าก่อนที่จะพูดหรือทำอะไรใด ปัญญาดังกล่าวนี้จึงถือว่าเป็นปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงบุคคลไว้ ๓ จำพวกในอังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ดังนี้

บุคคลจำพวกที่หนึ่ง ได้แก่ อันธจักษุ คือ คนตาบอดทั้งสองข้าง หมายถึง บุคคลที่ไม่มีปัญญาทั้งสองฝ่ายคือปัญญาทั้งฝ่ายทางโลกและฝ่ายทางธรรม ปัญญาฝ่ายทางโลกนี้ ได้แก่ ปัญญาที่เราเรียนรู้เพื่อสามารถประกอบอาชีพการงานเลี้ยงดูครอบครัว เลี้ยงดูบุตรภรรยา เลี้ยงดูญาติพี่น้องเป็นต้นได้ เปรียบได้กับดวงตาข้างหนึ่ง ปัญญาอีกฝ่ายหนึ่งคือ ปัญญาฝ่ายทางธรรมที่เข้าใจเรื่องบาปบุญคุณโทษ กฎแห่งกรรม รู้ว่าสิ่งใดดี สิ่งใดชั่ว แล้วหลีกเลี่ยงจากการกระทำความชั่ว ประพฤติแต่ความดีนี้คือปัญญาที่เปรียบได้กับดวงตาอีกข้างหนึ่ง อันธจักษุ เป็นบุคคลที่ไม่มีปัญญาทั้งสองฝ่ายคือทั้งฝ่ายทางโลกและฝ่ายทางธรรม

บุคคลจำพวกที่สอง ได้แก่ เอกจักษุ คือ มีดวงตาข้างหนึ่ง หมายถึง มีดวงตาเฉพาะฝ่ายทางโลกเพียงอย่างเดียว รู้จักแต่แสวงหาทรัพย์สมบัติ เพื่อหาเลี้ยงครอบครัว เลี้ยงตนเอง เลี้ยงดูบุตรธิดา แต่ไม่มีปัญญาฝ่ายทางธรรม บุคคลจำพวกนี้ก็อาจจะอยู่ดีมีสุขในภพปัจจุบันเพียงชาติเดียวทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่เขาได้กระทำมาด้วย

บุคคลจำพวกที่สาม ได้แก่ ทวีจักขุ คือ มีดวงตาทั้งสองข้าง หมายถึง มีปัญญาทั้งสองฝ่าย ทั้งฝ่ายทางโลกและฝ่ายทางธรรม ปัญญาฝ่ายทางโลกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนปัญญาฝ่ายทางธรรมนั้นนอกจากจะมีความเข้าใจในเรื่องของกฎแห่งกรรม รู้จักบาปบุญคุณโทษแล้ว ต้องพัฒนาปัญญานั้นให้สูงขึ้น ด้วยการเจริญวิปัสสนาปัญญา จนสามารถระลึกภูมิจิตตามความเป็นจริง หลังจากเกิดวิปัสสนาปัญญาแล้ว ก็ควรพัฒนาปัญญาให้เกิดมรรคปัญญา ผลปัญญา และปัจจเวกขณปัญญาต่อไป ซึ่งเป็นปัญญาขั้นสูงสุด

บุคคลผู้เกิดมาในโลกนี้แม้จะมีชีวิตยืนยาวอยู่ได้ตลอดหนึ่งร้อยปีถึงเขาจะให้ทาน รักษาศีล เจริญสมณภวานาก็ตาม แต่ถ้าหากว่าเขาไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนาจนเกิดปัญญาที่รู้เห็นความเกิดดับของรูปนามแล้ว ชีวิตความเป็นอยู่ของเขาตลอดหนึ่งร้อยปีนี้ถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าน้อย แต่ผู้ใดก็ตาม แม้มีชีวิตอยู่แค่เพียงวันเดียว หากว่าปฏิบัติธรรมจนกระทั่งเกิดปัญญารู้เห็นความเกิดดับของรูปนามได้ บุคคลผู้นั้นก็ชื่อว่าได้ภาวะของการเกิดมาเป็นมนุษย์อย่างคุ่มค่า ดังพระพุทธดำรัสว่า

โย จ วสสสตํ ชีเว

อปสฺสํ อุทฺยพฺพํ

เอกาหํ ชีวิทํ เสยโย

ปสฺสโต อุทฺยพฺพํ.^{๓๐๕}

“บุคคลใดพึงยังชีพตลอดหนึ่งร้อยปี แต่มิได้เห็นความเกิดดับ ผู้ที่ได้รู้เห็นความเกิดดับ แม้จะยังชีพอยู่วันเดียว ก็ยังประเสริฐกว่าบุคคลนั้น”

^{๓๐๕} พุ.ธ. ๒๕/๑๑๓/๒๔

ด้วยเหตุนี้ ชีวิตของบุคคลผู้อยู่ด้วยปัญญาจึงถือว่าประเสริฐสุด
อย่างแท้จริง

คนที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ต่างคนต่างมีความชอบใจที่แตกต่างกัน
บางคนมีความสุขอยู่ด้วยการกิน ชอบเสาะแสวงหาอาหารที่ตนชอบ แม้
จะอยู่ไกลแค่ไหนก็พยายามดั้นด้นเดินทางไปหาเอามากินให้ได้ บางคน
เพลิดเพลินในการทำงานก็แสวงหาความสุขจากการทำงาน มีชีวิตอยู่
ด้วยการทำงาน มีเรื่องเล่าว่า มีนักวิชาการท่านหนึ่งป่วยเข้าโรงพยาบาล
แล้วหมอสั่งห้ามว่าห้ามทำงานเขียนตำรา นักวิชาการท่านนั้นพูดบ่นออก
มาว่าถ้าเราไม่ได้ทำงานแล้วจะมีชีวิตอยู่ไปทำไมเล่า ซึ่งคนไข้ที่อยู่เตียง
ข้างๆ นั้นได้ยิน ปรากฏว่านักวิชาการท่านนี้ได้เสียชีวิตไปในคืนนั้นนั่นเอง
การที่มีชีวิตอยู่เช่นนี้จัดว่ามีชีวิตเพื่อการทำงาน แต่หากว่าเรามีชีวิตอยู่
เพื่อกิน เพื่อสนุกสนานเพลิดเพลิน เพื่อเสพสุขในสิ่งที่เราต้องการ การ
ดำรงชีวิตแบบนี้จัดว่าเป็นการดำรงชีวิตที่ไม่มีคุณค่า นั่นคือปล่อยกาล
เวลาให้ล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ เสียโอกาสที่ได้มาพบพระพุทธศาสนา
แต่กลับไม่ได้ปฏิบัติธรรม

หากว่าชีวิตของเรานี้ ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษ เราจะดำรงชีวิตใน
อีกวิถีทางหนึ่ง สมมุติว่าได้ไปเกิดในครอบครัวแถวแอฟริกาซึ่งเป็นคน
ป่า ไม่นุ่งห่มเสื้อผ้า ยังชีพอยู่ด้วยการฆ่าสัตว์ตลอดชีวิต หากว่าเป็นเช่น
นี้ ชีวิตนั้นถือว่าเกิดมาโดยสูญเปล่า เป็นโมฆบุรุษคือบุคคลผู้ว่างเปล่า
ไร้แก่นสาร ไม่ก่อประโยชน์ทั้งส่วนตนและส่วนรวม เป็นภาวะของมนุษย์
ที่อยู่อย่างไร้ค่า แถมยังสั่งสมความชั่วอีกต่างหาก หรือถ้าเราเข้าใจ
ในเรื่องบาปบุญคุณโทษแล้วตั้งอยู่ในศีลในธรรมก็จริง แต่ที่เราไม่ได้เจริญ

วิปัสสนาจนกระทั่งเกิดปัญญาเห็นความเกิดดับของรูปนามได้ หากว่าเป็นเช่นนั้น การได้เกิดเป็นมนุษย์ของเราก็มีอันสงสัน้อยเช่นเดียวกัน ในคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวถึงบุคคลที่ไม่ได้ปฏิบัติธรรมจนกระทั่งเกิดปัญญาเห็นความเกิดดับว่าเป็นวิภูษานุ คือต่อแห่งวิภูษะ นั่นคือต่อไม้ที่แห้งตายไป ไม่อาจเจริญเติบโตงอกงามให้ผลเป็นมรรคผลนิพพานต่อไปได้ ดังข้อความว่า

วิภูษานุกุ นามส สโตโต ปฐวีโคปโก, เยภุยุเยน เอวรูปสสุ
ภวโต วุฏฺฐานํ นตฺถิ.^{๓๐๖}

“สัตว์นี้ ชื่อว่าเป็นต่อในวิภูษะ เป็นผู้เฝ้าแผ่นดิน โดยมากขึ้น ชื่อว่าการออกจากภพของสัตว์ผู้เช่นนี้ ย่อมไม่มี”

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ชีวิตของผู้ที่อยู่ด้วยปัญญาถือว่า ประเสริฐสุด” ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงเน้นถึงการเจริญวิปัสสนา คือการที่เราได้รู้รูปนามตามความเป็นจริงจนกระทั่งเกิดปัญญาเห็นความเกิดดับของรูปนามได้ว่าเป็นปัญญาที่ประเสริฐอย่างยิ่ง

^{๓๐๖} ที.สี.อ. ๑/๑๗๐-๑๗๒/๑๕๑

คำถามที่ ๕ :

บุคคลข้ามห้วงน้ำได้อย่างไรเล่า

หลังจากนั้น พระพุทธองค์ก็ได้ทรงตอบปัญหาของอาฬวกยักษ์อีก ในข้อต่อไปที่ได้กราบทูลถามพระองค์ว่า **กถัสฺส ตรติ โหสมิ** (บุคคลข้ามห้วงน้ำได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า **สพฺพธา ย ตรติ โหสมิ** (บุคคลข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา) หมายความว่า เมื่อเรามีศรัทธา จึงสามารถข้ามห้วงน้ำคือโอชะได้ ซึ่งห้วงน้ำในที่นี้คือห้วงกิเลสอันเป็นดุจกระแสน้ำหลากท่วมใจสัตว์ กิเลสในใจของเราเรียกว่าห้วงน้ำ คือเป็นกิเลสที่ยิ่งใหญ่ไพศาล กว้างขวาง ลึกล้ำเหลือประมาณเปรียบเหมือนกับห้วงน้ำ ซึ่งเราไม่สามารถว่ายข้ามไปได้ จะต้องอาศัยแพจึงจะข้ามไปได้ ซึ่งแพนี้เปรียบได้กับอริยมรรคมีองค์ ๘ เราต้องนั่งบนแพคืออริยมรรคมีองค์ ๘ ใช้มือใช้เท้าต่างพาย ซึ่งเปรียบได้กับความเพียร จึงจะสามารถข้ามห้วงน้ำในสังสารวัฏออกไปได้

โอชะหรือห้วงน้ำคือกิเลสนี้ หมายถึง กิเลสซึ่งอยู่ในใจของเราเป็นอนุสัย คือ นอนเนื่องอยู่ในกระแสจิตมานานหลายภพหลายชาติในสังสารวัฏอันยาวนาน พระพุทธองค์ตรัสว่า

อนมตคฺโคยฺม ภิภฺขเว สํสาโร, ปุริมา โภภูมึ น ปญฺญาติ อวิชฺชานีว
รณานํ สตฺตทานํ ตณฺหาสญฺโญชนานํ สนฺธาวตํ สํสฺรตํ.^{๓๐๗}

^{๓๐๗} ส.ป. ๑๗/๙๙/๑๑๗

“ภิกษุทั้งหลาย สังสารวัฏนี้ไม่ปรากฏเบื้องต้น ส่วนเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นเครื่องกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูก ท่องเที่ยวไปมาอยู่”

ข้อนี้หมายความว่า สังสารวัฏที่ยาวนานนั้นเป็นสิ่งที่เกิดสืบต่อกันมา จนเราไม่อาจแสวงหาเบื้องต้นได้ว่าเบื้องต้นของสังสารวัฏนี้เริ่มต้นมาจากที่แห่งใด เริ่มต้นขึ้นเมื่อไร เราไม่สามารถตามรู้ได้ ข้อนี้คงเปรียบได้กับไก่กับไข่ ซึ่งวนเวียนต่อกันมาจนเราไม่อาจรู้ว่าไก่เกิดก่อนไข่ หรือว่าไข่เกิดก่อนไก่

กิเลสของสรรพสัตว์เปรียบได้กับโอชะ แปลว่าห้วงน้ำ หมายความว่า เป็นกิเลสที่ยิ่งใหญ่ไพศาล คนที่จะข้ามห้วงน้ำได้นั้นไม่อาจข้ามไปได้ด้วยการว่ายน้ำผ่านห้วงน้ำ ไม่สามารถว่ายน้ำผ่านมหาสมุทรที่กว้างใหญ่ไพศาลที่มองไม่เห็นฝั่งได้เลย พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงโอชะคือห้วงน้ำที่เป็นห้วงกิเลสนี้มีอยู่ ๔ อย่าง

ห้วงน้ำกิเลสอย่างแรกคือกาโมชะ คือ ความยินดีพอใจในกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส กามคุณ ๕ ถือว่าเป็นห้วงน้ำที่ยิ่งใหญ่ที่อยู่ในใจของทุกคน ซึ่งยากที่ปุถุชนจะข้ามผ่านห้วงน้ำนี้ไปได้ ยากที่จะอดทนต่ออารมณ์ที่ดีเหล่านั้นได้ ยากที่จะไม่สนใจไม่หวนไหว หรือเพิกเฉยต่อสิ่งที่สวยงามที่เราได้ประสบพบเห็น เสียงที่ไพเราะ กลิ่นที่หอม รสที่อร่อย สัมผัสที่ถูกต้อง ดังนั้น จึงเรียกว่ากามคุณ แปลว่า เครื่องผูก

คำว่า คุณ มาจาก คุณ ศัพท์แปลว่า เครื่องผูก คือเครื่องผูกสัตว์ ไว้ในภพ เรียกว่าเป็นกาโมฆะ ห้วงน้ำคือกามคุณเป็นสิ่งที่เราว่ายข้ามไป ได้ยาก องค์ธรรมคือ โลกเจตสิก ความยินดีพอใจในกามคุณนี้เป็นสิ่งที่ ละได้ยากมาก ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ละได้ง่าย เวลาที่เราเห็นสิ่งต่างๆ ที่พอใจจะ เกิดกิเลสซึ่งเรียกว่าอาสวะ อาสวะ แปลว่า สภาวะไหล^{๓๐๘} คือ ความ โลกไหลออกทางตาของเรา ทำให้ดวงตาของเราพึงพอใจที่จะดูสิ่งเหล่านั้ นั้น เวลาที่เราได้ยินเสียงที่ไพเราะ เสียงที่พอใจทางหู กิเลสจะไหลออก ทางหูเช่นกัน กิเลสเหล่านี้ไหลออกทางทวารต่างๆ ไปยินดีต่อสิ่งที่เรา ประสบอยู่ มีกลิ่นที่หอม รสที่อร่อย สัมผัสที่ถูกต้อง จึงเป็นห้วงน้ำที่เรา ข้ามได้ยาก จะเห็นได้ว่า พอเราได้รับสิ่งที่เราพอใจ เราก็อยากให้สิ่งนั้น อยู่กับเรานานๆ อยากครอบครองสิ่งนั้นตลอดไป นอกจากนั้นก็มักไม่ หยุดในสิ่งนั้นสิ่งเดียว แต่ยังอยากได้สิ่งอื่นๆ ที่ดียิ่งกว่าสิ่งนั้นไปเรื่อยๆ ไม่มีสิ้นสุด ด้วยเหตุนี้ โลกะหรือความยินดีพอใจในกามคุณที่เรียกว่ากา โมฆะ จึงเป็นห้วงน้ำที่ข้ามได้ยาก

ห้วงน้ำกิเลสอย่างที่สองคือ ภโวฆะ ห้วงน้ำคือภพ ได้แก่ ภวตัณหา หมายความว่า บางคนอาจเพิกเฉยต่อกามคุณ ๕ ได้ แล้วจึงมาเจริญฌาน มีความสุขในฌาน หรือเมื่อไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกแล้ว ก็ยังมี ความสุขอยู่ในพรหมโลกนั้น เรียกว่าความพอใจในภวตัณหา คือรูปฌาน และอรุณฌาน รวมไปถึงความพอใจในการเกิดเป็นพรหม คือรูปพรหม พรหมที่มีรูป หรืออรุณพรหม พรหมที่ไม่มีรูป ถือว่าเป็นห้วงน้ำเช่นกัน

^{๓๐๘} อาสนนตติ อาสวะ. จกขุโตปิฯเปฯ มนโตปิ สนทนติ ปวตตนตติ วุตต โหติ.

“อาสวะ คือ ธรรมที่ไหลไป ความหมายก็คือ ดำเนินไปทางจักขุบัง ฯลฯ ทางใจบ้าง”

เพราะเป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลนั้นมีความผูกพันพอใจในการที่จะเข้ามาน
สมาบัติเพื่อเสพฌานสุข มีความพอใจในการเกิดเป็นพรหม ผู้ที่ยังยึดติด
กับฌานสุข หรือการเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก จึงยากที่จะข้ามห้วงน้ำ
อย่างที่สองคือภโวชะได้

ตัวอย่างเช่น ท่านอาฬรดาบสและท่านอุทกดาบสที่ไปเกิดอยู่ใน
อรุปรหม คือในวันที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ในวันได้ทรง
พิจารณาว่าจะเสด็จไปโปรดผู้ใดดี แต่น่าเสียดายที่ท่านอาฬรดาบสนั้น
ได้เสียชีวิตไปแล้ว ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้เพียงเจ็ดวัน และได้ไปเกิดเป็น
อรุปรหมในชั้นอาภิกขุญญายตนภูมิ ส่วนท่านอุทกดาบสก็เช่นเดียวกัน
ได้เสียชีวิตไปแล้วในวันที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั่นเอง และได้ไปเกิดเป็น
พรหมในชั้นเนวสัณญานาสัณญายตนภูมิ^{๓๐๙}

หากว่าท่านดาบสทั้งสองนี้ไม่ได้เจริญอรุปรหมก่อนเสียชีวิต เพียง
เข้าถึงอุچارสมาธิ ก็อาจไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาได้ และถ้าหาก

^{๓๐๙} ปาฬีย์ รามสเสว สมาปัตติลาภิตา อาคตา, น อุทกสส, ตั ตสส โพธิสสเตน
สมาคตกาลวเสน วุตตํ. โส ทิ ปุพเพปิ ตตถ ยุตตปยุตโต วิหรนโต มหาปุริเสน ขิปปญญเว
สมาปัตตินิ นิพพตติถาวํ สุตวา สัเวคชาโต มหาสสเต ตโต นิพพิชช ปกกนเต ขณฺเณโต
วายนโต นจิสเสว อญฺช สมาปัตติโย นิพพตเตสิ. เตน วุตตํ “เนวสณฺญานาสณฺญายตน
นิพพตโตติ อททสาติ. (ม.มู.ฎีกา ๒/๒๘๔/๑๗๓-๗๔)

“ในพระบาลีปรากฏเรื่องที่ว่าพระบรมครูสมาบัติ ไม่ปรากฏเรื่องของอุทกคะ คำนั้นกล่าวไว้
โดยเนื่องด้วยเวลาที่อุทกคะพบกับพระโพธิสัตว์ เพราะอุทกคะนั้นเพียรพยายามในอรุปรหมที่ ๔
นั้นอยู่ก่อน เมื่อสดับว่าพระมหาบุรุษได้บรรลุสมาบัติโดยเร็วก็เกิดความสลดใจ ครั้นพระ
โพธิสัตว์เบื่อหน่ายแล้วหลีกไปจากนั้นก็พากเพียรปฏิบัติอยู่ จึงยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้นต่อกาล
ไม่นาน ฉะนั้นจึงกล่าวว่า เนวสณฺญานาสณฺญายตน นิพพตโตติ อททส (ทรงเห็นว่าอุทกคะไป
เกิดในพรหมชั้นเนวสัณญานาสัณญายตนนะ)”

เป็นเช่นนั้นก็อาจได้พบพระพุทธเจ้าและฟังธรรมจนสามารถบรรลุธรรมได้ เพราะเป็นติเหตุบุคคลที่มีกิเลสธุลีในดวงตาน้อย สามารถบรรลุธรรมได้ง่าย แต่เนื่องจากว่าพวกท่านไม่สามารถที่จะข้ามห้วงน้ำคือภวัชระที่มีความพอใจในรูปโฉมได้ ดังนั้น จึงต้องไปเกิดเป็นอรูปพรหม ซึ่งเป็นภูมิที่ไม่มีรูปใดๆ เกิดขึ้นได้เลย จึงพลาดโอกาสที่จะได้พบเห็นและฟังธรรมจากพระพุทธองค์

ห้วงน้ำอย่างี่สามคือ ทิฏฐิธัมมะ ห้วงน้ำคือทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน เช่น ขณะที่เราเดินอยู่ ก็มีความคิดว่าเป็นตัวเราที่กำลังเคลื่อนไหวอยู่ มีร่างกาย มีเท้าหรือมือที่เคลื่อนไหวอยู่ ความรู้สึกที่เรา ยังรู้สึกว่ามีร่างกายทั้งหมดก็ตาม หรือมีรูปร่างสัณฐานบางส่วนจากร่างกายก็ตาม ถือว่าเป็นทิฏฐิคือความเห็นผิดว่ามีตัวตน

ในเมืองไทยมักมีคำกล่าวว่า “ไม่มีตัวกูของกู” หากเราเข้าใจว่าร่างกายนี้ประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ คือ เนื้อ หนัง เอ็น กระดูก เลือด น้ำหนอง เป็นต้นประกอบรวมกันเข้า หากกล่าวตามอภิธรรมก็คือมหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม นั่นเอง กล่าวคือ ธาตุดินมีลักษณะแข็งหรืออ่อน ธาตุน้ำมีลักษณะไหลหรือเกาะกุม ธาตุไฟมีลักษณะเย็นหรือร้อน ธาตุลมมีลักษณะหย่อนหรือตึงไหว แต่การที่เราเข้าใจเช่นนี้ถือว่าการเข้าใจตามทฤษฎีอย่างเดียว ยังไม่ใช่เป็นการเข้าใจจากประสบการณ์ของตน ยังไม่ได้ประจักษ์ชัดด้วยตนเอง

ดังนั้น ทิฐฐิคือความเห็นผิดว่ามีตัวตนเช่นนี้ จึงถือว่าเป็นทิฐฐิโทษะ ห้วงน้ำแห่งทิฐฐิ ซึ่งไม่มีปุถุชนที่จะสามารถข้ามห้วงน้ำนี้ไปได้ ตลอดเวลาเรายังคงมีความรู้สึกว่ามีตัวตนตั้งแต่ตื่นจนถึงเวลาหลับ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งถึงตายจากไป

นอกจากนั้นแล้วยังมีความเห็นผิดต่างๆ เรียกว่ามิจฉาทิฐฐิอีกมากมาย เช่น บางคนมี อภิริยทิฐฐิ ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ โดยเห็นว่าการกระทำไม่มีผล ให้ทานแล้วไม่ได้ผลเป็นการสูญเปล่า คนฉลาดเป็นผู้รับทาน คนโง่เขลาเป็นผู้ให้ทาน บางคนมี อเหตุกทิฐฐิ ความเห็นว่าไม่มีเหตุ โดยเห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย บางคนมี นัตถิกทิฐฐิ ความเห็นผิดว่าไม่มี โดยเห็นว่าผลบุญผลบาปไม่มี บิถามารดาไม่มี ความดีความชั่วไม่มี และยังมีทิฐฐิอีก ๖๒ อย่างที่มีกล่าวไว้ในพรหมชาลสูตร^{๓๑๐} ทิฐฐิโทษะนี้จึงเป็นห้วงน้ำใหญ่ที่ปุถุชนยังข้ามไปไม่ได้

แม้ว่าในขณะนี้เราทั้งหลายยังมีความเข้าใจในกัมมัธสสกา สัมมาทิฐฐิว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ทานและผลของทานมีจริงก็ตาม แต่ความเข้าใจเช่นนี้มีอยู่เพียงในภพนี้เท่านั้น คงอยู่ในช่วงที่เราได้พบพระพุทธศาสนา ได้คบหาสัตบุรุษ หากว่าเราตายไปแล้ว ไปเกิดในสกุลหรือครอบครัวซึ่งเป็นมิจฉาทิฐฐิ มิจฉาทิฐฐินั้นจะติดตามเราไป ถือว่าเรายังมีทิฐฐิเช่นนี้อยู่ในกระแสจิต เรียกว่าเป็นอนุสัยกิเลส^{๓๑๑} คือ กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน

^{๓๑๐} ที่.ส. ๘/๑/๑

^{๓๑๑} อนุเสนตติ อนุสยา. อนุรูป การณ์ ลภิตวา อุปุชชนตติ อตโธ. อนุ อนุ เสนตติ วา อนุสยา. ยาว มคคํ น ปฏิลภติ, ตาว อนุตรา อปรักขियมานา หุตวา การณลาเภ สติ ปุนปฺปนํ อุปุชชนตติ อตโธ. (ปรมตถ.ฎีกา ๑๖๒/๓๑๘)

มี ๗ อย่าง คือ

๑) กามราคะ	ความยินดีพอใจในกามคุณ ๕
๒) ปฏิฆะ	ความโกรธ เกลียด หงุดหงิด ประทุษร้าย
๓) ทิฏฐิ	ความเห็นผิด
๔) วิจิกิจฉา	ความลังเลสงสัย
๕) มานะ	ความถือตัว
๖) ภวราคะ	ความพอใจในภพ
๗) อวิชชา	ความไม่รู้จริง

เราจะละทิฏฐิได้ก็ต่อเมื่อบรรลุเป็นพระโสดาบัน จึงจะสามารถ
ขจัดทิฏฐิโทษได้เป็นสมุจเฉทปหาน คือ ละได้โดยเด็ดขาด

หากว่าผู้ปฏิบัติไม่เคยเจริญสติปัฏฐานมาก่อน ถือว่าบุคคลนั้นอยู่ใน
ในระดับทิฏฐิโทษ คือ หวังกิเลสที่เป็นทิฏฐินั้นได้ครอบงำเขาอยู่ ยังไม่
สามารถที่จะข้ามหวังกิเลสคือทิฏฐิโทษนั้นได้เลย ความรู้สึกว่ามีตัวตน
นี้ ต้องเกิดขึ้นในระดับวิปัสสนาญาณขั้นที่ ๑ ในคัมภีร์อรรถกถาของทีฆ
นิกายได้ระบุว่า วิปัสสนาญาณขั้นที่ ๑ คือนามรูปปริจเฉทญาณ คือ
ปัญญากำหนดแยกรูปนาม กล่าวได้ว่าเป็นปัญญาที่กำจัดสักกายทิฏฐิ

“อนุสัย คือ กิเลสที่เกิดขึ้นเมื่อได้รับเหตุปัจจัยอันเหมาะสม หมายความว่า เมื่อได้รับ
เหตุปัจจัยอันเหมาะสมแล้วย่อมเกิดขึ้น

อีกอย่างหนึ่ง อนุสัย คือ กิเลสที่เกิดขึ้นได้เสมอ หมายความว่า ไม่หมดสิ้นไปตราบเท่า
ที่ยังไม่บรรลุมรรค เมื่อใดได้รับเหตุปัจจัยย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ”

ได้^{๓๑๒} กล่าวคือ เมื่อเดินจงกรมอยู่ แม้เราจะไม่รู้สึกว่าจะตัวหาย ขาหาย แต่ถ้าหากเรารู้สึกว่า ขาเป็นกิ่งไม้ท่อนไม้ที่เคลื่อนไปมาโดยที่ไม่ใช่ตัวของเรา ไม่ใช่ขาของเรา ความเข้าใจเช่นนี้ถือว่าเป็นการระงับสักกายทิฏฐิ หรือถอนความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนด้วยปัญญาที่แยกรูปแยกนามได้ เป็นความหลุดพ้นชั่วคราว คือ เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยธรรมที่ตรงกันข้าม เรียกว่า ดับได้ด้วยตทั้งควิมุตติ^{๓๑๓}

^{๓๑๒} นามรูปวตถาเนน สกกายทิฏฐิยา ฯเปฯ ปหานํ, เอตํ ตทงคปฺปหานํ นาม.
(ขุ.ป.อ. ๒/๑๓๐/๖๐-๑)

“การละสักกายทิฏฐิย่อมมีได้ด้วยการกำหนดแยกรูปนาม นี้ชื่อว่าตทั้งคปหาน ฯลฯ”

^{๓๑๓} ตทั้งควิมุตติ คือ การพ้นไปจากอกุศลด้วยกุศลที่เป็นคู่ปรับกัน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ตทั้งคปหาน คือ การละอกุศลด้วยกุศลที่เป็นคู่ปรับกัน เช่น

ก. ละความโลภด้วยความไม่โลภคือการให้ทาน

ข. ละความเป็นผู้ทุศีลมีปณาดิบาทเป็นต้นด้วยศีล

ค. ละความไม่มีศรัทธาด้วยศรัทธา

ง. ละกิเลสต่างๆ ด้วยวิปัสสนาญาณ เช่น ละสักกายทิฏฐิด้วยการกำหนดแยกรูปนามเป็นต้น

ดังข้อความว่า

ตตถ ยํ ทีปาโลเกเนว ตมสฺส ปฏฺฐิปกฺขภาวโต อโลภาทีหิ โลภาทิกสฺส นามรูป-
ปฺริจเจทาทีวิปสฺสนาญาณเหติ ตสฺส ตสฺส อนตถสฺส ปหานํ ฯเปฯ เอตํ ตทงคปฺปหานํ นาม.

(อง.จตุกก.ฎีกา ๒/๒๔/๓๒๔)

“ในพากย์นั้น ตทั้งคปหาน คือ การละโทษนั้นๆ มีความโลภเป็นต้นด้วยความไม่โลภเป็นต้นและด้วยวิปัสสนาญาณมีนามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้น เพราะเป็นปฏิปักษ์กัน เหมือน การขจัดความมืดด้วยแสงประทีป”

คำว่า ตทงคปหาน แปลตามศัพท์ว่า การละฝ่ายนั้นๆ ด้วยฝ่ายนั้นๆ หมายความว่า ละฝ่ายอกุศลนั้นๆ ด้วยฝ่ายกุศลนั้นๆ หรือการละฝ่ายโทษนั้นๆ ด้วยฝ่ายคุณนั้นๆ กล่าวคือ ละอกุศลคือความโลภ ความเป็นผู้ทุศีล ความไม่มีศรัทธา และกิเลสมีสักกายทิฏฐิเป็นต้น ด้วยกุศลคือการให้ทาน รักษาศีล และเจริญวิปัสสนา

โอะฆะประการสุดท้ายคือ อวิชโชฆะ ห้วงน้ำคืออวิชา ความไม่รู้
จริงในอริยสัจ ๔ ทุกขณะที่ไม่เกิดปัญญา ไม่พิจารณารู้รูปนามตามความ
เป็นจริง ถือว่าในขณะนั้นเรายังมีอวิชาอยู่ตลอดเวลา และอวิชานี้ก็
เปรียบได้กับห้วงน้ำที่ข้ามพ้นได้ยาก

ความหมายของ อวิชา นี้ ในปัจจุบันมักแปลว่า ความไม่รู้ ซึ่งมา
จาก น แปลว่า ไม่ และ วิชา แปลว่า ความรู้ = อวิชา ความไม่รู้
จึงเป็นการแปลตามรากศัพท์ (น + วิชา, แปลง น > อ = อวิชา)
แต่นอกจากนั้นแล้ว ในคัมภีร์ฎีกาและไวยากรณ์ยังได้อธิบายรากศัพท์
ของอวิชาไว้อีกหลายนัย ดังข้อความว่า

อวิชาปจฺจยาตฺถาทีสุ อวินทียํ กายทฺวจฺจริตาที วินทตฺตี อวิชา.
วินทียํ กายสุจฺจริตาที น วินทตฺตี อวิชา. ฌมฺมานํ อวิปริตฺสภาวํ อวิทฺตํ
กโรตฺตี อวิชา. อนตฺตวิริหิตฺเต สํสาเร ภาวาทิสฺสุ สตฺเต ขวาเปตฺตี อวิชา.
อวิชฺชมาเนสุ ชวติ วิชฺชมาเนสุ น ชวตฺตี อวิชา. วิชฺชาปฏฺิปกฺขาติ วา
อวิชา. (สารตถ.ฎีกา ๓/๑/๑๖๓)

ดังข้อความว่า

ตทงคฺปปหฺนนฺติ ทีปาโลเกเนว ตมสฺส ทานาทีปฺญญกิริยวตฺถุคฺเคน เตน เตน กุสลงฺเคน
ตสฺส ตสฺส อกุสลงฺคฺสฺส ปหฺนํ ตทงคฺปปหฺนนฺติ วุจฺจติ. (สารตถ.ฎีกา ๑/๙๓)

“คำว่า ตทงคฺปปหฺนํ (ตทงคฺปปหฺน) หมายความว่า การละฝ่ายอกุศลนั้นๆ ด้วย
ฝ่ายกุศลนั้นๆ ที่นับเข้าในบุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้น เหมือนการจัดความมืดด้วยแสงประทีป
เรียกว่า ตทงคฺปปหฺน”

เตน เตน कुณงฺเคน ตสฺส ตสฺส อकुณงฺคฺสฺส ปหฺนํ ตทงคฺปปหฺนํ. (ม.ม.ฎีกา ๑/๒/๗๔)

“การละฝ่ายโทษนั้นๆ ด้วยฝ่ายคุณนั้นๆ ชื่อว่า ตทงคฺปปหฺน”

“พึงทราบรูปวิเคราะห์ในพระดำรัสว่า อวิชชาปจฺจยา เป็นต้น ดังนี้

อวิชชา คือ สภาวะได้รับกายทุจริตเป็นต้นที่ไม่ควรได้รับ

อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา คือ สภาวะไม่ได้รับกายสุจริตเป็นต้นที่ควรได้รับ

อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา คือ สภาวะทำให้สภาพที่แท้จริงของธรรมไม่ปรากฏ

อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา คือ สภาวะยังเหล่าสัตว์ให้ท่องเที่ยวไปในภพเป็นต้นในสังสารวัฏอันหาที่สุดมิได้

อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา คือ สภาวะแล่นไปในบัญญัติที่ไม่มีจริง

อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา คือ สภาวะไม่แล่นไปสภาวะธรรมที่มีจริง

อีกอย่างหนึ่ง อวิชชา คือ สภาวะตรงกันข้ามกับวิชชา (ความรู้)

ตามคำอธิบายข้างต้น คำว่า อวิชชา มีความหมาย ๗ ประการ คือ

๑) สภาวะได้รับกายทุจริตเป็นต้นที่ไม่ควรได้รับ = อวินทีย กายทุจริตาที วินทตฺติ อวิชชา (อวินทีย บทหน้า + วิท ธาตุ = ได้รับ + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า อวินทีย-วินทา ให้ถือเอา อวิ ในบทหน้า และ ท ในบทหน้า, ลบอักษรที่เหลือ, ลง ย อักษรเป็น อาคม, แผลง ทฺย เป็น ช แล้วซ้อน ช เป็น ชช

๒) สภาวะไม่ได้รับกายสุจริตเป็นต้นที่ควรได้รับ = วินทีย กายสุจริตาที น วินทตฺติ อวิชชา (วินทีย บทหน้า + น บทหน้า + วิท ธาตุ = ได้รับ + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า วินทียนวินทา ให้แผลง น เป็น อ แล้วประกอบรูปศัพท์คล้ายกับข้อแรก

๓) สภาวะทำให้สภาพที่แท้จริงของธรรมไม่ปรากฏ = ฌมานัน
 อวิปริตสภาวะ อวิทิต กโรตติ อวิชชา (อวิทิต บทหน้า + กร ธาตุ = ทำ +
 อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า อวิทิตกร ให้ลบสระ อิ ใน
 ทิ และ ตกร แล้วลง ย อักษรเป็นอาคม, แผลง ทย เป็น ช แล้วซ้อน
 ช เป็น ชช

๔) สภาวะยังเหล่าสัตว์ให้ท่องเที่ยวไปในภพเป็นต้นในสังสารวัฏ
 อันหาที่สุดมิได้ = อนต-วิรหิต สัสาเร ภวาทีสุ สตเต ขวาเปตติ อวิชชา
 (อนตวิรหิต บทหน้า + ชู ธาตุ = แล่นไป + ณ ปัจจัย + อ ปัจจัย
 ในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า อนตวิรหิตขวา ให้ลบ นต ใน อนต
 และ รหิต ใน วิรหิต, ลบ ว ใน ขว และซ้อน ช เป็น ชช)

๕) สภาวะแล่นไปในบัญญัติที่ไม่มีจริง = อวิชชมานนุ ชวตติ
 อวิชชา (อวิชชมาน บทหน้า + ชู ธาตุ = แล่นไป + ณ ปัจจัยใน
 กัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า อวิชชมานขวา ให้ลบ มาน-ชว ศัพท์

๖) สภาวะไม่แล่นไปในสภาวะธรรมที่มีจริง = วิชชมานนุ
 น ชวตติ อวิชชา (วิชชมาน บทหน้า + น บทหน้า + ชู ธาตุ = แล่นไป
 + อ ปัจจัยในกัตตุสาธนะ) เมื่อควรกล่าวว่า วิชชมาน-นขวา ให้สลับ
 น อักษรใน ขวา มาอยู่หน้า วิชชมาน แล้วแผลง น เป็น อ และลบ
 มานชว ศัพท์

๗) สภาวะตรงกันข้ามกับวิชชา = น วิชชา อวิชชา (น ศัพท์ +
 วิชชา ศัพท์) น ศัพท์ใช้ในความหมายว่า ตรงกันข้าม ดังคำว่า
 อกุศล (สภาวะธรรมที่ไม่ใช่กุศล, ตรงกันข้ามกับกุศล), มิโต (ผู้มีไมมิตร,
 ผู้ตรงกันข้ามกับมิตร, ศัตรู)

การประกอบรูปศัพท์ของ อวิชา พบในสัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา (หน้า ๔๑๘) และมณีสารมัญจสา (เล่ม ๒ ข้อ ๔ หน้า ๒๘๙)

อวิชาที่แปลว่า สภาวะไม่รู้จริง หมายความว่า ความไม่รู้รูปนามที่ปรากฏตามความเป็นจริง และอวิชาที่แปลว่า ความรู้ไม่จริง หมายความว่า ความรู้สมมุติบัญญัติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่จริง ดังนั้น ศิลปวิทยาทุกอย่างในโลกนี้ ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ เป็นต้น ทุกอย่างล้วนจัดเป็นอวิชาทั้งสิ้น เพราะไม่ใช่เป็นการเรียนรู้ความจริงของชีวิตภายในร่างกายที่กว้างไกล ยาวา หนา คีบ

บัญญัติต่างๆ นั้นมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา ซึ่งเกิดขึ้นเสมอๆ มีการพิสูจน์ มีข้อมูลวิจัยทางวิทยาศาสตร์ที่มีผลออกมาในแต่ละยุค วิทยาศาสตร์ในยุคนี้ ไม่เหมือนกับวิทยาศาสตร์เมื่อ ๕๐ ปีก่อน มีการค้นพบสิ่งใหม่ๆ ที่หักล้างทฤษฎีเก่าๆ มากมาย และในอีก ๑๐๐ ปีต่อไปข้างหน้า วิทยาศาสตร์ในอนาคตก็อาจจะไม่เหมือนกับวิทยาศาสตร์ในยุคปัจจุบัน ดังนั้น การเรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่างๆ ทั้งหมดนี้ จึงนับว่าเป็นอวิชาทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ ทุกขณะที่เรามีได้รับรู้รูปนามตามความเป็นจริงนั้น จึงเกิดอวิชาโชนะ หวังน้ำคืออวิชาที่ปิดบังความเป็นจริงและท่วมทับเราอยู่ตลอดเวลา

ด้วยเหตุนี้ กิเลสต่างๆ เหล่านี้จึงถือว่าเป็นโชนะคือหวังน้ำ อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามคำถามนี้กับพระพุทธองค์ว่า กถัสสุ ตรติ โชนิ (บุคคลข้ามโชนะได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

สหชาย ตรติ โหฌ์ (บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา) คือ เมื่อเรามีศรัทธา จะสามารถข้ามห้วงน้ำคือโอฆะได้

ศรัทธาเป็นเหตุให้เราสามารถข้ามห้วงกิเลสได้ ศรัทธาที่มีความหมายว่า เชื่อมั่นเลื่อมใส คือเชื่อมั่นในกรรมและผลกรรม และเลื่อมใสในพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ บุคคลผู้ที่ปราศจากความเชื่อมั่นเช่นนี้ย่อมไม่อาจเจริญความเพียร เพิ่มพูนความเพียรในการปฏิบัติธรรม เมื่อเรามีความเชื่อมั่น จะทำให้เราเกิดความมุ่งมั่น เกิดกำลังใจ เกิดความเพียรในการประกอบกิจนั้นๆ

สรุปความว่า คาถาว่า สหชาย ตรติ โหฌ์ คือ ผู้ปฏิบัติธรรมเริ่มต้นต้องมีศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้าก่อน หลังจากนั้นจึงเจริญสติด้วยความไม่ประมาท และในขณะที่เจริญสติดังกล่าว เราจะประกอบด้วยวิริยะคือความเพียร และในที่สุดจึงจะบรรลุถึงปัญญาซึ่งสามารถกำจัดกิเลสได้ที่ละน้อยๆ จนกระทั่งสามารถกำจัดกิเลสได้โดยเด็ดขาดสิ้นเชิง

คำถามที่ ๖ : บุคคลข้ามห้วงอภรรณพได้อย่างไรเล่า

คำถามต่อมาที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ คือคำถามว่า กณฺ์ สตรีติ อณฺณวํ (บุคคลข้ามอภรรณพได้อย่างไรเล่า) อภรรณพ แปลว่า มหาสมุทร ในที่นี้หมายถึงสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพต่างๆ นั้นเอง พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า อุปปมาเทน อณฺณวํ (บุคคลข้ามอภรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท) คือ ด้วยการเจริญสตินั่นเอง

คำว่า ภพ ในที่นี้ หมายถึง อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก นั่นก็คือ เวลาที่อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมากระทบกัน ถือว่าเป็นภพ เป็นการเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อย่างเช่นเวลาที่ดวงตากระทบกับสีต่างๆ ซึ่งเรียกว่ารูปารมณฺ์ จะมีผัสสะเกิดขึ้นมาด้วย ในขณะที่นั้น จึงเกิดสภาวะเห็น สภาวะเห็นนี้จัดว่าเป็นภพอย่างหนึ่ง สภาวะเห็นก็ตาม สภาวะได้ยินก็ตาม สภาวะดมกลิ่น สภาวะลิ้มรส สภาวะกระทบสัมผัส หรือการนึกคิดเรื่องราวต่างๆ ภพต่างๆ ซึ่งเกิดจากอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน ซึ่งเราได้รับรู้อยู่ตลอดเวลา นี้ ถือว่าเปรียบได้กับมหาสมุทร เป็นสิ่งที่ถือว่ายิ่งใหญ่ไพศาล เป็นสิ่งที่ประจักษ์กับเราตลอดเวลา และที่สำคัญก็คือส่วนมากจะมีกิเลสประกอบอยู่ร่วมด้วยเสมอ ดังข้อความในมัชฌิมนิกาย อุปปริปัญญาสกํ สหายตนวิภังคสูตรว่า

ฉ อชฌตติกานิ आयत्तनानि वेत्तिทพพานि, ฉ पाहिरानि आयत्तनानि वेत्तिทพพานि, ฉ विद्युद्यान्णया वेत्तिทพपा, ฉ ผสสกายา वेत्तिทพपा, อญฺจารส มโนปวิจारा वेत्तिทพपा, ฉตฺตีส สตตปทา वेत्ติทพपा. ตตฺริทํ นิสสาย อิทํ ปชฺหถ, ตโย สติปฏฺฐานา ยทฺริโย เสวติ, ยทฺริโย เสวมาโน สตถา คณฺมนุสาสิตุํรหติ, โส วุจฺจติ โยคฺคาจฺริยานํ อนฺุตฺตโร ปุริสทฺมมสารถิติ. อยมฺพุเทโส สฬายตฺนวิภงฺกสฺส.

ฉ อชฌตติกานิ आयत्तनानि वेत्तिทพพานีติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ. กิณฺเจตํ ปฏฺิจจ วุตฺตํ? จกฺขายตฺนํ โสตายตฺนํ ฆานายตฺนํ ชิวนฺหายตฺนํ กายายตฺนํ มนฺายตฺนํ. “ฉ อชฌตติกานิ आयत्तनानि वेत्तिทพพานีติ อิติ ยนฺตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏฺิจจ วุตฺตํ.

ฉ पाहिरानि आयत्तनानि वेत्तिทพพานीति อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ. กิณฺเจตํ ปฏฺิจจ วุตฺตํ? รูปายตฺนํ สทฺทหายตฺนํ คนฺธายตฺนํ รสฺายตฺนํ โฝฏฺฐพฺพายตฺนํ รมฺมายตฺนํ. “ฉ पाहिरानि आयत्तनानि वेत्तिทพพานीति อิติ ยนฺตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏฺิจจ วุตฺตํ.^{๓๑๔}

“เธอทั้งหลายพึงทราบอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ หมวด วิญญูณ ๖ หมวดผัสสะ ๖ มโนปวิจาร์ ๑๘ สัตตบพ ๓๖ ในธรรม เหล่านั้น เธอทั้งหลายอาศัยธรรมนี้แล้ว จงละธรรมนี้เสีย และพึงทราบ สติปฏฺฐาน ๓ ที่พระอริยเสพซึ่งเมื่อเสพอยู่ชื่อว่าเป็นศาสดาควรเพื่อ สั่งสอนคณฺะ พระอริยศาสตานันอันเราเรียกว่าเป็นสารถิผู้สามารถฝึก บุรุษที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมกว่าอาจารย์ผู้ฝึกทั้งหลาย นี้เป็นอุทเทส แห่งสฬายตฺนวิภงฺก

^{๓๑๔} ม.อ. ๑๔/๓๐๔-๕/๑๔๗

เรากล่าวคำนี้ไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายใน ๖’ เพราะอาศัยเหตุ
อะไรเราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. จักขายตนะ (อายตนะคือตา)
๒. โสทายตนะ (อายตนะคือหู)
๓. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
๔. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
๕. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายใน ๖’ นั้น เพราะอาศัย
เหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้

เรากล่าวไว้แล้วเช่นนี้แล้วว่า ‘พึงทราบอายตนะภายนอก ๖’ เพราะ
อาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ

๑. รูปายตนะ (อายตนะคือรูป)
๒. สัททายตนะ (อายตนะคือเสียง)
๓. คันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น)
๔. รสายตนะ (อายตนะคือรส)
๕. โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือสัมผัส)
๖. ฌมมายตนะ (อายตนะคือธรรมารมณ์)

คำที่เรากล่าวไว้ว่า ‘พึงทราบอายตนะภายนอก ๖’ นั้น เพราะ
อาศัยเหตุนี้ เราจึงกล่าวไว้”

จะเห็นได้ว่า เวลาที่เราได้พบเห็นสิ่งต่างๆ ทางดวงตา ก็มักจะเกิด โลภะ คือความพอใจในสิ่งที่เห็น หากว่าสิ่งที่เห็นนั้นเป็นสิ่งที่เราชอบใจ เราก็มักอยากให้อสิ่งนั้นอยู่กับเรานานๆ หรือตลอดไป นอกจากนั้น เราก็ยังอยากได้สิ่งที่เห็นที่ได้ที่ตีมากกว่านั้นด้วย สิ่งที่ได้ยินเป็นต้นก็เหมือนกัน ในขณะที่เราเกิดกิเลสทางตา หู จมูก ลิ้นกาย และใจ กิเลสซึ่งเปรียบได้กับมหาสมุทรนี้ บุคคลย่อมข้ามได้ด้วยความไม่ประมาท ความไม่ประมาทในที่นี้ก็คือสตินั่นเอง เป็นการเจริญสติที่รู้เท่าทันอารมณ์ที่มาปรากฏทางทวาร ๖ กล่าวคือ เมื่อเห็นก็สักแต่เห็น เมื่อได้ยินก็สักแต่ได้ยิน เมื่อได้กลิ่น ลิ้มรส หรือกระทบสัมผัส ก็สักแต่รับรู้สิ่งเหล่านั้นตามความเป็นจริง เพราะความไม่ประมาทในที่นี้คือสติปัญญาที่นั่นเอง

คนทั่วไปนั้นมักเข้าใจว่า เวลาที่เราขับรถอยู่ก็ดี ตีกอล์ฟอยู่ก็ดี สนทนากันอยู่ก็ดี เราก็รู้ว่ากำลังทำอะไรอยู่ จึงคิดว่าเป็นการเจริญสติแล้ว แต่ความจริงความเข้าใจเช่นนี้ยังไม่ถูกต้อง สติที่เราคิดว่ารู้ตัวอยู่นั้น ความจริงคือมนสิการ เป็นการใส่ใจทำในสิ่งที่กำลังทำอยู่ มนสิการเป็นเจตสิกประเภทหนึ่งในสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ เป็นเจตสิกที่เกิดขึ้นกับจิตทุกดวงและสิ่งมีชีวิตทุกประเภท แม้กระทั่งสัตว์ดิรัจฉานก็มีเจตสิกดวงนี้ หรือแม้กระทั่งเราหลับสนิทอยู่ในขณะเกิดภวังคจิตก็มีเจตสิกดวงนี้ประกอบพร้อมด้วยเช่นเดียวกัน

ดังนั้น ความไม่ประมาทดังกล่าวนี้ หมายความว่า เป็นสติที่ระลึก รู้รูปนามนั่นเอง ดังเช่นเวลาที่มีอารมณ์มาปรากฏทางตา เราก็กำหนดเพียงสภาวะเห็นโดยไม่รับรู้สมมุติบัญญัติที่กำลังเห็นอยู่ เพื่อไม่ให้อาสวะคือกิเลสที่เป็นความโลภนั้นไหลออกทางตา เวลาที่ได้ยินเสียงก็สักแต่

ได้ยิน ก็ถือว่าเป็นการเจริญสติ จัดเป็นการปิดกั้นอินทรีย์เพื่อไม่ให้เกิดกิเลสซึ่งล่องลึกเข้ามาทางทวารทั้ง ๖ เหล่านั้นนั่นเอง

การมีสติสักแต่รู้สภาวะต่างๆ มีสภาวะเห็นเป็นต้น เรียกว่าอินทรีย์สังวร^{๓๑๕} หมายถึง การสำรวมอินทรีย์ทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อปิดกั้นไม่ให้เกิดอกุศลทางทวารเหล่านั้น โดยปรกติกการรับรู้อารมณ์ภายนอกคือ รูปที่เห็น ฯลฯ ทำให้เราตอบสนองอารมณ์เหล่านั้น ชอบใจเมื่อพบอารมณ์ที่ปรารถนา หรือไม่ชอบใจเมื่อพบอารมณ์ที่ไม่ปรารถนาและปรุงแต่งอารมณ์ตามความรู้สึกของตน อยากรับอารมณ์ที่ปรารถนา ไม่อยากได้รับอารมณ์ที่ไม่ปรารถนา ทั้งหมด

^{๓๑๕} กถัจจ ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ จกขุนา รูปิ ทิสวา น นิมิตตคคาหิ โหติ นานุพยณชนคคาหิ, ยตวาทิกรณเมณ จกขุนทริยิ อสวุต วิหรนต อภิขณาโทมนสสา ปาปกกา อกุสลา ฆมมา อนวาสสเวยยิ, ตสส สัวราย ปฏิปชชติ, รกชติ จกขุนทริยิ, จกขุนทริเย สัวร อापชชติ. โสเตน สทท สุตวา ฯเปฯ ฆาเนน คนธ ฆายิตวา ฯเปฯ ชิวหาย รล สายิตวา ฯเปฯ กาเยน โผฏฐพพิ ฝุสิตวา ฯเปฯ มนสา ฆมมิ วิถายาน น นิมิตตคคาหิ โหติ นานุพยณชนคคาหิ, ยตวาทิกรณเมณ มนินทริยิ อสวุต วิหรนต อภิขณาโทมนสสา ปาปกกา อกุสลา ฆมมา อนวาสสเวยยิ, ตสส สัวราย ปฏิปชชติ, รกชติ มนินทริยิ, มนินทริเย สัวร อापชชติ. เอว โข ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ. (อง.ติก. ๒๐/๑๖/๑๐๘)

“ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิขณา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และโทมนัส(ความทุกข์ใจ)ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ตมกลืนด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมในมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิขณาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์

ภิกษุชื่อว่าคุ้มครองทวารในอินทรีย์ เป็นอย่างนี้แล”

เหล่านี้เป็นกิเลสที่ทำให้จิตเศร้าหมอง เราร้อน กระวนกระวาย ได้รับความทุกข์ใจอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อเกิดปัญหาต่างๆ ในชีวิต เช่น ไม่ประสบความสำเร็จในธุรกิจ หรือพลัดพรากจากบุคคลสิ่งของที่ผูกพันอยู่ ก็ยิ่งเกิดความทุกข์ใจมากขึ้น ฉะนั้น การมีสติตามรู้สภาวะต่างๆ เหล่านี้ จึงเป็นอุบายกำจัดอกุศลคือความโลภ และความโกรธ และยังกำจัดความหลงที่ไม่รู้เท่าทันอารมณ์อีกด้วย

พระพุทธองค์ตรัสอุปมาว่า มีเต่าตัวหนึ่งหากินอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เวลาเย็น เห็นสุนัขจิ้งจอกเดินมาแต่ไกล จึงหดตัวเข้าไปในกระดอง ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกเมื่อเห็นเต่าก็อยากกินเนื้อเต่า จึงคอยโอกาสอยู่ข้างๆ คิดว่า ถ้าเต่ายืดตัวออกมาก็จะจับกินเสีย แต่เต่าก็ยังคงหลบภัยอยู่ในกระดองนั้น สุนัขจิ้งจอกทนรอไม่ไหว จึงหลีกไปหากินในสถานที่อื่น กิเลสสารนี้เปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกนั่นเอง ได้พยายามหาทางเกิดอยู่เสมอในทวารต่างๆ เต่าเปรียบเหมือนนักปฏิบัติ กระดองเต่าเปรียบเหมือนอินทรีย์สังวรที่ปิดกั้นไม่ให้เกิดอกุศลทางทวารเหล่านั้น^{๓๑๖} ดังนั้น การไม่สำรวม

^{๓๑๖} ภูตบุพพ ภิภขเว กุมโม กจฉโป สายณหสมย อุนนทีตีเร โคจรปสุโต อโหสิ. สิกาโลปิ โข ภิภขเว สายณหสมย อุนนทีตีเร โคจรปสุโต อโหสิ. อททสา โข ภิภขเว กุมโม กจฉโป สิงคาลุ ทูโรโตว โคจรปสุต, ทิสวาน โสณตปิณจมานิ องคานิ สก กปาเล สโมททิตวา อปโปสสุโก ตุนทีภูโต สงกสายติ. สิกาโลปิ โข ภิภขเว อททส กุมม กจฉปี ทูโรโตว โคจรปสุต, ทิสวาน เยน กุมโม กจฉโป เตนุปสงกมิ, อุปสงกมิตวา กุมม กจฉปี ปจจุปฐุจิติโต อโหสิ “ยทาย กุมโม กจฉโป โสณตปิณจมานิ องคานิ อณตตร วา อณตตร วา องค อภินินนาเมสสติ, ตตเถว น คเหตุวา อุททาลิตวา ขาทิสสามิ”ติ. ยทา โข ภิภขเว กุมโม กจฉโป โสณตปิณจมานิ องคานิ อณตตร วา อณตตร วา องค น อภินินนามิ. อถ สิงคาโล กุมมมหา นิพพิชช ปกคามิ โอตาริ อลภมาโน.

เอวมเว โข ภิกขเว ตุมเหหิ มาโร ปาปิมา สตติ สมิติ ปจฺจุปฺภุจฺจโธ “อปเปว นามาหิ อิมสฺส จกฺขุโธ วา โอตาริ ลเภยยํ ๗เปฯ ชิวหาโธ วา โอตาริ ลเภยยํ ๗เปฯ มนโธ วา โอตาริ ลเภยยน”ติ. ตสฺมาติห ภิกขเว อินฺทริเยสุ कुตตทวาราวา วิหฺรณ, จกฺขุณา รูปิ ทิสฺวา มา นิमितตคคาหิโน อหฺวตถ, มา ออนุพยณชนคคาหิโน. ยตฺวาอิกรณเมณิ จกฺขุณฺทริยํ อสฺสูตฺติ วิหฺรณตฺ อภิกฺขมาโทมนสฺสา ปาปกกา อกุสฺสา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยํ, ตสฺส สํวราย ปฏฺิพฺชถ, รกฺขถ จกฺขุณฺทริยํ, จกฺขุณฺทริเย สํวริ อापฺชถ. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา. ฆาเนน คนธํ ฆายิตฺวา. ชิวหาเย รสํ สายิตฺวา. กาเยน โฝฏฺฐพฺพํ ผุสฺสิตฺวา. มนฺสา ธมฺมํ วิณฺญาเย มา นิमितตคคาหิโน อหฺวตถ, มา ออนุพยณชนคคาหิโน. ยตฺวาอิกรณเมณิ มนินฺทริยํ อสฺสูตฺติ วิหฺรณตฺ อภิกฺขมาโทมนสฺสา ปาปกกา อกุสฺสา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยํ, ตสฺส สํวราย ปฏฺิพฺชถ, รกฺขถ มนินฺทริยํ, มนินฺทริเย สํวริ อापฺชถ. ยโต ตุมเหหิ ภิกขเว อินฺทริเยสุ कुตตทวาราวา วิหฺริสฺสถ, อถ ตุมเหหิปิ มาโร ปาปิมา นิพพิชฺช ปกฺกมฺสฺสติ โอตาริ อลภมาโน กุมฺมมหาเว สิกฺคาโลติ. (ส.ส.พ. ๑๘/๒๔๐/๔๕)

“ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว มีเต่าตัวหนึ่ง เวลายืนเที่ยวหากินที่ริมฝั่งแม่น้ำ แม่น้ำขุ่นจึงจกตัวหนึ่งเวลานั้นก็เที่ยวหากินอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เต่าเห็นสุนัขจิ้งจอกเที่ยวหากินแต่ไกล ก็หดหัวและขาเข้ากระดองของตน ไม่เคลื่อนไหว นิ่งอยู่ ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกก็เห็นเต่าเที่ยวหากินแต่ไกลเหมือนกัน จึงเข้าไปหาเต่าแล้วยืนอยู่ใกล้ด้วยคิดว่า เมื่อใดเต่านี้โผล่หัวและขาส่วนใดส่วนหนึ่งออกมา เมื่อนั้นเราก็จักจับมันพาดแล้วกินเสีย ในที่นั้น เมื่อใดเต่าไม่โผล่หัวและขาส่วนใดส่วนหนึ่งออกมา เมื่อนั้นสุนัขจิ้งจอกก็เบื่อหน่าย ไม่ได้โอกาส เดินจากเต่าไป

ข้อนี้ก็ฉนั้นเหมือนกัน แม้มารผู้มีบาปเข้าใกล้เธอตลอดหลายสม่าเสมอด้วยคิดว่า บางทีเราจะพึงได้โอกาสทางตา ฯลฯ ทางลิ้น ฯลฯ หรือทางใจของภิกษุเหล่านี้ เพราะฉะนั้นเธอตลอดหลายจงคุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายอยู่เถิด เห็นรูปทางตาแล้วอย่ารวบถือ อย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุทรีซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะพึงเป็นเหตุให้ถูกรักรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออกุศลและโทมนัสครอบงำได้ จงรักษาจักขุทรี ถึงความสำรวมในจักขุทรี พึงเสียดทางหู ... ตมกลินทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโฝฏฐัพพะทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว อย่ารวบถือ อย่าแยกถือ จงปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะพึงเป็นเหตุให้ถูกรักรรมที่เป็นบาปอกุศลคืออกุศลและโทมนัสครอบงำได้ จงรักษามโนทรี ถึงความสำรวมในมโนทรี ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดเธอตลอดหลายจงคุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายอยู่ เมื่อนั้น แม้มารผู้มีบาปก็จะเบื่อหน่าย ไม่ได้โอกาส หลีกจากเธอตลอดหลายไป เหมือนสุนัขจิ้งจอกเดินจากเต่าไปฉนั้น”

อินทรีย์จึงก่อให้เกิดโทษคือกิเลสในภพนี้ นอกจากนั้นยังก่อให้เกิดโทษคือการตกนรกหรือเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานในภพหน้าอีกด้วย

อินทรีย์สังวรนี้เป็นปฏิบัติาหนึ่งให้เห็นเหตุอุปถัมภ์ให้บรรลุนิพพานได้แน่นอน ปฏิบัติานี้ เรียกว่า อปณณกปฏิบัติา^{๓๑๗} มี ๓ อย่าง คือ

^{๓๑๗} ตีฬิ ภิกขเว ฌเมทธิ สมณนาคโต ภิกขุ อปณณกปฏิบัติา ปฏิปนโน โหติ, โยนิ จสส อารทธา โหติ อาสวานํ ขยาย. กตเมทธิ ตีฬิ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ, โภขเน มตตณฺญ โหติ, ชาครียํ อนุยฺตุโต โหติ.

กถณจ ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ จกขุนา รูปิ ทิสวา น นิमितตคคาฬิ โหติ นานุพยณชนคคาฬิ, ยตวาทิกรณเมณํ จกขุนทริยํ อสํวตํ วิหรนตํ อภิชฌาโทมนสสา ปาปกา อกุสลา ฌมา อนวาสสเวยฺยํ, ตสส สํวราย ปฏิปชชติ, รกชติ จกขุนทริยํ, จกขุนทริเย สํวริ อปาชชติ. โสเตน สททํ สุตวา ๗เป๗ ฆาเนน คนธํ ฆายิตวา ๗เป๗ ชิวหาย รสํ สายิตวา ๗เป๗ กาเยน โฝฏฐพพํ ผุสิตวา ๗เป๗ มนสา ฌมมํ วิถณาย น นิमितตคคาฬิ โหติ นานุพยณชนคคาฬิ, ยตวาทิกรณเมณํ มนินทริยํ อสํวตํ วิหรนตํ อภิชฌาโทมนสสา ปาปกา อกุสลา ฌมา อนวาสสเวยฺยํ, ตสส สํวราย ปฏิปชชติ, รกชติ มนินทริยํ, มนินทริเย สํวริ อปาชชติ. เอวํ โข ภิกขเว ภิกขุ อินทริเยสุ คุตตทวารโ โหติ.

กถณจ ภิกขเว ภิกขุ โภขเน มตตณฺญ โหติ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ ปฏิสงฺขา โยนิโส ออาหารํ ออาหารติ เนว ทวายน น มทายน น มณฺฑนายน น วิภูสณายน, ยาวเทว อิมสส กายสส จิตฺติยา ยาปนายน วิฬิสุปรตฺติยา พรหมจริยานุคคหายน, อิติ ปุราณณจ เวทนํ ปฏิทงฺขามิ, นวณจ เวทนํ น อุปปาเทสสามิ, ยาดตรา จ เม ภวิสสติ, อนวชชตา จ ผาสฺวิหาโร จาติ. เอวํ โข ภิกขเว ภิกขุ โภขเน มตตณฺญ โหติ.

กถณจ ภิกขเว ภิกขุ ชาครียํ อนุยฺตุโต โหติ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ ทิวสํ จงกเมณ นิสชชายน อวารณฺเียฬิ ฌเมทธิ จิตตํ ปริโสเธติ, รตตฺติยา ปจฺมํ ยามํ จงกเมณ นิสชชายน อวารณฺเียฬิ ฌเมทธิ จิตตํ ปริโสเธติ, รตตฺติยา มชฌิมํ ยามํ ทกฺขิณเณน ปสเสณ สึหเสยฺยํ กปฺเปติ ปาเท ปาทํ อจจาธาย สโต สมปชาโน อฏฺฐจานสณลํ มนสิกริตวา, รตตฺติยา ปจฌิมํ ยามํ ปจจฺจุฏฺฐาย จงกเมณ นิสชชายน อวารณฺเียฬิ ฌเมทธิ จิตตํ ปริโสเธติ. เอวํ โข ภิกขเว ภิกขุ ชาครียํ อนุยฺตุโต โหติ. อิเมทธิ โข ภิกขเว ตีฬิ ฌเมทธิ สมณนาคโต ภิกขุ อปณณกปฏิบัติา ปฏิปนโน โหติ, โยนิ จสส อารทธา โหติ อาสวานํ ขยายาติ. (อง.ติก. ๒๐/๑๖/๖๘-๙)

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ชื่อว่าปฏิบัติ ไม่ผิด และเจต
ชื่อว่าปรารถนาเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ

ธรรม ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. คู้มครองทวารในอินทรี
๒. รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร
๓. ประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนืองๆ

ภิกษุชื่อว่าคู้มครองทวารในอินทรี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ๑ ไม่แยกถือ๒ ปฏิบัติเพื่อสำรวม
ในจักขุนทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิขมา(เพ่งเล็ง
อยากได้ของเขา)และโทมนัส(ความทุกข์ใจ)ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรี ถึงความสำรวม
ในจักขุนทรี ฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ตมกลิ่นด้วยจมูก ฯลฯ ลิ้มรสด้วยลิ้น ฯลฯ ถูกต้องโณภูฐัพพะ
ด้วยกาย ฯลฯ รู้แจ้งธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อสำรวมใน
มโนทรี ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็เป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิขมาและโทมนัส
ครอบงำได้ จึงรักษามโนทรี ถึงความสำรวมในมโนทรี ภิกษุชื่อว่าคู้มครองทวารในอินทรี
เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุชื่อว่ารู้ประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณา
โดยแยกคายแล้วฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง
แต่เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้ แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน
เพื่ออนุเคราะห์ พรหมจรรย์ด้วยคิดเห็นว่า “เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่
เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา” ภิกษุชื่อว่า
รู้ประมาณในการบริโภคอาหาร เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนืองๆ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัย
นี้ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการ จงกรม ด้วยการนั่งตลอดวัน ชำระจิต
ให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการ จงกรม ด้วยการนั่งตลอดปฐมยามแห่งราตรี
นอนดูราชาสีห์โดยข้างเบื้องขวาซ้อน เท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้น
ในมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้น ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากธรรมที่เป็นตัวขัดขวางด้วยการจงกรม
ด้วยการนั่งตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี ภิกษุชื่อว่าประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนืองๆ
เป็นอย่างนี้แล

การสำรวมอินทรีย์ การรู้ประมาณในการบริโภค และการมีสติต่อเนื่อง ในการปฏิบัติ หากนักปฏิบัติสำรวมอินทรีย์ไม่ให้เกิดอกุศลทางทวาร ทั้งหก บริโภคพอประมาณ และมีสติต่อเนื่องไม่ให้เกิดนิรวณฺ์รบกวนจิต นั่งหรือเดินตลอดกลางวันและกลางคืน พักผ่อนตลอดสี่ชั่วโมงใน มัชฌิมยาม นักปฏิบัตินั้นจะได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แน่นอน

พระพุทธองค์ตรัสโทษของการไม่สำรวมอินทรีย์ว่า การทะเลงตา ด้วยหลาวเหล็ก มีเปลวไฟลุกโชน ยังดีว่าการรับรู้อารมณ์ทางตาโดย ก่อให้เกิดกิเลส การแทงหูด้วยขอเหล็กคม มีเปลวไฟลุกโชน ยังดีว่า รับรู้อารมณ์ทางหูโดยก่อให้เกิดกิเลส การคว้านจมูกด้วยมีดตัดเล็บคม มีเปลวไฟลุกโชน ยังดีว่าการรับรู้อารมณ์ทางจมูกโดยก่อให้เกิดกิเลส การตัดลิ้นด้วยมีดโกนคม มีเปลวไฟลุกโชน ยังดีว่าการรับรู้อารมณ์ทาง ลิ้นโดยก่อให้เกิดกิเลส การแทงกายด้วยหอกคม มีเปลวไฟลุกโชน ยังดี กว่า การรับรู้อารมณ์ทางกายโดยก่อให้เกิดกิเลส เพราะผู้พอใจรูปารมณฺ์ เป็นต้น เมื่อใกล้เสียชีวิต จะตกนรกหรือเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน^{๓๑๘}

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติไม่ผิด และเธอ ชื่อว่าปรารถนาเหตุเพื่อความสิ้นอาสวะ”

^{๓๑๘} อาทิตตปริยายํ โว ภิกขเว ฌมมปริยายํ เทเสสสามิ, ตํ สุณาถ. กตโม จ ภิกขเว อาทิตตปริยาโย ฌมมปริยาโย? วรํ ภิกขเว ตตตตาย อโยสลากาย อาทิตตตาย สมปชฺชลิตาย สโชติภูตาย จกฺขุนทริยํ สมปลิมภูจฺจํ, น เตวว จกฺขุวิณฺเณยเยสุ รูปेषุ อนุพยณฺชนโส นิमितตคฺคาโ. นิमितตสสาทคฺคิตํ วา ภิกขเว วิณฺณานํ ติฏฺฐจฺจมานํ ติฏฺฐเจยฺย อนุพยณฺชนสสาทคฺคิตํ วา, ตสฺมี เจ สมเย กาลํ กเรยฺย, จานเมตํ วิชชติ, ยํ ทวินนํ คตฺตีนํ อณฺณตรํ คตฺตีคจฺเจยฺย นริยํ วา ติริจฺจานโยนํ วา. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทิตตํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วรํ ภิกขเว ติเณหน อโยสงฺกฺกา อาทิตเตน สมปชฺชลิเตน สโชติภูเตน สโชติทริยํ สมปลิมภูจฺจํ, น เตวว โสตฺวิณฺเณยเยสุ สทเทสุ อนุพยณฺชนโส นิमितตคฺคาโ. นิमितตสสาท-

คฤดี ว่า ภิกขเว วิณญาณํ ติฏฐमानํ ติฏฐเจยฺย อนุพยณฺชนสฺสาทคฺคิถํ ว่า, ตสฺมี เจ สมเย กาลํ กรายฺย, จานเมตํ วิชฺชติ, ยํ ทฺวินนํ คตฺติํ อถฺยตฺรํ คตฺตี คจฺเจยฺย นิริยํ ว่า ติจฺจฉานโยนํี ว่า. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วรํ ภิกขเว ติเณหน นขจฺเจทเนน อาทิตฺเตน สมฺปชฺชติเตน สฺโขติฏฺฐเตน ฆานินฺทริยํ สมฺปลิมฺภุจฺจํ, น เตวว ฆานวิถฺยเณยฺยสุ คุนฺเธสุ อนุพยณฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห. นิมิตฺตสฺสาทคฺคิถํ ว่า ภิกขเว วิณญาณํ ติฏฐमानํ ติฏฐเจยฺย อนุพยณฺชนสฺสาทคฺคิถํ ว่า, ตสฺมี เจ สมเย กาลํ กรายฺย, จานเมตํ วิชฺชติ, ยํ ทฺวินนํ คตฺติํ อถฺยตฺรํ คตฺตี คจฺเจยฺย นิริยํ ว่า ติจฺจฉานโยนํี ว่า. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วรํ ภิกขเว ติเณหน ขุเรน อาทิตฺเตน สมฺปชฺชติเตน สฺโขติฏฺฐเตน ฆวทินฺทริยํ สมฺปลิมฺภุจฺจํ, น เตวว ฆวทวิถฺยเณยฺยสุ รเสสุ อนุพยณฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห. นิมิตฺตสฺสาทคฺคิถํ ว่า ภิกขเว วิณญาณํ ติฏฐमानํ ติฏฐเจยฺย อนุพยณฺชนสฺสาทคฺคิถํ ว่า, ตสฺมี เจ สมเย กาลํ กรายฺย, จานเมตํ วิชฺชติ, ยํ ทฺวินนํ คตฺติํ อถฺยตฺรํ คตฺตี คจฺเจยฺย นิริยํ ว่า ติจฺจฉานโยนํี ว่า. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วรํ ภิกขเว ตินฺทหาย สตฺติยา อาทิตฺตตาย สมฺปชฺชติตาย สฺโขติฏฺฐตาย กายินฺทริยํ สมฺปลิมฺภุจฺจํ, น เตวว กายวิถฺยเณยฺยสุ โฝฏฺฐพฺเพสุ อนุพยณฺชนโส นิมิตฺตคฺคาโห. นิมิตฺตสฺสาทคฺคิถํ ว่า ภิกขเว วิณญาณํ ติฏฐमानํ ติฏฐเจยฺย อนุพยณฺชนสฺสาทคฺคิถํ ว่า, ตสฺมี เจ สมเย กาลํ กรายฺย, จานเมตํ วิชฺชติ, ยํ ทฺวินนํ คตฺติํ อถฺยตฺรํ คตฺตี คจฺเจยฺย นิริยํ ว่า ติจฺจฉานโยนํี ว่า. อิมํ โขหํ ภิกขเว อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ.

วรํ ภิกขเว สฺโสตตํ, สฺโสตตํ โข ปนาคํ ภิกขเว วถฺณํ ฆีวิตานํ วทามิ, อผลํ ฆีวิตานํ วทามิ, โมมุหํ ฆีวิตานํ วทามิ, น เตวว ตถารูเป วิตฺถเก วิตฺถเกยฺย, ยถารูปานํ วิตฺถกานํ วสฺสคโต สงฺฆํ ภินฺททย. อิมํ โขหํ ภิกขเว วถฺณํ ฆีวิตานํ อาทินนํ ทิสฺวา เอวํ วทามิ. (สํ.สพฺวา. ๑๘/๒๓๕/๑๕๗-๘)

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอาทิตตบรรยายและธรรมบรรยายแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังอาทิตตบรรยายและธรรมบรรยาย เป็นอย่างไร

คือ บุคคลแห่งจักขุนทริยด้วยหลาวเหล็กที่ร้อน ไฟติด ลูกโซน โขติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตาไม่ประเสริฐ เลย วิญญาณที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไปได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคตಿಯ่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้

บุคคลผู้ที่ไม่ได้เจริญสตินั้นเป็นผู้ที่ประมาทอยู่ การเจริญสติในที่นี้ หมายถึง เป็นการระลึกถึงทาน ศีล และภาวนาที่เราได้ทำแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายถึง การเจริญสติระลึกถึงรูปนามในปัจจุบันขณะ เพื่อพัฒนาสติให้เกิดสมาธิและปัญญา สตินั้นเหมือนกับการสีไม้สองท่อน

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลทะเลงโสตินทรีย์ด้วยขอเหล็กที่คม ไฟติด ลูกโซน โชติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในเสียงที่ฟังรู้แจ้งทางหู ไม่ประเสริฐเลย วิญญานที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไป ได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลคว้านขามินทรีย์ด้วยมีดตัดเล็บที่คม ไฟติด ลูกโซน โชติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในกลิ่นที่ฟังรู้แจ้งทางจมูก ไม่ประเสริฐเลย วิญญานที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิต หรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไป ได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเขื่อนขิวหินทรีย์ด้วยมีดโกนที่คม ไฟติด ลูกโซน โชติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในรสที่ฟังรู้แจ้งทางลิ้นไม่ประเสริฐเลย วิญญานที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไป ได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้แลจึงกล่าวอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลแทงกายินทรีย์ด้วยหอกที่คม ไฟติด ลูกโซน โชติช่วง ยังประเสริฐกว่า ส่วนการถือนิมิตโดยอนุพยัญชนะในโผฏฐัพพะที่ฟังรู้แจ้งทางกายไม่ ประเสริฐเลย วิญญานที่เนื่องด้วยความยินดีในนิมิตหรือเนื่องด้วยความยินดีในอนุพยัญชนะ เมื่อตั้งอยู่ ฟังตั้งอยู่ได้ ถ้าบุคคลกระทำกาลกิริยาในสมัยนั้น เป็นไป ได้ที่บุคคลนั้นจะฟังถึงคติอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ นรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เราเห็นโทษนี้จึงกล่าวอย่างนี้

ภิกษุทั้งหลาย ความหลับยังประเสริฐกว่า แต่เรากล่าวว่าการหลับเป็นหมันสำหรับผู้มีชีวิต กล่าวว่ามีผลสำหรับผู้มีชีวิต กล่าวว่าเป็นความเขลาสำหรับผู้มีชีวิต ส่วนบุคคลตกอยู่ในอำนาจของวิตกเช่นใดแล้ว ฟังทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ก็ไม่ควรตรึกถึงวิตกเช่นนั้นเลย เราเห็นโทษนี้แล้วว่าเป็นหมันสำหรับผู้มีชีวิต จึงกล่าวอย่างนี้”

อย่างต่อเนื่อง สมานีเหมือนกับความร้อนที่เกิดจากการสีไม้ และ ปัญญา ก็เหมือนกับเปลวไฟที่เกิดจากความร้อนนั้น

ดังนั้น บุคคลจึงข้ามอรรณพคือมหาสมุทรได้ด้วยความไม่ประมาท คือ ด้วยการเจริญสติอย่างต่อเนื่องอันจะก่อให้เกิดสมาธิและพัฒนาปัญญาต่อมา จนกระทั่งถึงอริยมรรค (มรรคปัญญา) ที่สามารถกำจัดกิเลสได้โดยเด็ดขาดเป็นสมุจเฉทปหานได้ และความไม่ประมาทนี้เป็นหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการที่พระพุทธองค์ตรัสตอบแก่เทวดาในมงคลสูตรว่า

อปฺปมาโท จ ฐมฺเมสุ เอตํ มงคลมุตฺตมํ.^{๓๑๙}

“การประพฤตินไม่ประมาท นี้เป็นมงคลอันสูงสุด”

คำถามที่ ๗ : บุคคลล่วงทุกข์ได้อย่างไรเล่า

คำถามที่ ๗ ที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์คือ **กถิสฺส ทุกฺขมจเจติ** (บุคคลล่วงทุกข์ได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า **วิริเยน ทุกฺขมจเจติ** (บุคคลยอมล่วงทุกข์ได้ด้วย ความเพียร)

คำว่า ทุกข์ ในที่นี้คือรูปนามชั้น ๕ นั่นเอง บุคคลผู้ที่ยังมีโอฆะ ห้วงกิเลสอยู่ ยังมีบรรณพคิอมหาสมุทรอันได้แก่สภาวะเห็น สภาวะได้ยิน เป็นต้น ซึ่งเกิดจากการกระทบระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะ ภายนอก เพราะเรายังมีรูปนามอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น อาฬวกยักษ์จึงได้ ทูลถามปัญหาว่า บุคคลยอมข้ามทุกข์ได้อย่างไรเล่า พระพุทธองค์จึงตรัส ตอบว่า บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร

คำว่า ทุกข์ ในที่นี้มีได้หมายถึงทุกขเวทนา เพราะทุกขเวทนานั้น เกิดขึ้นเป็นบางขณะเท่านั้นเอง แต่ทุกข์ในที่นี้ ได้แก่ ทุกข์ในอริยสัจ ๔ คือ รูปนามชั้น ๕ ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญูณชั้น ตราบใดที่พวกเรายังมีรูปนามชั้น ๕ เหล่านี้อยู่ พวก เราจึงต้องเป็นทุกข์ในการเกิดแก่เจ็บตาย เป็นต้น หากว่าไม่มีความเพียร ทุกข์เหล่านั้นก็จะเกิดขึ้นอีกซ้ำแล้วซ้ำเล่า เพราะยังต้องเวียนว่ายตาย เกิดอยู่ในวัฏสงสารนี้ ทุกชีวิตในโลกนี้เปรียบได้กับดอกเห็ดดอกหนึ่งที่ ผุดขึ้นมาจากดินจะมีดินติดมาด้วย เช่นเดียวกันนี้ บุคคลที่เกิดมานั้น

ก็พ่วงความตายเข้ามาด้วย ^{๓๒๐} ผู้ที่เกิดมาแล้วไม่ตายถือว่าไม่มี เพราะไม่มีใครสามารถล่องพ้นความตายไปได้

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่าบุคคลจะข้ามทุกข์คือรูปนามได้ ก็ด้วยความเพียร หมายความว่า เราต้องมีความเพียรในการเจริญสติ ดังที่พระองค์ได้ตรัสปัจฉิมวาจาก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

หนททานิ ภิกขเว อามนตยามิ โว. วยธมา สงฺขารา.
อูปมาเทน สมปาเทถ. ^{๓๒๑}

“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”

พระพุทธพจน์นี้แนะนำให้พวกเราเจริญสติอยู่เสมอ ถึงแม้ว่าเราจะเจริญสติก็จริง แต่ถ้าไม่มีความเพียรในการเจริญสติอย่างจดจ่อและต่อเนื่องแล้ว สตินั้นก็จะเป็นสติที่ผิวเผินไม่มีกำลังเพียงพอที่จะข้ามมหาสมุทรคือภพได้ และถ้าความเพียรย่อหย่อนไม่มีกำลังก็ไม่สามารถที่จะล่องทุกข์ได้ นอกจากนี้ ยังมีคาถาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสสอนเรื่องความเพียรนี้อีกว่า

^{๓๒๐} ยถา ทิ อหิจจตตมกมฺภูหิ มตถเกณ ปิสฺสุ คเหตุวาว อุคฺคจฺจติ, เอวํ สตฺตา ชรามรณํ คเหตุวาว นิพฺพตฺตฺนติ. (วิสุทฺธิ. ๑/๑๖๘/๒๕๑)

“อุปมาเหมือนดอกเห็ดตุ่มผุดขึ้นดินเอาฝุ่นติดหัวขึ้นมา ฉนั้นใด เหล่าสัตว์ก็พาความแก่และความตายมาเกิดด้วย ฉนั้นนั่น”

^{๓๒๑} ที.ม. ๑๐/๑๘๕/๖๓

อชเชว กิจจมาตปปี
น ทิ โน สงครี เตน

โก ชณญา มรณิ สุเว
มหาเสเนน มัจจนา.^{๓๒๒}

บุคคลควรทำความเพียรเผากิเลสเสียแต่วันนี้ ใครเล่าจะรู้ความตายในวันพรุ่งนี้ได้ เพราะพวกเราไม่มีการผัดผ่อนกับพญามัจจุราชซึ่งมีกองทัพใหญ่หลวง”

จะเห็นได้ว่า ในขณะที่พระพุทธองค์ได้ทรงเพียรปฏิบัติธรรม ได้ประทับนั่งบนอปราศิตบัลลังก์ภายใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ พระองค์ได้ทรงตั้งความเพียรอย่างแรงกล้าและทรงอธิษฐานว่า แม้เลือดและเนื้อในกาย จักแห้งเหือดเหลือแต่เพียงหนัง เอ็น กระดูกก็ตาม ตราบใดที่เรายังไม่บรรลुพระสัมมาสัมโพธิญาณ ได้รู้เห็นธรรมอันยิ่งแล้ว เราจักไม่ยอมลุกจากบัลลังก์นี้เป็นอันขาด จักนั่งอบรมกาย วาจา ใจให้ละเอียดถึงที่สุดให้ได้ ซึ่งเป็นความเพียรที่ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ยอมให้ร่างกายนี้เหลือเพียงหนัง เอ็น กระดูก และยอมให้เลือดเนื้อในร่างกายเหือดแห้งไปกระทั่งในที่สุดพระพุทธองค์ก็ทรงสามารถล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร และยังทรงมีพระมหากรุณาคุณในการช่วยหมู่เวไนยสัตว์ให้ก้าวล่วงพ้นทุกข์ตามพระองค์ด้วย ดังข้อความว่า

กามิ ตโจ จ นหารุ จ
อุปสุสสุตฺติ นิสเสสฺสิ

อภูจิจิ จ อวสิสสุตฺติ
สรีเร มํสโลหิติ.^{๓๒๓}

“หนัง เอ็น และกระดูก จงเหลืออยู่ เนื้อและเลือดทั้งสิ้นในสรีระของเรา จงเหือดแห้งไปก็ตามที”

^{๓๒๒} ม.อ. ๑๔/๒๗๓/๑๒๘

^{๓๒๓} พ.สุ.อ. ๑/๔๔๕-๖/๒๑๒, พ.อ.ป.อ. ๑/๒/๙๑

กามํ ตโจ จ นหารุ จ อฏฺฐิ จ อฺปสุสฺสตุ, สรีเร อวสุสฺสตุ มํสโลหิตํ,
 ยํ ตํ ปุริสธามเนน ปุริสวীরิเยน ปุริสปรกฺกเมเนน ปตฺตพฺพํ, น ตํ อปาปฺภูนิทฺวา
 วีริยสฺส สณฺณจํ ภาวิสฺสตีติ.^{๓๒๔}

“หนัง เอ็น และกระดูก จงเหือดแห้งไปเกิด เนื้อและเลือดในสรีระ
 ของเรา จงเหือดแห้งไปก็ตามที่ เมื่อเรายังไม่บรรลุนิติที่พึงบรรลุด้วย
 เรี่ยวแรง ความเพียร และความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักไม่หยุดความ
 เพียรนั้น”

การเวียนว่ายตายเกิดเป็นธรรมชาติของมนุษย์ สัตว์ เทวดา พรหม
 จัดว่าเป็นธรรมชาติของโลก ของทุกรูปนาม ทุกอย่างเมื่อเกิดขึ้นแล้วต้อง
 มีการแตกดับสูญสลายไป เมื่อตายไปแล้วก็ต้องเวียนกลับมาเกิดใหม่อีก
 เป็นเช่นนี้แล้วๆ เล่าๆ ดังนั้น หากบุคคลที่ต้องการจะข้ามพ้นจากทุกข์
 คือความเกิดแก่เจ็บตายเป็นต้น ก็สามารถล่วงทุกข์ทั้งหลายเหล่านั้นได้
 ด้วยความเพียร ถ้าหากไม่อยากตายก็ต้องไม่เกิด ซึ่งมีเพียงหนทางเดียว
 ที่จะทำให้ไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป นั่นคือ ต้องมีความเพียรที่ประกอบ
 กับสติปัญญาด้วยการปฏิบัติธรรมโดยการเจริญสติปัฏฐาน วิปัสสนา
 ภาวนา จนบรรลุธรรมขั้นสูงสุดเป็นพระอรหันต์ จึงจะสามารถทำให้ล่วง
 พ้นจากความทุกข์เหล่านั้นได้

^{๓๒๔}
 ม.ม. ๑๓/๑๘๔/๑๕๙

คำถามที่ ๘ : บุคคลบริสุทธิได้อย่างไรเล่า

คำถามที่ ๘ ที่อาพวักยักษได้กราบทูลถามพระพุทธองค์คือ **กถัสุ ปริสุขมติ** (บุคคลบริสุทธิได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า **ปญญา ปริสุขมติ** (บุคคลย่อมบริสุทธิได้ด้วยปัญญา) ซึ่งหมายถึง มรรคปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอรรหัตตมรรคญาณเป็นอรรหัตตมรรคปัญญา ซึ่งสามารถกำจัดกิเลสทั้งหมดได้โดยเด็ดขาดสิ้นเชิงเป็น สมุจเฉตปหาน มรรคญาณดังกล่าวสามารถกำจัดกิเลสที่นอนเนื่องในกระแสดิจิต (สันตानานุสัย) ได้อย่างถาวร กล่าวคือ

๑) พระโสดาบันสามารถละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สิ้นพตปรามาส ตลอดจนกิเลสที่จะพาให้ไปเกิดในทุกคติภูมิได้ทั้งหมด (พระโสดาบัน คือ ผู้ถึงกระแสพระนิพพาน จะไม่ไปเกิดในทุกคติภูมิ และจะเกิดอีกไม่เกิน ๗ชาติเท่านั้น)

๒) พระสกทาคามีสามารถละกิเลสอย่างหยาบ คือ ราคะ และ โทสะ (พระสกทาคามี คือ ผู้กลับมาเกิดอีกเพียงครั้งเดียว จะไปเกิดในสุคติภูมิอันได้แก่มนุษย์ เทวดา หรือพรหม)

๓) พระอนาคามีสามารถละกิเลสอย่างละเอียด คือ กามราคะ และปภีฆะ (พระอนาคามี คือ ผู้ไม่เวียนมาเกิดอีกในกามภูมิ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสแล้วปรินิพพานในที่นั้น)

๔) พระอรหันต์สามารถละกิเลสที่เหลือได้โดยสิ้นเชิง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา (พระอรหันต์ คือ ผู้ไกลจากกิเลส จะไม่เวียนตายเวียนเกิดในวัฏสงสารอีก)

คัมภีร์อรรถกถาของอาฬวกสูตรอธิบายดังนี้^{๓๒๕} ข้อความว่า บุคคล
ข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา หมายถึง ข้ามทิวโฆชะ ห้วงน้ำคือทิวฐิ ซึ่งบุคคล

^{๓๒๕} ๑. เหว วุตตาย เจตตาย ยสฺมา โสตาปัตตติยงคปทฺฐฐานํ สทฺธิทฺริยํ, ตสฺมา “สทฺธาย
ตฺรติ โອฆนฺติ อิมินา ปเทน ทิวโฆสฺตรณํ โสตาปัตตติมคฺคํ โสตาปนฺนญจ ปกาเสติ.

๒. ยสฺมา ปน โสตาปนฺโน กุสลานํ ฌมฺมานํ ภาวนาย สาทจฺจกิริยาสงฺขาเตน
อปฺปมาเทน สมฺนาคโต พุทฺติยมคฺคํ อาราเธตฺวา ฐเปตฺวา สกิทฺเว อิมํ โลกํ อากมฺนมนตฺตํ
อวเสสํ โสตาปัตตติมคฺเคน อติณฺณํ ภโวฆวตฺถํ สํสารณฺณวํ ตฺรติ ตสฺมา “อปฺปมาเทน
อณฺณวตฺติ อิมินา ปเทน ภโวฆตฺรณํ สกทาคามิมคฺคํ สกทาคามิณฺจ ปกาเสติ.

๓. ยสฺมา สกทาคามี วิริเยน ตติยมคฺคํ อาราเธตฺวา สกทาคามิมคฺเคน อนตฺตีตํ
กาโมฆวตฺถํ กาโมฆสฺสณฺณิตถฺยจ กามทุกฺขมจฺเจติ ตสฺมา “วิริเยน ทุกฺขมจฺเจตฺติ อิมินา ปเทน
กาโมฆตฺรณํ อนาคามิมคฺคํ อนาคามิณฺจ ปกาเสติ.

๔. ยสฺมา ปน อนาคามี วิคตคามปงฺกตฺตาย ปริสุทฺธาย ปณฺญาเย เอกนตฺปริสุทฺธํ
จตุตถมคฺคปณฺณํ อาราเธตฺวา อนาคามิมคฺเคน อปฺปหีนํ อวิชฺชาสงฺขาตํ ปรมมลํ ปชฺหติ
ตสฺมา “ปณฺญาเย ปริสุทฺธมตฺตีติ อิมินา ปเทน อวิชฺโชฆตฺรณํ อรหตฺตมคฺคํ อรหฺนตถฺยจ ปกาเสติ.
(สํ.ส.อ. ๑/๒๔๖/๓๑๕, ขุ.ส.อ. ๑/๑๘๖/๒๖๕)

“๑. ด้วยกาลานั้น แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว เพราะสัทธินทรีย์เป็น
ปทัฏฐานแก่โสตาปัตตติยงค เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงประกาศการข้าม
ทิวโฆชะ คือโสตาปัตตติมรรคและโสตาบัน ด้วยบทนี้ว่า บุคคลย่อมข้ามโอชะได้ด้วยศรัทธา

๒. พระโสตาบันถึงพร้อมแล้วด้วยความไม่ประมาท กล่าวคือ การกระทำติดต่อกับ
การเจริญกุศลธรรม ยินดีมรรคที่ ๒ ย่อมข้ามอรณพคือสังสารอันเป็นที่ตั้งแห่งภโวชะ อันข้าม
ไม่ได้ด้วยโสตาปัตตติมรรคที่เหลือ ยกเว้นเหตุสักว่ามาสู่โลกนี้ครั้งเดียวเท่านั้น เพราะเหตุนี้
จึงทรงประกาศการข้ามภโวชะ คือสกทาคามิมรรคและสกทาคามี ด้วยบทนี้ว่า ย่อมข้าม
อรณพได้ด้วย ความไม่ประมาท

๓. เพราะสกทาคามียินดีมรรคที่ ๓ ย่อมล่วงทุกข์อันเป็นที่ตั้งแห่งกาโมชะ และที่สำคัญ
ว่ากาโมชะอันข้ามไม่ได้ด้วยสกทาคามิมรรค เพราะเหตุนี้ จึงทรงประกาศการข้ามกาโมชะ
คืออนาคามิมรรคและอนาคามี ด้วยบทนี้ว่า ย่อมล่วงทุกข์ได้ด้วย ความเพียร

๔. เพราะอนาคามียินดีมรรคปัญญาที่ ๔ อันบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว ด้วยปัญญา
อันบริสุทธิ์ซึ่งปราศจากเปือกตม ละมลทินอย่างละเอียด กล่าวคืออวิชชา อันละไม่ได้ด้วย
อนาคามิมรรค เพราะเหตุนี้ จึงทรงประกาศการข้ามอวิชโชชะ คืออรหัตมรรคและพระอรหันต์
ด้วยบทนี้ว่า ย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา”

ที่ยังเป็นปุถุชนอยู่นี้ต้องเพิ่มพูนศรัทธาให้มีกำลังเป็นสัทธินทรีย์ ในการปฏิบัติธรรมจนบรรลุเป็นพระโสดาบัน เมื่อนั้นจึงจะสามารถกำจัดกิเลส (สังโยชน์) โดยเด็ดขาดได้ ๓ อย่าง อย่างแรกคือ สักกายทิฏฐิ ความสำคัญผิดว่ามีตัวตน อย่างที่สองคือ วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระรัตนตรัย อย่างที่สามคือ สีลัพพตปรามาส การยึดมั่นศีลพรตนอกศาสนาที่ไม่ใช่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ว่าเป็นหนทางหลุดพ้น พระโสดาบันนั้นท่านสามารถข้ามภโวชะได้ด้วยศรัทธา และจะกลับมาเกิดอย่างมาอีกเพียง ๗ชาติ เท่านั้น

ข้อความต่อมาคือข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ประมาท (การมีสติ) คือข้ามภโวชะซึ่งหมายถึง การข้ามภพได้ของพระสกทาคามีด้วยกำลังของสติ เมื่อพระโสดาบันข้ามห้วงน้ำภโวชะได้ด้วยศรัทธาแล้ว ขั้นที่สองจะต้องเจริญสติให้มากขึ้นจนถึงระดับที่เป็นสตินทรีย์ มีการกระทำติดต่อกันด้วยการเจริญกุศลธรรมที่ยินดีในมรรคที่ ๒ คือสกทาคามีมรรค ย่อมสามารถข้ามภโวชะไปได้

ข้อความต่อจากนั้น คือ ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร หมายถึง พระอนาคามี ผู้ซึ่งได้เพิ่มพูนความเพียรให้มากขึ้น กล่าวคือ หลังจากได้เป็นพระสกทาคามีแล้ว ต้องมีความเพียรมากขึ้นจนถึงระดับที่เป็นวิริยินทรีย์เพื่อที่จะข้ามภพในการเวียนว่ายตายเกิดในกามภูมิได้ เพราะพระอนาคามีจะไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลกทั้งที่เป็นรูปพรหมและอรูปพรหมตามกำลังของฌานที่ท่านได้ ส่วนพระอนาคามีที่เจริญฌานจนได้ถึงปัญจฌานและมีอินทรีย์ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งแก่กล้าจะไปเกิดในชั้นสุทธาวาสภูมิ ๕ ตามกำลังของอินทรีย์ที่ท่านบำเพ็ญ คือ ท่าน

ที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่อวิหาภูมิ, ถ้ามีวิริยอินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่อตัปปาภูมิ, ถ้ามีสติอินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่สุทฺถสาภูมิ, ถ้ามีสมาธิอินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่สุทฺถสีภูมิ และถ้ามีปัญญาอินทรีย์แก่กล้าจะไปเกิดที่อกนิฐาภูมิ (ยอดภูมิพระอริยะ) ในที่นี้ คำว่า ล่วงทุกขีได้ด้วย ความเพียร ได้แก่ พระอนาคามีที่สามารถข้ามห้วงน้ำคือกาโมฆะได้ด้วย กำลังของความเพียร ^{๓๒๖}

^{๓๒๖} อวิหา อตัปปา สุทฺถสา สุทฺถสี อกนิฐา เจติ สุทฺถวาสภูมิ ปณจวิธา โทติ. (สงคห ๕/๑๑/๒๘)

“สุทฺถวาสภูมิมี ๕ ชั้น คือ พรหมชั้นอวิหา พรหมชั้นอตัปปา พรหมชั้นสุทฺถสา พรหมชั้นสุทฺถสี และพรหมชั้นอกนิฐา”

อนาคามีโน ปน สุทฺถวาเสสุ อุปปชชนติ. (สงคห ๕/๘๖/๓๔)

“ส่วนพระอนาคามียอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุทฺถวาส”

อนาคามีโน ปน สุทฺถวาเสสุ อุปปชชนตติ อนาคามีโนเยว อริยา บุถุชชานาทิกาเล, ปจฉาปิ วา ปณจมชฌานํ ทิวิธมปิ ภาเวตวา สทฺธาทีอินทริยเวมตตตานุกกเมน ปณจสุ สุทฺถวาเสสุ อุปปชชนติ. (วิภาวินี ๕/๘๖/๒๖๒)

“คำว่า อนาคามีโน ปน สุทฺถวาเสสุ อุปปชชนติ (ส่วนพระอนาคามียอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุทฺถวาส) หมายความว่า พระอริยเจ้าคือพระอนาคามียอมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุทฺถวาส ๕ ชั้นในเวลาเป็นปุถุชนเป็นต้น หรือแม้ในภายหลังเมื่อเจริญปัญญาจนฉานทั้งสามประการ [ระดับอ่อน ปานกลาง และแก่กล้า] ตามลำดับความต่างกันของอินทรีย์ ๕ มีศรัทธาเป็นต้น”

อนาคามีสุ จ สทฺธาธิโก อวิหเส อุปปชชติ, วิริยาธิโก อตัปปเปสุ. สตาธิโก สุทฺถเสสุ. สมาราธิโก สุทฺถสีสุ. ปณญาธิโก อกนิฐเสสุติ. (ปรมตถ.ฎีกา ๕/๑๕๔/๒๓๓)

“พระอนาคามีผู้มีศรัทธายังยวดย่อมอุบัติในหมู่พรหมชั้นอวิหา ผู้มีวิริยียังยวดย่อมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นอตัปปา ผู้มีสติยังยวดย่อมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุทฺถสา ผู้มีสมาธิยังยวดย่อมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นสุทฺถสี ผู้มีปัญญาที่ยวดย่อมไปอุบัติในหมู่พรหมชั้นอกนิฐา”

เมื่อพระอนาคามีได้พากเพียรเจริญปัญญาต่อไป ย่อมจะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ผู้บริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวงได้ด้วยปัญญาซึ่งคือ อรหัตตมรรคปัญญา นี่คือคำตอบที่พระองค์ตรัสว่า บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา จึงจะสามารถข้ามห้วงน้ำคืออวิชโชฆะได้ด้วยกำลังของ ปัญญาในอรหัตตมรรคที่สามารถกำจัดกิเลสที่เหลือได้ทุกอย่าง คือ รูปราคะ ความพอใจในรูปฌาน อรูปราคะ ความพอใจในอรูปฌาน มานะ ความถือตัว อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน และอวิชชา ความไม่รู้

สรุปความว่า ในคัมภีร์อรรถกถามีแสดงไว้ว่า :-

พระโสดาบันข้ามทิฏฐโฆฆะได้ด้วยศรัทธา (สัทธินทรีย์)

พระสกทาคามีข้ามภโวฆะได้ด้วยความไม่ประมาท (สติินทรีย์)

พระอนาคามีข้ามกาโมฆะได้ด้วยความเพียร (วิริยินทรีย์)

พระอรหันต์ข้ามอวิชโชฆะได้ด้วยปัญญา (ปัญญินทรีย์)

หลังจากทราบคำตอบเหล่านั้นแล้ว อาพวกยักษ์จึงได้กราบทูลถามคำถามต่อไปว่า บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้อย่างไร หมายความว่า อนุสัยกิเลส ๗ ที่กล่าวมาแล้ว ล้วนเป็นกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในกระแสดิจิต คือ มีอยู่ในใจของเราตลอดเวลา เมื่อทุกคนตื่นนอนขึ้นมา ก็ต้องทำความสะอาด ล้างหน้า แปรงฟัน สรรวจว่าหน้าตาหรือเสื้อผ้าสะอาดไหม เรารู้ว่าหลังตื่นนอนมาหน้าตา ฟัน ปากของเรายังสกปรกอยู่ เราก็จะชำระล้างทำความสะอาด เนื่องจากว่าร่างกายของมนุษย์นี้ เปรียบเหมือนกับจอมปลวกแห่งหนึ่ง มีทวารอยู่ ๙ ช่องด้วยกัน คือ มีตา ๒ ตา มีหู ๒ หู มีรูจมูก ๒ รู มีปาก ๑ ปาก มีทวารหนัก ๑ ช่อง

มีทวารเบา ๑ ช่อง โดยทวารทั้ง ๙ นี้มีของเสียไหลออกมาตลอด
เวลา^{๓๒๗}

อย่างไรก็ตาม ถ้าเรามองไม่เห็นความสกปรก เราก็จะไม่ชำระล้าง
ทำความสะอาดเลย เพราะว่าเราเข้าใจไปว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่สะอาด
ในกรณีเดียวกัน เราต้องมีความเข้าใจว่าจิตของเรานั้นเศร้าหมองด้วย
กิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น ดังนั้น พระพุทธองค์
จึงตรัสว่า ปญญา ยปริสุชฺฌติ หมายความว่า บุคคลนั้นย่อมบริสุทธิ์ด้วย
ปัญญา คือ สามารถชำระจิตที่เศร้าหมองนั้นด้วยปัญญานั้นเอง

ในอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต พระพุทธองค์ตรัสว่า

ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ. ตณฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปฺกิลเสหิ
อุปฺกิลิณฺฑิ.^{๓๒๘}

“ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่เศร้าหมองแล้วเพราะอุปกิเลส
ที่จรมา”

ข้อนี้หมายความว่า จิตนี้โดยธรรมชาติของมันเอง มิใช่เป็น
สภาวะที่แปดเปื้อนสกปรกหรือมีสิ่งเศร้าหมองเจือปนอยู่ แต่สภาพเศร้า
หมองนั้นเป็นของแปลกปลอมเข้ามา ฉะนั้น การชำระจิตให้สะอาด

^{๓๒๗} อนนํ ปานํ ขาทนียํ โภชนณฺจ มหารหํ
เอกทวารเณ ปวิสิตฺวา นวทวารเหติ สนฺทติ.
(วิสุทฺธิ. ๑/๓๐๓/๓๘๒)

“ข้าว น้ำ ของเคี้ยว และของกินราคาแพง เข้าไปทางทวารเดียว หลั่งออกทางทวาร ๙”
^{๓๒๘} อจฺ.เอกก. ๒๐/๔๙/๕

หมดจดจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ สภาวะเดิมของจิตนั้นเป็นจิตที่ประภัสสร คือผุดผ่อง ผ่องใส บริสุทธิ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ความเข้าใจเช่นนี้ ทำให้คัมภีร์ ฝ่ายมหายาน ได้กล่าวว่าจิตของมนุษย์นั้นเป็นจิตที่ผุดผ่องอยู่เสมอ แต่จิตที่ผุดผ่องนั้นจะต้องผ่านการกระตุ้นเตือนด้วยถ้อยคำหรือ อากัปกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อทำให้เกิดความสว่างขึ้นมา แต่ความจริงแล้วความเข้าใจเช่นนี้เป็นความเข้าใจผิด ไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เนื่องจากว่าในคัมภีร์อรรถกถาของธรรมบทนั้นได้แสดงไว้ว่า คำว่า จิตประภัสสร นี้ ได้แก่ ภาวังคจิต ดังข้อความว่า

ปกติมนो हि गवङ्कजित्तं तं अपभुञ्जि. यथा हि पसनं उतकि
 आकनुत्तेहि नीलातिहि उपकुलिञ्जि नीलोत्तातिเกत् โหติ न ज न्व उतकि
 नापि पुरिमं पसनउत्तमेव तदा तमपि आकनुत्तेहि ओगिष्ठातिहि โทเสहि
 पभुञ्जि โหति न ज न्व जित्तं नापि पुरिमं गवङ्कजित्तमेव तेनाह गक्वा
 “ปภัสสรमित् ภิขเว จित्तं, ตถจ โข आकनुत्तेहि उपकुलिเสहि
 उपकुलिञ्जันติ.^{๓๖๙}

“กล่าวโดยละเอียดว่า ใจปกติชื่อว่าภาวังคจิต ภาวังคจิตนั้นไม่ต้อง
 โทษประทุษร้ายแล้วข เหมือนอย่างว่า น้ำใสเศร้าหมองแล้วเพราะสี
 ทั้งหลายมีสีเขียวเป็นต้นซึ่งจรมมา (กลับ) เป็นน้ำต่างโดยประเภทมีน้ำ
 เขียวเป็นต้น จะชื่อน้ำใหม่ก็มีไซ้ จะชื่อน้ำใสตามเดิมนั้นแลก็มีไซ้
 ฉะนั้น ภาวังคจิตเช่นนั้น อันโทษมีอภิษณาเป็นต้น ที่จรมมาประทุษร้ายแล้ว
 จะชื่อน้ำใหม่ก็มีไซ้ จะชื่อน้ำภาวังคจิตตามเดิมนั้นแลก็มีไซ้ ฉะนั้น

เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ปภัสสรमितถ ภิกขเว จิตตํ, ตถจ โข อากนฺตฺตเกหิ อุกฺกเกเลเสหิ อุกฺกเกลิฏฺฐจํ (ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสร แต่เศร้าหมองแล้วเพราะอุปกิเลสที่จรมา)”

จิตที่เป็นองค์แห่งภพ ตามหลักอภิธรรมกล่าวว่า เป็นจิตที่ยังไม่ขึ้นสู่วิถีสวรรค์ ยังไม่ได้เสวยอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวาร เป็นต้น แต่เมื่อใดที่มีการรับรู้อารมณ์ เช่น เกิดการเห็น การได้ยิน เป็นต้น จะเกิดวิถิจิตขึ้นมารับอารมณ์แทนภวังคจิต เมื่อวิถิจิตดับไป ก็เกิดเป็นภวังคจิตอย่างเดิม ดังนั้น เวลาที่เราหลับสนิทจะเป็นภวังคจิตซึ่งเสมอกับจิตในภพก่อนและปฏิสนธิจิตในภพนี้

ด้วยเหตุที่คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทได้กล่าวไว้ว่า คำว่า จิต ประภัสสรนี้ระบุดังภวังคจิตเท่านั้น มิได้ระบุดังจิตดวงอื่นๆ ในขณะที่ขึ้นสู่วิถิจิตแต่อย่างใด แต่ท่านมิได้กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของ อังคุตตรนิกาย จึงอาจเป็นไปได้ว่าชาวพุทธนิกายมหายานพบข้อความนี้ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย จึงได้เข้าใจว่าจิตประภัสสรนั้นก็คือจิตของเราที่ผู้ดม่อมอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องมาปฏิบัติธรรมไม่จำเป็นต้องมาเจริญสติ เจริญสมาธิ เจริญปัญญา เพียงแค่สะกิดเล็กน้อยหรือว่าพูดให้เข้าใจก็บรรลุกันได้แล้ว ถือว่าเป็นความเห็นซึ่งแตกต่างกัน ระหว่าง ศาสนาพุทธเถรวาทกับพุทธนิกายมหายานในเรื่องนี้

สมมุติว่าในภพที่แล้วนั้น ก่อนเราเสียชีวิตเราได้รับคตินิมิตอารมณ์ คือเห็นเปลเด็กก็ตาม เห็นครรภ์มารดาก็ตามเป็นอารมณ์ จุติจิตก็จะรับอารมณ์เหล่านั้น เมื่อจุติจิตดับลงแล้ว ปฏิสนธิจิตจะเกิดขึ้นติดต่อกัน

ทันทีต่อจากจุดจิตนั้น แล้วเราก็จะมาเกิดเป็นมนุษย์ต่อไป จิตที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิตคือภวังคจิต ซึ่งจิตทั้ง ๓ ประเภทนี้ (จุดจิตในภพชาติที่แล้ว ปฏิสนธิจิตและภวังคจิตในภพชาตินี้) รับเอาแปลเด็กหรือกรรมมารดาเป็นอารมณ์เดียวกัน ดังนั้น ขณะที่จิตขึ้นสู่วิถีแล้วถือว่าได้มีอนุสัยกิเลสนอนเนื่องอยู่ตลอดเวลา แม้กระทั่งขณะที่เราทำบุญก็เช่นเดียวกัน ขณะที่เกิดมหากุศลจิตก็ตาม กิเลสคือความโลภ ความโกรธ ความหลงเหล่านั้น ยังคงเป็นกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานของเราเป็นอนุสัยกิเลสที่ปุถุชนไม่สามารถละได้เลย

ปัญญาที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้นั้นทรงหมายเอาปัญญาที่สามารถชำระจิตจากกิเลสได้ กล่าวคือ ใน ขณะที่เราได้เจริญสติปัฏฐานอยู่นี้ เมื่อสติมีกำลังมาก สมาธิที่เกิดร่วมกับสตินั้นก็จะมีกิเลสได้เป็นวิกขัมภนปหานคือละได้ด้วยการข่มไว้ พยายามข่มกิเลสไว้ไม่ให้แสดงออกและหากว่ามีความโลภโกรธหลงเกิดขึ้นมา เราก็กำหนดว่าคิดหนอ ชอบหนอ โกรธหนอ เป็นต้น หากมีสติกำหนดได้เช่นนี้ก็ถือว่าเราสามารถกำจัดกิเลสได้ชั่วขณะแล้ว หมายความว่า กิเลสต่างๆ จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในขณะที่จิตของเราเป็นกุศลและในขณะที่เรามีสติ กำหนดรู้สภาวะธรรมอยู่ ยกตัวอย่างว่า เวลาที่เรามีเรื่องที่ไม่พอใจอยู่เรื่องหนึ่ง เช่น เราไม่พอใจนาย ก. แล้วในขณะที่เราปฏิบัติธรรมอยู่นั้น ความรู้สึกไม่พอใจนี้เกิดผุดขึ้นมา เราก็กำหนดว่าโกรธหนอ แล้วความโกรธนั้นก็ดับไป หลังจากนั้น แม้ลากรรมฐานแล้ว หากเราคิดถึงเรื่องนั้นอีก เราจะไม่มีความรู้สึกโกรธเกี่ยวกับเรื่องนั้นเลย เหมือนกับว่าเรื่องนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องที่เกิดกับตัวเรา นี่คือวิปัสสนาปัญญาที่ได้สามารถกำจัดโทษเป็นวิกขัมภนปหานคือละได้ชั่วขณะด้วยวิปัสสนาปัญญาที่ปรากฏ

ในขณะนั้น ภายหลังจากต่อมา เมื่อเราได้ปฏิบัติธรรมเจริญวิปัสสนาอย่างต่อเนื่อง ปัญญานี้จะค่อยๆ กำจัดกิเลสไปเรื่อยๆ แต่ผู้ปฏิบัติธรรมอาจไม่รู้หรือไม่ทันสังเกตว่า ปัญญานั้นได้กำจัดกิเลสออกไปจากใจของเรา มากน้อยเพียงใด

ในเรื่องนี้พระพุทธรองค์ได้เปรียบว่า เหมือนกับช่างแกะสลักผู้หนึ่ง ที่ได้ใช้มือหยิบจับมีด เขาก็จับด้ามมีดแกะสลักทุกๆ วัน เมื่อกาลเวลาผ่านไปหลายวัน หลายสัปดาห์ หลายเดือน หลายปี หลายสิบปี เขาก็รู้ว่าด้ามมีดนั้นกระทบกับมือของเขายู่ ด้ามมีดได้สึกกร่อนไป แต่เขากลับไม่รู้ว่าสึกกร่อนไปมากน้อยเพียงใด จวบจนกระทั่งวันหนึ่ง เมื่อรอยมือของเขาปรากฏที่บนด้ามมีดนั้น เขาก็ได้พิจารณาเห็นว่า โอหนอ!! มือของเรากระทบด้ามมีดนี้ ทำให้เนื้อไม้สึกกร่อนทุกวัน แต่บัดนี้รอยมือของเรา ได้ปรากฏอยู่ที่ด้ามมีดแล้ว ^{๓๓๐}

^{๓๓๐} เสวยถาปิ ภิกขเว ปลคณทสส วา ปลคณทณเตवासิสส วา วาสิชญฺเฐ ทิสสนตองคฺคฺลิตทานิ ทิสสนตติ องคฺกุฏจปทฺ, โน จ ขวสส เอวํ ญาณํ โหติ “เอตตํ กํ วัต เม อชฺช วาสิชญฺสฺส ชีณํ, เอตตํ ทิยโย, เอตตํ ปเรติ. อถ ขวสส ชีเณ ชีณนฺเตว ญาณํ โหติ. เอวเมว โข ภิกขเว ภาวานานุโยคมนุยตฺตสฺส ภิกขุโน วิหโรโต กิจจาปิ น เอวํ ญาณํ โหติ “เอตตํ กํ วัต เม อชฺช อาสวานํ ชีณํ, เอตตํ ทิยโย, เอตตํ ปเรติ. อถ ขวสส ชีเณ ชีณนฺเตว ญาณํ โหติ. (สํ.ข. ๑๗/๑๐๑/๖๙)

“รอยนิ้วมือ หรือรอยนิ้วหัวแม่มือปรากฏอยู่ที่ด้ามมีดของช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้ แต่ช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้นั้น หากไม่รู้เลยว่า วันนี้ ด้ามมีดของเราสึกไปประมาณเท่านี้ เมื่อวานนี้ สึกไปประมาณเท่านี้ วันก่อน ๆ สึกไปประมาณเท่านี้ ที่แท้เมื่อด้ามมีดสึกไปแล้ว ช่างไม้หรือลูกมือของช่างไม้นั้น ก็รู้ว่าสึกไปแล้ว ฉันทใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันเมื่อประกอบภาวนาอยู่เรื่อยๆ หากไม่รู้เลยว่า วันนี้ อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปประมาณเท่านี้ เมื่อวานนี้ สิ้นไปประมาณเท่านี้ วันก่อนๆ สิ้นไปประมาณเท่านี้ ก็จริง ถึงอย่างนั้น เมื่ออาสวะสิ้นไปแล้ว เธอก็รู้ว่าสิ้นไปแล้ว”

ในกรณีเดียวกัน เมื่อเราได้ใช้ปัญญากำจัดกิเลสหรือว่าชำระกิเลส ที่ละน้อยๆ เช่นนี้ หมั่นพากเพียรปฏิบัติเจริญวิปัสสนาภาวนา จนกระทั่ง บรรลุถึงโสดาปัตติมรรคญาณ เราก็จะสามารถรู้ได้ว่ากำจัดกิเลสไปแล้ว เท่าใด นั่นคือได้กำจัดสักกายทิฏฐิ ความเห็นผิดว่ามีตัวตน ได้กำจัด วิจิกิจฉา ความสงสัยในพระรัตนตรัยและได้กำจัดสีลัพพตปรามาส คือ การยึดมั่นศีลพรตนอกศาสนาว่าเป็นทางแห่งความหลุดพ้น ถ้าวาทาม ที่เราได้เจริญสติด้วยความไม่ประมาทได้ประกอบความเพียรจนกระทั่ง เกิดโลกุตตรปัญญานั้น จะทำให้เราสามารถกำจัดกิเลสได้ตามสมควรแก่ มรรคนั้นๆ และจะสามารถกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นเชิงโดยไม่มีเหลือ เมื่อบรรลุถึงอรหัตตมรรคปัญญาอันเป็นปัญญาที่บริสุทธิ์หมดจดจาก กิเลสทั้งปวง ปราศจากเปือกตม กำจัดกิเลสมลทินอย่างละเอียด กล่าว คืออวิชชา เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงประกาศการข้ามอวิชชชะ ด้วยอรหัตตมรรคและพระอรหันต์ ด้วยคำตอบว่า ปัญญาบริสุทธิ์ (บุคคลยอมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา) ครั้นเมื่อพระองค์ตรัสคาถานี้จบแล้ว อาพวกยักษ์ได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล

คำถามที่ ๙ :

บุคคลย่อมนได้ปัญญาอย่างไรเล่า

ครั้นเมื่ออาฬวกยักษ์ทราบคำตอบแล้วว่า บุคคลย่อมนบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา เมื่อจะทูลถามปัญหาอันคละไปด้วยโลกียะและโลกุตตระด้วยปฏิภาณของตน จึงได้กราบทูลถามคำถามที่ ๙ กับพระพุทธเจ้าว่า **กถัสฺส ลภเต ปญญํ** (บุคคลย่อมนได้ปัญญาอย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

สททหาโน อรหตํ	ธมมํ นิพพานปัตติยา
สุสสุสฺสี ^{๓๓๑} ลภเต ปญญํ	อปปมตฺโต วิจกฺขโณ.

^{๓๓๑} ในบางฉบับแปลบทว่า สุสสุสฺสี ว่า “ผู้ฟังด้วยดี” โดยถือว่ามาจาก ส อุปสรรค (ดี) + สฺ ธาตุ แต่ความจริงแล้วบทนี้มาจาก สฺ ธาตุ (สวเน = ฟัง) + ส ปัจจย + อนต ปัจจย แปลง นต ของ อนต ปัจจยกับ ส วิภัติเป็น อํ ดังคำว่า คจจํ (ผู้ไป) ลง ส ปัจจยในอรรถว่า อิจฉา (ปรารภณา) ด้วยสูตรในกัจจายนไวยากรณ์ (สูตร ๔๓๔) ว่า ภูษฆสทรสุปาที่หิตุมิจฉตเถสุ (ลง ข, ฉ และ ส ปัจจยท้าย ภูษ, ฆส, หร, สฺ และ ปา ธาตุเป็นต้นในอรรถของ ตฺ ปัจจยและ อิจฉา ศัพท์ <ปรารภณาเพื่อ> ได้บ้าง) เช่น

ภูษ ธาตุ (पालนพयวทรณสุ = รักษา และบริโภค) = พุกุกฺขติ (ย่อmprารภณาเพื่อบริโภค, หิว)

ฆส ธาตุ (อหเน = กิน) = ชิฆจฉติ (ย่อmprารภณาเพื่อบริโภค, ย่อมหิว)

หฺร ธาตุ (หฺรณ = นำไป) = ภิกฺขฺชิคฺสีติ (ปรารภณาเพื่อนำภิกษาไป)

สุ ธาตุ (สวเน = ฟัง) = สุสสุสฺสีติ (ย่อmprารภณาเพื่อฟัง)

วิธีประกอบรูปศัพท์ คือ เมื่อลง ส ปัจจยท้าย สฺ ธาตุแล้ว ให้ซ้อนธาตฺ สฺ เป็น สฺสุ แล้วซ้อน ส พยัญชนะ จึงได้รูปว่า สุสสุสฺสี แปลตามศัพท์ว่า ย่อมปรารภณาเพื่อฟัง ดังคำอธิบายในคัมภีร์ภิกษาและไวยากรณ์ว่า

“บุคคลเชื้อธรรมของพระอรหันต์เพื่อบรรลุนิพพาน ผู้ใคร่จะสตับ
ยอมได้ปัญญา เป็นผู้ไม่ประมาท พินิจพิจารณา”

บุคคลเชื้อธรรมของพระอรหันต์เพื่อบรรลุนิพพาน ได้แก่
อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหนทางสู่การดับทุกข์ ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ
สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เป็นหนทางเพื่อบรรลุนิพพาน

สุสุสุสายติ โสตุกมตาย. สา อตถโต อุปสงกมมาทิ. (ส.ส.ฎีกา ๑/๒๔๖/๓๔๖)

“บทว่า สุสุสุสาย แปลว่า ด้วยความปรารถนาจะฟัง ความปรารถนาจะฟังนั้นคือ
การเข้าไปใกล้เป็นต้นโดยเนื้อความ”

โสตุมิจฉติ สุสุสุสติ. (นิตติ.สุตต. ๖/๙๑๐)

“ยอมปรารถนาเพื่อฟัง ได้รู้ว่า สุสุสุสติ”

อพภาสวิสเย “สุสุสุสติ, สุสุสุสา อิจจาทีนิ. (นิตติ.ชาต. ๓๒๒)

“ในวิสัยแห่งอัปภาส (การซ้อนพยางค์แรกของธาตุ) มีรูปว่า สุสุสุสติ (ยอมปรารถนา
เพื่อฟัง), สุสุสุสา (ความปรารถนาเพื่อฟัง) เป็นต้น”

สุสุสุสติติ โสตุกาโม โหติ. (อง.จตุกก.อ. ๒/๑๒๘/๓๗๘)

“คำว่า สุสุสุสติ (ยอมปรารถนาเพื่อฟัง) หมายความว่า เป็นผู้ใคร่เพื่อสตับ”

ปริเยสนาเนวสนา ปรีเยฎฺฐิ คเวสนา

อุปาสนํ ตุ สุสุสุสา สา ปารีจิริยา ภเว. (อภิธาน. ๒/๔๒๘)

“การแสวงหา (๔ ศัพท์) คือ ปริเยสนา, อนเวสนา, ปรีเยฎฺฐิ, คเวสนา
การรับใช้, การอุปฐาก (๓ ศัพท์) คือ อุปาสน, สุสุสุสา, ปารีจิริยา สุสุสุสา และ
ปารีจิริยา เป็นอิตถิลิงค์”

สุสุสุสา โสตุมิจฉาย ปารีจิริยายมปิ จ. (อภิธาน. ๓/๙๓๐)

“คำว่า สุสุสุสา อิตถิลิงค์ ใช้ในความหมายว่า ความปรารถนาเพื่อฟัง และการปรนนิบัติ”

ผู้ที่มีความพากเพียรปฏิบัติธรรมเจริญสติปัญญาวิปัสสนาภาวนาอย่างต่อเนื่อง โดยมีสติปัญญาตามรู้กาย เวทนา จิต และธรรม หรือตามรู้อาการของกายและจิต คือ พิจารณารูปนามตามความเป็นจริงอย่างจดจ่อต่อเนื่องจนมีวิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้นปรากฏเกิดขึ้นจะสามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล และเมื่ออรหัตตมรรคจิตเกิดขึ้นแก่บุคคลใด อรหัตตผลจิตย่อมเกิดขึ้นติดต่อกันทันทีโดยไม่มีระหว่างคั่นแก่บุคคลนั้น ทำให้บุคคลท่านนั้นบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงที่สุด ได้แก่ พระอรหันต์ มี ๓ ประเภท คือ

๑. พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ โดยตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองและสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามได้

๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง แต่ไม่สามารถสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามได้

๓. พระอรหันตสาวก คือ ผู้สำเร็จเป็นพระอรหันต์โดยรู้แจ้งตาม เพราะปฏิบัติตามคำสอนขององค์พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า

ผู้ใคร่จะสดับย่อมได้ปัญญา คือ ความต้องการจะฟัง หมายถึง มีฉันทะที่ต้องการจะฟังธรรม เมื่อเรามีฉันทะที่ต้องการจะฟังเช่นนี้ เราจึงจะได้รับปัญญา ซึ่งจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียน การฟัง การอ่าน การสอบถาม ได้แก่ ปัญญาของคนทั่วไป

๒) จินตามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาจากสิ่งที่ได้ยิน ได้ฟัง หรือได้ศึกษาเล่าเรียนมา

๓) ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน
วิปัสสนาภาวนา

ดังข้อความว่า

อปราปี ติสโส ปณณา - จินตามยา ปณณา, สุตมยา ปณณา,
ภาวนามยา ปณณา.^{๓๓๒}

“อีกอย่างหนึ่ง ปัญญามี ๓ ประการ คือ

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด
๒. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง
๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการอบรม”

ยสส สตถา วา ฌมมํ เทสยติ อณฺณตโร วา ครุญฺจธานีโย
สพฺรหมจารี, โส ตํ ฌมมํ สุตฺวา สหุํ ปฏฺลิภติ. ตตถ ยา วิมฺสา
อุสฺสาหนา ตฺลนา อุปฺปริกฺขา, อยํ สุตมยํ ปณฺณา. ตถา สุตฺเตน
นิสฺสเยน ยา วิมฺสา ตฺลนา อุปฺปริกฺขา มนฺसानุเปกฺขณา, อยํ
จินตามยํ ปณฺณา. อิมายิ ทฺวิหิ ปณฺญาหิ มนฺสิการสมฺปยุตฺตสฺส
ยํ ญาณํ อุปฺปชฺชติ ทสฺสนญฺมิมิ วา ภาวนา ญฺมิมิ วา, อยํ ภาวนามยํ
ปณฺณา.^{๓๓๓}

“พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้นำเคารพรูปใดรูปหนึ่งยอม
แสดงธรรมแก่บุคคลใด บุคคลนั้นฟังธรรมนั้นแล้วยอมได้ศรัทธา

^{๓๓๒} ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๑๔

^{๓๓๓} ขุ.เนตติ. ๗/๑๐

ปัญญาที่ใช้พิจารณา ฝึกฝน เทียบเคียง และใคร่ครวญในธรรมนั้น
ชื่อว่า สุตมยปัญญา

ปัญญาที่ใช้พิจารณา เทียบเคียง ใคร่ครวญ และทบทวนด้วยใจ
โดยอาศัยการฟัง [ธรรม]อย่างนั้น ชื่อว่า จินตามยปัญญา

[มรรค]ปัญญาที่เกิดแก่ผู้ก่อปรด้วยมนสิการด้วยปัญญาทั้งสอง
อย่างนี้ในทสสนภูมิ [โสดาปัตติมรรค] หรือในภาวนาภูมิ [มรรคเบื้องบน
๓] ชื่อว่า ภาวนามยปัญญา”

บุคคลทั่วไปสร้างปัญญาได้ด้วยเหตุทั้ง ๓ ประการดังกล่าวข้างต้น
แต่ถ้าหากเป็นพระโพธิสัตว์ที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
จะมีปัญญาเพียงสองประการ คือ จินตามยปัญญา ปัญญาที่ได้จาก
การดำริ และภาวนามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติภาวนา
เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยมิได้ฟังคำแนะนำจาก
ผู้อื่น ดังข้อความว่า

ตตถ กตโม จ ปุคฺคโล สมมาสมพุทฺโธ. อิธกจฺโจ ปุคฺคโล ปุพฺเพ
อนนุสฺสฺเตสุ ฐมฺเมสุ สามํ สจฺจจฺานิ อภิสมฺพุชฺฌิ. ตตถ จ สพุทฺถยฺตุํ
ปาปุณฺณาติ พฺลฺลสุ จ วสีภาวํ. อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สมมาสมพุทฺโธ.^{๓๓๔}

“ในข้อนั้น บุคคลใดคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุคคลบางคนใน
โลกนี้ ย่อมรู้แจ้งธรรมเองในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน บรรลุความ
เป็นผู้รู้ธรรมทั้งปวงและความเชี่ยวชาญในทศพลญาณทั้งหลายด้วย
ความรู้แจ้งนั้น บุคคลนี้ชื่อว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า”

^{๓๓๔} อภิป. ๓๖/๒๒/๗๑

การอบรมจิต มี ๒ แบบ ได้แก่

๑) สมถภาวนา คือ การเจริญสมาธิจนกระทั่งเกิดอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ อันเป็นเหตุให้ได้โลกีย์ฌานปัญญา

๒) วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นเหตุให้ได้โลกุตตรปัญญา เพื่อให้เห็นธรรมชาติของรูปนามชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นโทษเห็นภัยของรูปนามชั้น ๕ อยากจะหนี อยากจะพ้นไปจากรูปนามชั้น ๕ จนบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ในที่สุด

ดังข้อความว่า

สมถो จ วิปัสสนา จ.^{๓๓๕}

๑. สมถะ การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ

๒. วิปัสสนา การรู้เห็นไตรลักษณ์”

พระพุทธองค์ตรัสว่าผู้ใคร่จะระสัดบย่อมนได้ปัญญา คือ บุคคลย่อมนได้รับปัญญาจากการฟังธรรม เพราะทำให้ได้รับประโยชน์และมีอานิสงส์หลายประการ คือ

๑) ผู้ฟังย่อมนได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๒) เข้าใจชัดในสิ่งที่ได้ฟังแล้ว

๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้

๔) ทำความเห็นให้ตรง

๕) จิตของผู้ฟังย่อมเลื่อมใส

^{๓๓๕} ที.ปา. ๑๑/๓๐๔/๑๑๑

ตั้งข้อความว่า

ปณฺจิเม ภิกฺขเว อานิสฺสา ฌมฺมสฺสวเน. กตฺเม ปณฺจ? อสฺสตุํ
 สฺฆนาติ, สฺสตุํ ปรีโยทาเปติ, กงฺขํ วิตรติ. ทิฏฺฐิ อุกฺโข กโรติ, จิตฺตมสฺส
 ปสฺสีทติ. อิเม โข ภิกฺขเว ปณฺจ อานิสฺสา ฌมฺมสฺสวเนติ.^{๓๓๖}

“ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้
 อานิสงส์ ๕ ประการ มีอะไรบ้าง คือ

๑. ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๒. เข้าใจชัดสิ่งที่ได้ฟังแล้ว
๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้
๔. ทำความเห็นได้ตรง
๕. จิตของผู้ฟังธรรมย่อมเลื่อมใส

ภิกษุทั้งหลาย การฟังธรรมมีอานิสงส์ ๕ ประการเหล่านี้”

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเหตุของปัญญาอย่างแรกว่าเป็น
 สิ่งที่คุณคนได้รับด้วยการตั้งใจหรือด้วยการต้องการฟังธรรมนั่นเอง

เมื่อเรามีความต้องการฟังเพราะเกิดศรัทธาแล้ว เราจึงชวนชวน
 ในการเดินทางมาฟังธรรม เราย่อมเข้าไปหา ย่อมนั่งใกล้ เมื่อนั่งใกล้แล้ว
 แม้ในขณะที่ฟังธรรมเราก็มุ่งสนใจใส่ใจตลอดสดับตรับฟัง ตั้งใจฟังทุกถ้อยคำ
 มิให้ตกหล่นไป พยายามทำความเข้าใจเนื้อความ ทั้งข้ออรรถข้อธรรม
 นั้น เป็นผู้ไม่ประมาท พินิจพิจารณา หมายความว่า การอยู่โดยมี

^{๓๓๖} อัง.ปณฺจก. ๒๒/๒๐๒/๑๓๔-๓๕

สติปัญญาเป็นเครื่องสอดส่องด้วยความเป็นผู้รู้สุภาสิตและทุพภาสิต
ย่อมใคร่ครวญอรรถทั้งหลายที่ทรงจำด้วยความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่อง
สอดส่อง เพราะฉะนั้น ผู้ใคร่จะสดับย่อมได้ปัญญา

ปัญญามีอีกหลายประเภท ได้แก่ วิปัสสนาปัญญา คือ ปัญญา
ที่เห็นตรงต่อตามความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาที่พิจารณา
ไตรลักษณ์ทำให้สามารถถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ เป็นการ
ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดสภาวะของสิ่งทั้งหลายตาม
ที่มันเป็น มรรคปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดในขณะที่บรรลุมรรคญาณ ได้แก่
ปัญญาเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ ผลปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดในขณะที่บรรลุ
ผลญาณ ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในผลจิต ๔ เป็นต้น โดยเฉพาะมรรค
ปัญญาและผลปัญญาเป็น โลกุตตรปัญญา

ปัญญาที่เราได้รับจากการฟังนี้เป็นปัญญาภายนอก เรียกว่า
ปรโตโมสะ เป็นความรู้ที่เกิดจากการฟัง การเรียนรู้จากผู้อื่น ยังไม่ใช่
ปัญญาภายในของเรา ซึ่งช่วยทำให้เราเข้าใจหลักธรรมว่า สิ่งใดเป็น
ความดี สิ่งใดเป็นความชั่ว ทำให้เราารู้จักบาปบุญคุณโทษ แต่การที่
จะเกิดปัญญาที่รู้เห็นรูปนามด้วยวิปัสสนาปัญญานี้ จะต้องเกิดจาก
การพัฒนาจิตคือการอบรมจิตของตน จึงจะเกิดวิปัสสนาปัญญา มรรค
ปัญญา และผลปัญญาได้ ซึ่งเป็นปัญญาขั้นสูงขึ้นไป ปัญญาทุกอย่างนั้น
เริ่มต้นจากสุตะคือความตั้งใจฟังธรรมนั่นเอง ดังข้อความว่า

เทวเม ภิกขเว ปจฺจยา สมนฺมาทิสฺสุริยา อูปฺปาทาย. กตฺเม เทว?
ปรโต จ โสโส โยนิโส จ มนสิกาโร. อิม โข ภิกขเว เทว ปจฺจยา
สมนฺมาทิสฺสุริยา อูปฺปาทาย.^{๓๓๓}

“ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิมี ๒ อย่างเหล่านี้ ปัจจัย ๒ อย่างมี
อะไรบ้าง คือ ปรโตโสสะ (เสียงแนะนำจากผู้อื่น) และโยนิโสมนสิการ
(การใส่ใจโดยแยบคาย)”

คำถามที่ ๑๐ : บุคคลหาทรัพย์ได้อย่างไรเล่า

อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์ด้วยคำถามต่อไปว่า กถํ สฺสุ วินฺทเต ธนํ (บุคคลหาทรัพย์ได้อย่างไรเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า ปฏฺฐูปการี ฐุรฺวา อุกฺกฐาตา วินฺทเต ธนํ (บุคคลผู้ทำการอย่างเหมาะสม ไม่เพิกทอดธุระ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่น ย่อมหาทรัพย์ได้)

คำว่า ปฏฐูปการี ผู้ทำการอย่างเหมาะสม หมายความว่า เป็นผู้รู้ความเหมาะสมในการประกอบอาชีพการงานของตน ไม่ทำประโยชน์ทั้งหลายให้เสียไป ในพระสูตรหนึ่งพระองค์ได้ทรงอธิบายความเหมาะสมในเรื่องนี้ว่ามีองค์ประกอบอยู่ ๓ ประการ ประการแรกคือ ความเข้าใจวิธีการอย่างถูกต้อง ได้แก่ ความเข้าใจในการประกอบอาชีพการงานของตนอย่างถูกต้องเพราะหากขาดความเข้าใจแล้วย่อมไม่สามารถประกอบอาชีพนั้นๆ

ประการที่สองคือ มีความชำนาญในการงานของตน หมายความว่า การงานจะลุล่วงได้ดี คนนั้นจะต้องมีความชำนาญเชี่ยวชาญพอสมควรแล้ว ย่อมจะประสบความสำเร็จก้าวหน้าได้ ซึ่งเราจะต้องพยายามพัฒนาตนเอง เพื่อให้มีความชำนาญในหน้าที่การงานที่กำลังทำอยู่นี้

ประการที่สามคือ มีความอดทน บากบั่น ขยันหมั่นเพียร การประกอบอาชีพการงานทุกอย่างนั้นย่อมต้องมีอุปสรรคเป็นธรรมดา ถ้าเราพบอุปสรรคแล้วท้อถอย ก็ไม่อาจประกอบอาชีพการงานนั้นให้สำเร็จลุล่วงไปได้ เพราะอุปสรรคมีอยู่ตลอดเวลา

ด้วยเหตุนี้พระพุทธรองค์จึงตรัสถึงการหาทรัพย์ของคนทั่วไปว่า ต้องรู้จักวิธีทำางานอย่างเหมาะสม ไม่เพิกทอดธุระคือไม่นิ่งเฉย ในหน้าที่การงานที่เราทำอยู่นั้น ด้วยอำนาจแห่งความเพียรอันเป็นไปทางจิต มุ่งมั่นในการทำงานสิ่งนั้นให้ดีที่สุด และเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร คือ มีความบากบั่น ไม่ย่อท้อ ด้วยความเพียรอันเป็นไปทางกาย ย่อมจะทำให้บุคคลนั้นสามารถแสวงหาทรัพย์ได้

ในอังคุตตรนิกาย พระพุทธรองค์ตรัสว่าทรัพย์นั้นเป็นสิ่งที่ได้มาโดยยาก แม้จะได้มาแล้วเราก็รักษาได้โดยยากกว่าจะได้ทรัพย์มา ก็ต้องขยันหมั่นเพียร ศึกษาเรียนรู้ศิลปวิทยาต่างๆ จนกระทั่งถึงความชำนาญ และเมื่อหาทรัพย์ได้แล้ว ทรัพย์นั้นก็ยังคงหมดสิ้นไปด้วยการกินการใช้ด้วยการช่วยเหลือเกื้อกูลบุคคลอื่น เป็นต้น และเราก็ยังต้องใช้ทรัพย์นั้นเพื่อตนเองด้วย

ในขุททกนิกาย พระพุทธรองค์ตรัสตอบเทวดาในมงคลสูตรว่า

พาหุสัจจนจ สิปฺปญจ	วินโย จ สุสิกฺขิโต
สุภาสิตา จ ยา วาจา	เอตํ มงคลมุตฺตมํ. ^{๓๓๘}

“การมีความรู้มาก การทำงานช่าง การมีวินัยอย่างดี และการพูดถ้อยคำไพเราะ นี่เป็นมงคลอันสูงสุด”

คำถามที่ ๑๑ : บุคคลหาชื่อเสียงได้อย่างไรเล่า

อาทวยกฤษได้กราบทูลถามคำถามที่ ๑๑ กับพระพุทธรองค์ต่อไปว่า **กถิสฺส กิตติ ปโปติ** (บุคคลหาชื่อเสียงได้อย่างไรเล่า) พระพุทธรองค์ได้ตรัสตอบว่า **สจฺเจน กิตติ ปโปติ** (บุคคลยอมหาชื่อเสียงเกียรติยศได้ด้วยความสัตย์)

มวลมนุษย์ในโลกนี้ บางคนเมื่อหาทรัพย์ได้แล้ว ก็พยายามแสวงหาปัญญาจากการฟังธรรม ต่อมาภายหลัง ถ้ามีทรัพย์สินพอสมควรแล้ว อาจจะมีคามอยากได้เกียรติยศชื่อเสียงขึ้นมา ซึ่งเกียรติยศชื่อเสียงนี้ สำหรับคนธรรมดาทั่วไปที่ไม่มีทรัพย์นั้น อาจจะไม่เห็นว่ามีคามสำคัญ แต่สำหรับคนที่มีทรัพย์มากมายเกินพอแล้ว อาจจะไปคิดว่าเกียรติยศชื่อเสียงนั้นมีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าทรัพย์ก็ได้

เมื่อเรามีทรัพย์ เราแสวงหาความสุขได้เพียงตัวเรา แต่การมีเกียรติยศชื่อเสียงนี้เป็นสิ่งที่สังคมให้ความยอมรับนับถือ ด้วยเหตุนี้จึงมีคนบางคนซึ่งถึงแม้จะมีสมบัติพัสถานร่ำรวยทรัพย์สินเงินทองเท่านั้น ยังไม่พอ แต่เขาก็ยังไขว่คว้าแสวงหาเกียรติยศชื่อเสียงอีก

บุคคลยอมได้เกียรติยศชื่อเสียงนั้นขึ้นอยู่กับความสัตย์คือพูดคำสัตย์ พูดคำจริงและทำจริงซึ่งเป็นผลงานที่บุคคลนั้นได้ทำเป็นเวลานาน ทำให้ผู้คนจำนวนมากได้ประจักษ์ จึงจะเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับดังเช่นพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระองค์ได้ทรงลำบากตรากตรำเหน็ดเหนื่อย

พระวรกาย ทรงงานเพื่อพสกนิกรชาวไทยมาเป็นระยะเวลานาน
เกียรติยศชื่อเสียงของพระองค์ยังคงสถิตย์ดำรงอยู่ในใจของคนไทย
และได้รับการยอมรับจากทั่วโลกด้วย

เกียรติยศชื่อเสียงที่แท้จริงนั้นคือความสัตย์ คุณธรรมความดีที่
ตนเองสร้างขึ้น เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อคนในสังคม
ที่อยู่ร่วมกัน เป็นคุณธรรมความดีที่สามารถสร้างได้ด้วยตนเองตลอด
เวลา ไม่ต้องรอคอย ไม่ต้องสวดมนต์อันยาวนาน วิงวอน ขอร้อง ขอให้ใคร
หรือเทวดาตนใดมาช่วย เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสตอบว่า บุคคลย่อม
หาชื่อเสียงเกียรติยศได้ด้วยความสัตย์

คำถามที่ ๑๒ : บุคคลผูกมิตรได้อย่างไรเล่า

อาพวกยักษ์ได้กราบทูลถามคำถามต่อไปว่า **กถิ มิตตานิ คนถติ** (บุคคลผูกมิตรได้อย่างไรเล่า) ทำอย่างไรบุคคลจึงจะสามารถมีมิตรสหายได้เป็นจำนวนมาก พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า **ทท มิตตานิ คนถติ** (บุคคลผู้ให้ ย่อมผูกมิตรไว้ได้) มิตรนั้นเป็นคนที่เราสนิทสนมด้วย เป็นบุคคลที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

เราทุกคนมีแขนคนละ ๒ ข้าง มีขาคนละ ๒ ข้าง แต่คนที่มีมิตร ๑๐ คน เขาจะมีแขนเพิ่มขึ้นอีก ๒๐ ข้าง ส่วนคนที่มีมิตร ๑๐๐ คน เขาก็จะมีแขนเพิ่มขึ้นอีก ๒๐๐ ข้าง หมายความว่า เมื่อเขาต้องการจะทำสิ่งใด จะทำให้การงานหรือสิ่งต่างๆ ที่เขาตั้งใจจะทำนั้นสำเร็จลุล่วงได้รวดเร็วขึ้น เพราะมีแขนของมิตรที่คอยให้ความช่วยเหลือนั่นเอง ดังนั้น การผูกมิตรจึงเป็นสิ่งที่ดี

พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงคุณธรรมในการผูกมิตรว่าได้แก่ทานคือการให้นั่นเอง เพราะบุคคลผู้ให้ย่อมเป็นที่รักของบุคคลผู้รับ เนื่องจากการให้เป็นการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นการแสดงเมตตาไมตรีจิตของผู้ให้จากใจ และมีการแสดงออกมาเป็นรูปธรรม หากว่าเรามีความเมตตาทางใจ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ทางใจ แต่ไม่มีการแสดงออกมาทางกายให้เขาได้เห็นได้รับรู้เช่นนี้ บุคคลอื่นก็อาจจะเห็นได้ไม่ชัดเจน หรือไม่อาจรับรู้ถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในใจของเราได้ แต่เมื่อเราให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดอันเป็นที่ต้องการที่ปรารถนาของผู้รับ เราย่อมสร้างมิตรได้ หรือหากผู้ให้ได้ให้

สิ่งที่ให้โดยยาก ย่อมเป็นการผูกมิตรไว้ได้ ไม่ว่าจะให้ด้วยเหตุผลใดก็ตาม การให้นั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยากยิ่ง เพราะต้องต่อสู้กับความตระหนี่ ถี่เหนียวที่ติดอยู่ในจิตของเรามาเนาน การสละให้ปันสิ่งของของตน แก่ผู้อื่นเป็นสิ่งที่ประเสริฐและทำได้ยาก เพราะบุคคลไม่ใช่ว่ามั่งมีร่ำรวย แล้วจะสามารถให้ได้ แต่ต้องมีจิตใจเอื้อเพื่อแผ่แผ่ด้วยจึงจะสามารถให้ได้ ดังนั้น การแสดงออกที่ดีจึงนับว่าเป็นสิ่งที่เป็ประโยชน์แก่บุคคลอื่น และทำให้เราสามารถสร้างสัมพันธภาพและผูกมิตรไว้ได้เป็นอย่างดี ดังพระพุทธรพจน์ว่า

ททํ ปิโย โหติ ภาชนติ นํ พหู
 กิตติ จ ปโปติ ยสสส วฑฒติ
 อมงกุฎโต ปริสํ วิคาหติ
 วิสารโท โหติ นโร อมจฉริ.^{๓๓๙}

“นรชนผู้ไม่ตระหนี่ ให้ทานอยู่ ย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก คนหมู่มากย่อมคบหานรชนนั้น เขาย่อมได้รับเกียรติ เจริญด้วยยศ เป็นผู้ไม่เก้อเขิน แก่ล้าวกล้ำเข้าสู่บริษัท”

ททมาโน ปิโย โหติ	สตัดํ ธรรมํ อนุกัมมิ
สนโต นํ สทา ภาชนติ	สถลตทา พุรหมจาร์โย.
เต ตสส ธรรมํ เทเสนติ	สพพทุกขาปนุทนํ
ยํ โส ธรรมํ อธิถถาย	ปรินิพพาติ อนาสโว. ^{๓๔๐}

^{๓๓๙} อัง.ปณจก. ๒๒/๓๔/๒๐

^{๓๔๐} อัง.ปณจก. ๒๒/๓๕/๒๑

“ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักของคนหมู่มาก เชื่อว่าดำเนินตามธรรมของ สัตบุรุษ สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบ ผู้สำรวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมคบหาผู้ให้ทานทุกเมื่อ

สัตบุรุษเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง แก่เขา เขารู้ชัดธรรมนั้นแล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ บริณิพพานในโลกนี้”

ทานหรือการให้ นั้น เป็นหัวข้อหนึ่งในสังคหัตถุ ได้แก่ “ความ มีน้ำใจโอบอ้อมอารี (ให้ทาน), กล่าววชิไพบราคะ, สงเคราะห์ช่วยเหลือ การงาน และสมานไมตรี” สังคหัตถุ แปลว่า ธรรมที่เป็นที่ตั้งแห่งการ สงเคราะห์กัน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน หมายถึง หลักการครองใจ คน หลักยึดเหนี่ยวใจกันไว้ และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี หลักการ สงเคราะห์สังคหัตถุ ๔ มีดังต่อไปนี้ :-

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือ กันด้วยสิ่งของที่ควรให้ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. ปิยวาจา วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดดีมีน้ำใจ วาจาซาบซึ้งใจ คือ กล่าวคำสุภาพ เจรจาไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและ ความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็น หลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี

๓. อัถถจริยา การประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงการช่วย เหลือแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม

๔. สมานัตตตา ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์ สิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี

ตั้งข้อความว่า

จตุตถจริยา ภิภุชเว สงคหตถุณี. กตมานิ จตุตถาริ ? ทานํ เปยยวชชํ อตถจจริยา สมานตตตา, อิมานิ โช ภิภุชเว จตุตถาริ สงคหตถุณีติ.

ทานญจ เปยยวชชญจ	อตถจจริยา จ ยา อิธ
สมานตตตา จ ฌเมสุ	ตตถ ตตถ ยถารหิ
เอเต โช สงคหา โลเก	รตถสสาณิว ยายโต.
เอเต จ สงคหา นาสสุ	น มาตา ปุตตการณา
ลภถ มานํ ปุชํ วา	ปีตา วา ปุตตการณา.
ยสฺมา จ สงคหา เอเต	สมเวกขนฺติ ปณฺทิตา
ตสฺมา มหตตํ ปโปปนฺติ	ปาสฺสา จ ภวนฺติ เต. ^{๓๔๑}

“ภิภุชทั้งหลาย สังคหัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) มี ๔ ประการ เหล่านี้ สังคหัตถุ ๔ ประการมีอะไรบ้าง คือ

๑. ทาน (การให้)
๒. เปยยวชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
๓. อัจฉจริยา (การประพฤติประโยชน์)
๔. สมานัตตตา (การวางตนทัดเทียมกัน)

^{๓๔๑} อัง.จตุกก. ๒๑/๓๒/๒๓

ภิกษุทั้งหลาย สังคหวัตถุมี ๔ ประการเหล่านี้แล

ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยาในโลกนี้ และสมานตตตตในธรรม
นั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลัก
ที่ยึดคุมรถซึ่งแล่นไปไว้ได้ฉะนั้น

ถ้าไม่เพียงมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือหรือ
การบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของ
สังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความยิ่งใหญ่ และเป็น
ผู้นำสรรเสริญ”

จตตารี สงคหวัตถุ - ทาน เปยยวัชชะ อตถจริยา สมานตตตต ^{๓๔๒}

“สังคหวัตถุ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔

๑. ทาน (การให้)
๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
๓. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
๔. สมานตตตต (การวางตนทัดเทียมกัน)

พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนอภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับประโยชน์ในภพนี้
(ที่ภพนี้มีกัตถประโยชน์) ว่า บุคคลจะได้รับปัญญาด้วยความตั้งใจฟัง
ได้รับทรัพย์ด้วยการทำการทำงานอย่างเหมาะสม ขยันหมั่นเพียร ได้รับ
เกียรติยศชื่อเสียงด้วยความสัตย์ และสามารถผูกมิตรได้ด้วยการให้ทาน
การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทั้งหมดนี้เป็นข้อความที่อภิกษุทั้งหลายได้กราบทูลถาม
พระพุทธองค์

^{๓๔๒} ที.ปา. ๑๑/๓๑๓/๑๑๙

คำถามที่ ๑๓ :

บุคคลทำอะไรจึงจะไม่เศร้าโศกในภพต่อไปเล่า

หลังจากนั้นอาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามคำถามที่ ๑๓ ซึ่งเป็นคำถามสุดท้ายว่า **อสุมา โลกา ปรี โลกั กถึ เปจจ น โสจติ.** (บุคคลทำอะไรจึงจะไม่เศร้าโศกในภพต่อไปเล่า) พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า

ยสเสเต จตุโร ธมมา สทตฺสส ฆรเมสิโน
สจจํ ธมโม ธิติ จาโค ส เว เปจจ น โสจติ.

“บุคคลใดผู้ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธา มีธรรม ๔ ประการ เหล่านี้ คือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ บุคคลนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก”

ในเรื่องนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนอาฬวกยักษ์ถึงประโยชน์ในภพต่อไป (สัมปรายิกัตถประโยชน์) ว่า บุคคลที่จะเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ยังต้องเดินทางอีกยาวไกล หากบุคคลนั้นเป็นผู้ที่ครองเรือนอยู่ เป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาและมีธรรม ๔ ประการ คือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ เมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศกในภพต่อไป

ศรัทธานี้มีลักษณะ ๒ อย่างคือ ความเชื่อมั่นและความเลื่อมใส ความเชื่อมั่น คือ เชื่อมั่นในกรรมและผลของกรรมว่ามีจริง ความเลื่อมใส คือ เลื่อมใสในคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระอริยสงฆ์ เมื่อเราเลื่อมใสในคุณของพระพุทธเจ้าว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นผู้ที่ตรัสรู้

ชอบอย่างแท้จริงได้ด้วยพระองค์เอง เลื่อมใสในคุณของพระธรรมว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางแห่งความหลุดพ้นอย่างแท้จริง เลื่อมใสในคุณของพระอริยสงฆ์ว่าเป็นบุคคลที่บรรลुธรรมอย่างแท้จริง ถ้าหากมีศรัทธาเช่นนี้ก็ถือว่าเป็นบุคคลที่ประกอบด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา บุคคลดังกล่าวต้องประกอบด้วยองค์คุณ ๔ ประการ ดังนี้

ประการแรก คือ สัจจะ ได้แก่ พุทความจริง มีความสัตย์จริง ในการพูด

ประการที่ ๒ คือ ปัญญา ได้แก่ มีปัญญาเชื่อกรรมและผลของกรรม และปัญญาที่ได้จากเจริญสติปัฏฐานวิปัสสนาภาวนา จนกระทั่งรู้เห็นประจักษ์ลักษณะเฉพาะรูปนามตามความเป็นจริง และเห็นความเกิดดับของรูปนาม เป็นต้นไปจนกระทั่งพัฒนาปัญญาถึงระดับโลกุตตรปัญญา ได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล

ประการที่ ๓ คือ อดิ ได้แก่ ความเพียร โดยเราต้องประกอบความเพียร ๔ ประการในภพนี้ ได้แก่ ความเพียรในการสร้างบุญบารมี ความเพียรในการให้ทาน ความเพียรในการรักษาศีล และความเพียรในการเจริญภาวนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเจริญวิปัสสนาภาวนานี้เป็นความเพียรที่สูงสุดในพระพุทธศาสนา และจัดว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุดด้วย

ธรรมชาติของจิตของมนุษย์เรานั้นมักไหลลงสู่ที่ต่ำเสมอ เราจึงมักขาดสติและประมาทในธรรม ความประมาทเกิดขึ้นจากการไม่มีความเพียรของเราเอง นั่นก็คือ การขาดสติ ความเกียจคร้าน ด้วย

เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสว่า ฐิติเป็นความเพียรในการสั่งสมคุณงามความดี ในขณะที่เรายังมีโอกาสอยู่

ประการสุดท้ายคือ จาคะ ได้แก่ การเสียสละ การให้ทาน ไม่ว่าจะเป็นการให้ทานเพื่อช่วยเหลือบุคคลผู้ด้อยโอกาส การให้ทานเพื่อการทำนุบำรุงพระศาสนา หรือเป็นการให้ทานอื่นๆ เพื่อช่วยเหลือสังคมหรือประเทศชาติก็ตาม เหล่านี้ก็นับว่าเป็นจาคะเช่นเดียวกัน

ในหมวดของฆราวาสธรรม ๔ ข้อที่ ๔ คือ จาคะ หมายถึง ความเสียสละ โดยสละกิเลส สละความสุขสบายและผลประโยชน์ส่วนตน มีใจกว้างขวางพร้อมที่จะรับฟังความทุกข์ ความคิดเห็น และความต้องการของผู้อื่น พร้อมทั้งจะร่วมมือ ช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่คับแคบ ไม่เห็นแก่ตัวหรือเอาแต่ใจตัวเอง

ในหมวดของอริยฐานธรรม ๔ ข้อที่ ๓ คือ จาคะ หมายถึง ความสละ คือ สละสิ่งอันเคยชิน ข้อที่เคยยึดถือไว้และสิ่งทั้งหลายอันผิดพลาดจากความจริงเสียได้ เริ่มตั้งแต่สละอามิสจนถึงสละกิเลส

ในหมวดของอริยทรัพย์ ๗ ข้อที่ ๖ คือ จาคะ หมายถึง ความสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ปัญหา ๑๓ ข้อ

ปัญหาที่อาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามพระพุทธองค์นี้ มีทั้งหมด ๑๓ ข้อ และพระพุทธองค์ได้ตรัสตอบไว้ทั้งหมด คำถามและคำตอบที่ปรากฏในพระสูตรนี้เป็นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งคำตอบของปัญหาทั้ง ๘ ข้อแรกที่พระพุทธเจ้าทั้ง ๒ พระองค์ตอบนี้เหมือนกัน พระองค์ทรงตอบอย่างเดียวกันทุกคำถาม พุทธปัญหาเหล่านั้นเป็น พุทธวิสัยเช่นนี้

มารดาและบิดาของอาฬวกยักษ์นั้นได้เคยไปเข้าเฝ้าและกราบทูลถามปัญหา ๘ ข้อและได้รับคำตอบจากพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้อาฬวกยักษ์ได้เรียนรู้ปัญหาถามตอบเหล่านั้นในครั้งที่ยังเป็นเด็กจากมารดาบิดาของตน แต่ในต่อมาภายหลัง โดยกาลเวลาล่วงไป อาฬวกยักษ์กลับลืมคำตอบไป จึงเกิดความกังวลและกลัวว่าจะลืมคำถามอีก จึงได้ใช้ชาติเขียนจารึกคำถามนั้นลงในแผ่นทองคำ ด้วยคิดว่า ‘ขอปัญหาเหล่านี้จงอย่าพินาศ’ จึงเก็บไว้ในวิมาน

ก่อนที่บิดามารดาของท่านจะเสียชีวิตเพราะหมดอายุขัย ได้สั่งกับอาฬวกยักษ์ไว้ว่า ท่านจะมีอายุยืนจนกระทั่งถึงศาสนาของพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า และหากว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว จงไปกราบทูลถามปัญหาเถิดและจะทราบว่าคุณคำตอบเป็นเช่นนี้

เมื่ออาฬวกยักษ์ได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบตรงกับที่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เคยตอบบิดามารดาของ

ท่านไว้เมื่อกาลก่อน อาฬวกยักษ์ได้รับฟังแล้วก็เกิดปีติปราโมทย์ และได้เจริญวิปัสสนาที่ระลึกฐูปนามอันปรากฏในปัจจุบันเป็นอารมณ์ ในที่สุดของปัญหาข้อที่ ๘ เมื่อพระพุทธองค์ทรงประกาศการข้าม อวิชโชนะด้วยอรหัตตมรรคและพระอรหันต์ด้วยคาถาว่า **ปณฺญา ยปริสฺสุขฺมตี** (บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา) อาฬวกยักษ์ได้บรรลุธรรม เป็นพระโสดาบัน หลังจากนั้นความเป็นยักษ์ที่ดุร้ายเหี้ยมโหดก็กลายเป็นยักษ์ที่นุ่มนวล เป็นยักษ์สมาบัติที่มีความเคารพนับถือในพระพุทธ ศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

อาฬวกยักษ์ได้กล่าวไว้ในคาถาสุดท้ายของพระสูตรนี้ว่า

โส อหํ วิจริสฺสามิ คามา คามํ ปุรา ปุริ
 นมสฺสามาโน สมฺพุทฺธํ ฌมฺมสฺส จ สฺสุขมฺมตํ.

“ข้าพระองค์นั้นจะท่องเที่ยวไปจากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน จากเมืองสู่เมือง ขอนมัสการพระพุทธเจ้า และความเป็นพระธรรมอันดีงามของพระธรรม”

คาถาข้างต้นหมายความว่า ไม่ว่าจะท่านจะอยู่ ณ ที่ใด ในหมู่บ้านเมือง หรือเดินทางไปแห่งหนตำบลใด ในใจของท่านจะระลึกถึงพระพุทธคุณและพระธรรมคุณอยู่เสมอ แม้ว่าจะไม่ได้กล่าวถึงพระอริยสงฆ์ไว้ ก็อนุโลมได้ว่าท่านมีความเคารพในพระอริยสงฆ์เช่นเดียวกัน เนื่องจากเป็นคาถา เป็นบทกวีที่มีแต่พยางค์และถึงแม้ครบพยางค์แล้ว จึงมิได้กล่าวถึงพระสงฆ์ไว้โดยตรงในที่นี้

เมื่ออภวรักษ์ย์บรรลุนิยามเป็นพระโสดาบันแล้ว ท่านจึงมีพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระอาจารย์ในใจของท่านเพียงพระองค์เดียว มีพระธรรมคืออริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่ในใจของท่าน มีพระอริยสงฆ์คือพระโสดาบันเป็นต้นเป็นเพื่อนพรหมจรรย์ที่ได้ประพาศพิพรมจรรย์เหมือนกันอยู่ในใจของท่านตลอดเวลา

คำตอบที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนแก่ท่านอภวรักษ์ย์นี้ เป็นคำตอบที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีประโยชน์ทั้งในปัจจุบันนี้และทั้งในโลกหน้า ซึ่งมีบทสรุปดังต่อไปนี้

๑. ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ เมื่อเรามีศรัทธาเป็นทรัพย์แล้ว เราจึงสามารถพากเพียรปฏิบัติเพื่อการบรรลุคุณธรรมขั้นสูงต่อไป

๒. ธรรมที่บุคคลประพาศดีแล้วย่อมนำสุขมาให้ ไม่ใช่ทรัพย์สินเงินทองหรือญาติพี่น้อง เพราะสิ่งเหล่านั้นนำความสุขมาให้เราได้ในช่วงขณะหรือชั่วคราวเท่านั้น แต่ธรรมที่เราได้ประพาศดีเป็นสิ่งที่นำสุขมาให้แก่เราได้ตลอดไป

๓. ความสัตย์มีรสล้ำเลิศกว่ารสทั้งหลาย คือ ความจริงที่เราได้กล่าวไว้นั้นมีรสที่มีค่ากว่ารสโดยทั่วไป

๔. นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐสุด เมื่อเรามีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เราก็จะหลีกเลี่ยงจากบาปและหมั่นบำเพ็ญบุญอยู่เสมอ

๕. บุคคลข้ามห้วงกิเลสได้ด้วยศรัทธา คือ เมื่อเรามีศรัทธาในพระพุทธศาสนา เราจึงตั้งใจปฏิบัติธรรม

๖. บุคคลข้ามห้วงภพได้ด้วยความไม่ประมาท เพราะการเจริญสติปัฏฐานเป็นทางสายเดียวแห่งความพ้นทุกข์

๗. บุคคลล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร คือ สามารถล่วงทุกข์คือรูปนามนี้ได้ด้วยความเพียรในการปฏิบัติธรรม

๘. จิตหมดจดจากกิเลสได้เบื้องแรกด้วยปัญญาที่รู้จักบาปบุญคุณโทษ และหลังจากนั้นก็ปัญญาที่อบรมด้วยการเจริญสติ สมาธิ และปัญญา เมื่อเราเจริญสติ สมาธิ ปัญญาจะพัฒนาขึ้นเป็นวิปัสสนา ปัญญา มรรคปัญญา และผลปัญญาตามลำดับ

๙. บุคคลย่อมได้รับปัญญาด้วยการตั้งใจฟังธรรม

๑๐. ผู้ที่ทำงานอย่างเหมาะสมไม่เพิกฐานะ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้

๑๑. บุคคลย่อมได้รับเกียรติยศเพราะความสัตย์

๑๒. ผู้ให้ย่อมผูกมิตรไว้ได้

๑๓. ธรรมที่ทำให้บุคคลเมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมไม่เศร้าโศกคือ ศรัทธา และธรรม ๔ ประการคือ สัจจะ ปัญญา ธิติ และจาคะ

การที่เราได้ปฏิบัติตามที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้นั้น จะส่งผลให้เราได้อยู่ดีมีสุขทั้งในปัจจุบันภพและในภพต่อไป ถ้าหากว่าในภพปัจจุบันเราพยายามปฏิบัติธรรม ภาวนาดี ย่อมจะสั้นลง และเมื่อภพชาติ

ธานี สุวรรณประทีป

๓๙๙

สั้นลง เราก็จะบรรลุถึงพระนิพพานได้เร็วขึ้น ไม่ต้องเวียนตายเวียนเกิด
หลุดพ้นไปจากความทุกข์ในสังสารวัฏมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ
ความตาย เป็นต้นอีกต่อไป

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๐-๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙-๒๕๔๓.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙-๒๕๔๓.

พระกัจจายนเถระ. กัจจายนไวยากรณ์. คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. กองทุนสัทธาวิเสส อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๐.

พระโมคคัลลานเถระ. **อภิธานุปทีปิกา**. วัดปากน้ำ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เทคนิค, ๒๕๒๗

พระอัครวงศ์เถระ. **สัททนีติปทมมลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. แปลโดยพระมหานิมิตร ธรรมสาโร และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๖.

_____ . **สัททนีติธาตุมมลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. แปลโดยพระมหานิมิตร ธรรมสาโร และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๖.

_____ . **สัททนีติสุตตมมลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**. แปลโดยพระมหานิมิตร ธรรมสาโร และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

พระญาณธชะ (แลดี สยามดอ). **นิรุตติทีปนี**. **คัมภีร์ว่าด้วยหลักไวยากรณ์สายโมคคัลลานะ**. ปรีวรรต ตรวจสอบชำระโดยพระธรรมโมลี และคณะ. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘.

พระยสเถระ. **กัจจายนสารมัญชรี**. สรรสาระแห่งกัจจายนไวยากรณ์. แปลและเรียบเรียงโดยพระคันธสาราภิงส์ ตรวจสอบชำระโดยพระธรรมโมลี และคณะ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๔.

พระอาจารย์ทิสปาโมกษ์ ชื่อ อุจิป่วย. **คมกัรตถ : ประมวล
จุฬศัทศาสตร์ ๓๑ คัมภีร์.** คณะกรรมการโครงการจัดสร้าง
พระไตรปิฎกนิสสัยะ. นครปฐม: โรงพิมพ์บริษัท ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด,
๒๕๕๑.

พระคันธสาราภิวงศ์. **พระปริตรธรรม.** วัดท่ามะโอ. ลำปาง:
โรงพิมพ์ -, ๒๕๕๗.

ประวัติผู้เขียน

- ชื่อ : ผศ.ดร.ธานี สุวรรณประทีป
- วัน/เดือน/ปี เกิด : วันเสาร์ที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๑๒๕ หมู่ที่ ๑ ตำบลดอนปอ
อำเภอศรีประจันต์ จังหวัดสุพรรณบุรี ๗๒๑๔๐
- การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๓๙ สอบได้ ป.ธ.๙ สำนักเรียนวัดชนะสงคราม
: พ.ศ. ๒๕๔๘ จบศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต (ศน.ม. สาขา
พุทธศาสนาและปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย
: พ.ศ. ๒๕๕๙ จบพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด. สาขา
พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย

ประสบการณ์ทำงาน

- : กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์สยามรัฐ (หน้าศาสนา)
กรุงเทพมหานคร
- : เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป โครงการหลักสูตรนานาชาติ
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
- : กองบรรณาธิการ คณะกรรมการตรวจชำระคัมภีร์
มูลนิธิพร รัตนสุวรรณ โรงพิมพ์วิญญูณ
กรุงเทพมหานคร
- : นักวิชาการศึกษา กลุ่มงานคัมภีร์พุทธศาสนา กอง

วิชาการมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

: คณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก
สำนักงานราชบัณฑิตยสภา สนามเสือป่า เขตดุสิต
กรุงเทพมหานคร

: เลขานุการ คณะกรรมการบรรณาธิการจัดทำพจนานุกรม
พระไตรปิฎก

: ผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

: ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายกิจการทั่วไป
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ที่อยู่ปัจจุบัน : ๒๔๙/๒๔๑ หมู่ ๖ ตำบลพิมลราช อำเภอบางบัวทอง
จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๑๐

โทรศัพท์ : มือถือ ๐๘๑-๔๕๐๑๘๒๔

E-mail : thanee_305@hotmail.com

: thanee.suw@mcu.ac.th

